

VANA-AEG

TOIMETANUD
PROF. A. V. MIŠULIN

RK „PEDAGOOGILINE KIRJANDUS" · 1946

Duplum

NSVL TEADUSTE AKADEEMIA AJALOO INSTITUUT

VANA-AEG

ÕPPERAAMAT KESKKOOLI VIII KLASSILE

Toimetanud
PROF. A. V. MIŠULIN

2909

RK
„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS"
TALLINN 1946

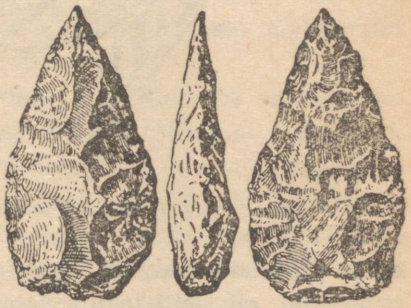
2
Bibliotheca Universitatis Tartuensis
(1946: 875)
25327
A-15912

Sissejuhatus.

§ 1. Ürginimeste elu.

Ürgjõuk. Inimelu tekkis maa peale mitusada tuhat aastat tagasi. Ürginimesed olid metslased ja elasid loomade taoliselt karjadena. Suurtes jõukudes hulkusid nad maad mööda ringi kasina toidu otsinguil, valmistasid ühiselt kohmakaid tarberiistu ja kasutasid neid ühiselt.

Ürginimesed nägid palju vaeva toidu hankimisega. Nad ei tundnud karjapidamist, põlluharimist ega hangitud toiduainete ümbertöötamist. Nad lihtsalt pidid otsima ja koguma kõike seda, mis kõlbas toiduks.

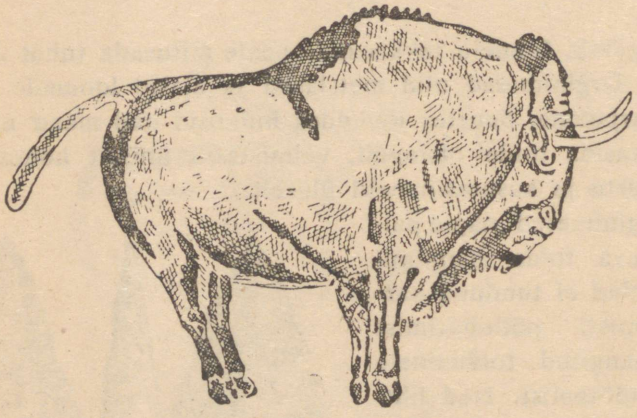

Vanema kiviaja (paleoliitikumi) riistad.

Sellel oma elu esimesel ajajärgul polnud inimestel veel elamuid, nad polnud veel õppinud neid ehitama. Seepärast elasid nad metsades, peitsid end võsastikesse, pugesid sügavatesse koobastesse. Töövahendid valmistasid nad kivist ja luust. Need olid kohmakad, ilma mingisuguse töötlemiseta ja lihvimiseta riistad. Neid esimesi kivist riistu, mis inimesed õppisid valmistama, nimetatakse vanema kiviaja (paleoliitikumi) riistadeks. Nende abil pidasid inimesed jahti metsloomadele, kae-

vasid päevavalgele söödavaid juuri. Vähe suudeti valmistada niisuguste lihtsate riistadega. Seepärast ähvardas nende inimeste elu alaliselt metsloomade ja nälja oht. Võitluses oleluse eest tuli inimestel rännelda koos suure jõuguna, koos toitu ja ajutist peatuspaika otsida. Niisugune oli ürgjõugu elu.

Suguharu ja sugukond. Inimelu ei püsinud ühel paigal. Tekkiv inimühiskond liikus väga pikkamisi, kuid kindlasti

Piisoni pilt (paleoliitilise ajastu koopamaal).

edasi. Inimelu hakkas arenema kiiremini, kui õpiti kasutama tuld, mis leiti tegutsevate tulemägede juurest või võeti metsatulikahjudest. Hiljem õppisid inimesed tuld ise hankima kas ühe puutüki teise vastu hõõrumise või ränikivist löömise teel. Tehnika tõusis uuele astmele. Kivist hakati parema töötlemise ja lihvimise teel valmistama nuge, peitleid, nooleotsi. Viimisteldumaid kivist riistu nimetatakse uuema kiviaja (neoliitikumi) riistadeks. Samaaegselt leiutasid inimesed vibu, õppisid savist nõusid voolima, loomanahku parkima. Koos töövahendite muutumisega muutusid ka inimesed ja nende elatustarvete hankevahendid. Nüüd hakkasid inimesed

siirduma loomade taltsutamisele, kalastamisele, ürgsele karjandusele. Ühenduses sellega on tähelepandav siirdumine paiknevale elule. Inimeste rändjõugud hakkavad eralduma ja asuvad kindlatele maa-aladele. Nõnda tekivad juba vanema kiviaja lõpul suguharud, s. t. suured sugulusvahekorras olevad inimrühmade koondised. Need suguharud jagunesid üksikutesse sugukondadesse. Sugukond koostus inimeste rühmast, kes olid omavahel seotud veresugulusega. Inimeste sugukondlik organisatsioon polnud mitte püsiv, vaid arenes ja muutus samuti.

Emaõiguslik ja isaõiguslik sugukond. Sugukondliku korra juures etendab algul juhtivat osa naine. Tema kaevab kõblasega maad, hakkab vilja külvama, kodustab loomi. Kui mees läheb jahile toitu hankima, jääb naine laagrikohale, hoolitseb laste ja vanakeste, elamuhoiu ja laagripaiga korra eest; tema töö on kojujääjate peamiseks elatisallikaks. Kõik see asetab naise esikohale ja niisugust naise ülimust sugukonnas nimetatakse matriarhaadiks.

Möödus palju aasta-tuhandeid, enne kui uus samm edasi astuti. Ürginimesed ei saanud enam rahulduda juhuslikult leitud toidusega, metsikute rohtudega ja juurtega või mitte alati õnnestunud loomajahiga. Inimeste nõuded kasvavad toidus ja rõivaste töötlemises, elamute ehitamises ja riistade valmistamises. Nad siirduvad nüüd karjandusele ja põllundusele kui peamisele elatustarvete hankeviisile. Loomade kodustamisest toimub üleminek loomapidamisele (karjandusele). Suurte lehmakarjade pidamine andis inimestele piima, liha, nahka ja luud. Lihtsaimalt maaharimiselt siirduvad inimesed enam arenenumale. Kõblas asendatakse adraga. Adra ette rakendatakse kodustatud härg. Nüüd purustatakse pinnas paremini, teostatakse põldude kunstlik niisutamine, külvatakse otra, maisi, kasvatatakse meloneid, kõrvitsaid ja teisi toittaimi.

Ja nüüd suureneb sellise majapidamise juures ka mehe

töö tähtsus. Karjanduses ja põllunduses osutuvad mehed juba vajalikumaks. Niisugune majapidamine muutub juba meeste, mitte enam naiste asjaks. Meeste töö mitmesugustel majapidamise aladel nihutas naiste kodutöö teisele kohale. Sugukonna etteotsa tõuseb mees. Mehe ülimust sugukonnas nimetatakse patriarhaadiks.

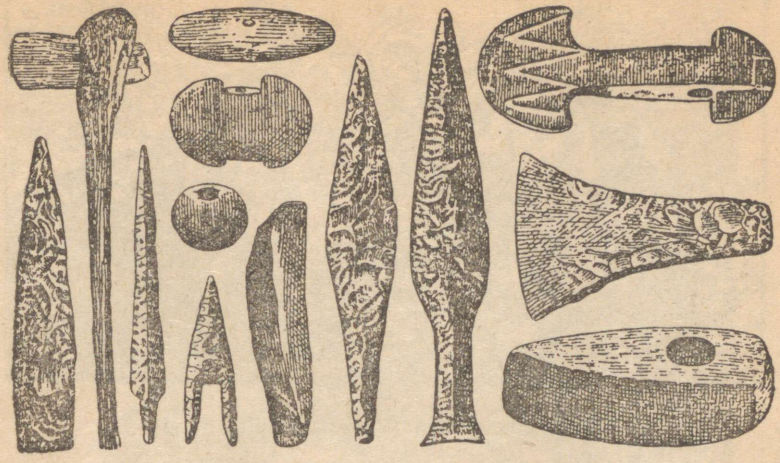
Kasvavas sugukondlikus kogukonnas liituvad karjaja põllupidajad, kes sooritavad majapidamise ühistööna. Kõiki kogukonna toiminguid juhtis vanem — sugukonna vanim meesliige, kel olid suured elukogemused. Tema lahendas kõik vaidlusküsimused sugukonna liikmete vahel, määras inimesed tööle, jagas saagi kõigi vahel, jaotas toidumoona. Tollal polnud veel eraomandit, polnud klasse, polnud kurnamist. Niisugune oli elu ürgkogukondliku korra ajal.

§ 2. Kuidas tekkisid orjapidamisriigid.

Ajaloolised muistised.

Klasside teke. Ürgkogukondlik kord on inimeste esimene arenguaste, mille on läbinud kõik rahvad. Käesoleval ajal on see aste jäänud juba kaugele seljataha, ta on läbi käidud palju aasta-tuhandeid tagasi. Ainult hoopis vähesed Austraalia, Aafrika ja Ameerika (näiteks indiaanlaste) suguharud elavad kuni senini metsikuis, ürgseis oludes (metsrahvad). Peale selle meenutavad mõningad üksikute rahvuste juures säilinud minevikujäänused, mida nimetatakse igandeiks (näiteks veretasu), ammu kadunud ürgaega.

Ürgkogukondliku korra lagunemise kutsus esile hulk põhjusi. Vastavalt tehnika arengule ja pronks-, hiljemini rauktööriistade levikule kasvasid kogukonnas rikkused ja nende rikkuste kuhjumised üksikisikute kätte. Metallitehnika kasutuselevõtt soodustas käsitöö eraldumist põllutööst. See

Uuema kiviaja (neoliitikumi) riistad.

omakorda aga soodustas kaubavahetuse kasvu sugukondade ja koguni üksikisikute vahel. Nõndaviisi tekkis kaubandus ja koos sellega ka rikkus.

Endine võrdsus sugukonnas hakkas juba kaduma. See toimus seetõttu, et ühisomandi asemele ilmus e r a o m a n d. Ühtede perekondade kätte kuhjusid suured maatükid, rohkem kariloome, vange, teiste kätte vähem. Nüüd ei tapetud vange enam, nagu varemini, vaid nad muudeti orjadeks ja sunniti tegema rasket tööd. Nõndaviisi kuhjusid üksikute isikute kätte tootmisvahendid: tööriistad, maa ja koguni inimesed — orjad. Need aga, kel polnud midagi, sattusid sõltumusse rikastest omanikest. Nõndaviisi muutusid siis ühed sugukonnaliikmed rikkaks, teised jäid vaeseks.

Riikide teke. Rikkad sundisid varatuid enda heaks töötama. Peale selle koondasid rikkad juhid sõdurite salku ja võtsid nende abil ette kallaletunge teistele suguharudele. Saagi ja vangid jätsid nad endile ja oma sõdureile. Kord-

Võitlus mammutiga (Vasnetsovi pildi järgi).

korralt hakkasid juhid ja rikkad muutma orjadeks mitte ainult vange, vaid ka oma vaesunud ja võlastunud suguharukaaslasi.

Algul mõistsid kohut ja karistasid elanikkonda mitmesuguste süütegude eest juhid ise. Pärastpoole kerkisid rikaste hulgast esile juhtide abilised: piirkondade valitsejad, väejuhid, kohtunikud, kogukonnavanemad ja kirjutajad. Juhid, suurnikud ja rikkuste valdajad kujutasid endast *valitsevat klassi*, muu rahvas aga *orjastatud klassi*. Nõnda tekkisid *klassiriigid*, algul väikesed, pärastpoole suuremad. Orjapidajate käes oli kogu võim, mille tõttu nad valitsesid orje ja sundisid neid jääma orjusse.

Vanimad meile tuntud suurriigid tekkisid jõgede orgudes: Aafrika kirdeosas Niiluse jõe orus; Ees-Aasias Tigrise ja Eufrati jõe madalmikul; Indias Induse ja Gangese jõe kaldail; Hiinas Kollase jõe kaldail. Neis orgudes siirdusid inimesed varem kui muis paigus laiemapiirilisele põllundusele, hakkasid varem kuhjama rikkusi ja arenema. Hiljem tekkisid juba Kreeka ja Rooma riigid.

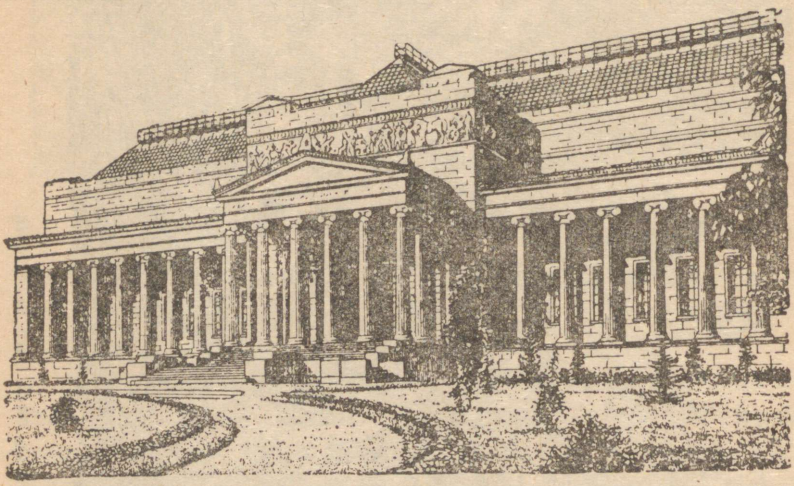
Ajaloolised muistised. Kuidas õpib teadus tundma neid

Ürgkogukonna laagripaik.

vanimaid riike? Nende tundmaõppimine rajaneb ajaloolistele muististele. Need muistised on esemelised ja kirjalikud.

Esemuistised kujutavad endast mitmesuguste vanaaegsete ehitiste jäänuseid, säilinud majapidamisriistu, muistseid tööriistu, münte, ühe sõnaga kõike seda, mis inimesed muiste kasutasid.

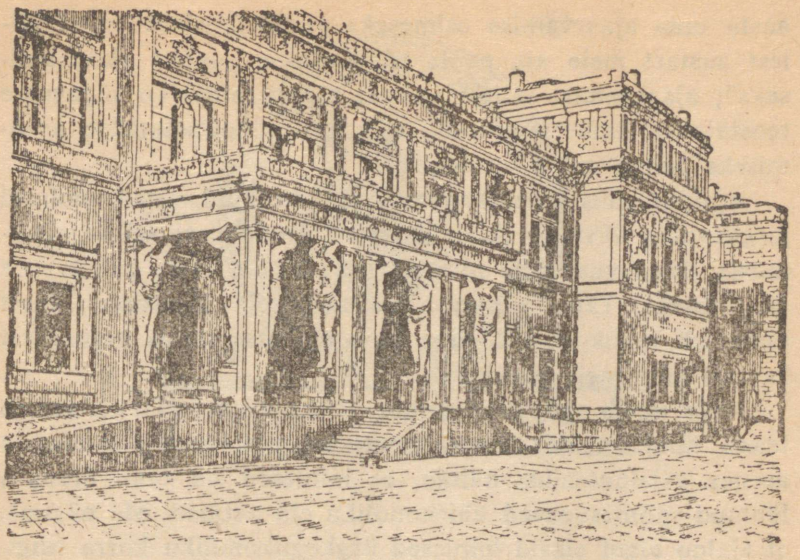
A. S. Puškini nimeline kujutavate kunstide muuseum (Moskvas).

Kirjalikud mälestusmärgid on ulatunud meie ajani muistsete pealiskirjadena kividel, templiseintel, savitahvlikestel, samuti muistsete kirjanike mitmesuguste teoste näol.

Paljud minevikumuistised saadakse kätte väljakaevamiste teel. Niisuguste muististe otsimisega ja uurimisega tegeleb teadus, mida nimetatakse arheoloogiaks.

Mitmesuguseid muistiseid, niihästi esemelisi kui ka kirjalikke, säilitatakse muuseumes ja arhiivides.

Tähelepandavaiks muististe kogudeks on Ajalooline muuseum ja Kujutavate kunstide muuseum Moskvas ning Ermitaaž Leningradis, mis on maailma pa-

Riiklik Ermitaaž (Leningradis).

rimaid muuseume. Igas liiduvabariigis on oma kohalikud muuseumid.

Ajaarvamine. Ajaloo tundmaõppimisel omab suurt tähtsust õige ajaarvamine.

Muiste polnud ühist ajaarvamist; iga vana-aja rahvas algas arvamist mingist oma ajaloo tähtsast sündmusest. Egiptlased arvasid aega oma vaaraode valitsemise, kreeklased olümpiaadide, s. t. võimlemismängude järgi, mis nad pidasid Olümpias; muistsed roomlased alustasid ajaarvamist oma pealinna Rooma asutamisaastast.

Käesoleval ajal kasutatakse kristlikku ajaarvamist. Kristlased algavad ajaarvamist Rooma keiser Augustuse 30-ndast valitsemisaastast. Siis sündis legendi järgi Jeesus Kristus. Teaduse poolt on tõestatud, et pole olnud mingisugust Kristust. Kuid paljud hakkasid temasse uskuma (kristlased). Hiljem (VI sajandil) võtsid nad Kristuse legendaarse sünni-

aasta oma ajaarvamise esimeseks aastaks. Ajaarvamist sellest aastast meie aja poole nimetatakse „uueks ajaarvamiseks"; ajaarvamist sellest aastast tagasi mineviku sügavusse teostatakse ümberpöördud järjekorras ja nimetatakse arvamiseks „enne uut ajaarvamist".

Ajalooteadus uurib sündmusi nõnda, kuidas nad voolasid järgnevuses üksteise järel, üksteist asendades; sellist sündmuste järgnevust ajas nimetatakse kronoloogiliseks järjestuseks. Tänu niisugusele uurimisele muististe alusel õnnestub inimkonna ajalugu üles ehitada, alates ürgaegsest korrast kuni meie päevini.

Mida uurib ajalugu. Uurides ühiskonna ajalugu saame teada, kuidas tekkis üks või teine inimühiskond ja kuidas ta arenes. Ajalooteadus näitab, et inimesed on oma arengus läbinud mitmesugused ühiskondliku elu astmed. Me nägime, et ajaloo algul elasid inimesed ürgkogukondliku korra tingimustes. Hiljem tekkisid klassid ja ühiskonna klassiorganisatsioonid: orjapidamiskord, seejärel pärisorjuslik kord ja hiljem kapitalistlik kord, mis rajanevad kurnamisele.

Ühiskonna ajalugu näitab, kuidas rõhutute pikaajalise võitluse tulemusena oma rõhujate vastu võidetakse kätte uus kord, mis on ilma kurnamiseta ja rõhumiseta, ilma mõisniketa ja kapitalistideta. See uus sotsialistlik kord on võitnud meie maal, NSV Liidus. Selle eest võitlevad ka teiste maade töötajad.

Ajaloo tundmine aitab meil mõista, mispärast peab sotsialism võitma kogu maailmas.

I. Egiptus.

§ 3. Egiptuse loodus ja rahvas.

Egiptuse loodus. Läbi Põhja-Aafrika Atlandi ookeanist kuni Punase mereni küünivad viljatud Sahara kõrve liivad. Ainult idas asetseb kitsas viljakas org, mida mööda voolab Niiluse jõgi. See on maailma üks suuremaid ja veerikkamaid jõgesid.

Niilus moodustub kahe jõe liitumisest — Valgest Niilusest, mis algab Kesk-Aafrika järvedest, ja Sinisest Niilusest, mis lähtub Tana järvest ja langeb alla Abessiinia mäekõrgustikelt. Niiluse jooksu tõkestavad kuues kohas kärestikud.

Egiptuseks nimetatakse ainult Niiluse oru põhjapoolset osa. Org on palistatud mäeahelikest, mis on rikkad raudkivist, paest, liivakivist ja teistest ehituseks sobivaist kiviliikidest. Läänes laiub Liibüa kõrb. Idas lahutab Niiluse

Pilliroopadrikud Niiluse ülemjooksul.

orgu Punasest merest Araabia kõrb. Idakõrves, mis ulatub kuni Punase mere kallasteni, leiti kulda ja vasemaake. Vaske saadi samuti ka S i i n a i poolsaarelt.

Niilus moodustab laia suudme, mida nimetatakse d e l t a k s. Niiluse ja tema delta harude kallastel kasvasid vesitaimed lootos ja papüürus. Papüürus on ülikasulik taim. See on rootaim, mille jämedatest vartest valmistati kergeid venesid, peenemaist punuti korve, keerutati nööre; ta juured läksid kütteks, noori võrseid aga tarvitati toiduks.

Papüürusest valmistasid egiptlased kirjutusmaterjali, mida nimetatakse samuti papüüruseks (vt. § 11).

Egiptuses puuduvad metsad; puid esines harva ja seetõttu hinnati puud Vana-Egiptuses väga kõrgelt.

Kiviaeg Egiptuses. Sügavas minevikus, umbes 50 tuhat aastat tagasi, oli Niiluse org asustamata. Ta kaldad kujutasid endast sood. Kliima oli väga ebatervislik. Niilusest lääne pool, kus praegu asub Sahara kõrb, olid Niiluse harujõgede õitsvad orud. Rohtlais elutsesid antiloobid, pühvlid, metssead ja elevandid. Seal esines ka ohtlikke kiskjaid — lõvisid ja leoparde. Neid paiku külastasid sageli ränd-jahimehed. Nende peamiseks relvaks olid nui ja ränikivikirves.

Möödus väga palju aega, enne kui jahimehed õppisid valmistama täielikumaid kiviriistu ja jahipidamine hakkas andma rohkem saaki. Nüüd ei tarvitsenud jahimehed enam nõnda tihti vahetada asupaiku ja püsisid kauemini ühel paigal.

Egiptuse rahvastik. Põllunduse algus. Aja jooksul muutus Põhja-Aafrika kliima. Niiluse harujõed kuivasid, õitsvad rohtlad muutusid pikkamisi kuivaks veeta kõrveks. Elanikud hakkasid otsima uusi asumispaiku; osa neist jäi paikselt elama Niiluse orgu ja oaasidesse. Nõnda tekkis umbes 10 tuhat aastat tagasi Egiptuse rahvastik.

Algul oli egiptlaste peamiseks tegevusalaks endiselt jahindus. Kuid kord-korralt hakkas tekkima ka põllundus.

Õpetlased on Niiluse orus mitmeis paigus välja kaevanud Egiptuse vanimate elanike muistsete asumispaikade jäänuseid.

Kogumik põletamata telliskivest või pilliroost onne moodustas asula. Need onnid olid akendeta, sissekäiku kattis niinmatt. Katus oli samuti valmistatud mattidest, põrand aga tambitud savist. Onni kasutati ainult magamiseks. Kõik päevased tööd toimusid lahtise taeva all.

Naised keetsid tuleasemeil savinõudes toitu, hõõrusid kivist viljauhmreis teri peeneks, kudusid kangast ja õmblesid sellest rõivaid.

Mehed püüdsid kalu, harisid maad või hoidsid karja: härgi, oinaid, kitsi, sigu. Niiluse kaldaluhad olid kaetud ram-

musa rohuga. Jahimehed kaitsesid karju kiskjate metsloomade kallaletungi eest või käisid kõrves suuremaid metsloomi küttimas.

Egiptus on nagu oaas kõrves. Vihmasid ei ole siin peaaegu üldse. Kui ekvaatorist põhja pool, peamiselt Abessiinias, kus asuvad Niiluse lätted, algab vihmade periood, väljub jõgi kallastest. Juulikuu keskpaigu hakkab Niilus üle ajama ja ujutab pikkamisi üle kogu Egiptuse oru. Suurvee aegu muutuvad kõrgematele kohtadele ehitatud linnad ja külad saarteks. Ühendusepidamine nende vahel sellal on võimalik ainult kas kitsaste vallide (t a m m i d e) või paatide abil.

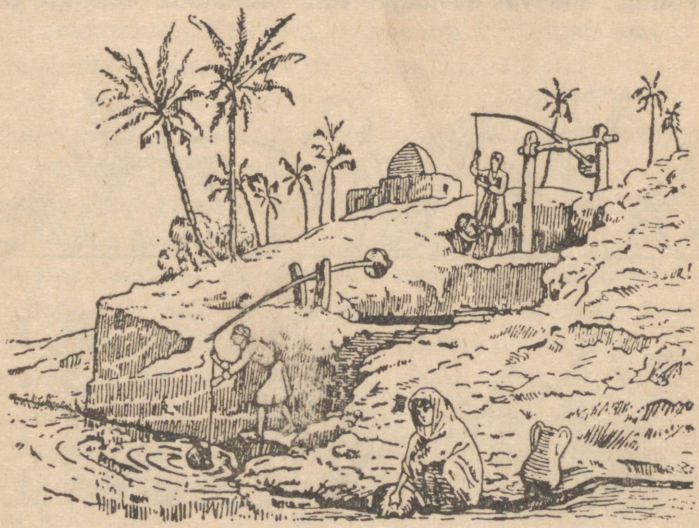
Vesi püsib kõrgseisus peaaegu novembrini, siis hakkab alanema. Põldudele sadestub vee alanemisel muda. See moodustub mädanenud vesitaimede jäänustest ja mineraalaineist, mis jõgi endaga kaasa toob. Muda väetab hästi maapinda ja teeb ta erakordselt viljakaks. Niiluse üleujutused niihästi niisutasid kui ka väetasid põldusid. Põllundus oli sellel perioodil alles väga algeline. Odra- ja hirsiseeme heideti otse harimata soisele pinnasele. Niisugune põlluharimine andis maapinna viljakusele vaatamata väga väikese saagi.

§ 4. Põllunduse areng. Riigi teke.

Egiptlased parandasid oma põlluharimist väga pikkamisi ja suure vaevaga. Väga kaua aega kasutasid nad maaharimiseks kõblast. Egiptlased kuivatasid soid, puhastasid maatükid sootaimedest ja kaevasid kanaleid. Põlluharimisviisid täienesid ja põllundus andis hoopis suuremat saaki.

Pikkamisi sai põllundus egiptlaste pea-tegevusalaks. Seetõttu jaotasid nad aastagi põllutööde järgi kolme perioodi: suurvee-aeg (juulist oktoobrini), külviaeg (novembrist veebruarini) ja lõikusaeg (märtsist juunini).

Veeseadeldised. Niiluse tormitsevad, laiaulatuslikud ja pikaajalised suurveed mitte ainult ei väetanud maapinda. Nad tekitasid egiptlastele samuti palju kahju, üle ujutades ja purustades nende maju ja muid ehitisi. Seepärast tuli egiptlasil vee purustava jõu tõkestamiseks luua erilisi seadeldisi: ehitada valle, luua kunstlikke künkaid. Peale selle kaevasid

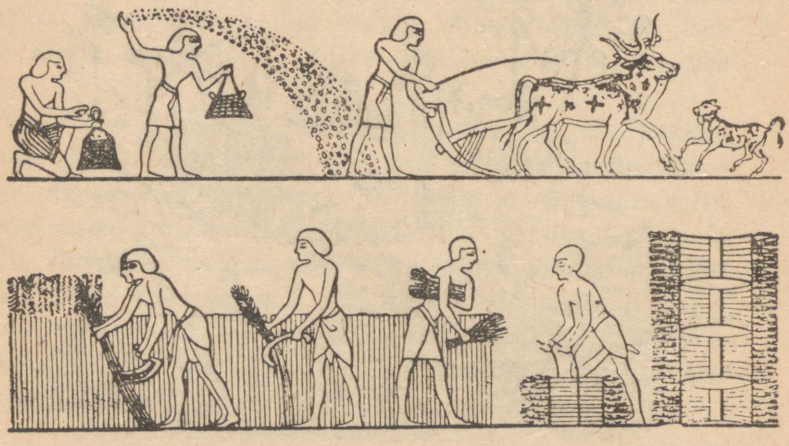

Tänapäeva šaduff Egiptuses.

egiptlased suuri järvi, et koguda veevarusid põldude ja aedade niisutamiseks kuival aastaajal. Suurvee aegu täitusid need järved veega. Selleks otstarbeks kasutati ka loomulikke veekogusid. Kuulus Moirise järv loodi umbes 4000 aastat tagasi määratust soost. Otsustades vana-aja reisijate jutustuste ja selle järve jäänuste järgi, oli ta ümbermõõt umbes kakssada kilomeetrit (vt. § 7).

Järvedest ja Niilusest juhiti niisutuskanalid põldudele ja aedadesse. Kõrgematele põldudele, kuhu vesi ei pääsenud kanaleid mööda, tõsteti seda vinnade või, nagu neid

Egiptuses praegu nimetatakse, šaduffide abil. See toimus järgnevalt: kanali kõrgele kaldale tehti üksteise kohale 2—3 astangut. Kanali kohale, igale astangule, kinnitati rõhtsalt pikad ridvad. Ridva ühte otsa riputati nahkne ämber, teise otsa vastukaaluks suur savitükk või kivi. Selle ämbriga ammutati kanalist vett ja tõsteti astmelt astmele, kuni ta jõudis põllule. Palaval aastaajal tuli ammutada vett iga päev

Põllutööd muistses Egiptuses. Ülal külv, all lõikus.

hommikust õhtuni. Šaduffe kasutavad egiptuse talupojad tänapäevani oma põldude niisutamiseks.

Rasked tööd nõudsid väga suurt pingutust ja palju töökäsi. Neil töödel kasutati orjastatud rahvastiku tööd. Peale selle andsid palju töökäsi sõjavangid. Nüüd ei surmanud egiptlased enam oma sõjavange, nagu varemini, vaid muutsid nad orjadeks ja sundisid tegema kõige raskemaid töid. Ori kaevas kanaleid, kandis vett põldudele jne. Ta andis oma tööga rohkem kui ta ise ära sõi, ja seepärast oli teda kasulik pidada.

Orje oli siiski vähe ja maad harida tuli tavaliselt ka vabal elanikkonnal.

Noomide teke. Algul elasid egiptlased üksikute sugukondadena, kuid igal sugukonnal üksinda oli ebakasulik ja raske kaevata kanaleid oma väikese põllumaa niisutamiseks. Seepärast hakkasid üksikud sugukonnad liituma kogukondadeks, kogukondadest moodustusid suuremad koondised — *noomid* (ringkonnad). Selliseid noome oli Egiptuses umbes 40. Igal noomil oli oma nimetus: „Kull", „Ussimäe", „Šaakal", „Jänes", „Must lehm" jne.

Tugevamad ja rahvarikkamad perekonnad omandasid noomides paremad maad, võtsid endile suurema saagi ja sundisid vange — orje ja suguharukaaslasi — endi heaks töötama. Nõnda tekkis noomides rikas ja tugev ülemkiht.

Noomi ülejäänud elanikud olid talunikud; nad elasid kogukondadena, töötasid oma põldudel ja pidid maksma suuri makse noomi pealikule — *nomarhile*. Nomarh juhtis kõiki noomi asju. Noomid olid nagu väikesed iseseisvad riigikesed.

Noomide vahel toimusid sagedased sõjad. Tihtigi vallutasid tugevamad noomid nõrgemaid. Umbes 3500 a. e. u. a. tekkis kaks riiki — *Alam-Egiptus* (Niiluse deltas) ja *Ülem-Egiptus* (Niiluse keskjooksul).

Peale pikka võitlust nende kahe riigi vahel võitis Ülem-Egiptuse valitseja *Menes* Alam-Egiptuse (umbes 3200 a. e. u. a.). Teda hakati nimetama „Ülem- ja Alam-Egiptuse valitsejaks". Egiptus sai ühtseks riigiks. Ta pealinnaks sai *Memfis* Niiluse alamjooksul.

§ 5. Muistsete egiptlaste usund.

Vana-aja inimeste arusaamise järgi olelevad maailmas kõikvõimsad vaimud ehk *jumalused*. Arvati, et nad ela-

vad puudes, loomades, jõgedes, mägedes. Muistsed inimesed ei suutnud endile selgitada surma, haiguse, looduses toimuvate muutuste nähtusi. Seepärast arvasid nad, et kõik sõltub headest või kurjadest jumalatest. Niisugustesse jumalatesse uskusid egiptlasedki.

Jumalatar Isis.

Jumal Osiris.

Igas noomis austati oma jumalaid. Peajumalale, noomi kaitsjale, ehitati tempel. Pikkamisi eraldusid erilised inimesed, kes valvasid jumalate austamise järele. Neid nimetati preestriteks. Preestrid teenisid jumalate kujusid, mis seisid templites, said endile annid, mis toodi jumalaile, ja laususid palveid. Nad ei pidanud maksma mingisuguseid makse

ja elasid andidest saadavaist sissetulekuist. Et preestriamet oli väga tulus, siis pidas ülemkiht selle oma käes.

Jumalat või jumalatari-kaitsjat kujutati harilikult looma näol. Niisugune ettekujutus jumalaist oli egiptlasil säilinud veel ürgaegadest, kui nende esivanemate peamiseks tegevusalaks oli olnud jahindus. Siis oli igal jahtipidaval suguharul oma kaitsejumalaks teatud loom, ja jumalat nimetati selle looma nimega.

Eriti austasid egiptlased härg A p i s t ja lehm H a t o r i. Pühaks peeti samuti veel palju teisi loomi: krokodilli, lõvi, madu, kulli, kassi. Neid loomi hoiti templite juures ja peale nende surma balsameeriti nad ja maeti hauakambreisse.

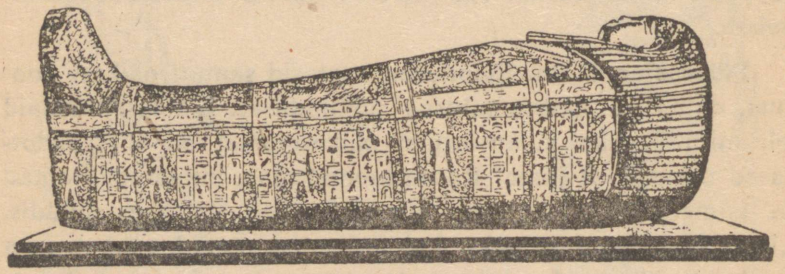
Päikesejumal Ra. Egiptlased austasid samuti päikese soojust, millel on ääretu tähtsus põllunduses. Päikesejumalaid oli mitu. Vanim ja austatuim päikesejumal oli R a. Egiptlased uskusid, et jumal Ra on loonud maa, inimesed, loomad ja taimed. „Kui ma avan silmad," ütleb Ra ühes müüdis, „läheb maa peal valgeks; kui ma sulen silmad, saabub maa peale öö. Ma saadan inimestele suurvee ja teen tule." Teises egiptuse müüdis jutustatakse, et inimesed, kelle oli loonud jumal Ra, hakkasid patustama. Siis saatis Ra nende karistamiseks maa peale oma tütre Hatori. See võttis metslooma kuju ja hakkas hävitama inimesi. Kuid Ra kartis, et ta võib hukka saata kogu inimsoo ja käskis Hatori teele valada terve järve joovastavat jooki. Hator jõi enda sellest purju ja uinus. Niiviisi päästeti inimesed täielikust hävingust.

Niisuguste müütidega püüdsid preestrid sisendada inimestele hirmu jumalate ees ja oma jõuetuse tunnet. See oli kasulik vaaraodele ja ülemkihile, kes pidasid end jumalate saadikuiks. Teiste jumalate seas pidasid egiptlased jumaluseks ka Niilust, mille suurvetest sõltus kogu Egiptuse elu.

Temale lausuti palveid ja lauldi teda ülistavaid hümne:

Au sulle, Niilus, kes sa ilmud maast,
tuled, et elu anda Egiptusele,
niisutad põlde, mis loonud Ra,
et elu anda kõigile elavaile.
Kes sa tood vilja, olles rikas toidult,
maailmasse lood kõik ülikauni,
kes sa täidad aidad ja avardad salved,
muretsed vaestegi eest.

Osiris ja Isis. Laialt oli levinud maa- ja viljakusejumala Osirise ja ta naise Isise austamine. Osirisest jutustati müüti, nagu oleks ta olnud kunagi Egiptuse valitseja. Ta oli

Egiptuse sarkofaag.

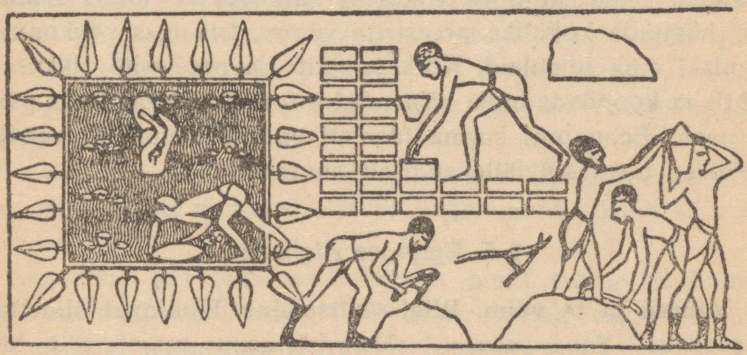
hea valitseja ja õpetas inimestele põlluharimist. Kuid Osirisel oli kuri vend Seth, kes kadedusest surmas Osirise. Osirise poeg astus võitlusse Sethiga ja võitis tema. Jumalad äratasid Osirise ellu ja panid ta hauataguse maailma valitsejaks. Selles Osirise surma ja ülestõusmise müüdis peegeldus egiptlaste kujutelm kogu taimestiku iga-aastasest suremisest ja õitsemisest.

Egiptlased uskusid hauatagusesse ellu. Nende muistendi järgi istus Osiris hauataguses riigis kohtumõistmis-saalis. Tema ees seisid kaalud, milledel vaeti surnu südant, et teada saada, kas ta on elu-ajal olnud õiglane inimene ja kas ta väärib paradiisi. Õiglane inimene sattus paradiisi väljadele, kus

oli vett rohkem kui maa peal ja kus nisu kasvas inimesest kõrgemaks. Egiptlased uskusid, et kadunu elab seal igavesti koos jumalatega, sõidab päikesepaadis mööda maa-alust Niilust ja sööb jumalate rooga.

Mumifitseerimine ja matused. Surnu omaksed hoolitsesid selle eest, et kadunul oleks kõike, mis ta peaks vajama hauataguses elus. Nad ehitasid talle suure hauakambri, täitsid selle rõivaste ja toiduga. Matmisel teostati ohvritoomisi.

Hauda pandi kaasa samuti papüürusrull — „surnute raamat". See oli kogumik palveid ja manamisi hädaohtude

Telliskivide valmistamine Egiptuses.

vastu, mis võisid oodata kadunu hinge hauataguses elus. „Surnute raamat" pidi tal aitama saavutada õigeksmõistu Osirise kohtus.

Et kadunu laip säiliks igavesti, balsameerisid egiptlased ta, muutsid m u u m i a k s. Keha, millest eemaldati kogu sisikond, immutati läbi soolalahuga, ja seejärel täideti lõhnavate vaikudega. Peale selle mähiti muumia linastesse sidemetesse ja asetati kirstu (s a r k o f a a g i). Niisugusel kujul säilis ta väga kaua. Hulk muumiaid on säilinud meie päevini.

Kehvikud ei suutnud endile ehitada toredaid hauakambreid. Samuti oli neile liiga kallis „surnute raamat" ja kättesaamata kadunute balsameerimine.

Preestrid õpetasid vaeseid, et ainuüksi alandlikkuse ja kannatlikkusega võib pälvida paradiisi. Nad ütlesid: „Jumal armastab sõnakuulelikke, sõnakuulmatuid ta aga vihkab.“ Kartes Osirise kohut, kandsid vaesed kannatlikult oma rasket elu, lootes pärast surma saada tasu oma alandlikkuse eest.

Preestrid said Egiptuses ohtralt ande ja omasid suurt mõju. Hiljem muutus nende võim ja rikkus ohtlikuks isegi Egiptuse kuningaile. Üks neist kuningaist, nimega Echnaton, tahtis nõrgendada tugevate ja rikaste preestrite mõju. Terve hulga jumalate asemel seadis ta sisse ainujumala Atoni austamise, keda kujutati päikesekettana. Sel teel lootis Echnaton hävitada kohalike preestrite võimu, kes igas piirkonnas teenisid oma jumalaid. Kõik templite ja preestrite rikkused tahtis ta koondada enda kätte. Sel reformil polnud siiski püsi ja peale Echnatoni surma taastati endine usund. Preestrite rikkused hakkasid jälle endiselt suurenema.

§ 6. Egiptuse riigikord.

Vaarao ja ta võim. Riigi valitsemine. Kuningat nimetati „vaaraoks“. Sõna „vaarao“ tähendab „suur maja“, s. t. kuninga paleed. Vaaraole osutati jumalikke austusavaldusi. Kogu Egiptus pidi teda ümmardama. Kogu maa loeti tema omandiks.

Vaarao valitses Egiptust oma kõrgete aukandjate abil, kes põlvenesid vanust suursugustest sugukondadest. Nende seast nimetas vaarao nomarhe. Esimeseks isikuks riigis vaarao järele oli vesiir. Ta oli vaarao pea-abiline. Vesiir juhtis kõiki Egiptuse riigiasju ja sai maksusid kõigist noomidest. Kõik kanalite ja tammide ehitustööd toimusid tema juhtimisel. Samuti allus vesiirile egiptuse sõjavägi.

Nomarhid olid kohustatud korjama riigimakse, paigutama orje ja talupoegi riiklikele töödele ning koguma kuninga käsu kohaselt kaitseväge. Peale sissetulekute oma maa-aladest

oli nomarhidel vaarao teenimise eest õigus noomi elanikkonnalt koguda makse enda kasuks. Nad olid noomides nagu väikesed kuningad. Aja jooksul hakkasid nad oma ametit poegadele edasi pärandama.

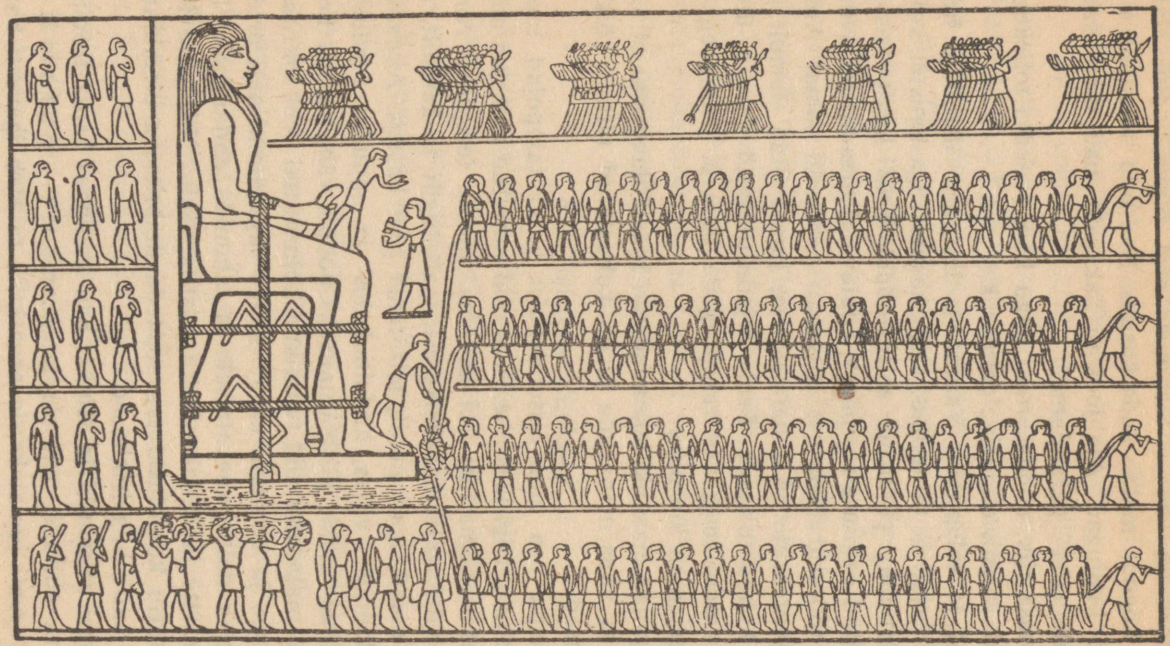
Egiptuse riik, nõndasamuti nagu kõik teisedki tolleaegsed Idamaade riigid, oli orjapidamisriik.

Orjad ja talupojad. Vaarao ja Egiptuse ülemkihi heaks töötasid orjad ja talupojad. Orje kasutati igasugustel kodustel töödel ning põllu- ja ehitustöödel. Eriti laialt kasutati orjade tööd egiptuse templitele kuuluvatel maa-aladel. Nõnda näiteks töötasid Egiptuse õitsengu perioodil jumal Amoni templi juures üle 86 tuhande orja, jumal Ptah' templi juures üle kolme tuhande. Peale orjade töötasid vaarao, ülemkihi ja ametnike heaks talupoegade hulgad. Talupoegi oli Egiptuses enam kui orje.

Talupojad elasid külakondadena. Igas külakonnas oli oma vanem, ta allus nomarhile ja oli kohustatud täitma kõik ta korraldused.

Suurema osa oma sissetulekuist pidid talupojad tooma maksude näol riigi laekasse. Nad olid sunnitud maksma andamit niihästi nomarhile kui ka oma noomi templile. Andameid korjati igalt maatükikeselt, igalt tiigilt ja kanalilt, mis niisutas maad, igalt puult, mis tema peal kasvas. Andameid maksti loonus: viljas, kodulindudes ja muudes saadustes. Maaharijale endale jäi elatumiseks hoopis vähe järele. Peale andamite maksmise olid talunikud kohustatud veel sooritama töid vaarao ja nomarhi käsul. Kõige sagedamini aeti orje ja talupoegi kanalite kaevamisele ja tammide ehitamisele, losside, templite ja hauakambrite püstitamisele. Niisuguse kurnamise tõttu koondusid vaarao, teda ümbritseva ülemkihi ja templite kätte hiigelrikkused.

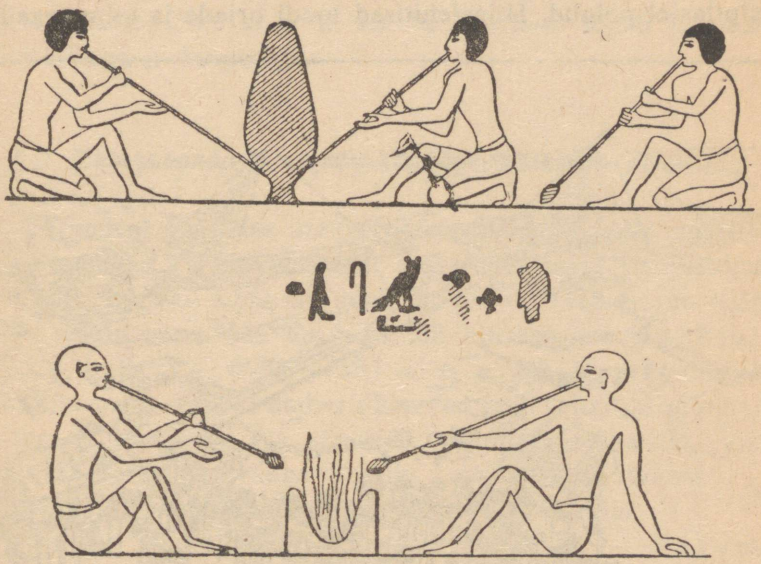
Cheopsi püramiid ja sfinks. Kui kuningas astus troonile, hakkas ta ehitama enesele hauakambrit — p ü r a m i i d i. Vaaraod peeti jumalaks, ja arvati, et ta elab igavesti haua-

Kuju vedamine Egiptuses.

taguses riigis. Seepärast balsameeriti kuninga keha ja maeti püramiidi.

Niiluse läänekaldal, deltast pisut lõuna pool kerkivad veel tänapäevalgi püramiidide kivist hiigelkogud. Kõigi teiste püramiidide seast (neid on üle 70) paistab oma mõõdetega

Tule puhumine metalli töötlemisel.

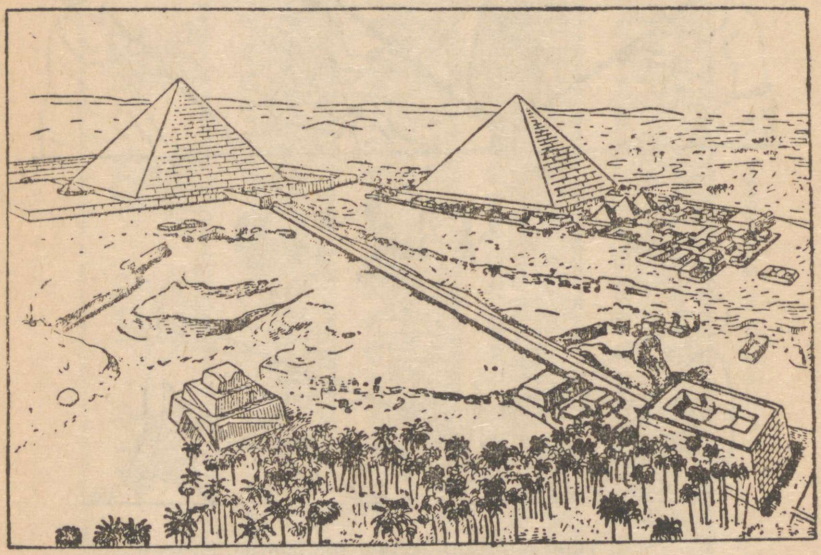
eriti silma vaarao Cheopsi püramiid. Ta ehitati umbes 2800 a. e. u. a.

Koha oma püramiidi jaoks valis Cheops muistsest Egiptuse pealinnast Memfisest 20 km eemal. Püramiidi kõrgus on 146 m, iga aluskülje pikkus umbes 230 m. Ümber püramiidi käimiseks tuleb käia ligikaudu kilomeeter.

Kreeka ajaloolane Herodotos jutustab, et oma püramiidi ehitamiseks ajas Cheops kokku orjastatud elanikkonna kogu Egiptusest. Töötati rühmadena, iga rühm kolm kuud.

Igas rühmas oli 100 tuhat inimest. P ü r a m i i d i e h i t a t i 30 a a s t a t. 10 aastat ehitati ainult teid kivitahkude ehituspaigale vedamiseks. Neid tahkusid, mis kaalusid 2½ tonni igaüks, vedasid kohale omal jõul inimesed, keda aeti taga piitsadega.

Mingisuguseid tõstekraanasid või masinaid vanadel egiptlastel polnud. Hiigelehitised loodi orjade ja talupoegade

Kuninglikud hauakambrid — püramiidid.

ränga tööga. Kõik tööd teostati käsitsi: ühed tahusid kivirahnusid, teised lihvisid neid märja liiva abil, kolmandad vedasid kive mööda muldvalle ja püramiidi astmeid üles, neljandad liitsid kivitahkusid tihedalt üksteise vastu.

Püramiidide lähedal kerkib üles s f i n k s i hiigelkuju, mis on välja raiutud tervest kaljust ühe Cheopsi järel valitsenud vaarao poolt. Sfinks kujutab endast inimpeaga ja väljasirutatud käppadega lamavat lõvi. Ta kehastas valitsejat kogu ta võimutäiuses. Sfinksi kõrgus on üle 20 m, pikkus 73 m.

Püramiidide ehituse aegu hukkus tuhandeid inimesi ülejõu käivast tööst kõrvetavate päikesekiirte all.

Määratud rikkused ja tuhanded inimelud toodi ohvriks väikesele peotäiele suurnikele ja kuningale, kellele oli egiptlaste arusaamise järgi vaja peale surma toredat, grandioosset hauakambrit. Palju püramiide ehitati Egiptuse riigi algajastul. Kogu seda perioodi nimetatakse Vanaks riigiks (3200—2400 a. e. u. a.). See periood lõpeb Egiptuse sisetülidega ja langusega.

§ 7. Talupoegade ja orjade ülestõus. Hüksoste sissetung.

Järgneval Egiptuse ajaloo perioodil kerkib esile uus linn — Teebai. Ta kasvab ruttu, seal püstitatakse templeid, ja vaaraodki viivad sinna üle oma residentsi. Teebai saab Egiptuse pealinnaks. Seda uut perioodi nimetatakse Keskmiseks riigiks (2400—1580 a. e. u. a.). Egiptuses algab uus tõusuaeg. Teebai ümber ühinevad kõik teised piirkonnad. Vaaraod teostavad rea sõjaretki võõrastele maadele, kust tuuakse hulgaliselt vange ja palju kokkuriisutud rikkusi.

Sel ajal teostatakse ühtlasi ka rida ehitustöid.

Niiluse alamjooksul kuivendati soine ala — Fajumi oaas. Siia ehitati suur vee-varude bassein — Moirise järv. Vesi sellesse järve tuli Niilusest sinna juhitud kanalit mööda. Muistendi järgi joosnud vesi kuus kuud kanalit mööda järve ja teist kuus kuud järvest Niilusesse tagasi.

Oaasi sissekäigule oli püstitatud suur ehitis — loss, mis oli pühendatud egiptuse jumalaile. Selles oli hulk käikusid ja lossi sattudes võis seal ära eksida. Hiljem nimetasid kreeklased seda labürindiks.

Kõik need ehitustööd teostati orjade ja talupoegade tööga.

Oma rikkuste suurendamiseks sooritasid Keskmise riigi

vaaraod sõjaretki rikkale kullamaale Nuubiasse, mille nad osalt ka vallutasid.

Talupoegade ja orjade ülestõus umbes 1750. a. e. u. a. Vaarao, suurnike, orjapidajate rikkused suurenesid, aga rõhutud rahva elu muutus aina raskemaks. Egiptuse talupojad ja orjad ei talunud aga mitte alati nurisemata oma rasket elu; sageli tõusid nad oma rõhujate vastu üles. Umbes 1750. a. e. u. a. toimus suur talupoegade ülestõus. Sellest ülestõusust jutustavad meile kaks papüürust (nagu

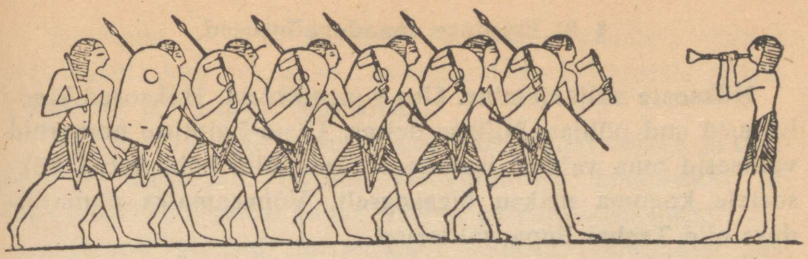
Makse mittemaksnud talunike vastutusele võtmine.

nimetatakse egiptuse kirjalikke ürikuid). Üks neist asub Hollandis Leydeni muuseumis, teine säilitatakse Leningradis Riiklikus Ermitaažis.

Koos talupoegadega tõusid üles ka orjad. Ühes neist papüürustest kirjutatakse: „Kuninga pealinn vallutati ühe tunni jooksul. Vaesed inimesed vangistasid kuninga. Õukondlased kihutati kuninga majadest minema. Ametnikud on tapetud, nende dokumendid on ära võetud."

Ülestõusnud kiskusid kõik andamite nimekirjad puruks ja viskasid ära. Maksusid ei maksnud enam keegi. Kuninga kohtunikud aeti minemą. Vili võeti riiklikest viljasalvedest üle.

Ülestõus haaras kogu Egiptuse. Purustati tammid, kanalid

Egiptuse jalavägi kilpide, odade ja kirvestega.

täitusid mudaga. Millegagi polnud enam niisutada põlde. „Jõed on tühjad, neist käiakse üle koolmeid kaudu. Kaldaid on saanud enam kui vett," jutustatakse papüüruses.

Paljud rikastest tapeti, paljud vaesusid. Mõningail õnnestus põgeneda naabermaile.

Vaesed kukutasid kuninga ja ajasid minema rikkad. Kuid nad ei suutnud võimu hoida oma käes; nad ei teadnud, kuidas korraldada elu uut moodi. Seepärast oli nende võit üürikene.

Hüksosed. Varsti peale talupoegade mässu tungisid Egiptusesse Aasia päritoluga h ü k s o s t e suguharu sõjaväed. Nende kerged lahinguvankrid, millede ette olid rakendatud hobused, tungisid sügavasse egiptlaste ridadesse ja sundisid nad põgenema. Raske oli egiptuse jalaväel vastu panna hüksoste suurepärasele ratsaväele. Lisaks tekitasid isegi hobused, kes olid seniajani Egiptuses tundmatud, egiptlasile hirmu.

Hüksosed alistasid Egiptuse. Nende kuningad said ka Egiptuse valitsejaiks. Nad püstitasid toreda pealinna ja ümbritsesid end uue suurnikkonnaga. Kogu maa maksis neile ränka maksu.

Umbes 150 aastat kestis hüksoste valitsus Egiptuses.

§ 8. Egiptuse maadevallutused.

Hüksoste väljaajamine. Uus suurnikkond. Hüksosed kindlustasid end põhjas, Niiluse deltas. Ülem-Egiptuse nomarhid valitsesid oma valdusi iseseisvalt, kuid olid kohustatud hüksostele koguma maksu õigeaegselt. Võimsamaiks nomarhideks olid Teebai linna valitsejad.

Umbes 1580. a. e. u. a. alustas Teebai linna valitseja Jahmos sõda hüksoste vastu ja ajas nad Egiptusest välja. Pärast seda võitu kuulutas ta end Ülem- ja Alam-Egiptuse kuningaks ja Teebai sai uuesti Egiptuse pealinnaks. Teebai jumal Amon kuulutati kogu Egiptuse peajumalaks. Peale hüksoste väljaajamist algab Egiptuse ajaloos Uue riigi periood.

Uus vaarao ümbritses end nimekate ja rikaste võimukandjatega. Need olid väepealikud ja rikkad maaomanikud, kellele kuningas tasus peale sõjaretki maaga, orjadega ja „julguse kullaga" (nõnda nimetati kuldkärbsekujulist aumärki). Suurt mõju õukonnas omasid preestrid. Nad said kuningalt rikkalikke kingitusi ja koondasid oma kätte suuri rikkusi. Rikkaimad nende seast olid Teebai jumala Amoni preestrid. Sel moel tekkis vana, ülestõusu ajal hukkunud ülemkihi asemele uus ülemkiht.

Talupoegade seisund. Sõjavägi. Talupojad maksid oma maa eest edasi ülisuurt maksu. See võrdus umbes ühele viiendikule saagist. Riigimaksud pigistati välja halastamatult. Ühes papüüruses on säilinud talupoja seisundi kirjeldus: „Ussid varastavad ühe poole viljast; jõehobud õgivad teise, hiired sigivad põllul, rohutirtsude parv langeb põllule... Aga seal randub ametnik; ta käib ümber põllu ringi, ta saatjaskond keppidega, neegrid rooskadega kaasas. Nad ütlevad: „Anna vilja." Pole seda, siis peksavad nad peremeest... Ta seotakse kinni, ta heidetakse kraavi... ta naine ja lapsed seotakse kinni..."

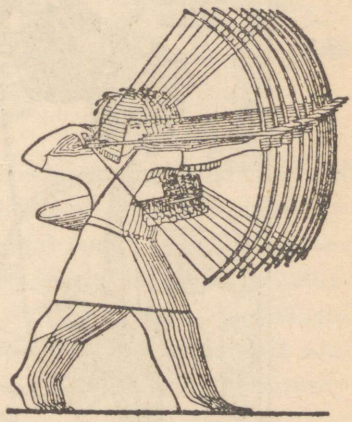
Vaesunud ja maa kaotanud talupojad katsusid elatuda päevatööst. Aga kel see ei õnnestunud, need ühinesid röövlijõukudeks ja elatusid röövimisest.

Vaarao, preestrid ja suurnikud kartsid uut orjade ja talupoegade ülestõusu. Nende sõnakuulmises hoidmiseks lõi vaarao erilise sõjalise kaitse nuubia palgalisist üksusist.

Vaaraod pidasid lakkamatuid sõdasid, vallutades uusi maid. Sõjaretkedeks oli vaja alalist, hästi väljaõpetatud sõjaväge. See värvati talupoegade seast, moodustades neist jalaväeüksused. Kõige tugevama väeliigi moodustasid lahinguvankrite üksused, mis tekkisid peale seda, kui hüksosed olid toonud Egiptusesse hobuseid. Need üksused koostusid rikastest suurnikest, neile anti ka sõjasaagist lõviosa. Vankriajajad vaatasid põlgusega jalaväelaste massile.

Jalaväelaste-talupoegade seas kasvas kogu aja rahulolematus. Seepärast muutus talupoegade seast värvatud sõjavägi üha ebausaldatavamaks, ja vaaraod hakkasid palkama sõjateenistusse neegrite, nuubia ja liibüa pealikuid koos nende sõjaväe-üksustega.

Thutmosis III sõjaretked. Suurim vallutaja Egiptuse vaaraode seast oli Thutmosis III. Ta elas umbes 1500 a. e. u. a. Thutmosis III viis oma sõjaväed mitmel korral aasia suguharude vastu. Kaheksanda retke aegu jõudis ta kuni Eufratini ja sai kingitusi Väike-Aasias asuvalt Hetiidi riigilt. Thutmosis vallutas suured maaalad Süürias, Palestiinas ja Nuubias.

Egiptuse vibulaskurid.

Thutmosise sõjasaagi ulatuse üle võib otsustada ta esi-

Kuningas lahinguvankril tapmas vaenlasi.

mese sõjaretke ajal riisutud rikkuste nimekirja järgi. Ta sai umbes kolm tuhat orja, palju kulda ja hõbedat, hobuseid, suuri ja väikesi kariloomi ja suure hulga vilja. Peale selle olid vallutatud maad kohustatud talle maksma iga-aastast maksu.

Määratud rikkused, mis olid kokku riisutud vallutatud maadest, jaotati vaarao, preestrite ja sõjalise ülemkihi vahel.

Aasia sõjavangid.

Esmajärjekorras eraldas vaarao saagist suure osa „jumal Amonile", s. t. selle templi preestreile. Näiteks peale esimest sõjaretke kinkis Thutmosis jumal Amoni templile umbes tuhat orja, hulga kariloomi ja linde, kulda, hõbedat ja kalliskive, kolm linna Süürias, arvutul hulgal põldusid ja aedasid Egiptuses. Niisamasuguseid kingitusi sai Amoni tempel alaliselt ka Thutmosis III järglastelt. Amoni preestrid muutusid rikkamaiks inimesiks Egiptuses.

Vaaraode röövretked ei kurnanud ainuüksi vallutatud

maade elanikke, vaid ka Egiptuse enda talupoegi: sõjaväe ülalpidamise maksud kasvasid, suurem osa meestest värvati sõjaväkke ja kedagi ei jäänud põldudele töötama. Kuid sõjad olid kasulikud Egiptuse suurnikele, preestreile ja kuningale enesele, sest kokkuriisutud saak langes nende kätesse.

Riigi valitsemine. Kaubandus. Thutmosise sõjaretkede järel suurenes Egiptuse riik väga. Ühel vesiiril osutus juba raskeks kõigi küsimustega toime tulla ja seepärast tekkis kaks vesiiri: üks valitses lõunas, teine põhjas.

Niisamasugune kõrge seisukoht nagu vesiiril oli ka laekaülemal. Kõik vallutatud maade rikkalikud andamid, kõik talupoegadelt korjatud maksud tulid riigilaekasse.

Suurt tulu andis Egiptusele ka kaubandus. Egiptusesse tulid kaupmehed kaupadega mitmesugustelt maadelt. Toodud kaubad esitati eelkõige kuningale, ja ainult seda, mis jäi tema poolt ostmata, võidi müüa turgudel. Tänu kaubandusele ilmusid Egiptusesse võõramaised kaubad: kirjud villased kangad, kuld- ja hõbenõud, relvad, lõhnavad õlid, mustast puust ja roosipuust tooted ja muud toredusesemed. Egiptus vedas samuti sisse tooraineid: puud, metalle ja muid ehitusmaterjale.

Kaubandus oli Egiptuses vaarao ja suurnike käes. Suurt osa mängisid kaubanduses ka templid. Järgnevad sõjad tegid Egiptuse veelgi rikkamaks.

§ 9. Võitlus hetiitidega. Ramses II.

Hetiidid. Rahvaste keskelt, kellega Egiptus pidas alalisi sõdu, paistsid silma sõjakad hetiidid. Need suguharud elasid H a l y s e jõe orus, Väike-Aasia mäekülgedel ja kitsustikes. Hetiitide riik tekkis siin ligikaudu 2000 a. e. u. a. Hetiitidest oleme saanud teateid alles üsna hiljuti, tänu umbes 30 aastat tagasi toimetatud väljakaevamistele. Väljakaevamiste aegu avastati hetiitide pealinna varemed. Sealjuures leiti palju kunstiteoseid ja kiilkirjalisi pealkirju savitahvlikesil. Nende muististe varal on restaureeritud ka pilt hetiitide elust.

Hetiidid ei tegelnud peaaegu üldse põllundusega, sest maapind oli selleks otstarbeks vähe sobiv. See-eest oli neil arenenud karjandus ja aiandus.

Hetiidid pidasid alalisi sõdu naabritega. Nad ei pannud peaaegu kunagi relvi käest ja olid alati valmis sõjaretkele asumiseks. Hetiidid alistasid endile palju suguharusid: Väike-Aasia oli nende võimualune. XV sajandi lõpul e. u. a. kindlustasid hetiidid end põhja Foiniikias ja hakkasid tungima Palestiinasse.

Nad said egiptlasile tõsiseks ohuks. Kestvatest sõdadest nõrgenenud Egiptus kaotas oma valdused Süürias.

Ramses II. Võitlus hetiitidega. Umbes 1300 a. e. u. a. astus Egiptuse troonile Ramses II. Ta kogus suure ja tugeva sõjaväe ja alustas otsustavat võitlust hetiitidega. Egiptuse sõjaväes oli nüüd palju palgasõdureid — liibüalasi ja nuubialasi.

Ramses II kuju.

Asudes sõjaväe etteotsa liikus Ramses II Süüriasse. Ta tahtis purustada hetiitide kuningat ainsa hoobiga, kuid see ei õnnestunud tal. Hetiitide kuningas ootas Ramsest Kadeši linna juures Orontese jõel. Kui egiptuse sõjaväed lähenesid Kadešile, piiras hetiitide suurearvuline sõjavägi egiptlased ümber ja oleks peaaegu vangistanud kuninga endagi. Ta pääses tänu oma ebatavalisele füüsilisele jõule. Ramses II oli hiiglane, kasvult ligi kaks meetrit (seda võib otsustada ta muumia järgi). Tänu egiptuse sõdurite mehisusele ja vaarao vaprusele õnnestus egiptlastel siiski pääseda vaenlase rõngast ja taanduda. Seejuures langes hulk egiptuse sõdureid Kadeši müüride all.

Meelitlev õueluuletaja on kujutanud Kadeši lahingut Ramsese hiilgava võiduna. Kuid peale seda lahingut tuli värvata uus sõjavägi ja alata sõjaretke uuesti.

Nüüd otsustas vaarao talitada teisiti. Algul kindlustas ta end mereäärsetes linnades, et omada Egiptusega soodsat ühendust merd mööda. Seejärele surus ta samm-sammult aastate kestel sisetülidest nõrgenenud hetiidid Palestiinast ja Süüriast välja, kuni oli jõudnud Eufrati jõe oruni.

Rahuleping. Sõda lõppes rahulepinguga Ramses II ja hetiitide kuninga vahel. Selle lepingu järgi sõlmisid mõlemad kuningad endi vahel igavese rahu. Nad kohustusid üksteist aitama, kui neile tungib kallale mingi vaenlane või toimub ülestõus. Ramses II sõjad tõid Egiptusele tagasi Palestiina ja Süüria lõunapoolse osa.

Palestiina ja Süüria püsisid Egiptuse võimu all siiski lühikest aega. Varsti peale Ramses II surma ähvardas Egiptust uus oht. Põhjast, Vahemere saartelt tungisid kallale „mere rahvad". Üheaegselt nendega tungisid Egiptusse läänest liibüa suguharud. Suure vaevaga tõrjusid vaaraod need uued vaenlased tagasi. Süüriat ja Palestiinat ei suutnud nad siiski enam oma käes hoida. Egiptuse võimsus oli murtud.

§ 10. Egiptuse iseseisvuse lõpp.

Vaarao Ramses II aegu saavutas Egiptus oma võimsuses uue tõusengu. Tema ajal põrkasid egiptlased kokku tugeva Väike-Aasias elutseva rahvaga — hetiitidega. Hetiidid ei andnud jõult alla egiptuse sõdureile, kuid Ramses tõrjus siiski tagasi kõik hetiitide kallaletungid. Kuid peale Ramsese surma tungisid teised suguharud („mere rahvad") Egiptuse kallale ja viimane hakkas kord-korralt kaotama oma valdusi.

Klassivõitluse teravnemine. Aasia maavalduste kaotamisega vähenesid sõjaväelise aristokraatia ja preestrite sissetulekud. Seepärast suurenesid talupoegade maksud veelgi enam ja orje hakati kurnama veelgi tugevamini.

Selle tulemusena algasid maal umbes 1200 a. e. u. a. rahutused. Toimusid ülestõusud. Mõneks ajaks haaras võimu võõramaalane, kes oli pärit Süüriast.

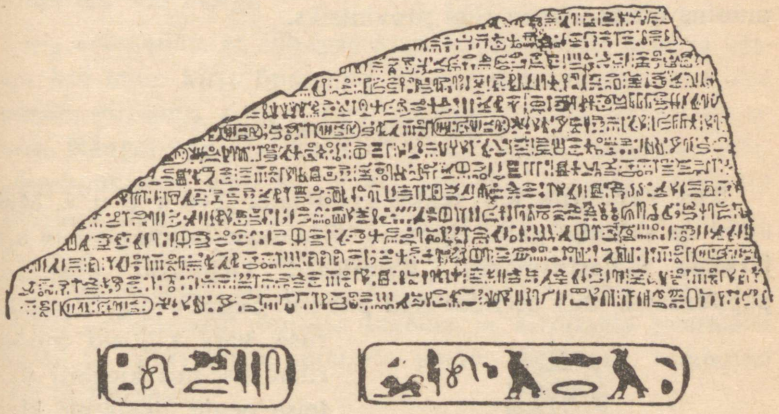
Ülestõusnud riisusid oma isandate varandusi ja omandasid templite rikkusi. Vanas papüüruses jutustatakse, et süürialane ühendas oma kaaslased. Nad kaotasid ära igasugused andamid templitele.

Sisemaal käiv võitlus ülestõusudega ja kallaletungid väljastpoolt nõrgendasid Egiptuse riiki. Kord-korralt nõrgenes Egiptus niivõrd, et ei suutnud enam vastu panna välisvaen-

lasele. Varsti vallutasid Egiptuse põhjaosa liibüa ja lõunaosa nuubia suguharud.

Egiptus lakkas olemast maailmariik. Üheaegselt sellega tugevneb preesterluse võim. Teebais haaravad riigivõimu preestrid.

Saisi periood. 671. a. vallutas Egiptuse Assüüria — võimas sõjariik, mis asetses piki Tigrise jõe keskjooksu. 20 aastat hiljemini ajas Saisi linna nomarh Psammetich

Kivi hieroglüüfidega; alumised hieroglüüfid tähendavad Ptolemaiose ja Kleopatra nime.

assüürlased maalt välja ja Egiptus sai mõneks ajaks uuesti iseseisvaks riigiks. Psammetich sai kuningaks ja Sais pealinnaks.

Sel ajal hakkasid egiptlased pidama kaubavahetust kreeka kaupmeestega, kes sõitsid sageli sinna vahetama oma kaupu egiptuse vilja vastu. Saisi kuningad laiendasid kaubandust kaugemate Aafrika aladega, mis asetsesid Punase mere rannikul. Nad kaevasid kanali, mis ühendas Niiluse idapoolset haru Punase merega. Ühe Saisi vaarao Necho käsul läkitati seda kanalit kaudu mõningad foiniikia laevad lõu-

nasse, Punasesse merre. Foiniikia merisõitjad pöördusid kolme aasta pärast Egiptusse Vahemere kaudu tagasi.

Sel moel teostati vanal ajal esimene reis ümber Aafrika.

Egiptuse vallutamine pärslaste poolt. Egiptuse ülemkiht ja kaupmehed laostasid lõpuks nii talupojad kui ka käsitöölised. Võitluseks välisvaenlasega ei olnud Egiptusel enam jõudu.

525. a. e. u. a. vallutas Niiluse oru P ä r s i a — uus riik, mis oli tekkinud kaugel idas, Pärsia lahe rannikul. Egiptus muutus üheks Pärsia riigi provintsiks.

§ 11. Egiptuse kultuur.

Kiri. Papüürus. Kiri tekkis egiptlastel 3500 a. e. u. a. Meie ajani on säilinud palju egiptuse kirjanduse mitmesuguste ajajärkude mälestusmärke. Egiptlased kirjutasid peamiselt papüürusele, mis asendas neil paberit. Selleks lõigati papüüruse vars kihtisid mööda ribadeks, mis kleebiti üksteise peale. Seejärele kleebiti need ribad pikuti üksteise otsa, andes neile soovitava mõõdu. Papüüruse rullid ulatusid vahel kuni 40 m pikkuseni. Täiskirjutatud papüürus keerati torukeseks ja seoti nööriga ümbert kinni.

Kirjutaja kuju (Egiptus).

Esialgu kirjutasid egiptlased märkidega, milledel oli jooniste kuju. Neid märke nimetatakse h i e r o g l ü ü f i d e k s. Pa-

püürusele ei kirjutatud suuremalt osalt mitte enam hieroglüüfidega, vaid kiirkirjaga, märkidega, mis olid juba kaotanud jooniste kuju.

Egiptuse kirja lugemise avastas esmakordselt prantsuse õpetlane Champollion aastal 1822.

Hieroglüüfid tähistavad terveid sõnu või mitme tähe ühendeid. Peale selle on 24 hieroglüüfi, milledel on üksikute tähtede tähendus. Sel viisil oli egiptuse kiri segakiri. Üldse oli tas üle 700 märgi.

On arusaadav, et egiptuse kirja õppimine oli märksa raskem kui meie kirja õppimine. Õpilased kirjutajate koolides õppisid viis-kuus aastat, kuni jõudsid õppida vabalt kirjutama. Rängal õppeajal karistati poisse sageli. Egiptuse vihikute-papüüruste lehtedel võime sagedasti kohata sääraseid vanasõnu, nagu: „Poisikese kõrvad asuvad seljal. Ta kuulab, kui teda pekstakse." Kuid kirjutaja olla oli väga kasulik ja auväärne amet, seepärast talusid õpilased kõiki neid karistusi. Loomulikult õppisid lugema ja kirjutama peamiselt rikaste ja suursuguste inimeste pojad. Egiptuse talupojad kirja ei tundnud.

Kirjandus. Peale pealkirjade ja muude ürikute on meie päevini säilinud samuti palju egiptuse kirjandusteoseid. Vaaraod ja suurnikud armastasid kuulata jutuvestjaid. Vaaraode ja suurnike lemmikteosed kirjutati üles ja pandi tavaliselt koos muumiaga nende hauakambrisse.

Laialt tuntud oli jutt „Merehädalisest". Selles jutustati ühe sõduri seiklusist, kelle saatis kuningas laevaga mööda Punast merd kaevandustesse. Teel algas tugev torm, laev läks põhja, sõdur aga heideti lainetest imepärasele saarele, kus valitses madu. Neli kuud elas sõdur mao juures, kuni talle tuli Egiptusest laev järele. Külalisest lahkudes andis madu-valitseja talle lõhnavat õli, kallihinnalist puud, elevandiluud, ahve ja palju muid esemeid vaaraole kingituseks viimiseks. (Papüü-

rus, millele see lugu on kirjutatud, säilitatakse Leningradis Ermitaažis.)

Kuningad ja suurnikud armastasid samuti väga jutustust ühe ülimuse — Sinuheti seiklusist. Kartusest langeda ebasoosingusse tuli Sinuhetil põgeneda Egiptusest Süüriasse, kus ta elas palju aastaid. Edasi kirjeldatakse seiklusi, mis pidi kannatama Sinuhet, kuni vaarao lubas tal pöörduda koju. Siis läks Sinuhet tagasi Egiptusesse ja vaarao andis talle tagasi ta rikkused.

Oli jutustisi preestreist ja võlureist, kes teostasid ebatavalisi imesid, jumalaist, kes aitasid oma lemmik-vaaraosid jne.

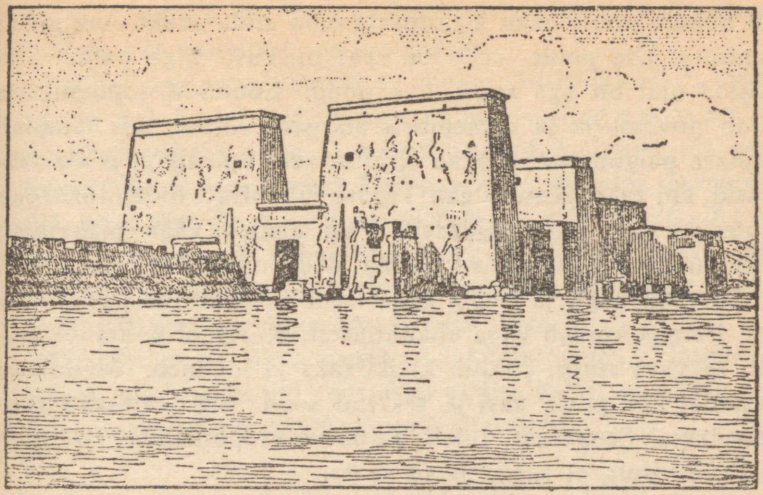
Rahvahulgad ei tundnud seda kirjandust. Kuid kalureil, karjaseil, pakikandjail, talupoegadel olid oma laulud ja muinasjutud. Nii laulsid talupojad viljapeksmisel, nõõtades härgi ja ajades neid mööda vihkusid, et nad tallaksid vihkudest terad välja:

Pahmake endile, pahmake endile,
härjad, pahmake endile.
Pahmake endile õlgi söödaks
ja teri oma isandaile.
Ärge tehke hingetõmbust, —
täna on ju vilu.

Arhitektuur. Egiptuse suurnike losside ja majade üle võime otsustada peamiselt jooniste järgi. Need lossid ja majad ehitati põletamata telliskividest ja puust, isegi sambad olid palmitüvedest. Aeg on need hooned hävitanud.

Templite varemed on alles kuni tänapäevani. Need ehitati „igavesest kivist" — paest, liivakivist, graniidist. Poolhävinenud sambad kaunite papüüruspuhma- või lootoseõie-kujuliste ülaotstega, seinte jäänused pealiskirjade ja joonistega üllatavad meid tänini oma iluga.

Matemaatika ja astronoomia alal kogusid egiptlased hulga

Isise tempel Egiptuses.

teadmisi, mis võimaldasid neil välja töötada kalendri ja kasutada seda oma majanduslikus tegevuses. Samuti tehti suuri edusamme arstiteaduses. Laipade balsameerimine tutvustas egiptlasi inimkeha ehitusega.

Egiptlased olid esimesi rahvaid vanal ajal, kel tekkisid kiri, kirjandus, teadus ja kunst.

II. Vanimad Mesopotaamia riigid.

§ 12. Lõuna-Mesopotaamia, selle loodus ja rahvastik.

Tigrise ja Eufrati jõgede orus ilmus rahvastik niisama varakult nagu Egiptuseski. Seda orgu nimetatakse Mesopotaamiaks (s. t. jõgede vaheline org). Vanimad riigid tekkisid Mesopotaamia lõunaosas, mis asus vastu Pärsia lahte.

Mesopotaamia loodus. Lõuna-Mesopotaamia pinnas ei

või nõndasamuti nagu Egiptusegi oma anda saaki ilma niisutamiseta. Üle poole aasta on seal niiskust liiga palju, ülejäänud ajal on aga sageli äge põud. Lõuna-Mesopotaamias sajab novembris ja detsembris alaliselt vihma, mis muudab pinnase paiguti sooks. Maa ei jõua veel kuivadagi peale vihmasid, kui märtsikuus algab Tigrise ja Eufrati üleujutus. Jõed ujutavad maa üle laialdaselt. Vesi alaneb väga pikkamisi: alles augustis-septembris vajuvad jõed oma kallastesse tagasi.

Suurvee aegu ja peale seda kuni novembrini püsib kuiv ilm. Pinnas kuivab väga ebaühtlaselt. Kõrgetel kohtadel kuivab ta väga ruttu, paatub kivikõvaks ja lõheneb. Madalatel paikadel aga püsib vesi ja tekivad sood, mis levitavad soopalavikku. Seepärast tuleb Lõuna-Mesopotaamias töötada palju ja visalt, et saada head saaki.

Veeseadeldised. Lõuna-Mesopotaamia vanimad elanikud sumerid ehitasid keeruka seadeldiste süsteemi soostunud alade kuivendamiseks ja vee säilitamiseks kuivadel aastaaegadel.

Sumerid hakkasid esimesi veeseadeldisi ehitama juba enne riigi teket, kui nad elasid alles sugukondlike kogukondadena.

Põllud, juurviljaaiad ja aiad piirasid nad tammidega, mis ei lasknud vett läbi. Peale selle ehitasid nad terve kanalitevõrgu. Oma asulad, lossid ja templid ehitasid sumerid kunstlikele kõrgendikele, et vesi ei uputaks hooneid suurvee aegu.

Mureda pinnase tõttu lagunesid kanalid ja tammid hõlpsasti ja ummistusid savi ning mudaga. Seepärast nõudsid nad alalist järelevalvet.

Sumerid külvasid oma põldudele otra ja nisu, kasvatasid juurviljaaedades sibulaid, kurke ja muud keeduvilja; aedades kasvasid datlipalmid. Mesopotaamia põllud olid väga viljakad tänu mudasettele. Maa oli Mesopotaamia peamine rikkus. Seal puudusid nii metsad kui ka maapõue-varad.

Mesopotaamia ühendamine. Sumerid olid ühinenud linnriikideks. Sumerite linnadest olid tuntumad Nippur, Ur,

Uruk, Lagaš jt. Iga linnriigi eesotsas seisis valitseja — patési, kes valitses koos suurnikega.

Rahvamassi moodustasid talupojad, käsitöölised ja orjad. Linnade vahel toimusid alalised sõjad, iga linn tahtis endale haarata paremaid maid. Sumerid sõdisid ka neist ida pool asuva Elami riigiga. Umbes 2750 a. e. u. a. ühendas (sumereist põhja pool asuva) Akkadi piirkonna valitseja Sargon kõik Mesopotaamia linnad üheks riigiks. Sargon hakkas end esimesena nimetama „nelja maailmakaare kuningaks", sest ta suurendas oma valdusi igasse riigi külge.

Kuid ka peale ühendamist ei lakanud sõjad. Idapoolsed sõjakad mägisuguharud teostasid alalisi kallaletunge ja vallutasid mitmelgi korral Mesopotaamia riigid.

§ 13. Babüloonia riik.

Babüloonia riik. Kuningas Hammurapi. Põhja-Mesopotaamias, seal kus Tigris ja Eufrat lähenevad teineteisele, asetses Babüloni linn. Algul oli see väike asundus, kuid pikkamisi muutus Babülon kaubakeskuseks, sest temas ristusid paljud idast läände suunduvad karavaniteed. Hiljem sai Babülonist kogu riigi pealinn.

Silmapaistvaim Babüloni kuningas oli Hammurapi (2067.—2025. a. e. u. a.). Ta ühendas oma valitsuse alla kogu Põhja-Mesopotaamia ja alistas endale sumeri linnad. Nõnda tekkis Babüloonia riik. Hammurapi nimetas end samuti „nelja maailmakaare kuningaks". Babülon sai Hammurapi ajal Mesopotaamia suurimaks, rikkaimaks ja kultuurseimaks linnaks. Babüloni nime järgi hakati kogu lõunapoolset Mesopotaamiat nimetama Babülooniaks ja ta rahvast babüloonlasiks.

Babüloonia riigi provintse ja linnu valitsesid kuninga poolt määratud asehaldurid.

Hammurapi seadused. Hammurapi koostas oma riigile suure seadustekogu. Need seadused olid kirjutatud 2 m kõrgusele ja umbes 1,5 m ümbermõõduga tumedale kivisambale. Kogu kivi pind oli täis kirjutatud seaduseparagrahve. Ülalt oli sammas ilustatud reljeefiga, mis kujutas kuningliku õigusmõistmise kaitsjat, päikese jumalat, ja tema ees seisvat Hammurapit. See kivisammas säilitatakse Pariisis L o u v r e'i m u u s e u m i s.

Hammurapi seadused kujutasid endast majandusliku ja perekondliku elu eeskirjade kogumit. Need seadused kaitsesid orjapidajate huvisid. „Kui keegi," öeldakse seaduses, „varjab oma majas ärajoosnud orja, kes kuulub kas kuningale või lihtkodanikule, ega anna teda välja ametniku nõudmise peale, siis tuleb see majaisand surma mõista."

Ori oli oma isanda täieliku meelevalla all ja oli kohustatud tema heaks töötama. Kui ori ei kuulanud isanda sõna, siis lõigati tal kõrv ära.

Kuningas Hammurapi ja jumal Šamaš.

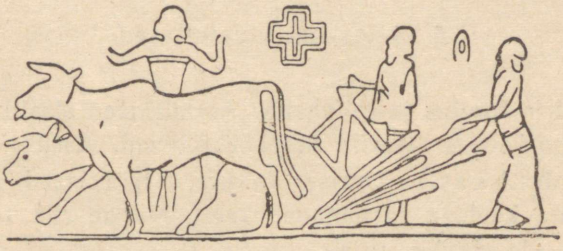
Rahvastik. Kaubandus. Peale orjade töötasid kuninga, kõrgete aukandjate ja preestrite heaks ka talupojad ja sulased. Osa oma maadest andsid maaomanikud väikeste tükkidena talupoegadele rendile nende suhtes väga ränkadel tingimustel. Rentnik, kes oli enesele võtnud põllu harimiseks, pidi maksma maaomanikule kolmandikust kuni poole saagini, aiarentnik maksis aga kaks kolmandikku saaki.

Maata talupojad käisid kasina tasu eest päevatööl.

Nende elu oli üliraske. Talupojad pidid koos orjadega osa võtma raskeist „kuninga töist" arvukate kanalite ja tammide korrashoiul ja raskuste vedamisel.

Linna käsitöölised olid vabad, kuid neil puudus õigus võtta tellijalt tasu üle seadusega määratud normi. Seadusega määratud hinnad olid aga väga madalad.

Preestreid ja kaupmehi ei kitsendanud seadused milleski. Nad kaubitsesid vabalt ja kuhjasid rikkusi. Nad rikastusid ka seetõttu, et laenutasid väikeperemeestele vilja ja raha.

Babüloonia ader.

Võlgnik oli kohustatud selle eest maksma 20 kuni 30 protsenti, aga võla mittemaksmise korral muutus ta kolmeks aastaks oma võlausaldaja orjaks. Hammurapi seaduste järgi võisid niisugused orjad jälle vabaks saada, kuid polnud ainustki seadust, mis oleks neid päästnud viletsusest ja rikaste rängast rõhumisest.

Alaline sõjavägi. Babüloonia vallutamine. Babüloonia riigil oli alaline sõjavägi. Kuningas annetas sõdureile nende sõjalise teenistuse eest väikesi maatükke. Kui sõdur hukkus sõjas või lahkus omavoliliselt teenistusest, siis anti maatükk teisele sõdurile edasi. Kui sõduri poeg peale isa surma hakkas ise sõduriks, siis sai ta isa maa.

Sõjaretkede ajaks võeti talupoegade seast alalisele sõjaväele lisaks maakaitsevägi.

Maksud ja riiklikud tööd lasusid ränga koormana elanikkonnal. Vaesunud talupoegade ja võlaorjade arv aina suurenes. Vaesunud talupoegadega ei võidud täiendada sõjaväe ridasid. Pärast Hammurapi valitsenud kuningail polnud alati võimalik kallaletungivate vaenlaste vastu seada küllaldaselt suurt sõjaväge. Seetõttu vallutasid Babüloonia umbes 1775. a. e. u. a. kassiidid, idapoolselt kiltmaalt tulnud rändsuguharud. Kassiitide kuningad valitsesid maad ligi 600 aastat. Hiljem langes Babüloonia Assüüria võimu alla.

§ 14. Assüüria vallutused.

Assüüria loodus ja rahvastik. Assüürlased elasid Mesopotaamia põhjaosas, Tigrise jõe keskjooksul. Assüüria vanim pealinn oli Assur Tigrise kaldal. Assüürlased kõnelesid babüloonia keelega sarnanevat keelt. Nende riik tekkis III aastatuhande algul e. u. a.

Tigrise jõe orus tegelesid assüürlased põllundusega, aga mäenõlvadel olid ülekaalus karjandus ja jahindus. Peale selle olid ida Assüüria mäed ülirikkad kasulikest maakidest. Sealt saadi vaske, seatina, hõbedat, aga peamiselt rauamaaki. Assüürlased õppisid töötlema rauda ja valmistama sellest põllutööriistu ja relvi. See andis neile määratu paremuse naabermaade ees, kelledel polnud küllaldaselt rauda. Assüüria kuningad teostasid vallutusretki ja omandasid suuri maaalasid.

Harjumus raske ja ohtuderikka jahiga tegi assüürlased kartmatuiks ja vastupidavaiks sõdureiks. Laskudes mägedest alla Tigrise jõe orgu alistasid nad seal elavad suguharud ja sundisid neid endile töötama.

Tiglatpilesar (745.—727. a. e. u. a.). Kord-korralt hakkasid assüürlased teostama kallaletunge aina kaugemale ja jõudsid kuni Vahemereni välja. VIII sajandi keskpaigu e. u. a. muut-

sid õnnestunud sõjaretked Assüüria tugevaks sõjaliseks riigiks.

Suurimaid Assüüria vallutajaid-kuningaid oli Tiglatpilesar. Tal oli mitmekümne tuhande meheline alaline sõjavägi. Seda nimetati „kuninga sõlmeks". Sõjaväe ridadesse võisid astuda kõik assüürlased, kõige rikkamatest alates kuni vaesemateni, kel polnud tükikestki oma maad. Sõdu-

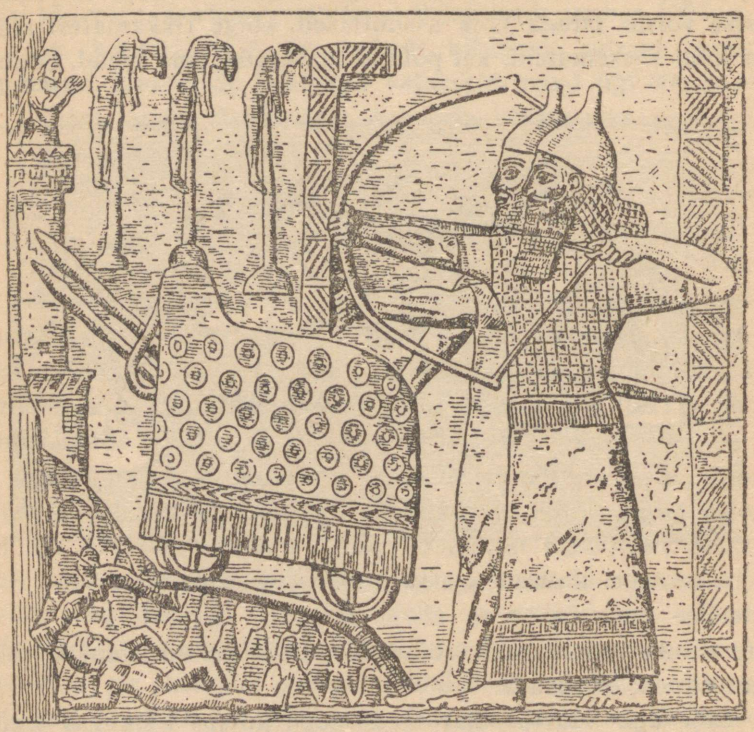
Assüüria sõdurid ujuvad üle jõe täispuhutud kottidel.

rite tasuks oli rikkalik sõjasaak ja vallutatud linnad, mis anti sõdureile riisuda.

Sõjavägi. Suurte sõjaretkede aegu kutsus kuningas oma alalisele sõjaväele abiks erilise maakaitseväe. Rikkad assüürlased sõitsid lahinguvankreil või ratsa. Talupojad kuulusid odadega, mõõkadega, vibudega ja nooltega relvastatult jalaväkke. Kõige vaesemad said relvastuse riiklikest ladudest. Pronkskilbid kaitsesid sõdureid vaenlaste noolte ja kivide eest. Assüüria kilbid olid väga suured, mispärast olid erilised kilbikandjate üksused, kes läksid esiridades.

Assüüria sõdurid liikusid kiiresti mööda häid teid, mis

olid rajatud kuninga käsul. Jõgede ületamine ei tekitanud sõdureile raskusi. Nad puhusid nahast kotid õhku täis ja ujusid nende abil üle jõe. Neistsamadest kottidest valmistati ka sillad. Kokkuseotud kotid tõmmati üle jõe ja puistati hagu-

Assüüria kuningas Tiglatpilesar piirab linna. Kuninga ees purustab taraan linna. Ülal vaia otsa aetud vangid.

dega üle. Niisugust silda mööda läksid üle isegi rasked lahinguvankrite üksused.

Assüürlaste osavate noolte ja lahinguvankrite hirmsa surve eest polnud pääsu avalikus lahingus. Ka kõrged linnamüürid polnud kindlaks kaitseks assüüria sõdurite eest. Nad ümbrit-

sesid sissepiiratava linna ja heitsid sinna kiviheitemasinaga raskeid kive või nõusid põleva tõrvaga. Paksud kindlusemüürid nad purustasid taraani abil. See oli hiiglasuur palk, mis oli vasega üle löödud ja kettide otsa riputatud, nõnda et seda võis kiigutada ja vastu müüri lüüa. Seejärel asetasid assüürlased pikad redelid seinte najale ja tungisid nende abil linna.

Vallutatud maade orjastamine. Peale iga võitu teostasid assüüria kuningad kättemaksu võidetute kallal. Tuhandeid sõjavange aeti teibasse või raiuti neil pead. Kümned tuhanded viidi Assüüriasse ja müüdi seal orjusse. Rüüstatud paikadest aeti ära sajad tuhanded pead sarvloomi, veeti ära hunnikuid kulda, hõbedat, vaske, elevandiluud ja muid väärtesemeid.

Exhibl. univ. Tar

Oma distsiplineeritud, hästi väljaõpetatud sõjaväega teostas Tiglatpilesar suuri vallutusi. Ta alistas Babüloonia, vallutas Süüria ja sundis maksu maksma heebrea riigid Palestiinas. Tiglatpilesar jõudis kuni Egiptuseni ja purustas selle piiril Egiptuse vaarao sõjaväe. Põhjas tungis ta kuni U r a r t u riigini, mis oli assüürlaste alaline vaenlane.

Urartu riik. Urartlased olid Taga-Kaukaasias Vani järve ümbruskonnas elutsevad sõjakad suguharud. Nad tegelesid peamiselt karjandusega. Nende maa oli rikas metallidest ja urartlased olid kuulsad oma pronksesemetega: relvadega, nõudega, ehteasjadega. Assüürlased teostasid alalisi kallaletunge rikkale urartlaste maale, tuues sealt kaasa suuri saake.

Kuid IX sajandil e. u. a. ühinesid urartlaste suguharud üheks riigiks ja hakkasid Assüüriat ründama, vallutades ta põhjapoolsed alad. Urartu muutus tugevaks riigiks. Üks selleaegseid kuningaid — M e n u a — hakkas laiendama oma valdusi ja alistas põhjas mõningad Taga-Kaukaasia suguharud.

Nõukogude Armeenias Erevani linna läheduses on seniajani säilinud urartu kindlustiste varemed ja kaljudel võib näha Urartu kuningate kiilkirjalisi pealkirju, mis jutustavad

nende võitudest. Suurimaid vallutajaid-kuningaid oli Argišti, kes valitses VIII sajandil e. u. a. Ta sooritas Assüüria vastu 14 võidukat sõjaretke. Tema pealiskirjad on täis tema poolt kokkuriisutud saagi kirjeldusi. Ta sai määratu hulga vange ja väga palju suuri ja väikesi kariloomi.

Assüüria sõdurid, kes loendavad tapetud vaenlasi äraraiutud peade järgi.

Tohutu sõjasaak muutis Urartu tugevaks riigiks. Riigi suurim ja kauneim linn oli pealinn Tušpa Vani järve ääres. Linn oli piiratud kivist müüridega ja ta juurde oli juhitud kanal, mis tõi joogivett 80 km kauguselt, sest Vani järve vesi ei kõlvanud joogiks. See kanal, mis on ehitatud juba Menua ajal, on säilinud käesoleva ajani.

Kui Assüüria kuningas Tiglatpilesar tekitas urartlastele suure kaotuse, lakkasid need tungimast Assüüria piiridesse ja kõvendasid oma kallaletunge Taga-Kaukaasiale. Veel seniajanigi on siin järele jäänud urartlaste poolt kaevatud kanaleid. „Urartu“ nimi on säilinud Araratі mäe nimetuses. Vallutanud urartlaste lõunapoolsed alad, laiendas Assüüria oma valdusi ka teistes kohtades. Võimsa kuninga Assurbanipali ajal (VII saj.) sai ta hiigelriigiks. Kuid mitmesuguste suguharude (kaldealaste) survel langes hiljem ka Assüüria.

§ 15. Assüüria sõjaväeriik ja selle langus.

Rahvastiku seisund. Ülimused ja preestrid olid Assüürias oma rikkuse tõttu nõnda tugevad, et nad sundisid kuningat neid vabastama igasugustest maksudest ja riiklikest kohustusist. Niisamasuguseid soodustusi said ka mõningad suured linnad, kus oli palju rikkaid kaupmehi.

Talupojad ja käsitöölised maksid suuri makse. Talupojad andsid ära osa saagist ja mõninga osa kariloomadest, käsitöölised maksid aga riigimakse ja lõivusid hõbedas. Peale selle suunati talupojad ja käsitöölised sagedasti riiklikele töödele: teede, losside, kindlustuste ehitamisele.

Maksude mittemaksjad kaotasid kogu oma varanduse. Nad langesid rikastest sõltuvusse ja muutusid nende võlaorjadeks. Seepärast ei toimunud Assüürias mitte ainuüksi vangistatud orjade, vaid ka assüüria talupoegade ja käsitööliste ülestõuse.

Orje oli Assüürias alaliste sõjaretkede tõttu väga palju. Mõningad neist said kuningalt, sõjasuurnikelt, preestreilt ja rikastelt kaupmeestelt väikesi maatükke. Need orjad harisid saadud maatükke ja andsid suurema osa saagist omanikule. Niisuguseid orje müüdi koos maaga tervete perekondade viisi. Palju orje oli majateenijaiks.

Vallutatud maade valitsemine. Vallutatud maades asusid Assüüria asevalitsejad oma sõjavägedega. Nad valitsesid neid provintse ja korjasid makse. Maksud olid väga suured; assüürlased isegi nimetasid seda „raskeks maksuks".

Vallutatud maad olid ühendatud Assüüriaga heade teedega. Need teed rajati peamiselt sõjalisteks otstarveteks. Kuid neid kasutasid ka kaupmehed oma kaubakaravanidega.

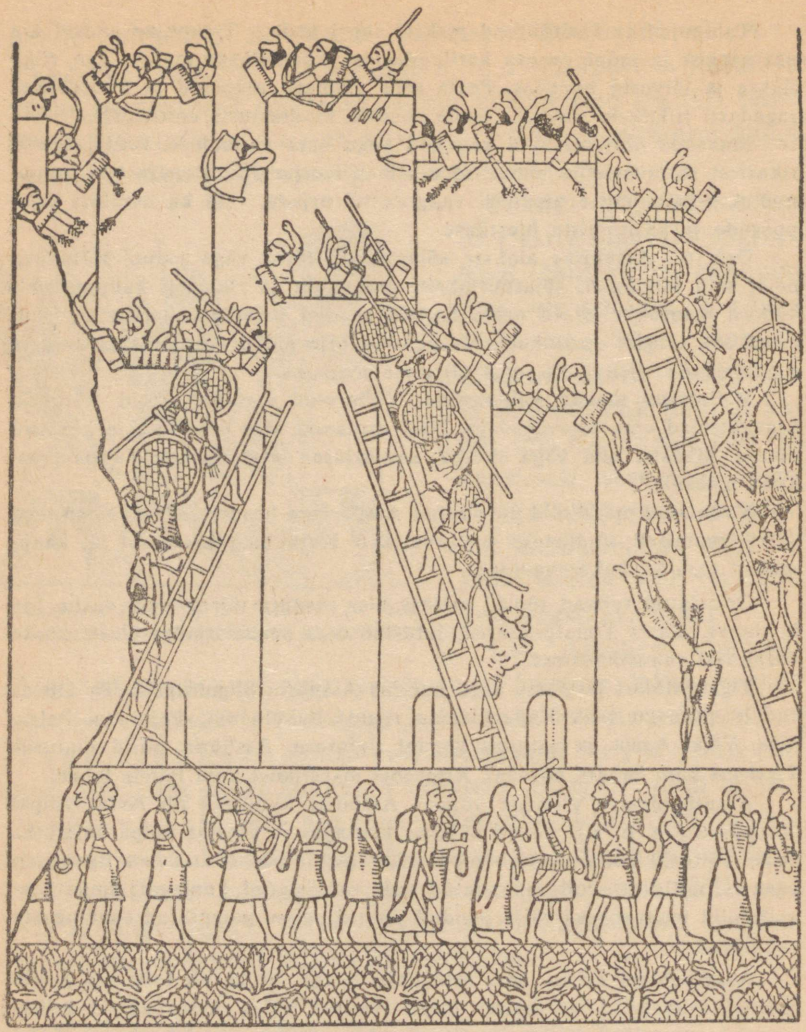
Orjastatud rahvad tõusid alatasa üles assüüria ülemvõimu vastu. Iga kuningas, alates Tiglatpilesarist, jutustab oma pealiskirjades ülestõusnute karmidest rahustamistest.

Tiglatpilesari järglaste aegu muutus Assüüria hiigelriigiks. Ta alistas endale peaaegu kõik Vana-Idamaa riigid: Babüloonia, Foiniikia, Palestiina, Väike-Aasia, ja vallutas koguni Egiptuse. Assüüria piirid ulatusid Tigrisest kuni Sahara kõrveni, Armeenia mäestikust kuni Pärsia laheni.

Assurbanipal. Viimane võimas Assüüria kuningas oli Assurbanipal (a. 668—626 e. u. a.). Ta oli sõjakas kuningas ja teostas hulga sõjaretki. Peale võitusid sõitis Assurbanipal oma pealinnas Ninives tavaliselt vankris, mille ette oli rakendatud neli vangistatud kuningat; linnatänavaile olid vaatamiseks välja pandud puurid neisse paigutatud suursuguste vangidega.

Assurbanipal erines oma eelkäijaist seega, et ta oli tolle aja kohta haritud inimene. Oma suures lossis Ninives pidas Assurbanipal erilise ruumi raamatukogu jaoks. See oli maailmas esimene raamatukogu. Kõigi seinte ääres alt kuni üles seisid kastid savist kiilkirja tahvlikestega. Need mitmekesise sisuga (müüdid, ajaloolised pärimused jne.) tahvlikesed on püsinud meie päevini ja on läbi loetud.

Assüüria langus. Assüüria kuningate poolt loodud määratu lai riik oli sisemiselt ebakindel. Peale Assurbanipali surma tuli Assüürias langus.

Linna vallutamine assüürlaste poolt ja vangide äraviimine.

Alistatud maad lakkasid makse maksmast, palgasõdurid lahkusid sõjaväest; lõppesid võidud, mis tõid rikkalikku saaki. Vaesunud talupojad ei suutnud teenida sõjaväes ja olid riigile halvaks kaitseks.

Assüüriale tungisid kallale iraani suguharud ja kaldealased, kes olid kanna kinnitanud Babülooniasse. 612. a. e. u. a. vallutati Ninive. Kaldea sõjavägi tungis linna, nende sätendavad lahinguvankrid sööstsid mürinaga mööda tänavaid. Pikkade odadega ja verest punaste kilpidega sõdurid tapsid elanikke, röövisid kulda, hõbedat ja kallihinnalisi esemeid. Suurnikud neediti ahelaisse, muu rahvas, isegi lapsed, tapeti, linn purustati, kuningaloss süüdati põlema. Kunagine võimas riik hävitati ja ta võim langes lõplikult 605. a. e. u. a.

§ 16. Uus-Babüloonia (Kaldea) riik.

Nebukadnetsar. Peale Assüüria vallutamist kaldealaste poolt sai Babülon uuesti rikkaks ja võimsaks linnaks. Kuulsaim kaldea Babüloni kuningas oli Nebukadnetsar. Ta oli osav väejuht; tema ajal vallutati lõplikult Assüüria ja alistati Palestiina ja Süüria. Nebukadnetsar ehitas Babüloni arvukaid losse ja jumalatele templeid. Ta muutis linna ligipääsematuks kindluseks, piirates ta paksude müüridega. Babüloni varemed on säilinud meie päevini.

Babüloni linn. Babülon sai nüüd kogu ida-maailma kaubanduslikuks ja kultuuriliseks keskuseks. Siia sõitsid kokku kaupmehed mitmesugustest maadest. Linn rikastus ja kasvas, elanike arv ulatus nüüd 100 tuhandeni.

Otse jõe kaldal asus kuningalinn lossi, jumal Marduki ja teiste jumalate templitega. Siin asus samuti suur kvartaal, kus elasid kõrged aukandjad ja preestrid. Kuningalinn oli muust linnast eraldatud kanaliga.

Kanali ja linnamüüri vahel elasid käsitöölised. Kõverail, umbseil, kitsail tänavail ja põiktänavail asusid nende väikesed, põletamata telliskivist ehitatud majakesed.

Babüloni kaubaturg asus värava taga, Eufrati ja kanali vahel. Sellest väravast käis läbi suur karavanitee, mis nimetati „kuninga teeks". Teed ja kanalid, mis olid kasutusel kaubateedena, läksid Babülonist kogu maale laiali.

Sada aastat peale Nebukadnetsarit viibis Babülonis kreeka ajaloolane Herodotos. Ta kirjeldab seda linna järgnevalt:

„Babülon asub määratu suurel tasandikul, omab nelinurga kuju, mille iga külg on pikk 120 staadioni (umbes 20 km). Niisugune on linna suurus. Ehitatud on ta nõnda kaunilt nagu ei ükski meile tuntud linn. Babülon on eelkõige ümbritsetud sügava, laia ja veega täidetud kraaviga. Ümber linna käis müür, mis oli laotud telliskividest ja üle kallatud tõrvase seguga... Mõlemale müüri äärele olid püstitatud üksteise vastu ühekordsed tornid; keskel nende vahele jäi läbikäiguruumi neljahobuse-sõiduki jaoks. Müüril on 100 väravat, mis on tervenisti valmistatud vasest, vasksete rõngaste ja põikpuudega."

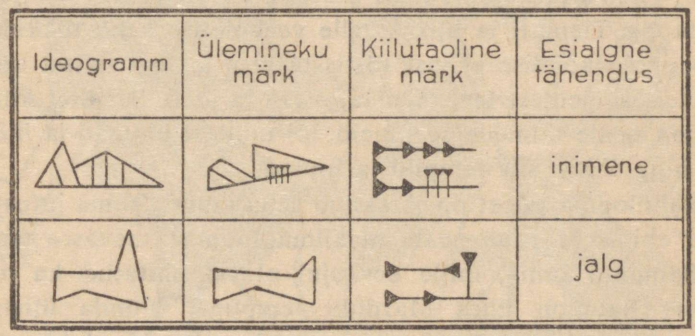
Edasi mainib Herodotos, et oma naisele Semiramisele, kes oli sündinud Iraanis ja harjunud selle mägimetsadega, käskis kuningas valmistada „rippuvad aiad". Rippuvaiks nimetati neid seepärast, et nad asetsesid kunstlike küngaste astangutel. Sinna tõsteti ka niisutusvesi. Need aiad viisid vaimustusse kõiki, kes neid nägid. Kreeklased nimetasid neid aedu üheks „maailmaimeks". Selles Herodotose kirjelduses on palju liialdusi ja fantaasiat. Kuid kahtlemata oli Babüloni linn tollal rikas ja suur. Kõik Babüloni rikkused ja toredused olid loodud orjade, käsitööliste ja talupoegade vaevaga. Ainuüksi kuningas, rikkad kaupmehed ja preestrid kasutasid seda toredust. Vaesed elasid aga endiselt väljapääsematus vaesuses.

Babüloni langus. 538. a. e. u. a. tungis Babüloni kallale Pärsia kuningas Kyros. Juba varem oli ta vallutanud Babülonilt kõik Süüria ja Palestiina alad ja lõiganud Babüloni kaupmeestel tee Vahemerele. Babüloni kaubandus läks langusteele. Babüloni kaupmehed lootsid, et Pärsia valitsuse all saavad nad uuesti suurendada oma kaubandust ega hakanudki Kyrosega sõdima. Nad avasid linnavärava ja lasksid pärsia sõjaväed sisse. Nõnda vallutasid pärslased Babüloni ilma võitluseta.

§ 17. Assüüria-babüloonia kultuur.

Mesopotaamia kultuuri loojateks olid s u m e r i d. Neilt õppisid babüloonlased ja assüürlased veeseadeldiste ehitamise, õppisid põllundust, ehituskunsti, ja võtsid samuti üle kirja ja teadused.

Kiri. Kiri tekkis sumeritel umbes 5000 aastat tagasi. Mesopotaamias polnud kive ega papüürust nagu Egiptuses, seepärast kirjutasid sumerid savile. Sellest valmistati nelinurksed tahvlikesed ja joonistati neile kepikese abil piltsõnu. See vanim kiri tuletab meelde egiptuse hieroglüüfe.

Babüloonia kiilkirja arenemine.

Aja jooksul lihtsustasid kirjutajad oma kirja. Seetõttu, et kirjutati kepikesega niiskele savile, muutusid piltsõnad kiilude rühmiks. Kiilud paigutati erinevalt igas rühmas. Osal märkidel oli tervete sõnade tähendus, mitmed märgid said tähtede tähenduse, kuid enamik neist tähistasid üksikuid silpe.

Täiskirjutatud tahvlikene põletati ja ta muutus kivikõvaks. Märke oli üle 500 ja kirjutama õppimine oli väga raske. Sumerite kiilkirja laenasid neilt paljud naaberrahvad.

Babüloni kiilkirja oli niisama raske lugeda nagu egiptuse hieroglüüfe. Ta lahendamise kallal nägid vaeva paljud õpet-

lased mitmekümnete aastate jooksul. Kiilkirja lugemisviisi avastas G r o t e f e n d. Lõplikult selgitas kiilkirja lugemise inglane R a w l i n s o n.

Usund ja müüdid. Babüloonlased austasid jumalatena taevakehi: päikest, kuud ja viit planeeti. Kui Babülon sai pealinnaks, siis muutsid babüloonia preestrid ja kuningad kohaliku jumala M a r d u k i peajumalaks, kuulutades ta kõigi jumalate valitsejaks.

On säilinud babüloonlaste müüt, mis on tekkinud juba sumerite ajal. See jutustab maailma loomisest: algul polnud ei maad ega taevast, vaid ainuüksi meri. See meri esines koletise T i a m a t i kujul. Jumal Marduk astus temaga võitlusse. Ta tappis Tiamati ja lõikas selle veekoletise keha tükkideks. Ühe poole koletise kehast tõstis ta üles ja tegi sellest taeva, aga teisest poolest tegi ta maa, mere ja jõed. Seejärel külvas ta maa peale taimede seemneid, lõi mullast loomad ja inimesed ning ehitas siis templid ja linnad.

Babüloonia poeet on jätkanud seda müüti. Tema jutustuse järgi ehitas Marduk peale maailma loomist taevasse templi ja Babüloni linna, mille eeskujul olevat ehitatud ka maapealne Babülon ühes Marduki templiga. Nõnda ülistasid preestrid pealinna Babüloni ja oma jumalat Marduki.

Põldu harivas Babüloonias austati viljakuse jumalat T a m m u z i. Tammuzi müüt sarnleb egiptuse Osirise müüdiga. Jutustati, et Tammuz suri ja sattus allmaa-riiki. Maa peal lakkas elu, taimed närtsisid. „See, kes hellitab maa peal kõiki kasvusid, ei ela enam. Maise jõu valitseja ei ela enam," nõnda halas taga jumalatar I š t a r oma surnud meest Tammuzi. Ta läks temale järele allmaa-riiki. Suurte raskustega õnnestus Ištaril minna läbi seitsme allmaa-riigi värava ja tuua Tammuz maa peale tagasi. Tema tagasipöördumisega tärkas ellu kogu loodus.

Gilgameši poeem. Suur poeem on koostatud sumerite muistendite järgi muistse jumal-vägimehe G i l g a m e š i vägi-

tegudest. Gilgameš oli „kaks kolmandikku jumal, üks kolmandik inimene". Koos oma sõbraga teostas ta mitmesuguseid vägitegusid: ta tappis lõvi ja hävitas kõik kurja maalt, lõi maha hirmsa hiiglase, põlise seedrimetsa valitseja, võitis taevahärja. Poeemi lõpul jutustatakse sellest, kuidas Gilgameš läks kaugele rännakule, et teada saada surematuse saladust. Kuid surematust ei õnnestunud tal leida.

Jumal Marduk võidab koletise.

Veeuputuse legend. Ülihuvitav on legend, mis on seotud laialdaselt levinenud ülemaailmse veeuputuse muistendiga. Selles legendis jutustatakse, kuidas kord Utnapištimile — Gilgameši vagale esiisale — ilmutanud end unes jumal. Ta hoiatas Utnapištimi, et maa peale saadetakse inimeste pattude nuhtlemiseks veeuputus. Soovides päästa Utnapištimi tasuks ta vagaduse eest, käskis jumal teda ehitada suure laeva ja sellesse asuda. Utnapištim teinudki nõnda

ja võtnud endaga kaasa oma pere ja samuti mõningaid elajaid (kodu- kui ka metsloomi) ning mitmesuguste taimede seemneid.

Vaevalt oli säranud hommikukoit, kui ilmus määratu suur must pilv. Saabus pilkane pimedus. Algas ülemaailmne veeuputus. Surm haaras maad. Kõik elav hukkus. Ainuüksi Utnapištimi laev ujus ääretul veeväljal. Kuus päeva kestis hirmus torm. Seitsmendal päeval rahunes meri ja laev jäi kinni mäe otsa.

Kui vesi hakkas alanema, laskis Utnapištim laevast välja linnud ja loomad. Uuesti algas elu maa peal. Jumal oli algul pahane, et laevaga ei pääsenud mitte Utnapištim üksinda. Kuid pärast andis ta andeks ja kinkis Utnapištimile ja tema perekonnale koguni surematuse.

See legend on sündinud sagedate suurvete mõjul, mis toimusid Mesopotaamias Tigrise ja Eufrati jõgede üleujutuste tagajärjel. See legend oli rahva seas laialdaselt tuntud. Hiljem laenasid neilt selle muistsed heebrealased.

Astronoomia ja matemaatika. Sumeri ja babüloonia preestrid panid aluse astronoomiale kui teadusele taevakehade liikumisest. Nad tundsid hästi tähtede asendit taevas ja nende liikumisteid. See oli vajalik selleks, et teada, millal saabub suurvesi, ja selleks ajaks korda seada kõik kanalid ja tammid. Oma vaatlused sooritasid preestrid templite tornidest. Taevakehade liikumise järgi arvasid preestrid teada saavat jumalate tahet ja ennustasid tulevikku.

Babüloonia aasta koosnes 12 kuust, kuu neljast seitsmepäevasest nädalast. Iga nädalapäev nimetati ühe pea-taevajumala nimega. Babüloonia kalendri alused läksid üle roomlastele, kes hiljemini vallutasid Idamaad, ja roomlastelt nüüdisaja rahvastele.

Babüloonlased arvasid, et taevavõlv teeb ühe pöörde 24 tunni jooksul. Iga tund koosnes 60 minutist. See babüloonia ööpäeva jaotus on püsinud meie päevini.

Astronoomilisteks arvutusteks, ehitustöödeks ja veeseadeldiste ülesehitamiseks oli vaja matemaatika tundmist. Babüloonlased ja assüürlased tundsid hästi g e o m e e t r i a t.

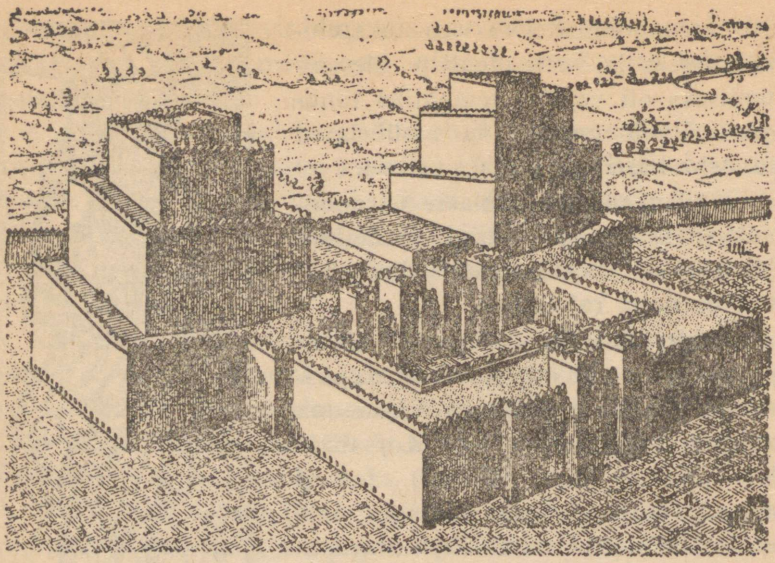
Kõik need babüloonlaste astronoomilised ja matemaatilised teadmised pärandusid kreeklastele ja kreeklastelt euroopa rahvastele.

Arhitektuur ja skulptuur. Mesopotaamia rahvad õppisid varakult püstitama templeid ja losse. Esimesena avastati väljakaevamistega Korsabadi loss (Ninive linna lähedal). Lossid ehitati suuremalt jaolt tellistest, mis olid valmistatud savist. Eriti suurepärased olid Assüüria kuningate lossid. Nende seinad olid ilustatud rohkearvuliste bareljeefidega, mis kujutasid sõjaretkede episoode ja rahuliku elu stseene. Lossi sissekäigul seisid hiiglasuured tiivulised inimpeaga härjad. Nad pidid kaitsema lossi ja selle elanikke kurjade deemonite eest, kellesse assüürlased uskusid. Erinevalt lossidest ehitati templid astanguliste tornide kujulistena.

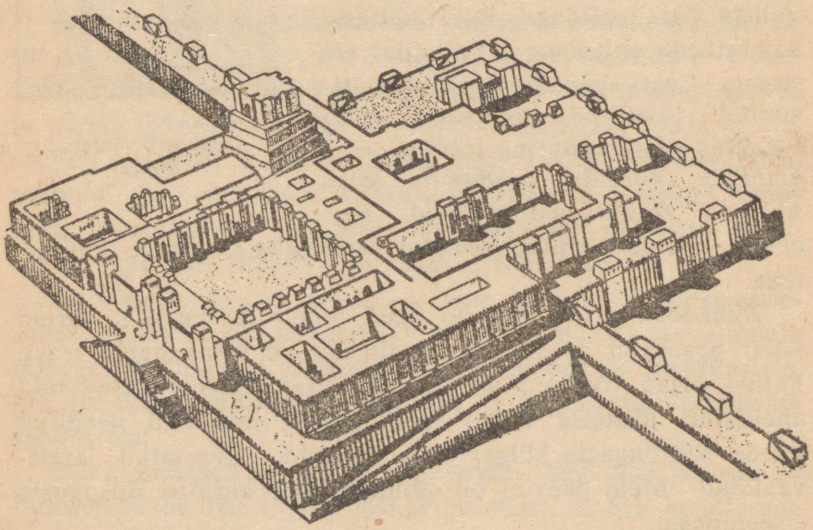

Gilgameš võidetud lõviga.

Tuhanded orjad ehitasid need lossid ja templid. Orjad võeti peamiselt assüürlaste poolt saadud sõjavangide seast. Paljud orjad töötasid ahelais või jalaraudades, teised olid aheldatud üksteise külge raudvitstega, mis olid needitud nende vöörõngaste külge. Orje valvasid relvastatud järelevaatajad. Meie päevini on säilinud hulk kujutisi niisuguste stseenidega.

Anu-Adadi tempel Assuris (rekonstruktsioon).

Assüüria kuningaloss Korsabadis (rekonstruktsioon).

III. Foiniikia, Juudamaa, Pärsia.

§ 18. Foiniikia.

Vahemere idarannikul Liibanoni mägede jalal asus Foiniikia. Paiguti ulatuvad siin mäed mereni, paiguti taanduvad rannikust ja seal tungib meri maismaasse, moodustades abajaid ja lahti. Foiniikias polnud tasandikke, kus oleks võidud laiemas ulatuses tegelda karjandusega või põllundusega. Ainult mägede külgedel ja mõningais paigus lahe kaldail kasvatati õlipuid ja viinamarju. Mere ääres selleks sobivais lahtedes tegelesid elanikud kalapüügiga. Pikkamisi kasvasid siin kaluriküladest linnad. Peamiselt tegelesid foiniiklased aga kaubandusega.

Foiniikia linnad. Iga foiniikia linn oli iseseisev ja kujutas endast eraldi riiki. Igas linnas oli oma kuningas, ja selle kõrval oli nõukogu rikkamaist kaupmehist.

Foiniikias oli palju orje. Kõige enam kasutati orjade tööd laevadel, kus nad olid rakendatud sõudjatena. Sõudjate tööd loeti raskeimaks. Kaupmehed needisid orjad ahelatega laeva parraste külge, kartusest, et orjad tõstavad sõiduajal mässu.

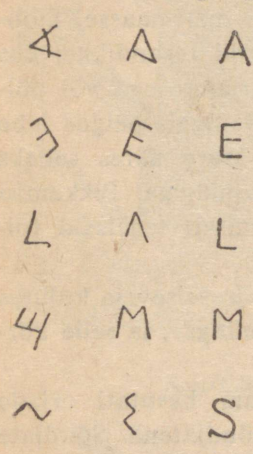
Igal linnal oli oma kaitsejumal. Jumalatele ehitati suurepärased templid Egiptuse eeskujul. Linnadest paistsid silma Tüüros ja Siidon.

Peaaegu kõik Foiniikia linnad olid kohustatud makse maksma algul egiptlastele, hiljem assüürlastele. Ainult Tüürose linn ei maksnud alalist maksu.

See oli hästikindlustatud linn, asetses osalt rannal, osalt lähedalasuval kaljusaarel. Niisugune Tüürose asend muutis ta täiesti ligipääsematuks kindluseks; isegi assüürlased ei suutnud teda vallutada. Foiniikia linnade õitseng kuulub X—VIII sajandisse e. u. a.

Kaubandus ja merendus. Kolooniad. Foiniikias arenes

varakult kaubandus. Foiniikia kaupmehed vedasid oma kodumaalt välja kala, veini, oliiviõli, seedripuitu ja käsitöö-tooteid: hõbe- ja klaasnõusid, kirevaid kangaid. Eriti kuulus oli Foiniikia oma purpurvärviga. Seda eredat ja vastupidavat värvi saadi erilisest merekarbist, mis elas Tüürose lähedal meres. Merekarpe püüdsid orjad, keda foiniiklased sundisid laskuma mere põhja. Foiniiklased kaubitsesid samuti orjadega, ostes sõjavange neilt mailt, kes pidasid rohkesti sõdu.

Tähestiku arenemine: vasakul foiniikia, keskel vana-kreeka, paremal ladina tähed.

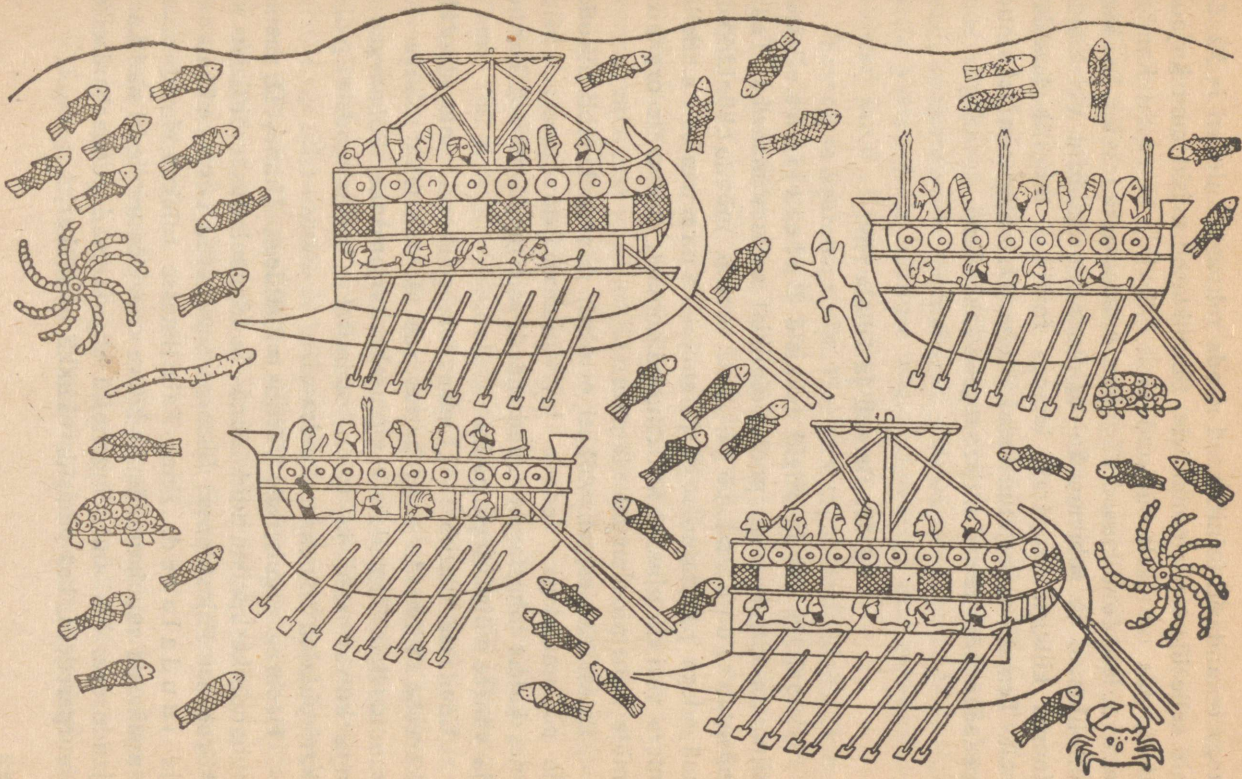
Orjade, maakide, kulla, elevandiluu jne. otsinguil purjetasid foiniikia kaupmehed kogu Vahemere läbi. Nad purjetasid läbi Gibraltari väina ja mööda Euroopa rannikut põhja poole kuni Britanniani. Samuti purjetasid nad piki Aafrika läänekaldaid.

Teel riisusid foiniikia kaupmehed vastujuhtuvaid laevu ja ranna-äärsete linnade ja külade elanikke, röövisid ära rahulikud elanikud ja müüsid nad orjusse.

Foiniiklased olid julged meresõitjad. Nad jõudsid oma laevadel kõige kaugematesse Vahemere soppidesse. Rannikule asutasid nad sadamaid laevade laadimiseks ja lossimiseks. Aja jooksul muutusid need sadamad foiniikia kaupmeeste linn-kolooniaiks. Nõnda tekkisidki foiniikia kaubanduskolooniad. Need olid paigutatud Vahemere saartele ja rannikule. Eriti palju kolooniaid lõid foiniiklased Hispaania kaguranniku (näit. Malakka, Cadiz jne.).

Nende suurim koloonia oli Karthago, mis sai pärastpoole iseseisvaks riigiks (Põhja-Aafrikas).

Foiniikia kultuur. Kokku puutudes mitmesuguste rahvas-

Foiniikia laevad.

tega omandasid foiniiklased nende rahvaste kultuuri ja kandsid selle üle teistele maadele. Foiniiklased evisid oma kirjandust, mis on osalt säilinud meie päevini. II aastatuhandel e. u. a. lõid foiniiklased 22 tähest koosneva tähestiku. See kiri oli lihtsam ja sobivam kui egiptuse hieroglüüfid või babüloonia kiilkiri. Seepärast levines foiniikia tähestik laialdaselt. Temale on rajatud kreeka tähestik, millest on tekkinud peaaegu kõik teised nüüdisaegsed tähestikud.

§ 19. Iisraeli ja Juuda riik.

Iisraeli ja Juuda riigid tekkisid P a l e s t i i n a s. Palestiina on kitsas, kagu pool Foiniikiat asetsev maariba. Teda niisutab J o r d a n i j õ g i, mis voolab mööda künklikku, mägedega palistatud orgu ja suubub S u r n u m e r r e. Selle mere vesi on niivõrd küllastunud soolast, et elavate organismide esinemine on tas võimatu.

Palestiinas esineb väikesi orukesi, mis on kaetud niitude ja põllumaadega, aedade ja viinamarjaistandustega. Mitmes kohas lõhestavad maad mäed, mis moodustavad karme ja vähese viljakusega paiku.

Lõunasse ulatub tühi, metsadeta piirkond, mis muutub kõrveks. Vihmade aegu kattus see ala mahlaka rohuga ja muutus kariloomadele rammusaks karjamaaks. Põuaaegadel aga kuivas rohi ja toidu otsimiseks kariloomadele pidid karjapidajad tõusma mägedesse.

Heebrea suguharud. Võitlus vilistidega. Umbes II aastatuhande keskpaiku tulid lõuna- ja idapoolsetest rohtlaist ja kõrbedest Palestiinasse heebrea suguharud i i s r a e l l a s e d ja j u u d a l a s e d. Enne Palestiinasse tulekut elasid need suguharud sugukondadena; kõrve oaasides tegelesid nad karjandusega. Pikkamisi lagunesid sugukonnad patriarhaalseiks suurperedeks, kes omasid isiklikke loomakarju.

Palestiinasse sissetungimisel juudalased ja iisraellased osalt hävitasid, osalt alistasid endised elanikud. Vallutatud aladele asus iga suguharu kogukondadena ja siirdus pikkamisi põllundusele. Iisraellased asusid põhja poole, kus olid viljakad orud. Juudalased võtsid oma alla mägise ala iisraellasist lõuna pool.

Aegade jooksul vallutasid Vahemere ranniku sõjakad vilistide suguharud. Nad hakkasid teostama kallaletunge Palestiina naaberaladele. Iisraellased pidasid nendega võitlust ligi sada aastat. Selle võitluse aegu kuulutasid end silmapaistvaimad juhid „Iisraeli kuningaiks".

Taaveti ja Saalomoni riik. Heebrea suguharude lõplik ühendamine toimus kuningas T a a v e t i, ühe juuda suguharu juhi ajal (umbes 1000 a. e. u. a.). Taavet purustas vilistid ja tõrjus nad mere äärde. Seejärel kuulutas ta pealinnaks J e r u u s a l e m m a. Nõnda tekkis Heebrea riik.

Taavetit toetas suurnikkond. See koosnes endistest sugukonnavanemaist ja sõjasalkiastest. Kuningas jagas oma sõduritele heldelt põldusid, aedasid ja viinamarjaistandusi kogukonna maist ja kinkis neile orje.

Peale Taaveti surma astus troonile ta poeg S a a l o m o n. Tema ajal teostati Jeruusalemmas suuri ehitustöid. Püstitati rikkalik tempel juuda peajumalale J a h v e l e ja tore kuningaloss. Need tööd nõudsid suuri kulusid ja suure hulga töökäsi. Saalomon suurendas maksusid, mis olid rängad selletagi.

Alistatud rahvas ja talupojad, kes elasid kogukondadena, kisti oma töist eemale ja aeti riiklikele ehitustöödele. Iisraellased pidid maksma Tüürose linna kuningale selle eest vilja ja oliiviõli, et ta muretses ehituste jaoks seedri- ja küpressipuud. Pikkamisi tekkis rahva, eriti iisraellaste seas tugev rahulolematus.

Peale Saalomoni surma eraldus põhjapoolne ala J u u d a s t ja muutus iseseisvaks I i s r a e l i r i i g i k s.

Talupoegade seisund. Palestiinast läksid läbi kaubateed,

mis ühendasid Egiptust Mesopotaamiaga. Seoses sellega tekkisid linnadesse turud, kuhu sõitsid kokku kaupmehed oma kaupadega.

Kaubitsemisest rikastunud suurnikkond hakkas endale võtma talupoegade kogukondlikke maid. Esimestena andsid selleks eeskuju kuningad, kes võtsid endile neile meeldivad aiad ja viinapuuistandused. Kõrged aukandjad ja sõjasuurnikud võtsid talupoegadelt maa võlgade eest. Talupoegade seas tekkis palju võlaorje. Kõik see kutsus talupoegade seas esile tugeva rahulolematuse.

Iisraeli kuningas kummardab Assüüria kuninga ees.

Kuningate sagedased sõjad omavahel ja samuti Assüüriaga laostasid lõplikult talumajapidamise. Kord siin, kord seal puhkesid rahvaliikumised suurnike ja rikaste vastu.

Iisraeli ja Juuda langus. Selsamal ajal hakkasid Iisraelimaad ründama assüürlased. Sisevõitlus ja sõda Juudaga olid nõrgendanud Iisraeli riiki. Ta suutis ainult lühikest aega assüürlastele vastu panna. 722. a. e. u. a. vallutasid assüürlased lõplikult Iisraeli riigi ja Juuda kuningad tunnistasid end Assüüria kuninga „sulasteks" ja kohustusid talle maksu maksma.

Juuda riik püsis veel pisut üle saja aasta. Kuid 586. a. e. u. a. vallutasid Nebukadnetsari väed ka Juudamaa. Kuningaloss hävitati, suurepärane Saalomoni tempel põletati maha, juudalased ise viidi aga babüloonlaste poolt vangi. Nõnda kaotasid oma iseseisvuse Iisraeli ja Juuda riik.

Vana-Juuda kultuurist tunnistavad paljud mälestusmärgid. Heebrealastel tekkis oma kiri üsna varakult. Nende kultuuri peamiseks mälestusmärgiks on Piibel. See raamat sisaldab endas heebrea kirjandusteoseid, kroonikaid, hulga müüte ja teisi muistendeid. Piibel sai religioosse tähenduse, sest nii juudid kui ka kristlased kuulutasid ta „pühakirjaks".

§ 20. Pärsia.

Maa ja rahvastik. Usund. Muistsed pärslased elasid Iraani kiltmaal. Kaks kolmandikku sellest kiltmaast võtavad enda alla kõrved ja soolalagendikud. Vihma sajab siin harva, suvel kuivavad ära jõed ja järved. Harimiskõlvulist maad on siin vähe.

Iraani mäed on rikkad rauast ja vasest, mitmevärvilisest marmorist, kalliskividest.

Pärslased tegelesid põllundusega, külvasid hirssi, otra, nisu, asutasid viljapuuaedu. Kiltmaa avaratel lagendikel hulkusid ränd-karjakasvatajad. Põlluharijate ja karjakasvatajate vahel valitses alaline vaen.

Pärslased uskusid heade ja halbade vaimude olemasolusse. Kõigi heade vaimude valitsejaks pidasid nad jumal Ahuramazdat. Pärimuse järgi koosneb ta keha taevavalgusest, ta rõivad on üle külvatud tähtedega, päike ise on aga tema kõikjale nägev silm. Kurjuse jumalat nimetati Ahrimaniks. Pärslased uskusid, et ta elab kõrves, igaveses pimeduses ja on loonud maa peale kõik pahed: haigused, õnnetused, kuriteod. Ahuramazda ja Ahrimani vahel käivat alaline

võitlus, mis peab lõppema headuse jumala võiduga. Ahuramazda järgmiseks, madalamaks jumalaks oli päikesevalguse jumal Mithra.

Pärsia kuningas Dareios.

VI sajandi keskpaiku ühendas Pärsia kuningas Kyros (a. 550—529 e. u. a.) oma valitsuse alla kõik Iraani kiltmaal elanud suguharud.

Nende hulgas vallutas ta Meedia kuningriigi, mis asetses Pärsiast loode pool. Kyros suundus oma sõjaväega Väike-Aasiasse ja vallutas selle, küündides välja otse Egeuse mere rannikuni. Selle järel vallutas ta Foiniikia ja Palestiina ning 538. a. e. u. a. vallutas ta Babüloni linna, kuhu viidi nüüdsest peale üle ka Pärsia pealinn. 525. a. vallutas Kyrose poeg Kambyses Egiptuse. Sel moel ühendasid pärslased kõik Vana-Idamaa maad üheks suureks riigiks.

Dareios ja tema reformid. Pärast Kambysese surma püüdsid mõningad alistatud rahvad Pärsiast eralduda. Algas võitlus, mis lõppes alles kuningas Dareios I Hystaspese ajal (a. 521—486 e. u. a.). Dareios allutas Pärsiale uuesti kõik varem vallutatud alad ja kindlustas riigi.

Kunagi polnud Pärsia veel olnud nii võimas ja rikas. Ta

piirid ulatusid Induse jõest kuni Sahara kõrveni. Pärsia kuningriigi rannikuid uhtusid Must, Egeuse, Vahe-, Kaspia ja Punane meri, Aarali järv, Pärsia laht ja India ookean.

Kogu oma riigi määratu maa-ala jagas Dareios reaks provintsideks — satraapiaiks. Satraapiaid valitsesid asevalitsejad, keda nimetati satraapideks. Nad pidid hoolitsema maksude õigeaegse tasumise eest. Peale kuninga heaks minevate maksude korjasid nad rahvalt suuri makse ka eneste heaks. Satraabid omasid suurt võimu. Nad vangistasid ja hukkasid inimesi ilma igasuguse kohtuta, ajasid talupoegi „riiklikele töödele" jne.

Satraapide tegevuse järele valvasid kuninga salaametnikud — kuninga „silmad ja kõrvad". Nad tegid kuningale kõik teatavaks, mis toimus satraapiais.

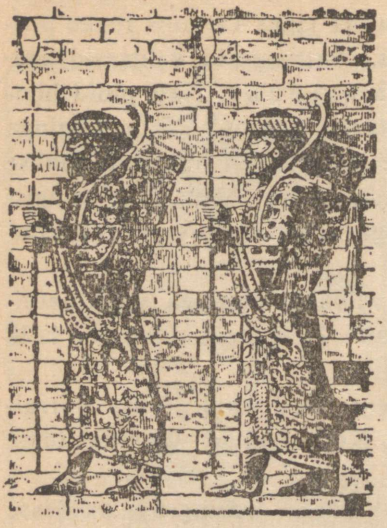
Kuningas oli täielik peremees oma maal. Tema korraldused täideti vastuvaidlematult. Kõik alamad värisesid tema ees.

Teed ja kaubandus. Kõigisse Pärsia kuningriigi osadesse rajati teed. Need ühendasid pealinna kõigi satraapiatega. Suurim tee Pärsia esimesest pealinnast (Suusa linnast) kuni Egeuse mere rannikuni oli 2500 km pikk. Seda teed kutsuti „kuninga" teeks. Seda mööda liikus korrapäraselt kuninga post.

Iga 1—2-km vahemaa peale olid paigutatud ratsanikud; nad toimetasid kiirteated edasi virgatsitena. Üks ratsanik sõitis tuhatnelja üks-kaks kilomeetrit ja andis käsu edasi teisele ratsanikule, see omakorda edasi järgmisele jne. Nõnda liikus „post" määratu pikad vahemaad mistahes satraapiast pealinnani kahe-kolme päevaga. Kreeklased ei kõnelnud asjata, et Pärsia kuningas sööb oma pealinnas istudes värskeid Egeuse mere kalu.

Teed ei taotlenud mitte ainult sõjalisi eesmärke, vaid teenisid ka kaubakaravane. Kaupmehed võisid oma kaupadega sõita ohutult, sest teid kaitsesid valvurid. Tänu hästi korras-

tatud teedele oli Pärsial kaubandus jalule seatud Indiaga ja Vahemere riikidega.

Pärsia sõdurid.

Pärsia kuninga rikkused. Dareios sai igal aastal kõigist oma satraapiaist määratul hulgal kulda. Seda hoiti kangidena kuningalossi varakambris. Dareiose ajal hakati esmakordselt müntima kuldraha. Mündi ühel küljel oli kujutatud pärsia ambuja, teisel küljel kuningas Dareiose portree. Neid münte nimetati „dareikideks".

Uude pealinna Persépolisesse ehitas Dareios toreda palee. Kõigist satraapiaist veeti kohale kallihinnalisi materjale. Palee ehitamisel töötasid parimad Egiptuse, Babüloonia, Foiniikia ja teiste maade ehitusmeistrid.

Ligikaudu 15 tuhat teenijat täitsid kuningalossi. Kuninga ihukaitsevägi koosnes tuhandest ratsanikust ja 10 tuhandest jalaväelasest. Kuningas oli ümbritsetud ennekuulmatu toredusega: ta oli rõivastatud kullaga tikitud purpurrüüsse. Keegi ei julgenud kuningale läheneda, et teda mitte oma hingeõhuga rüvetada. Suurem osa satraapiate tuludest kulus kuninga õukonna ülalpidamiseks.

Selsamal ajal, kui kuningas ja suurnikud uppusid toredusse ja rikkusse, hingitsesid Pärsiale alistatud riikide elanikud viletsat, poolnäljast elu. Suured maksud laostasid kunagi õitsenud linnad.

Pärsia oma elanikkond ei maksnud makse, kuid talupoegkond oli kohustatud andma oma keskelt kuningale sõjaväge

ja tegema talle suuri kingitusi. See kurnas talupoegi nõndasamuti, nagu maksud kurnasid allutatud maa-alasid. Ainult sõjalise jõuga hoiti vallutatud rahvad alistumuses. Seetõttu püsis määratu suur Pärsia riik lühikest aega. 330. a. e. u. a. vallutasid ta kreeklased (Aleksander Suure ajal) ja ta lagunes.

IV. Vana-India.

§ 21. Vana-India. Maa ja rahvastik.

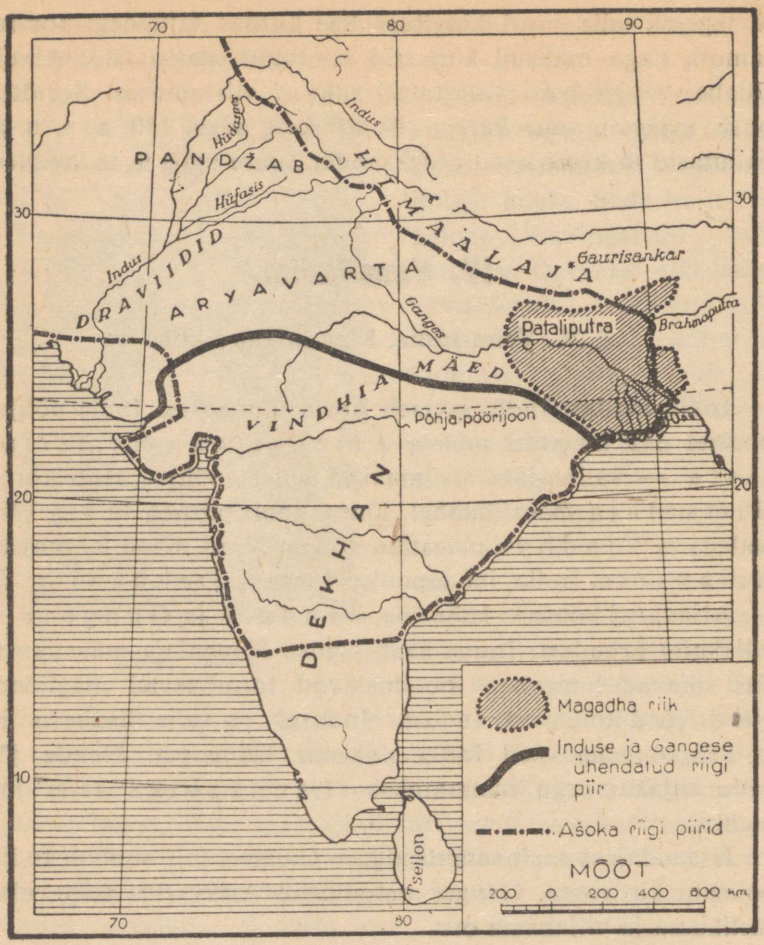
India loodus. India asetseb Aasia lõunaosas. India põhjapoolset osa nimetati muiste A r i a v a r t a k s ehk a a r i a l a s t e — vallutajate — maaks. Sellest põhjas asub kõrge H i m a a l a j a mäestikuahel, lõuna poolt piirneb ta aga kõrbedega ja V i n d h y a mäestiku vööga. Need mäed lahutavad A r i a v a r t a India lõunapoolsest osast, D e k h a n i s t.

Ariavarta koosnes kahe jõe — I n d u s e ja G a n g e s e — viljakaist orgudest. Indus saab alguse Himaalaja mäestikust, kus sulavad lumeveed moodustavad tormitsevad mägijõed. Need jõed toidavad Indust. Indusel on viis lisaharu ja ta kannab oma veed India ookeani lääneossa. Nende jõgede viljakat orgu nimetatakse P a n d ž a b i k s (viie jõe maaks).

Himaalajast saab samuti alguse Ganges, mis suubub India ookeani kirdeossa. Ganges moodustab Ariavartas teise, ulatuslikuma ja viljakama oru.

India loodus üllatab oma toreduse ja suurejoonelisusega. Juba muiste peeti Indiat imedemaaks. Tema läbipääsematuis põlismetsades ja tihedates bambusvõsades pesitsevad mitmesugused metsloomad ja mürgised maod.

Troopilised rajud ja tormid, Induse ja Gangese uputused tõid India elanikele hukatust ja hävingut. Kõik see sünnitas neis hirmu looduse ees.

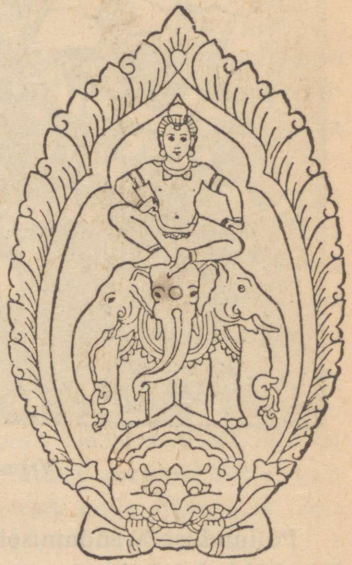
Vana-India kaart.

Draviidid. Muiste elasid Indias d r a v i i d i d e suguharud. Arheoloogilised väljakaevamised on avastanud Induse oru lõunaosas nende muistsete kivi- ja telliskivihoonete (templite ja elumajade) varemeid, veejuhtmestike, niisutuskanalite, tänavarentslite, mitmesuguste tarbeesemete, kujukeste

ja samuti kuld- ja hõbeesemete jäänuseid. Arheoloogiliste muististe seas on leitud ka kirja näidiseid — pealiskirju, mis on tehtud kivile, savisse ja elevandiluule. Nende pealiskirjade tähendust pole õpetlased seni veel avastanud.

Väljakaevamiste juures tehtud avastused näitavad, et draviidid olid Induse orus esimeseks kultuurrahvaks. Neil oli küllalt kõrgele arenenud tehnika ja suuri rikkusi, mis oli saavutatud orjastatud rahvastiku tööga.

Aarialased. Draviidide orjastamine. II aastatuhandel e. u. a. vallutas Induse oru rahvas, kes nimetas end „aarialasteks", s. t. „suursuguseiks" või „valitsejaiks". Nad nimetasid end nõnda vastukaaluna vallutatud rahvale, keda kutsusid „daasiateks", s. t. orjadeks.

Jumal Indra kolmepäise elevandi seljas.

Aarialased alistasid draviidid ja muutsid nad orjadeks. Uued valitsejad omandasid draviidide kultuuri. Seejärel asutasid nad Induse orus mitu väikest riiki. Iga riigi eesotsas seisis kuningake, keda nimetati radžaks. Sõdade aegu liitusid need väikesed riigid üheks suureks riigiks ja siis sai tema valitsejaks maharadža („suur kuningas"). Radžad pidasid sõdu ja valitsesid riiki.

Võitlusest aarialaste ja daasiate vahel, sõdadest, India kõige varasemast ajajärgust saame teada india vanimate legendide varal. Nende legendide ja jumalamüütide kogumik on tuntud „Veda" nime all.

Rahva tegelus. Indias elutses palju mitmesuguseid sugu-

harusid. Kõik nad said hiljem tuntuks ühise h i n d u d e nime all. Hindude peamiseks tegelusalaks oli karjandus ja põllundus. Esikohal seisis lehmade kasvatamine. Lehma peeti pühaks loomaks ja talle osutati suurt austust. Üksikute peremeeste rikkust mõõdeti lehmade arvu järgi. India legendid jutustavad isegi sõdadest, mis peeti lehmade pärast.

Vana-India sõdurid.

Põllunduse arendamiseks Induse orus ehitati niisutuskanalid. Põldudel külvati otra, riisi, hiljem hakati kasvatama ka puuvilla.

Antiikrahvad õppisid puuvilla esmakordselt tundma hindude kaudu.

Usund. Muistsete hindude peajumal oli I n d r a. India muistendeis ülistatakse jumal Indrat kõue tekitajana, niiskuse andjana, Induse harujõgede täitjana. Hindud arvasid, et Indra annab elu kõigele maa peal elavale. Indrale vastupidiselt oli teine jumal S u š n a põua ja veepuuduse kehastuseks. Need kaks jumalat olid alalises vaenus omavahel.

Peale Indra ja Sušna austati veel tulejumalat Agnit, taevajumalat Varunit ja paljusid teisi vähem tähtsaid jumalaid.

India legendide järgi elutsesid jumalad Himaalaja mäestiku tippudel, peamiselt neist kõrgeimal — Gaurisankaril, mis tähendab „Särav mägi".

§ 22. Brahmaanide riik. India kastiline kord.

Sõdurid ja brahmaanid. Gangese ja Induse oru vallutuse aegu kerkis esile grupp tugevaid ja rikkaid sõdureid. Nende valduses olid suured maa-alad, rikkalik sõjasaak ja arvukad orjad alistatud rahvaste keskelt.

Pärast Gangese oru vallutamist tekkisid suured riigid ja nende elanikud siirdusid rahulikule elule. Kõrvuti sõduritega kerkisid esile preestrid-brahmaanid. Algul olid nad ainult kõrgemad jumalate teenijad. Hiljem ei valvanud nad ainuüksi usukommete, vaid ka kuninga seaduste täitmise järele.

Manu seadused. Brahmaanid panid kirja „Manu seadustekogu". See brahmaanide püha raamat sisaldab ühiskondliku korra ja brahmaanide jumalate austamise reegleid. Vastavalt nendele reeglitele jagunevad inimesed nelja üksteisest erinevasse klassi ehk kasti.

„Manu seadusis" kõneldakse, et peajumal Brahma lõi oma huultest brahmaanide kasti, oma kätest sõdurite kasti, niuetest põlluharijate kasti ja jalgadest orjade kasti. Niisugust inimeste liigitlemist kastidesse loeti jumalikuks korralduseks.

Sõdurid kuulusid teise kasti. Nad olid kohustatud kaitsema riiki, hoidma korda ja sõjas vahvalt käituma. Maaharijad pidid tootma kõike, mis oli vajalik brahmaanide ja sõdurite ülalpidamiseks. Lõppeks pidid orjad teenima kolme kõrgemat vabade kasti. Orjad olid kõige raskemas seisundis. Neid

karistati rängalt ja seaduste järgi oli lubatud neid isegi surmata.

Brahmaanide valitsuse ajal austati eriti kolme india jumalat: loomisjumalat Brahmat, kaitsejumalat Višnut ja hävingujumalat Šivat. „Manu seadused" kirjutasid ette ohvritoomised jumalaile ja arvukate pisikommete täitmise.

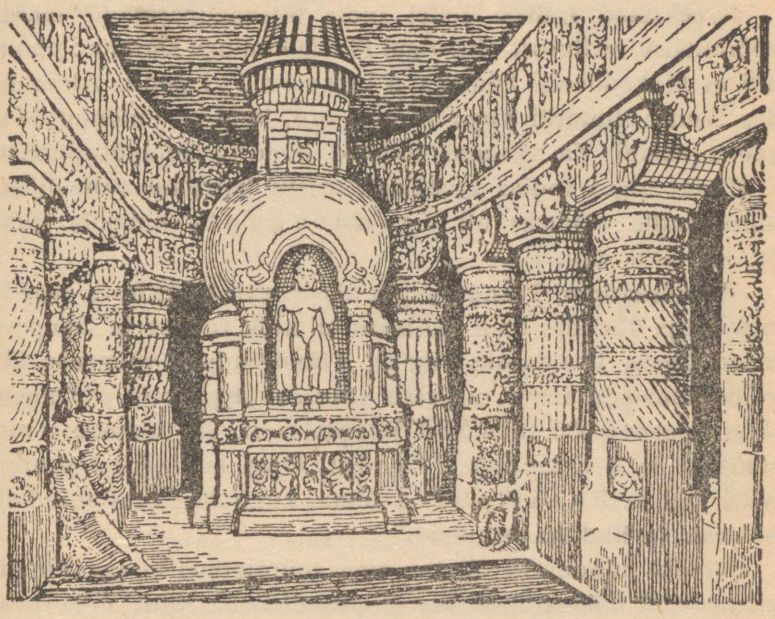
Brahmanistlik kord, brahmaanide ülendamine ja jumalate austamine juurdus eriti Gangese kesk- ja alamjooksul. Selle jõe alamjooksul asus suur Magadha riik. Brahmaanide võimu suurenemisega hakati Magadha rahvaid tugevamini rõhuma ja ekspluateerima. Seetõttu algasid ka Magadhas väljaastumised brahmaanide vastu varem kui teistes kohtades. Sagedane kuningate vahetus oli selle riigi elus tavaline nähtus.

§ 23. Budhism. India vallutamine.

Buddha päritolu. Brahmanistliku korra kukutamine Indias oli seotud budhismi nime all tuntud õpetuse laialdase levikuga. Pärimuse kohaselt kuulutas seda õpetust Buddha.

Buddha päritolust ja tema õpetuse sünnist jutustab legend meile järgmist: Himaalaja eelmägede ja Gangese vahel asus väike Sakya suguharu riik. Muistses pärimuses jutustati, et Sakya riigi radžal sündis poeg. Ta oli väga mõtlik, tõsine laps ja hakkas varakult huvi tundma mitmesuguste eluküsimuste vastu. Ta sai hea hariduse. 29-aastaselt lahkus kuningapoeg lossist ja oma perekonnast ning siirdus pikale rännakule. Šákyamuni — nagu teda hakati nimetama rännaku ajal — ei uskunud brahmaanide inimeste kastidesse jaotamise õpetusse ega brahmaanide jumalaisse. Ta siirdus kõrvesse ja laskus mõtisklusisse inimelu üle. Lõppeks pärast pikki mõtisklusaastaid leidiski Šákyamuni vastuse kõigile teda vaevanud küsimustele. Sellest ajast sai tema nimeks Buddha, s. t. „Valgustatu" (tõeleidja).

Buddha õpetus. Buddha õpetuse järgi on kõik inimesed ühetaolised, sõltumata nende kuuluvusest ühesse või teise kasti. Suurimaks vooruseks luges Buddha loobumist kõigist ihadest, igasugusest tegevusest. Ülimaks õnneks tema õpetuse järgi oli n i r v a a n a, s. t. täielise tegevusetuse ja mõttesse vajumise (keskendumise) seisund.

India tempel Buddha kujuga.

Buddha õpetuse kuulutamine oli suunatud brahmaanliku ülevõimu ja kastikorra vastu, mis rõhus madalamaid kaste. Kuid ta ei kutsunud siiski avalikule võitlusele elu parandamiseks, vaid vastupidiselt sundis rõhutuid loobuma sellest võitlusest ja leppima oma orjaseisundiga, sest Buddha ju kutsus üles tegevusetusele. Kuid võrdsusidee meelitas rahvast, kes polnud rahul brahmaanide ülevõimuga. Seetõttu leidis budhism laia levikut rahva keskel.

Eriti palju poolehoidjaid leidis budhism Magadhas, kus rahvas oli vaenulikult meelestatud neid rõhuvate brahmaanide vastu. Hiljem muutuski budhism Magadhas valitsevaks õpetuseks. Kuningad hakkasid seda soosima. Nad ehitasid kloostreid ja templeid suurte Buddha kujudega ja lasksid Buddha õpetuse palmilehtedele üles kirjutada.

Kreeklased Indias. Sellel India õitsenguperioodil tekkis võõramaise vallutuse oht, algul Pärsia kuninga Dareiose poolt, hiljem Makedoonia kuninga Aleksandri poolt. Aleksander Suur vallutaski kogu Induse oru, kuid ei jõudnud Magadha riigini. Ta väsinud sõdurid nõudsid kojupöördumist.

Peagi algas Indias kreeklaste vastu laialdane rahvaliikumine, mille eesotsas oli Tšandragupta nimeline juht (a. 320—291 e. u. a.).

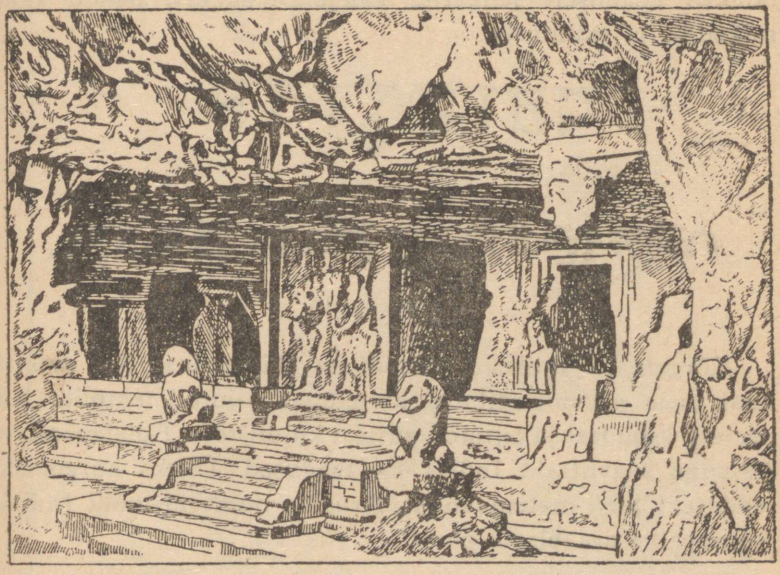
Tšandragupta. Tšandragupta ajas maalt kreeklaste vägede riismed ja ühendas oma valitsuse all kõik Induse ja Gangese maad üheks laialdaseks riigiks. Tšandragupta võimsuse üle võib otsustada tema määratu sõjaväe järgi, mis pärimuste järgi koosnes 600 tuhandest jalaväelasest, 30 tuhandest ratsanikust ja 9 tuhandest elevandist. Oma kuningriigi pealinnaks tegi ta Pataliputra linna, kuhu ta ehitas toredaid paleesid ja Buddha templeid.

Kreeka rändureid üllatas oma suurejoonelisusega Pataliputras eriti kuningaloss. See oli grandioosne ehitis, mille peasissekäigud olid ümbritsetud arvukate kolonnidega. Kolonnid olid ehitud kullatud viinapuuväätidega ja hõbedast valatud lindudega. Kui kuningas väljus pidulike tseremooniate aegu paleest, ei saatnud teda ainult preestrid, saatjaskond ja muusikandid, vaid suurema hiilguse saavutamiseks toodi välja ka taltsutatud lõvid, tiigrid, pantrid ja elevandid.

Talupoegkond. Sõjaväe ja toreda õukonna ülalpidamine nõudis suuri summasid. Need summad korjati kokku peamiselt India põlduharivalt rahvalt. Talupojad elasid kogukondadena. Nad hoolitsesid ühiselt kanalite ja tammide eest. Iga

talupoeg haris iseseisvalt maatükki, kuid ei tohtinud seda ära müüa ega pantida. Karja karjatati ühisel karjamaal.

Kuninga õukonna luksusliku ülalpidamise kogu raskus langes India talupoegade õlgadele.

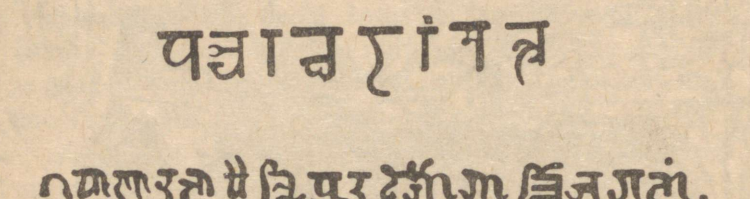

Kaljusse raiutud vana-india tempel.

Ašoka. Magadha riigi õitsenguajastu viimaseks kuningaks oli radža Ašoka (a. 273—237 e. u. a.), kes sooritas palju õnnestunud sõjaretki. Temast on säilinud meie päevini mitmesuguste korralduste ja sündmuste ülestähendused kaljusse raiutult. Tema oli tuliseid budhismi pooldajaid ja kuulutas selle riigiusuks. Ašoka ajal koostati lõplikult ja kirjutati palmilehtedele üles Buddha õpetuste kogu. Pärast tema surma algasid sisetülid ja Magadha riik lagunes kolmeks osaks. Aegamööda vallutasid ta teised rahvad.

India kultuur. Vana-India omas kõrgelt arenenud kultuuri. Ta elanikud tundsid häälikkirja ja grammatikat. Täht-

samad teosed olid kirjutatud kirjakeeles, mida nimetatakse sanskritiks. Selles keeles on kirjutatud „Veda", „Manu seadustekogu" ja kaks suurt antiikset eepost „Mahabharata" ja „Ramayana". Neis poeemides jutustatakse peamiselt sangarite kangelastegudest, nende sõjaretkedest ja vallutusist.

Sanskriti kiri.

Kõrgele oli Indias arenenud ka ehituskunst. See paistab kuni meie päevini säilinud kaljudesse raiutud templite jäänustest, kujudest ja mitmesugustest kujutistest. Tähelepandava õitsengu saavutasid Indias ka teadused. Üheks kõrgemaks teaduseks loeti matemaatikat. Araabia numbrid toodi Indiast Euroopasse araablaste poolt.

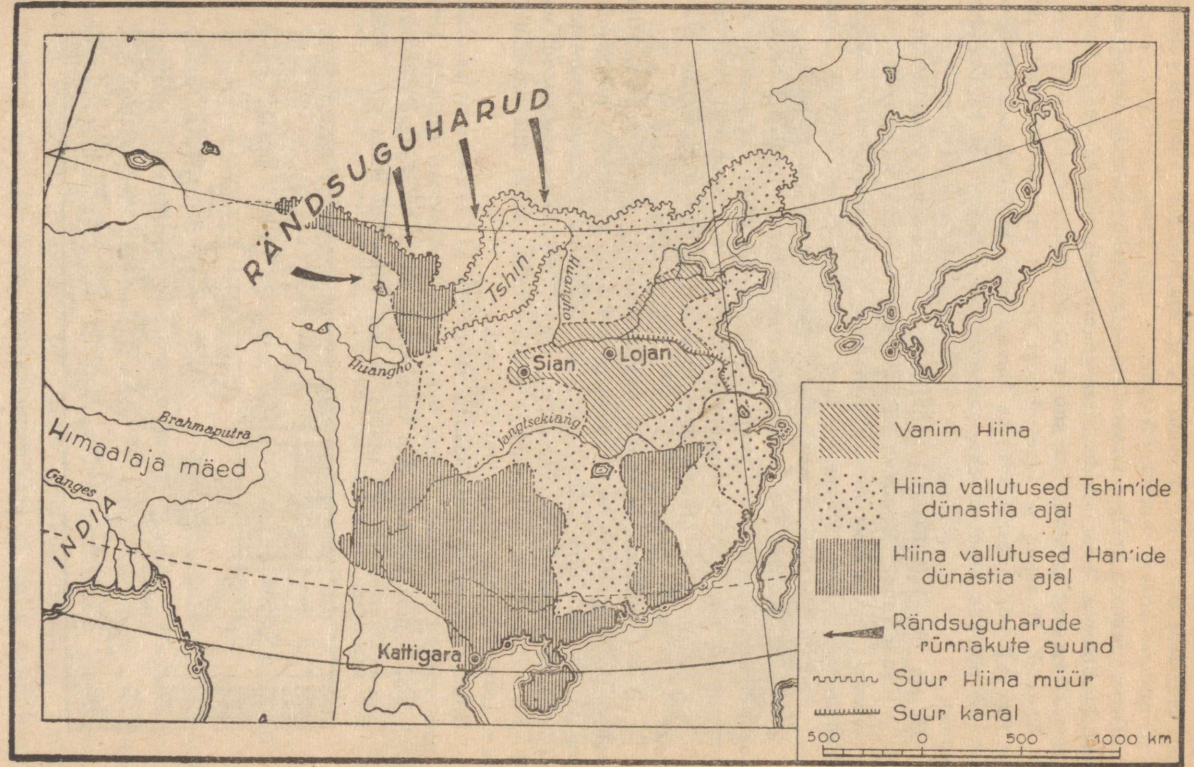
V. Vana-Hiina.

§ 24. Maa ja selle rahvastik.

Hiina loodus. Muiste võtsid hiinlased oma alla kahe jõe — Huangho ja Jangtsekiangi — piirkonnas suured maa-alad. Neil kahel jõel oli muistsete hiinlaste elus niisamasugune tähtsus nagu Niilusel Egiptusele, Tigrisel ja Eufratil Mesopotaamiale või Indusel ja Gangesel Indiale.

Suurvete aegu (suvel ja sügise algul) vahetas Huangho oma sängi ja kujutas endast suurt ohtu majandusele ja ta orus elavate inimeste elule. Hiina talupoeg pidi alatiselt hoolitsema jõe kallaste kindlustamise eest.

„Huangho" tähendab tõlkes „Kollast jõge". Teda nimetati nõnda seepärast, et ta tõi vooluga orgu kaasa hulga kollast, väga viljakat muda. Viljakandva pinnase (lössi) kiht kattis kogu jõe orgu, saavutades mõningais paigus suure paksuse. Hiinlased ehitasid sellesse koobaselamud, mil-

Vana-Hiina kaart.

ledes oli talvel soe ja suvel jahe. Niisuguseid elamuid valmistati pinnase lössikihtidesse koguni mitmekordsetena.

Teine, pikkuselt veelgi suurem jõgi — Jangtsekiang, mida nimetatakse teisiti ka Siniseks jõeks, kandis samuti suure hulga viljakat muda kokku. Jangtsekiangi org asustati Huangho orust hiljemini.

Kanalid. Huangho ja Jangtsekiangi jõgi ei omandanud suurt tähtsust ainuüksi põllundusele, vaid ka laevandusele. Kanaleid, mis hiinlased kaevasid põldude niisutamiseks, kasutati juba iidsest ajast ka ühendusteedena.

Hiljem ühendati üksikud kanalid ja tekkis kuulus, oma suurusega üllatav „Suur kanal". Hiinlased hakkasid seda ehitama VI sajandil e. u. a. ja ehitamine jätkus väga kaua. Pärastpoole ühendas see kanal Huangho ja Jangtsekiangi jõge. Praegu on ta üle tuhande kilomeetri pikk. „Suur kanal" kuulub Vana-Hiina imesteldavamate ajaloomälestiste hulka.

Rahvastik. Kollase jõe keskjooksul elanud hiina suguharud on väga vana rahvas. Mitmesugustest muistendeist paistab, et hiinlasil tuli sõdida mitmesuguste siia asuvate suguharudega. Hiina eri suguharud kõnelesid paljusid eri murdeid. Mõningad murded on säilinud tänapäevagi hiina keeles.

Muistsete hiinlaste peamiseks tegevusalaks oli p õ l l u n d u s. Hiinlased võitlesid visalt iga maatükikese pärast. Selle harimine ja niisutamine kanalite abil oli alaline põllupidajate hool. Hiinlased olid ühed esimestest, kes hakkasid kasutama p e e n r a k u l t u u r i. See nõudis suurt tööd, sest oli vaja kitkuda kõik umbrohud ja mullata taimi. Kuid selle tulemusena saadi head riisi, puuvilja ja juurvilja saaki.

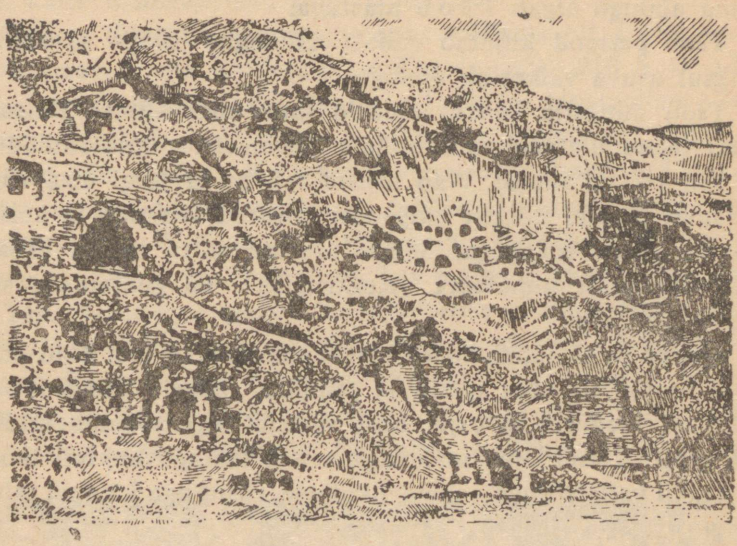
Hiina maaharijate elus mängis suurt osa s i i d i k a s v a t u s. Juba kauges minevikus istutati Hiinas mooruspuid ja kasvatati siidiusse. Hiinlased õppisid juba varakult siidi valmistama. Nende siidkangad olid kuulsad oma kvaliteedilt ja olid tuntud kaugel väljaspool Hiina piire. Kõige

Peenrakultuur.

enam kaubitses Hiina Indiaga. Kuni müntide ilmumiseni tarvitati maal rahana peamiselt metallnuge.

Hiina käsitööonduse üle võime otsustada kunstipäraste puunikerdiste ja kivist ning luust esemete kui ka fantastiliselt kaunistatud pronks- ja savinõude järgi. Hiljemini said hiinlased kuulsaks portselan- ja fajanssnõudega.

Hiina koobaselamud.

Hiinlaste majandusest ja elust muiste saame teada peamiselt nõude, elutarvete ja usukultuse esemete jäänuste järgi, mis on leitud väljakaevamisel. Need mälestusmärgid näitavad, et käsitöö ja majandus olid saavutanud Hiinas küllaldaselt kõrge taseme.

§ 25. Hiina vanim ajalugu. Tšou, Tsini ja Hani ajastud.

Tšou ajastu (a. 1122—256 e. u. a.). Pärimuse järgi tekkis Hiina riik umbes viis tuhat aastat tagasi. Üks esimesi Hiina valitsejaid olnud H u a n g t i, mis tähendab „Kollane valitseja" (Kollase jõe kaldail asuvate maade vallutaja). Hiina vanimast ajastust on meie päevini säilinud hulga mitmesuguseid jutustusi hiina kroonikais ja palju arheoloogi-

lisi mälestusmärke, mis on leitud väljakaevamiste juures. Ainult nende mälestusmärkide tundmaõppimise tõttu hakkavad pikkamisi selguma hiina ajaloo vanimad perioodid (näiteks Jün-Šangi periood). Usaldusväärsem ja tundmaõpitum Hiina ajalugu algab T š o u ajastuga.

Tšou periood kujutab endast Huangho kesk- ja alamjooksul asuva väikeriigi ajalugu.

Tšou dünastia keisrid omasid suuri maavaldusi. Keiserlikud maad ulatusid mitmesajale kilomeetrile ümbermõõdus ja olid rikkad rauast. Nad asusid rahvajutu järgi otse riigi südames ja olid kõigist külgedest piiratud vürstide ja keisri ametikandjate maadega. Sellise asetuse tõttu hakati Hiina riiki hilisemalt nimetama „Keskriigiks". Ta pealinnaks sai L o j a n g i linn.

Keiser ja ta lähikondsed elasid luksuslikku elu. Nad ehitasid endile toredad lossid ja templid, omasid sadasid õukondlasi, teenreid ja orje. Nad veetsid aega sõdades, pidudel, jahil. Keiser oma malevaga suuril lahinguvankreil teostas sageli kallaletunge naaberriikidesse, riisus aga ka oma talupoegi.

Lakkamatud sõjad, talupoegade ja alistatud suguharude ülestõusud õõnestasid Tšou dünastia keisrite võimu. 842. a. e. u. a. kukutati rahvamässu tulemusena Tšou dünastia keiser L i W a n g.

Keskvõim hakkas pikkamisi nõrgenema. Suurnike seas käis kogu aja võitlus maa pärast. See võitlus venis pikale ja viis Tšoude riigi langusele. Umbes 250. a. e. u. a. kukutati selle dünastia viimane keiser. Tekkisid vürstide ägedad võitlused maa ja võimu pärast.

Sel ajal kerkis tugevasti esiplaanile Tsini provints, mis asetses Tšou riigist lääne pool.

Tsini dünastia. Tsin Ši-Huangti. Uut ajastut, millega on seotud Tsini vürstkonna tõus, nimetatakse Hiina ajaloos T s i n i a j a s t u k s (a. 256—206 e. u. a.). Tsini provintsi

juhid kasutasid suurnikkonna omavahelisi tülisid ja hakkasid pikkamisi alistama oma võimule kõiki vürste. Nad heitsid enda alla naabersuguharud, vallutasid samuti Jangtsekiangi jõest lõuna pool asuvad maad ja koondasid pikkamisi oma kätte ülemvalitsuse kogu Hiina üle.

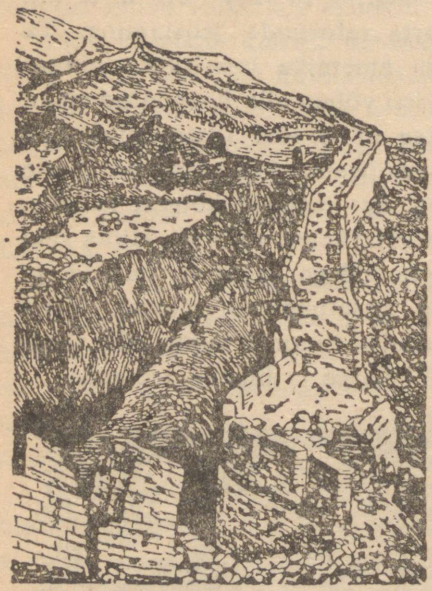
Tsinide dünastia esimene võimas valitseja oli Tsin Ši-Huangti. Tema kuulutati keisriks (a. 221—210 e. u. a.). Tema arvele kirjutatakse suurte reformide teostamine. Ta hävitas üksikute valitsejate ja ametnike iseseisvuse, allutades nad oma võimule. Kõik keisri võimu alla ühendatud maad jaotas ta 36 administratiivsesse piirkonda. Igasse piirkonda paigutas Tsin Ši-Huangti asevalitseja. Asevalitsejate järele valvasid erilised usaldusmehed, kes teatasid kõigest keisrile.

Tsin Ši-Huangti teostas ka sõjaväelise reformi. Hiina riiki tülitasid alaliselt oma kallaletungidega põhjast hunnid ja samuti Kesk-Aasiast Hiinasse sissetungivad rahvad. Vana sõjavägi rasketel lahinguvankritel ei suutnud toime tulla rändrahvastega. Tsin Ši-Huangti lõi kerge ja liikuva ratsaväe.

Vana-Hiina ratsavägi.

Samuti pühendas ta suurt tähelepanu juba varem alustatud „Suure Hiina müüri" ehitamisele. See müür oli ehitatud kaitseks põhjapoolsete rändrahvaste vastu. Selle ehitamiseks läinud rahvapärimuse järgi vaja üle 400 tuhande inimese. Põldu harivale rahvale pandi rängad koormised; ehituse juures kasutati samuti rohkesti orjade tööd.

„Suur Hiina müür".

Pärimus kõneleb, et oma ülemvõimu kõvendamiseks käskinud Tsin Ši-Huangti ära põletada kõik vanade seadustega raamatud. Järele jäetud ainult põllumajanduslikud raamatud, arstiteaduslikud ja astronoomilised määrustikud.

Sel ajastul muutusid suurmaapidajad veelgi tugevamaks; orjade ja maata jäänud talupoegade arv aina kasvas. Maakõlvikud koondusid suurte orjapidajate kätte, kes võisid maad müüa, rendile anda või kinkida oma lähikondlaste omandiks.

Juba Tsin Ši-Huangti eluajal algas laiaulatuslik talupoegade ja orjade liikumine uue korra vastu. Vastavalt sellele, kuidas kasvas suurmaapidamine, haaras see oma kätte ka põllulapid talunikelt, kes laostusid aina enam. Aastatel 209—206 e. u. a. toimus ülestõus. Rahulolematud talupojad ja orjad ühinesid siis oma juhi Liu Pangi juhtimisel. Ta kukutas Tsini dünastiast keisri ja haaras võimu enda kätte. Nõnda langeski Tsini riik.

Peale seda algab Vana-Hiina ajaloos uus, nõndanimetatud Hani periood (a. 206 e. u. a. — a. 220 u. a. j.).

§ 26. „Punakulmude" ja „Kollaste turbanite" ülestõusud.

„Punakulmud". Dünastia vahetus ei parandanud rõhutute seisundit. Võim jäi endiselt suurmaapidajate kätte; talupojad ja orjad elasid aga veelgi viletsamat elu.

Hani dünastia aeg oli suurte vallutuste, keisrivõimu kindlustamise, orjapidamismajanduse ja kultuuri õitsengu periood, kuid talupoegadele ja orjadele rängeim ja süngeim. Laostunud, nälgivad talupojad olid sunnitud jätma oma maad ja anduma hulkumisele ning riisumisele. Ühes piirkonnas ulatus maata ja ulualuseta hulkurite arv 400 tuhandele inimesele.

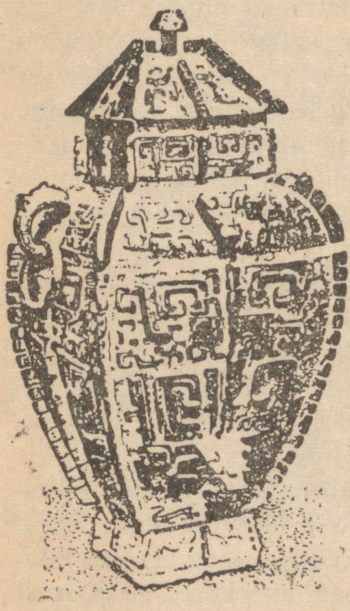
Neilgi, kes jäid oma maalapile, polnud parem: kui nad täitsid oma kohustusi korratult, siis kaotasid nad maa ja vabaduse ning muutusid orjadeks. Ei ühelgi Hiina ajaloo perioodil pole orjus olnud nõnda levinud kui Hani epohhil. Sel ajal puhkesid eriti sagedasti orjade ja talupoegade revolutsioonilised ülestõusud.

Üks suurimaid ülestõuse oli kuulus „Punakulmude" ülestõus keiser Vang Mangi ajal. See ülestõus algas 18. a. u. a. j. Lu (Šan-Tungi) rajoonis. Liikumise eesotsas seisis talupoegade juht Fang Tšung. Ta pani ette kõigil ülestõusust osavõtjail oma kulmud punaseks värvida, et ta selle tunnusmärgi järgi võiks alati oma poolehoidjaid ära tunda.

Vang Mang läkitas „Punakulmude" vastu saja tuhande mehelise armee oma kahe parima väepealiku juhtimisel. Kuid mõlemad väepealikud said lüüa Fang Tšungi väeosalt, milles oli üldse ainult 10 tuhat meest. „Punakulmude" võit oli üldise ülestõusu signaaliks. Viieaastase võitluse tulemusena „Punakulmud" kukutasid Vang Mangi. Viimane hukati 23. a. u. a. j.

Siiski ei toimunud talupoegade seisundis põhilist paranemist. „Punakulmud“ ei saanud oma võitu kasutada. Talupojad ei kujutanud endile tollal muud korda peale olemasoleva ega kujutlenud selgesti, missugusena uus kord tuleks luua. Seepärast jäid nad lõppude-lõpuks kaotajaiks.

„Kollased turbanid“. Rõhutud ei jätnud siiski võitlust ja seadsid endile järgnevais ülestõusudes eesmärgiks oma seisundi parandamise.

Pronksist pühanõu.

Teiseks suurejooneliseks ülestõusuks oli „Kollaste turbanite“ ülestõus. Seda nimetati nõnda seepärast, et sellest osavõtjad kandsid ümber pea kollast sidet. See ülestõus puhkes 184. a. u. a. j. Seda juhtisid kolm venda T š a n g i. Vanim neist oli filosoof ja kuulutas õpetust rõhutute vabastamisest. Ta ise nimetas oma õpetust „teeks suurele vabanemisele“. Tema juurde voolas kokku palju järelkäijaid.

Enne seda levitati kuulujuttu, et eelolev aasta toob rahvale vabanemise ja paneb aluse uuele õnnelikule elule. Linna majadele, templitele, eramajadele ilmusid sõnad „Tsä-Tsõ“, mis tähendab „saabub uus aeg“.

Kõik see tegi keisri äärmiselt rahutuks ja tema käsu peale püüti kinni üle tuhande Tšangi poolehoidja. Kõik need hukati. Kuid Tšangi pääsenud vennad ei lasknud pead norgu. Nad organiseerisid rahvajutu järgi 36 suurt ja väikest armeed, üldarvuga üle 100 tuhande mehe, ja korraldasid ülestõusu kogu

maal. See ülestõus kestis umbes 15 aastat. Selle tulemusena vallutasid „Kollased turbanid" kõik suuremad linnad. Nad ajasid rikkad maalt välja ning võtsid nende maad ära.

Kõik need talupoegade ja orjade ülestõusud õõnestasid Hani dünastiast keisrite võimu lõplikult. Võõramaised suguharud põhjast ja Kesk-Aasiast kasutasid riigi nõrkust sellel perioodil ja tungisid Hiinasse. Vana riik lagunes, kuid ka uutes riikides, mis seejärel tekkisid, jäi võim rikaste kätte. Rõhutud polnud veel suutelised muutma ühiskondlikku korda. Seepärast vahetasid nad keisreid, kuid elukorraldus jäi endiseks.

§ 27. Vana-Hiina kultuur.

Usund. Hiinlased kummardasid loodusjõudusid ja hingestasid neid. Peajumalus oli taevas, mida austati kui ülimat jõudu ja kõigi maiste hüvede lätet. Preestrid ja ametnikud nimetasid Hiina riiki „Taevaaluseks keisririigiks". See asus nende arvamise järgi vahenditul T a e v a - nimelise jumala juhtimisel. Sellele jumalale püstitati templid kuplitaolise katusega, mis kaeti taeva värvile vastavalt sinisest fajansist või portselanist katusekividega.

Hiinlaste juures oli väga arenenud esivanemate austamine. Vanemal ajal toimusid suursuguste inimeste matmistalituse juures vahel ka inimohverdamised (elusalt matmine). Keiser Tsin Ši-Huangti matustel maeti temaga koos kõik tema lasteta naised, orjad ja teenrid. Hauda aeti ka kõik need meistrid, kes olid kadunud keisrile ehitanud suurejoonelise ja toreda sarkofaagi.

Alles hiljem loobuti inimohverdamisest; säilis ainult loomade ohverdamine.

Kiri. Hiina kirja teke kandub väga iidsetesse aegadesse. Seda võib jälgida hiina hieroglüüfide kuju arengu järgi, mis algul olid õige lihtsad, aga hiljem üha keerukamad. Muistsed

hiinlased muutsid pikkamisi hieroglüüfide kuju ja kujundasid sellest kirja, mida hiinlased tarvitavad käesolevalgi ajal. Vanas hiina kirjas oli umbes 2000 märki, nüüd aga loetakse neid üle 50 tuhande. Hiinlased võtsid tarvitusele erilise kirjutuspintsli ja 105. a. u. a. j. leiutasid paberi.

Hiina kirja erikujud.

Selle tõttu, et Hiinas oli kiri olemas juba väga ammu, on meie päevini ulatunud pealiskirjasid pronksnõudel ja koguni terved raamatud (kroonikad).

Tuntuim Vana-Hiina mõttetark oli Kung Futse (VI saj. e. u. a.). Ta õpetas austama esivanemaid, vanemate sõna kuulma, pidama vanu kombeid ja seadusi. Ta püüdis kõiges säilitada vana-hiina kultuuri. Tema õpetus levis hiljem laialt kogu Hiinas.

Hiljem leidis Hiinas levikut ka budhism, mis laenati Indiast.

„Suur Hiina müür". Mälestusmärkide seas, millede järgi võib otsustada vana-hiina kultuuri üle, omab suurt tähendust ülalmainitud „Suur Hiina müür" ehk „Kümnetuhande *li* müür" (umbes 2500 km). Seda suurejoonelist ehitist uuendati ja täiendati kuni XIV sajandi lõpuni u. a. j. Müür ehitati algul tambitud savist ja mullast. Hiljem hakati seda katma telliskividega ja suurte kiviplaatidega. Ta kulgeb läbi tasandike ja mägede, läbi lõigates ka Huangho jõe jooksu. Müüri kõrgus ulatub 10 m, paksus alusel 6 m. Kogu ta pikkusel kerkivad üksteisest teatud vahemaade tagant nelinurksed massiivsed tornid, millede all on suured läbikäigud. See müür ehitati

põhjapoolsete rändrahvaste (h u n n i d e) kallaletungide vastu.

Teadus. Hiinas leidsid laia levikut niisugused teadused, nagu matemaatika, astronoomia ja meditsiin. Kõigist neist teadusist pühendati eriti suurt tähelepanu astronoomiale. Hiina keisrid kutsusid mitmel korral kokku komisjone, kellele tehti ülesandeks kalendri ja varjutusaegade kindlaksmääramine. Varjutusi loeti halbadeks enneteks, ja kui astronoomide komisjon ei määranud nende saabumisaega ette kindlaks, siis laskis keiser vahel hukata kõik komisjoni liikmed.

Kung Futse.

Hiinlased tundsid iidsest ajast magneti ja magnetnõela omadusi, kuid neil polnud vajadust seda kasutada meresõiduasjanduses, sest nad sõitsid ainult mööda rannikut ja saarelt saarele. Hiinlased leiutasid samuti püssirohu, mida nad kasutasid ilutulestiku jaoks.

Sel moel oli Hiinal, nõndasamuti nagu Egiptuse ja Mesopotaamia riikidelgi, küllaldaselt kõrge kultuur. Paljud Hiina kultuurisaavutised kandusid juba muiste teistesse maadesse: Indiasse, Araabiasse. Pärastpoole siirdusid need ka Euroopasse (näiteks magnetnõel, paber jt.).

I. Kreeka vanim periood.

§ 28. Maa ja selle rahvastik.

Kreeka loodus. Vana-Kreeka võttis oma alla Balkani poolsaare lõunaosa, Egeuse mere saared ja Väike-Aasia ranniku. Kreeka mandrit uhub kolmest küljest meri. Ta kaldad pole igal pool ühesugused.

Kreeka idarannik on maakeral üks lõhestatumaid ja laherikkamaid. Meri on seal vaikne ja suure hulga sobivate ja ohutute sadamatega. Kreeklased võisid siit rannikult varakult teostada kaugeid merereise. Algul ulatusid nad Egeuse mere saartele ja Väike-Aasia rannikule. Hiljem tungisid nad Hellespontose (Dardanellide) kaudu Propontisesse (Marmara merre) ja Traakia Bosporuse kaudu koguni Musta mere põhjarannikuni.

Kreeka lääne- ja lõunarannik on vähe lõhestatud, kaljune ja rohkete leetseljakutega. Sadamate ehitamiseks sobivaid lahti esineb seal harva.

Kreeka manner jaguneb oma looduselt kolme ossa: Põhja-, Kesk- ja Lõuna-Kreekaks.

Põhja-Kreeka just nagu lõigatakse Pindose mäeseljandikuga kaheks suureks piirkonnaks: lääne pool asuvaks Epeiroseks ja idapoolseks Tessaaliaks. Põhja-Kreekast käis tee Kesk-Kreekasse läbi Thermopylai kitsustiku. See oli kitsas rajakene kõrgete mägede ja jääraku merekalda vahel.

Kesk-Kreeka jaondub mägedest mitmeks iseseisvaks maakonnaks. Tuntuimad neist olid antiikajal Boiootia ja Atika. Mägine Korintose maakitsus ühendab Kesk-Kreekat Lõuna-Kreekaga.

Lõuna-Kreekat nimetati Peloponnesoseks. Selles osas asusid viljarikkad maakonnad: Messenia, Lakoonia ja Argolis.

Tähtsamad saared asetsevad Kreekast ida pool Egeuse meres. Suuremad neist on: Euboia — Kesk-Kreeka ranniku lähedal, Lesbos, Chios, Samos, Rhodos — Väike-Aasia lääneranniku ja Kreeta — Egeuse mere lõunaosas. Väiksemaist saartest paistsid silma Deelos, mida kreeklased pidasid pühaks, ja Paros, mis oli kuulus oma rikkalike lumivalge marmori kihtidega.

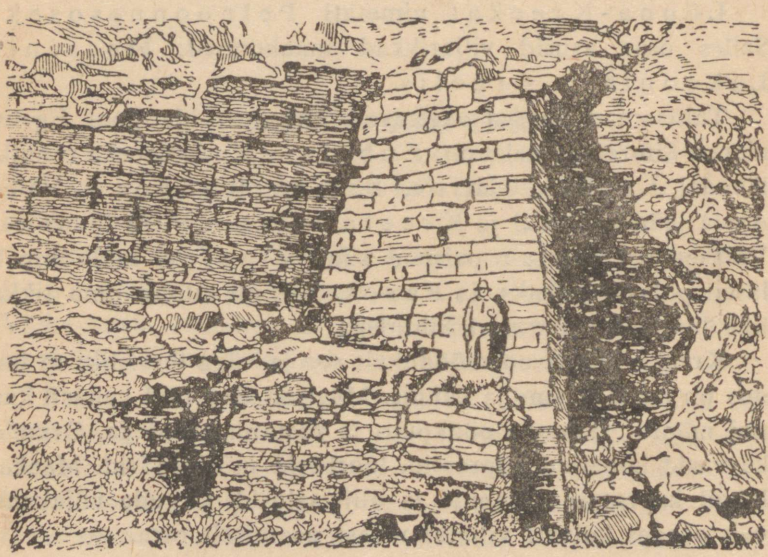
Kreeka kliima on mõõdukalt soe ja väga tervislik; ta loodus on mitmekesine ja kaunis. Mägised alad olid vanasti kaetud männi-, tamme-, pöökpuu- ja kastanimetsadega. Orgudes kasvasid igihaljad küpressid, loorberid ja oleandrid. Mäekallakuil kasvatati viinapuid ja oliivisalusid. Orgude viljakandvais osades külvati viljataimedest peamiselt otra.

Kreeka pinnas ei paistnud silma oma viljakusega ja nõudis hoolikat harimist. Seepärast evis majanduses suurt tähtsust karjandus. Peeti peamiselt toidus vähenõudlikke kari-

loomi: sigu, kitsi ja lambaid. Tessaalias ja Argolises tegeldi hobusekasvatamisega.

Rahvastik. Vanad kreeklased nimetasid oma maad Hellaseks ja endid helleenideks. Helleenid jagunesid mitmesugusteks suguharudeks. Tuntud on neli kreeka peasuguharu: aioolia, dooria, ahhaia ja joonia suguharu.

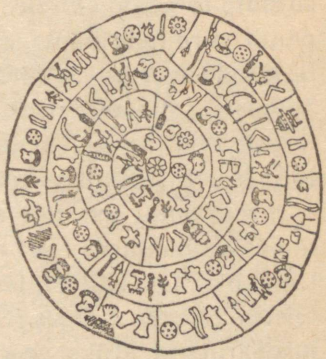
Kreeka muistendid jutustavad rohkesti kreeka suguharude liikumistest ja ühtede suguharude vallutamisest teiste poolt. Nõnda näiteks alistati helleenide poolt pelasgid, kes hiljem sulasid nendega ühte; pelasgid olid muistendi järgi Kreeka ürgelanikud. Teine muistend jutustab, kuidas doorlased liikusid Kesk-Kreekas asuvast Doorisest Peloponnesosse ja vallutasid selle pikkamisi.

Muistse Trooja müürid.

§ 29. Kreeta-mükeene kultuur.

Väljakaevamised. Schliemann. Kreeka ajaloo vanimast perioodist teame praegusajal muististe järgi, mis on avastatud väljakaevamiste puhul: ehitiste, relvade, tarberiistade jne. jäänuste järgi. Varemalt tundsid õpetlased vanimat perioodi ainult kahe tuntud poeemi „Iliase" ja „Odüsseia" järgi. Need poeemid jutustavad Trooja sõjast. See sõda toimus kreeklaste ja troojalaste vahel Väike-Aasias (T r o o j a juures). Mingisuguseid muid mälestusmärke sellest Kreeka ajaloo kaugest perioodist tollal polnud. Seepärast arvasid õpetlased, et sündmused, mida kirjeldavad „Ilias" ja „Odüsseia", on lihtsalt välja mõeldud. Kuid hiljem selgus väljakaevamiste tõttu, et paljugi, millest jutustatakse „Iliases" ja „Odüsseias", on tõepoolest sündinud.

Egeuse kirjamärkidega diskos Phaistosest.

Esimene, kes püüdis „Iliases" ja „Odüsseias" esitatud sündmuste esemelisi mälestusmärke leida, oli saksa õpetlane H e i n r i c h S c h l i e m a n n. Jutustatakse, et teda ahvatlesid need poeemid juba noorest peale ja ta uskus, et nad kirjeldavad tegelikku elu.

1870. a. siirdus Schliemann Väike-Aasia rannikule ja algas väljakaevamisi H e l l e s p o n t o s e juures H i s s a r l i k i künkal. Ta lootis avastada muistset Troojat, kus muistendi järgi valitses kuningas P r i a m o s. Schliemann arvas, et Trooja linna jäänused asuvad kõige madalamates pinnasekihtides ja seepärast ei pööranudki erilist tähelepanu neile keskmistele kihtidele, mis purunesid väljakaevamiste juures. Selles tegi aga Schliemann vea, sest koos nende keskmiste

kihtidega hävitaski ta just selle Trooja mälestusmärgid, mida ta otsis. Hiljemini pööras sellele tähelepanu üks ta abilisi, kes leidis just selle Trooja, mida kirjeldab „Ilias".

Pärast mitmeaastast väsimatut Trooja väljakaevamise tööd sõitis Schliemann Balkani poolsaare lõunaosse. Seal toimetas ta väljakaevamisi kreeklaste juhi Agamemnoni linnas Mükeenes. Juba ta esimesi samme kroonis üllatav edu. Ta leidis otsekohe mitu hauda, milledest avastas surnute toredaid ehiseid: kuld- ja hõbeilustisi, kuldmaske, mis pandi surnutele näole, ja samuti kaunilt väljatöötatud relvi. Seejärel avastas Schliemann akropolise (linnuse) müüride jäänused, mis olid laotud massiivseist kividest. Niisuguseid massiivseid kiviehitisi nimetasid kreeklased kükloopilisiks. Eriti paistis silma oma iluga kahe kivist lõvikujuga värav. Samuti avastati suur hauakamber, mille Schliemann nimetas kuningas Atreuse (Agamemnoni isa) varakambriks. Hiljem teostas Schliemann väljakaevamisi ka teistes Kreeka osades. Sealt leidis ta samuti mälestusmärke, mis sarnlesid Mükeene omadega. Kõik need kõnelevad varasest, ülivanast kultuurist, mida nimetatakse mükeene kultuuriks.

Evans. Knososе palee. Pärast Schliemanni tegi ülitähtsaid avastusi Kreeta saarel peamiselt inglise õpetlane Evans. XX sajandi algul toodi siin Evansi juhtimisel toimunud väljakaevamiste tulemusena päevavalgele veelgi vanema kui mükeene kultuuri mälestusmärke. Kaevati välja kaks lossi — Knososes ja Phaistoses.

Eriti üllatavad oma suurusega Knososе palee jäänused, mis koosnevad hulgast ruumidest. Kreeka muistendi järgi nimetas Evans ta kuningas Minose paleeks. Kreeka muistendite seas esineb jutustus sellest, kuidas Kreeta võimas kuningas Minos käskinud osaval meistril Daidalosel ehitada Knososesse suure palee. Selles oli hulk suuri ja väi-

kesi saale ning koridore, milledes võis kergesti ära eksida. Seda paleed nimetati l a b ü r i n d i k s.

Kreetal avastati samuti teisigi ehitisi: töökodasid, ladusid, toredaid hauakambreid, väikesi losse jne. Kunsti ja käsitöö mälestusesemeist on meie päevini säilinud peamiselt ilusad savinõud kunstipärastе kirjatistega, pronkskujukesi, relvi jne. Ruumide siseseinad, nõud ja muud kodused tarbeesemed on kaunistatud mitmesuguste rahva elu kujutavate piltidega. On kujutatud naiste tantsu, meeste rusikavõitlust, sõdurite sõjaretki; vahel joonistati loomi, härjajahti, samuti lilli ja mitmesuguseid mustreid.

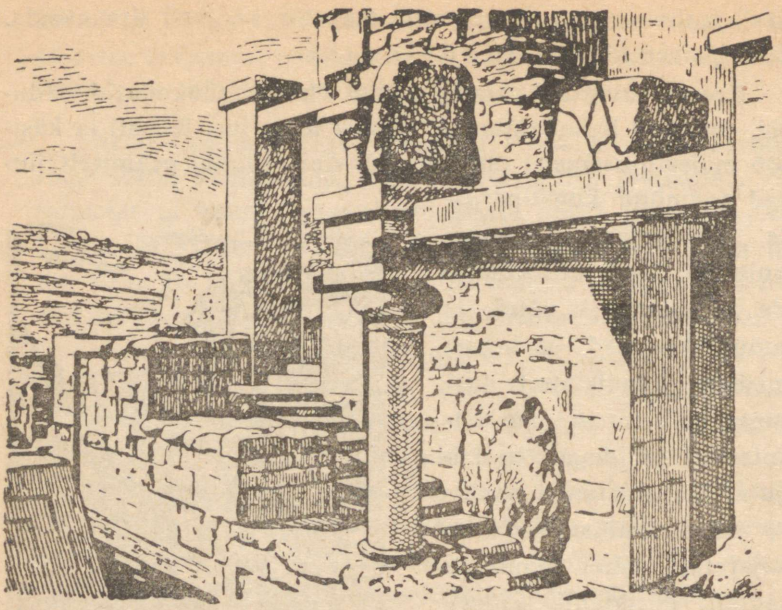

Mükeene lõviväravad.

Kreetalt leiti samuti kirjalikke mälestusmärke, kuid õpetlased pole neid suutnud seni lugeda. Seepärast teame alles vähe paljudestki Kreeta eluavaldustest.

Meil on teada, et Kreeta riik oli tugev ja oli suhtlemises mõningate suurte Idamaa riikidega (näit. Egiptusega).

K r e e t a k u l t u u r sarnleb paljuski mükeene kultuuri mälestusmärkidega; nii üks kui teine esines III ja II aastatuhandel e. u. a. ja on tuntud ühise k r e e t a - m ü k e e n e k u l t u u r i n a. Seega õitses seegi kultuur selsamal ajal, kui eksisteerisid Egiptus, Babüloonia ja teised Idamaa riigid.

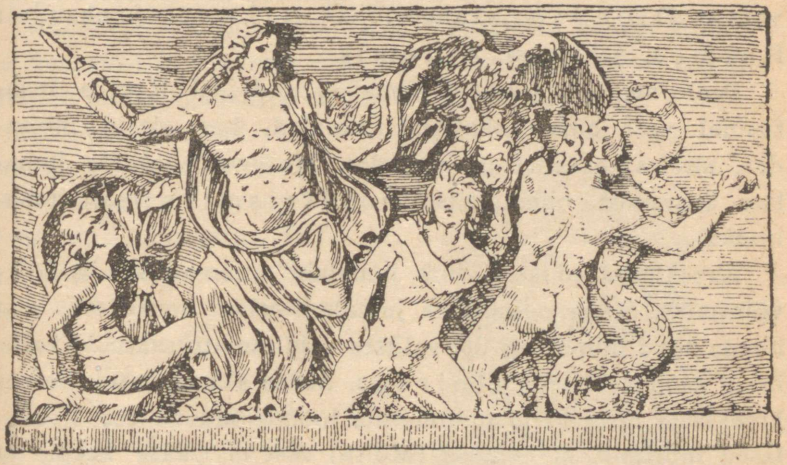
Knososе lossi varemed.

§ 30. Kreeka usund.

Müüt maailma algusest. Kreeka kultuur kujunes sellal, kui inimesed tundsid alles vähe nende poolt tähelepandavate loodusnähtuste põhjusi. Siis olid kreeklased jõuetud võitluses loodusega. Seepärast seletasid nad nähtusi endile mingisuguste jumalike jõudude tegevusena. See avaldus ka kreeka usundis.

Oma vaateid maailma tekkele ja algusele väljendasid kreeklased arvukais fantastilisis muistendeis ehk müütides. Nende müütide põhjal polnud algul olemas ei eraldi maad, vett ega taevast. Kõik see asus kaaose ehk korratuse seisundis. Siis eraldusid sellest kaaosest jumalatar G a i a (maa)

ja jumal Uranos (taevas). Gaiast ja Uranosest sündisid võimsad titaanid. Uranos, kartes, et lapsed võiksid talt võimu ära võtta, sulges titaanid maa alla sügavasse kuristikku. Kuid ühel neist, Kronosel, õnnestus vabastada titaanid. Kronos võttis nende abil isalt võimu ja hakkas ise maailma

Jumalate võitlus titaanidega.

valitsema. Seda jumalat asendas omakorda peale ägedat sõda ta noorim poeg Zeus.

Zeus ja teda ümbritsevad jumalad elasid muistendi järgi Olümpose mäel (Tessaalias), mispärast kreeklased nimetasid neid olümplasiks.

Kreeka jumalad. Peale võitu jaotas Zeus enda ja oma poolehoidjate vahel võimu kogu maailma üle. Teda ennast peeti kõue ja välgu jumalaks. Ta naine Hera sai taeva valitsejaks. Oma venna Poseidoni hooleks andis Zeus mere, teise venna Hadese hooleks allmaailma valitsemise. Apollon sai valguse ja luulekunsti jumalaks; tema vaiit-

suse all olid üheksa teadusi ja kunste kaitsvat muusat. Tule ja sepinduse jumalaks oli lonkur Hephaistos, ilu jumalatar oli Aphrodite, sõja jumal oli Ares ja tarkuse jumalatar — Athena.

Üldse oli igal inimese majanduslikul tegevusharul oma kaitsejumal: põllundust kaitses Demeter, viinapuude kasvatust Dionysos, kangrutööd Athena, kaubandust Hermes, jahindust Artemis.

Peale nende üld-kreeka jumalate olid igal Kreeka maakonnal veel oma kohalikud jumalad, kes elasid metsades, lätetes, aasadel ja mägedes. Niisugust paljude jumalate austamist nimetatakse polüteismiks (paljujumaluseks).

Kreeklased pidasid oma jumalaid surematuiks ja kõikvõimsaiks. Siiski polnud ka jumalad vabad muredest, sest nende nagu inimestegi üle valitses välditamatu saatus. Kreeklased nimetasid teda Moiraks. Selles saatuse usus ilmnes kreeklaste hirm neile tundmatute loodusjõudude ees. Kreeklased mõtlesid, et saatuse (Moira) eest ei pääse keegi, ta juhib nii inimeste kui ka jumalate elu.

Jumalate elukorraldust Olümposel kujutlesid kreeklased niisamasugusena nagu inimestegi seas. Jumalaid kujutati rikkalikus rõivastuses, ülikaunis relvastuses ja võimu tunnustega. Nad tuletasid paljus meelde aristokraate („paremaid inimesi"), kes valitsesid rahva üle. Kummardades jumalaid õppisid inimesed austama ka rikkaid aristokraate.

Jumalate kujutlemist inimeste näol nimetatakse antropomorfismiks.

Inimeste teke. Prometheus. Inimeste tekke kohta oli kreeklasil mitmesuguseid muistendeid. Ühe muistendi ehk müüdi järgi loonud inimesed savist ja veest titaan Prometheus. Teise müüdi järgi muutnud Prometheus inimesed mõistuseta olenditest arukaiks ja osavaiks. Ta tegi seda

sel viisil, et varastas Zeusilt tule ja õpetas inimesi seda kasutama.

Prometheuse peale vihastunud Zeus karistas teda karmilt. Zeus käskis ta kaugele Kaukasusse needida raudahelatega ligipääsematu kalju külge ja saatis iga päev tema juurde kotka, kes nokkis titaani maksa. Kuid Prometheus talus kõik kannatused mehiselt ega alistunud Zeusi ees.

Prometheuse müüdis väljendub kreeklaste austus kangelase mehisuse ja kindluse ees, kes ei kartnud välja astuda jumalate vastu ega võtta endale karme kannatusi.

Inimesele kingitud tule eest ei karistanud Zeus mitte ainuüksi Prometheust, vaid ka inimesi. Ta tegi seda järgnevalt. Ta sulges kõik mured ja viletsused laekasse, mis sattus kaunitar Pandora kätte. See oli naine, kes polnud kuulus üksi oma iluga, vaid ka äärmise uudishimuga; näinud laekakest, otsustas ta selle avada. Niipea kui Pandora avas kaane, lendasid laekast välja kõik õnnetused ja hädad ja levisid kähku inimeste seas.

Zeus.

Müüt neljast ajastust. Kreeklasil oli inimlike hädade tekke kohta veel teinegi müüt. Algul, veel enne Zeusi, kui valitses alles Kronos, olid kõik inimesed õnnelikud. See oli kuldne ajastu. Kuid aja jooksul kadus rahu inimeste hulgast. Inimesed hakkasid üksteist kadetsema, sageli tekkisid vaidlused ja tülid. Saabus hõbedane ajastu.

Hõbedase ajastu järel tuli v a s k a j a s t u. Inimesed õppisid taguma vaskrelvi ja hävitasid üksteist ägedates sõdades. Lõpuks saabus kõige halvem aeg — r a u d a j a s t u, mil maa peale enam üldse ei jäänud tõde ega õiglust. Inimesed petsid, riisusid ja tapsid üksteist.

Nõnda püüdsid kreeklased naiivselt seletada raskusi ja ebaõiglust inimelus.

§ 31. Kangelasmüüdid.

Herakles. Vanade kreeklaste rohkete muistendite hulgast paistavad eriti silma müüdid pooljumalaist, keda kreeklased nimetasid k a n g e l a s t e k s. Kangelastele omistasid kreeklased üleinimlikku füüsilist jõudu või erilist kavalust ning mõistust. Paljud kangelased andsid kreeka muinaslugude järgi oma jõu ja võimed inimeste abistamiseks. Nad hävitasid koletisi, metselajaid, röövleid, kes segasid inimeste normaalset ja rahulikku elu. Neis kangelasmüütides peegelduvad paljude inimpõlvede vaev ja pingutused võitluses metsiku loodusega ja eluraskustega kaugetel aegadel. Nende raskuste ületamise kirjutas rahva fantaasia tavaliselt üksikute kangelaste arvele.

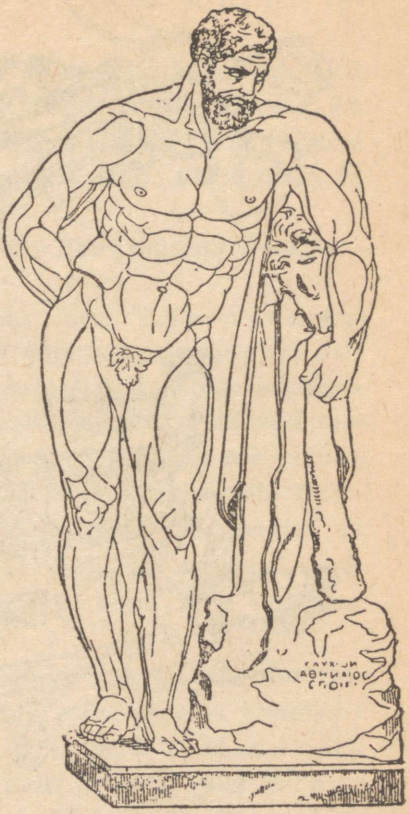

Aheldatud Prometheus ja Atlas.

Kõige enam jutustasid kreeklased H e r a k l e s e ebatavalisist kangelastegudest. See oli kreeka mütoloogias tõeline rahvuskangelane, vägev töömees ja kannataja. Vaatamata kõigile oma suurejoonelistele vägitegudele pidi Herakles

jumalate käsul seisma tühise ja omakasupüüdliku kuninga orjuses.

Herakles sooritas palju imetegusid: ta tappis lõvi, kes oli tekitanud hirmu inimestes ja söönud ära Nemea linna (Argolises) elanike karjad; teises kohas tappis ta kohutava üheksapäise hüdra, kes sõi inimesi ja loomi. Arkaadias surmas Herakles hirmsad linnud, kel olid vasest küüned ja nokad. Muistend jutustab samuti, et ta käinud kalju juures, kus vaevles Zeusi poolt kinni needitud Prometheus. Herakles tappis kotka, kes õgis Prometheuse maksa, ja vabastas inimeste eest kannataja.

Herakles.

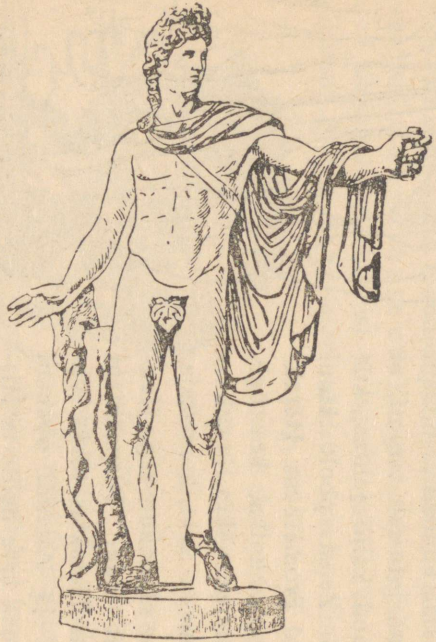
Oma rännakute aegu Kaukasusest kuni Hispaaniani purustas Herakles tõkke Vahemere ja Atlandi ookeani vahel: osa kive heitis ta Hispaania poolele, teise osa Aafrika poolele. Nõnda tekkisid kaks suurt kaljut, mida kreeklased nimetasid „Heraklese sammasteks" (praeguse Gibraltari väina juures).

Antaios ja Herakles. Hispaaniast suundus Herakles Liibüasse (Aafrikasse). Siin kohtus ta kuulsa ja võitmatu kangelase Antaiosega.

Muistendi järgi oli Antaios merejumala Poseidoni ja maa

Athena.

Apollon.

Artemis.

jumalatari Gaia poeg. Iga kord, kui Antaiosel võitluses vastasega tuli kitsas kätte, puudutas ta maad. Emakese-maa käest sai ta uut jõudu juurde, muutus võitmatuks ja hävitas iga võõra, kes tuli tema maale.

Kuid Antaiosel oli nõrk koht — oht saada mingil viisil lahutatud emakesest-maast. Seda nimelt võttis arvesse ka Herakles, kui ta kohtas Antaiost. Võitluses selle kuulsa kangelasega kiskus Herakles ta maast lahti, tõstis õhku ja kägistas ära.

Peale arvutuid vägitegusid võttis Zeus lõppeks Heraklese taevasse ja ta sai jumalaks.

Theseus. Atika peakangelaseks loeti Theseust, kuningas Aigeuse poega. Tema vägitööd meenutavad paljus Heraklese vägitöid. Theseus surmas Atika kõige julmema röövli Prokrustese. Prokrustes kutsus mööduvad teekäijad enda juurde, kostitas neid ja seejärel käskis neil puhata oma voodis. Kui säng oli külalisele lühikene, siis raius Prokrustes tal jalad otsast; kui see aga oli pikk, siis venitas ta külalist. Seda voodit nimetatigi „Prokrustese sängiks". Theseus tappis Prokrustese, langetades ta tema oma voodisse, mis osutus talle liiga lühikeseks.

Theseuse peamine vägitegu oli oma maa vabastamine raskest ja hirmsast andamist, mis tuli saata Kreeta kuningale Minosele. Iga üheksa aasta järel saadeti Minosele seitse neidu ja seitse noormeest, kelle ta andis süüa Minotaurosele. See oli inimkeha ja härja peaga koletis, kes elas labürindis.

Selle vägitöö raskus ei seisnud mitte niivõrd selles, et surmata hirmus koletis, kuivõrd selles, et pärast labürindist välja pääseda. Kuid Minose tütar Ariadne armus Theseusesse ja andis talle niidikera. Theseus sidus niidi sissekäigu juurde, tungis labürinti, surmas Minotaurose ja leidis seejärel niidi abil väljapääsu labürindist.

Heraklese ja Antaiose võitlus.

Sõites sellele vägiteole ütles Theseus isale, et kui kõik lõpeb õnnelikult, siis tõstab ta laevale valged purjed. Õnnetuse puhul jäetakse aga laevale mustad purjed peale. Kuid võidust joovastatud Theseus unustas selle ja sõitis mustade purjedega. Aigeus, kes kogu aja ootas kaldal laeva, nägi musti purjesid ja otsustas sellejärgi, et Theseus on hukkunud. Meeleheites viskus ta merre. Sellest ajast peale, kõneleb muistend, hakati seda merd nimetama E g e u s e mereks.

Oidipus. Boiootias ja Atikas jutustati müüti Boiootia kuninga L a i o s e pojast O i d i p u s e s t. Oidipus kasvas võõrsil, tundmata oma vanemaid. Kord teel Boiootia pealinna Teebaisse kohtas ta kedagi vanakest, kes ei tahtnud talle teed anda. Oidipus läks temaga tülli ja surmas riiu keskel vanakese ja tema teenrid. Pääses ainult üks teener, kes jooksis minema. See vanakene oli Oidipuse isa, kuid Oidipus ei teadnud seda ja jätkas rahulikult oma teed.

Peagi jõudis ta Teebaisse, kus tollal elutses linna lähedal kaljul hirmus koletis S f i n k s. See oli pooliti lõvi, pooliti naine. Igale möödakäijale esitas Sfinks mõistatuse ja kes seda ära ei mõistatanud, selle tappis ta. Oidipus otsustas vabastada rahva sellest koletisest. Oli teada, et Sfinks hukkub, kui keegi lahendab ta mõistatuse. Kui Oidipus astus

koletise juurde, siis küsis see temalt: „Kes käib hommikul neljal jalal, päeval kahel ja õhtul kolmel jalal?“ Oidipus lahendas selle mõistatuse, öeldes, et see on inimene: varases lapsepõlves roomab ta, suuremaks kasvades käib ta kahel jalal, aga vanas põlves tarvitab ta keppi. Siis kukutas Sfinks end oma kaljurünkalt alla ja hukkus.

Tänulikud teebailased kutsusid Oidipuse kuningaks Laiose asemele, kelle nende arvates olid tapnud röövlid. Oidipusele anti naiseks Laiose lesk I o k a s t e, s. t. Oidipuse ema.

Mõne aja pärast tabas Teebaid hirmus taud, mis viis palju inimesi hauda. Muistendi järgi teatanud jumalad, et see õnnetus ei lakka enne, kui teebailased ajavad minema selle, kelle käed on rüvetatud Laiose verega. Ori, kes oli pääsenud kallaletungi puhul Laiosele, tundis Oidipuse ära ja teatas talle, et tema oligi tapnud Laiose teel Teebaisse. Meeleheites pistis Oidipus enda pimedaks ja läks maapakku.

§ 32. Argonautide müüt.

Argonautide retk. Retke eesmärk. Kreeka müütidest peegeldusid samuti kreeklaste sõja- ja mereretked kaugetele maadele. Nii kirjeldab üks poeem kreeka kangelaste meresõitu „A r g o“-nimelisel laeval, mille järgi nimetatakse ka kangelasi a r g o n a u t i d e k s (kreeka keeles „Argol sõitjateks“). Retke juhiks oli Tessaalia kangelane J a s o n, kellele kuningas P e l i a s tegi ülesandeks ära tuua k u l d v i l l a k (nõidusliku jäära nahk), mida hoiti kaugel K o l c h i s e s (Kaukasuses). Kuldvillaku kättesaamiseks tuli Jasonil teostada pikk ja ohtuderikas teekond Musta mere idarannikule.

Kuningas Phineus. Ühe esimesi vägitegusid teostasid argonaudid, kui nad olid jõudnud poolsaarele, kus elutses kuningas P h i n e u s, kes oli kord vihastanud Zeusi; Zeus oli ta selle eest pimedaks löönud ja saatnud ta kallale metsikud

linnud harpüiad. Harpüiadel oli raudne nahk ja küüned. Nad võtsid ära pimeda Phineuse jaoks valmistatud toidu ja lendasid minema. Phineuse teenrid raiusid harpüiasid mõõkadega, kuid ei suutnud neile midagi teha. Kuningas Phineust ähvardas näljasurm. Kuid selleks ajaks jõudsid kohale argonaudid. Nad ajasid harpüiad minema, vabastasid pimeda Phineuse ja päästsid ta näljast.

Ujuvad kaljud. Edasi tuli argonautidel läbi elada veel rida seiklusi. Nii pidid nad läbi sõitma kahe hiigelkalju vahelt. Need kaljud ujusid meres teineteise lähedal ja läksid iga kord kokku, kui nende vahele ilmus miski asi.

Argonaudid kasutasid kavalust: lähenenud kaljudele lasksid nad lahti tuvi, kes ruttu lendas nende vahelt läbi. Kaljud lähenesid teineteisele, kuid said kinni ainult tuvi sabast. Niipea kui kaljud uuesti eemaldusid, sõitsid argonaudid kiiresti nende vahelt läbi. Kaljud jõudsid laeval ära murda ainult tüki ahtrit.

Kuldvillak. Nõnda jõudsid argonaudid peale rohkearvulisi seiklusi lõpuks Kolchisesse. Kuldvillakut oli väga raske kätte saada. Ta asus hiies, kus rippus puu otsas. Seda puud valvas hirmus draakon. Kuid argonautide juht Jason sai abi Kolchise kuninga tütrelt, nõiatar Medeialt. See valmistas draakoni uinutamiseks kooke ja minnes hiide, andis need draakonile. See kargas kohe kookide kallale, sõi nad ära ja uinus. Sel ajal võttis Jason kuldvillaku ja pöördus laevale. Peale seda sõitis ta tagasi oma kodumaale. Temaga koos sõitis ka Medeia, kes oli hakanud teda armastama. Tagasiteel juhtus nendega uusi seiklusi.

Orpheus. Nii jutustatakse laulik Orpheusest, kes asus laeval ja päästis argonaudid merekoletiste käest oma muusikaga. Orpheus mängis ja laulis nõnda hästi, et tema laulu jäid kuulatama mitte ainult inimesed, vaid isegi loomad, metsad ja mäed. Ja kui argonaudid sõitsid mööda mereneitsidest, heledahäälelistest sireenidest, hakkas Orpheus

mängima ja võlus nad mänguga. Sireenid unustasid kõik ja lasksid argonaudid mööda.

Selle müüdi muinasjutuliste sündmuste taga peituvad muistsete kreeklaste mälestused nende varasemaist kaugetest teekondadest metalli, eriti vase ja kulla järele. Kuldvillaku all mõeldakse kulda, mida muiste saadi Kolchises.

§ 33. Vana-kreeka eepos. „Ilias".

Homerose lugulaulud. Tuntuimad kreeka muinaslood sisalduvad lugulauludes „Ilias" ja „Odüsseia". Rahvajutu järgi oli nende lugulaulude autoriks Väike-Aasiast pärit pime laulik Homeros.

Seitse kreeka linna on tülitsenud omakeskis au pärast olla Homerose kodulinn, kuid ükski neist pole suutnud tõestada, et Homeros oleks just seal sündinud. „Ilias" kirjeldab Trooja sõja viimase, kümnenda aasta sündmusi. Enne seda aastat toimunud sündmustest ja sõja lõpust jutustavad teised kreeka müüdid.

Homeros.

Tüliõun. Kreeklased uskusid, et kõik suuremad sündmused maa peal sünnivad jumalate tahtmist mööda. Trooja sõja kohta jutustasid nad samuti, et selle olid välja kutsunud jumalad ise, kes sellest koguni ise osa võtsid, ühed aidates kreeklasi, teised troojalasi. Sellest, kuidas tekkis sõda, jutustati järgmist.

Tessaalia kuninga Peleuse pulmapeole merejuma-

latari Thetisega olid kutsutud kõik jumalatarid peale tülijumalatari Erise. Raevunud Eris otsustas pidulised tülli ajada, ja kui jumalad ja jumalatarid lauda asusid, viskas ta nende keskele õuna pealkirjaga: „Sellele, kes on kõigist kauneim".

Kohe süttis jumalatariде vahel vaidlus selle üle, kellele see õun peab kuuluma. Eriti vaidlesid kolm jumalatari: Hera, Zeusi abikaasa, Athena, tarkuse jumalatar, ja Aphrodite, ilu jumalatar. Nad pöördusid tüli lahendamiseks Zeusi poole, kuid see ei tahtnud olla neile kohtunikuks ja saatis nad Trooja kuninga Priamose poja Parise juurde. Jõudnud Parise juurde, püüdis iga jumalatar teda enda poole meelitada: Hera lubas, kui ta valib tema, teha ta kogu maailma valitsejaks, Athena — suureks kangelaseks ja targaks, Aphrodite aga lubas talle naiseks maailma kauneima naise. Nooruk Paris eelistas viimast ja määras õuna Aphroditele. Sellest ajast peale vihkavad Athena ja Hera Parist ja temaga koos ka kogu Trooja rahvast. Aphrodite aga, täites oma lubadust, aitas Parisel ära röövida kaunitar Helena, Sparta kuninga Menelaose naise.

Trooja sõja algus. Menelaos otsustas Helena tagasi tuua ja kätte maksta solvamise eest. Tema poolt olid kõik Kreeka kuningad; nad otsustasid minna sõtta troojalaste vastu ja kogu sõjaväe ülemjuhiks sai Mükeene kuningas Agamemnon, Menelaose vend. Kümme aastat kestis see sõda; sellest võttis osa palju Kreeka kui ka Trooja kangelasi. Kuulsaimad kangelased olid kreeklaste poolel Peleuse poeg Achilleus ja troojalaste poolel Priamose poeg Hektor.

Achilleuse ja Agamemnoni tüli. Sõja algul, senikaua kui lahinguist võttis osa Achilleus, olid kreeklased troojalasist üle ja viimased ei söandanud oma linnuse müüride vahelt välja tulla. Aga kui Agamemnon haavas Achilleust, võttes talt ära naisvangi, siis loobus Achilleus edasisest

sõjast osavõtust. Troojalased muutusid südikamaks ja hakkasid kreeklasi võitma. Nad lähenesid juba kreeklaste laevadele ja ähvardasid need ära põletada, kuid Achilleus, vaatamata kõigile palvetele, haudus ikkagi veel viha Agamemnoni vastu ega tahtnud teda aidata. Kuid seal tuli kreeklastele appi Achilleuse lähim sõber Patroklos. Ta keelitas Achilleust andma temale oma sõjarüü ja lubada kreeklasi aidata. Patroklos riietus Achilleuse rüüsse ja viis kreeklased enda järel lahingusse. Troojalased pidasid Patroklost algul sõjarüü tõttu Achilleuseks endaks ja hakkasid põgenema. Patroklos surmas siis paljugi vaenlasi, kuid Trooja väravas astus Patroklose vastu Hektor ja surmas tema. Patroklose laipa ei õnnestunud tal kaasa viia, kuid ta võttis Patroklose seljast Achilleuse rüü ja riietus sellesse.

Achilleuse leppimine kreeklastega. Kui teade Patroklose surmast jõudis Achilleuseni, kahetses ta kibedasti oma tüli kreeklastega ja otsustas nendega leppida, et uuesti võidelda troojalaste vastu. Achilleus tahtis neile, eriti aga Hektorile, kätte maksta oma sõbra surma eest. Kuid Achilleus ei saanud kohe astuda võitlusse, sest tal puudus sõjarüü. Siin aitas teda ta ema, jumalatar Thetis. Ta läks sepisekunsti- ja tulejumala Hephaistose juurde ja see sepitses tema palve peale Achilleusele niisuguse kauni rüü, nagu seni polnud veel ühelgi kangelasel.

Achilleuse ja Hektori võitlus. Riietunud uude rüüsse, tõttas Achilleus otsekohe lahingusse. Ta võitles ägedasti. Ta surmas palju troojalasi, teised pöördusid põgenema. Ainuüksi Hektor ei tahtnud põgeneda arglikult ja jäi ootama talle lähenevat Achilleust. Asjata palusid linnusemüürilt Hektorit ta isa ja ema tulla linna ja mitte võidelda Achilleusega. Hektor ei lasknud end kõigutada. Tõsi küll, kui kohutav Achilleus lähenes talle rüü särades üsna ligi, värahtas Hektor, kuid ületanud oma kartuse, astus ta Achilleusele otse vastu.

Hektor võitles Achilleusega vaprasti, kuid ta ei suutnud

oma odaga läbistada rüüd, mille oli sepistanud Hephaistos. Peale pikka võitlust surmas Achilleus Hektori. Enne surma palus Hektor Achilleust mitte lasta ta laipa teotada. Kuid Achilleus oli halastamatu. Tapnud vaenlase, sidus ta tema laiba oma lahinguvankri külge ja lohistas laagrisse kaasa. Hektori isa ja ema ning troojalased vaatasid seda kõike linna müüridelt pealt, ja suutmata aidata Hektorit, nutsid kurvalt suure häälega.

Achilleuse surm. Kuid Achilleuski ei elanud kaua. Hektori vend Paris surmas Achilleuse, sihtides osava noole tema ainukesse tabatavasse kohta — kanda. Achilleust oli väga raske surmata, sest ema oli teda lapsena pesnud allmaa-riigi vees, mis kreeklaste uskumise järgi tegi inimese keha haavamatuks. Kuid pestes Achilleust oli ema teda hoidnud kannast, ja see koht, mida polnud uhtunud võluvesi, jäi haavatavaks (sellest on pärit ka väljend „ahhilleuse kand", mis tähendab „haavatav koht").

Trooja langemine. Peale Hektori surma otsustasid troojalased mitte enam võidelda kreeklastega lahtisel väljal ja sulgesid end linna. Kuid ka kreeklased ei suutnud vallutada Troojat ilma Achilleuseta. Siis otsustati teotseda mitte jõuga, vaid kavalusega. Odüsseuse nõuandel ehitati määratu puuhobu, mille sisemusse asetati vapramad kreeka kangelased. Muu sõjavägi asetati troojalaste petmiseks laevadele ja sõideti lähimale saarele. Nähes, et kreeklased minema sõitsid, arvasid troojalased, et piiramine on lõppenud, ja viisid hobuse linna. Öösel, kui kogu Trooja uinus, väljusid kangelased hobusest ja avasid väravad teistele kreeklastele, kes olid saarelt tagasi tulnud. Nad süütasid linna kõigist külgedest põlema ja lõid peaaegu kõik troojalased maha.

Nõnda langes lõpuks kümnendal sõja-aastal suur Trooja.

§ 34. „Odüsseia".

Tagasiteel Troojast rändlesid kreeka kangelased kaua ja kannatasid palju hädasid ja ohte. Kõige kauem vältas I t a k a (Joonia mere saare) kuninga O d y s s e u s e rännak — tervelt kümme aastat. Jutustus tema seiklustest moodustabki „Odüsseia" sisu.

Tutvume mõningatega neist seiklusist.

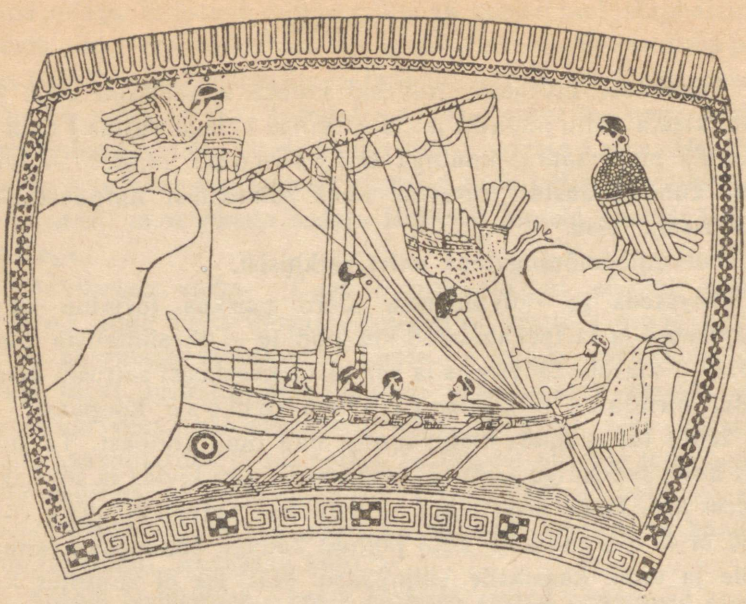
Odysseus ja Polyphemos. Kord paiskas tormine meri Odysseuse ja ta teekaaslased kükloopide — ühesilmaliste hiiglaste — saarele. Odysseus ja osa ta teekaaslasist sattusid neist kõige hirmsama — kükloop P o l y p h e m o s e koopasse.

Koju tulles leidis Polyphemos nad oma koopast. Ta sulges kohe sissekäigu seespoolt määratu suure kiviga ja sõi kaks meest ära. Peale seda uinus ta magama. Odysseus oleks võinud ta tappa une ajal, kuid polnud kedagi, kes oleks avanud talle ja tema kaaslasile väljapääsu. Nad ise ei suutnud liigutada paigalt määratu suurt kivi, ja neil kõigil oleks tulnud koopas nälga surra.

Kaval Odysseus aga mõtles teisiti. Järgmisel päeval jootis ta kükloobi veiniga purju. Kui purjus Polyphemos uinus, põletas Odysseus tal põleva teibaga ainsa silma peast. Kükloop sattus pöörasesse raevu ja andis vande, et ükski ei pääse elusana tema koopast välja.

Hommikul oma lambaid koopast välja lastes jäi Polyphemos seisma sissekäigu juurde ja katsus käega iga väljuvat looma. Kuid Odysseus lõi ta kavalusega üle. Ta sidus kõik oinad kolmekaupa kokku ja iga keskmise looma kõhu alla sidus ta ühe oma kaaslasist. Ta ise aga, kattes oma käed villaga, hoidis ühe oina kõhu alt kõvasti kinni. Nõnda lipsasid nad hirmsa inimsööja käest minema.

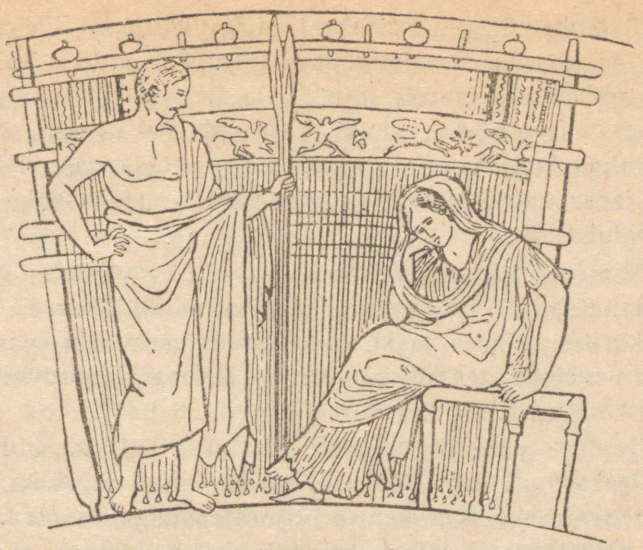
Tuulejumala Aiolose juures. Kui Odysseus sattus tuulejumala A i o l o s e saarele, võeti ta vastu külalislahkelt. Lahkumisel andis Aiolos Odysseusele koti, millesse olid seotud

Odysseus ja sireenid.

kõik tormised ja ebasoodsad tuuled. Odysseus sõitis Aiolose juurest minema, kui meri oli vaikne. Kuid juhtus nõnda, et Odysseus uinus lähenemisel oma kodumaale Itakale, ja ta kaaslased, kes arvasid, et selles kotis peituvad varandused, päästsid selle valla. Vabanenud tuuled tormasid vilistades vabadusse ja Odysseuse laev aeti uuesti Aiolose saarele. Kuid sel korral keeldus Aiolos Odysseust aitamast ja ta pidi tormisel merel edasi sõitma.

Sireenid. Odysseuse järgmiseks huvitavaks seikluseks oli ta kohtumine sireenidega. Sireenid olid pool-naised, poollinnud. Nende laul oli nõnda kütkestav, et igaüks, kes sõitis mööda saarest, kus nad elasid, randus sellel saarel ega pöördunudki enam tagasi. Et mitte alistuda sireenide võlule, toppis Odysseus nende saarele lähenedes kõigil oma kaaslasil kõrvad vahaga kinni. Enda käskis ta siduda masti külge. Kui

Penelope kangastelgede taga Odysseust ootamas.

Odysseus kuulis sireenide häält, hakkas ta kippuma kaldale, kuid ta kaaslased sidusid ta veel tugevamini kinni. Nõnda sai Odysseus hakkama sireenide hääle kuulamisega ja jäi ise terveks.

Skylla ja Charybdise vahel. Ühes kohas asus Odysseuse tee kahe hirmsa koletise — Skylla ja Charybdise vahel. Skylla röövis temast mööduvailt laevadelt parimad meresõitjad. Charybdisest aga ei suutnud keegi pääseda: ta neelas tavaliselt kogu laeva koos kõigi sõitjatega. Et neid koletisi polnud kuidagi võimalik vältida, valis Odysseus kahest pahest vähema — Skylla. Kuigi see õgis kuus inimest ta kaaslasist, pääsesid teised tervelt. Charybdis oleks hukutanud aga kõik.

Faiaakide juures. Kuidagi purustas torm Odysseuse laeva ja ta kaaslased läksid kaotsi. Peale pikki seiklusi ehitas Odysseus parve ja asus uuesti merereisile. Kuid Poseidon, kes jälitas teda Polyphemose pimedakspistmise pä-

rast (Polyphemos oli Poseidoni poeg), purustas Odysseuse parve. Ainult ühe merejumalatari tõttu õnnestus Odysseusel jõuda tundmatule saarele ja pääseda. Sel saarel elas muinasjutuline faiaakide rahvas, kes olid osavad meresõitjad. Selle rahva kuningas Alkinoos võttis Odysseuse lahkesti vastu, jagas talle ohtrasti kinke ja varustas tema jaoks laeva kojusõiduks.

Odysseuse kodumaal. Sel ajal, kui Odysseus võitles Trooja linna all ja rändas, käis ta naisel Penelopel palju kosilasi. Nad arvasid, et Odysseus ei pöördu enam iial tagasi, Penelope aga uskus oma mehe tagasipöördumist ja lükkas kõik kosilased tagasi.

Odysseuse poeg Telemachos, kes Odysseuse lahkumisel Itakast oli alles nooruke, oli kasvanud tugevaks, õitsvaks noormeheks. Kurvastuse ja meelepahaga vaatas ta isamajas pidutsevate kosilaste märatsemist. Kuid ta ei suutnud üksinda midagi ette võtta paljude vastu. Kord oli ta asunud isa otsingulegi, kuid mitte midagi teada saamata pöördus ta tagasi.

Odysseus kerjuse kujul. Odysseus teadis, mis tema kodus toimus. Seepärast otsustas ta koju ilmuda mitte oma harilikul kujul, vaid rändkerjuse näol. Tema majas pidutsesid parajasti kosilased. Nad pilkasid igati Odysseust, pidades teda kerjuseks. Teisel päeval pärast Odysseuse saabumist oli Apolloni pidu ja Penelope esitas kosilastele järgmise katse. Ta tõi Odysseuse vibu ja ütles, et see kosilane, kes suudab pingule tõmmata vibu ja läbistada noolega 12 sõrmust, saab ta meheks. Kosilased püüdsid üksteise järel vibu pingule tõmmata, kuid ükski neist ei suutnud seda teha.

Kosilaste tapmine. Siis palus Odysseus, ikka alles kerjuse kujul, et temalgi lubataks proovida oma jõudu. Kosilased keeldusid sellest. Kuid Telemachos, kellele Odysseus oli avaldanud oma saladuse, andis talle vibu ja ta laskis hõlpsasti läbi kõik 12 sõrmust. Otsekohe selle järel surmas Odys-

seus Telemachose ja kahe orja abil kõik kosilased. Pärast seda avaldas ta end Penelopele. Raske oli Penelopel uskuda, et see vana, räbalatega kaetud kerjus on tema mees. Kuid lõppude-lõpuks tundis Penelope ta ära. Athena, Odysseuse kaitsja, andis talle tagasi ta endise noorusliku välimuse.

Teade Odysseuse saabumisest ja kosilaste hukust levis ruttu kogu Itakas. Tapetute sugulased astusid Odysseusega ja tema poolehoidjatega võitlusse. Athena abiga jäi võitjaks Odysseus. Athena lepitas ta peagi itaklastega ja nad tunnistasid ta jällegi oma kuningaks.

„Odüsseia" ja „Iliase" võrdlus. Nii „Odüsseia" kui ka „Ilias" koosnevad 24 laulust. Neil on palju ühisjooni, kuid on ka olulisi erinevusi. „Ilias" kujutab hoopis vanemat ühiskonna olukorda kui „Odüsseia". „Ilias" on pühendatud sõjale ja on kangelaspoeem, „Odüsseia" aga kujutab rahulikku olukorda ja on täis muinasjutulisi sündmusi. Ta on hoopis värviküllasem ja mitmekesisem. „Ilias" ja „Odüsseia" on suurimaid ilukirjandustooteid ja väärtuslikumaid ajaloolisi mälestusmärke.

§ 35. Sugukonna lagunemine ja riigi teke.

Sugukondlik kord. Kreeka muinaslood jumalatest ja kangelastest pakuvad meile suurt huvi. Kuigi neis muinaslugudes on palju fantastilist, võib nende varal siiski kindlaks teha, mis on toimunud tegelikult. Nende muinaslugude järgi võime otsustada kreeka juhtide võimu, rahva seisundi, majanduse, tehnika, relvastuse ja tolle aja elu-olu üle. Eriti palju teatmeid annavad meile „Ilias" ja „Odüsseia".

Homerose poeemide varasemad osad kirjeldavad alles sugukondlikus korras viibivat Kreekat. Suur inimrühm, kes oli seotud veresugulusega ja kes põlvnes kreeka mõistete järgi ühisest esivanemast, moodustas *sugukonna*. Iga sugukonna eesotsas seisis vanem, keda kutsuti *gerondiks*.

Ta valitses sugukonna ühisomandit, mõistis kohut sugukonnakaaslaste üle, oli juhiks sõja puhkudel ja korraldas legendaarse sugukonna esiisa austamist. Iga sugukonna liikmed olid kohustatud osutama üksteisele abi ja kaitset.

Mitu sugukonda ühinesid fraatriaks (vendkonnaks). See liit polnud aga nii lähedane nagu sugukondlik liit. Kuid fraatrial olid ühised religioossed kombed ja ta oli samuti kohustatud oma liikmeid kaitsema.

Mitme suguluses oleva fraatria ühendus moodustas füüli ehk suguharu. Nõnda näiteks jagunes Atika elanikkond 4 füüliks, iga füül koosnes 3 fraatriast, igasse fraatriasse omakorda kuulus 30 sugukonda.

Sugukonna lagunemine ja basileuste rikkus. Aja jooksul hakkas sugukondlik kord lagunema. Sugukonnad killustusid suurperedeks. Need pered liitusid nüüd külakogukondadeks, mida nimetati deemideks. Esialgu valdasid kõik kogukonna liikmed maad ühiselt. Pikkamisi eraldusid kogukonna maist üksikisikute maad. Esimesed maaomanikud olid vürstid ehk pisikuningad, kes seisid suguharu eesotsas. Neid nimetati basileusteks. Need pisikuningad said kogukonna käest erilised maatükid. Nende kaaskondlasil olid samuti eraldi maatükid. Peale selle saadi rikkalikku saaki sõdades. Ainult lihtsõdurid jäid ilma milletagi. Nii kõneleb lihtsõdur Thersites „Iliases" basileuste kohta: „Alati on te mõtted omakasul, aga sõdurid peavad teie eest oma naha tulle viima, saama hoope ja haavu."

Basileus muutub suurimaks maaomanikuks ja orjapidajaks. Tema käsutuses on sõduritemaleva ja hulk orje. Tal on suur perekond, palju maid ja rikkusi. Nii oli Trooja kuningal Priamosel 50 poega ja 12 tütart. Faiaakide kuningal Alkinoosil, kellest jutustatakse „Odüsseias", oli tore loss, mis oli ilustatud vase, hõbeda ja kullaga. Lossi taga asus tore aed ja viinamägi. Lossis oli Alkinoosil külluses nii leiba, viina kui ka juurvilja ning puuvilja. Orjataride-kangrute käed valmistasid

rõivaid, vaipu ja tekke. Ei andnud talle rikkuse poolest alla Odysseuski. Koduses majapidamises oli tal 50 orjatari, käsikividel töötas 12 orjatari.

Eraomandi ja riigi teke. Nõnda hakkasid kogukonnast eralduma rikkad ja nimekad aristokraadid ehk „üllad". Koos sellega arenes kaubavahetus, tekkis raha. Kaubandus rikastas aristokraate. Vangivõetud muutusid nüüd orjadeks. See võimaldas laiendada tootmist. Vähehaaval haarasid aristokraadid ikka enam maid. Ülejäänud osale rahvast — deemosele — kuulusid väikesed maatükid. Omamata küllaldaselt vahendeid nendegi maatükikeste harimiseks, kaotas deemos aegamööda oma maad.

Orjadeks ei muudetud ainult sõjavange. Kui väikemaaomanik laenas midagi aristokraatide käest ega suutnud hiljem võlga tasuda, siis sattus ta orjusse, vahel isegi koos kogu perega. Pikkamisi hakkas ühiskond jagunema orjadeks ja orjapidajaiks.

Orjapidajate ülevõimu säilitamiseks kehvikute ja orjade üle tekkis riik. Sõjavägi ja kohus toetas suurnike ja rikaste võimu. Nõnda tekkis Kreekas klassiriik. Kaks ülesannet seisis tekkiva riigi ees: 1) hoida orjad alistumuses ja 2) laiendada riiki ning kaitseda teda väliste vaenlaste vastu. Peaülesandeks jäi aga orjade valitsemine ja nende täielises alistumuses hoidmine. Seepärast oli tekkinud riik — orjapidamisriik.

Pikkamisi võttis orjapidamine Kreekas aina suurema ulatuse. Sugukondlik kord lagunes lõplikult. Paljudes kohtades Kreekamaal tekkisid ja kasvasid nüüd orjapidamisriigid.

§ 36. Linnriik (polis).

Kreeka riigid olid väikesed. Harilikult hõlmasid nad linna ühes selle juurde kuuluvate maadega. Oma linnad püstitasid kreeklased suuremalt jaolt merekalda lähedusse, kuhu ehitasid laevadele peatuskohaks sadama. Sadama juures elasid tavaliselt kaupmehed ja meremehed. Siin toimus ka kauplemine välismaiste kaupadega. Linna asund piirati kindlustistega.

See oli akropolis ehk linnus, mis oli määratud linna kaitsemiseks. Linna kasvule vastavalt tekkisid väljaspoole akropolist asundid; uut asundit nimetati all-linnaks, esialgset ülalinnaks.

Niisugune laienenud linn koos kogukondlike maadega, millel leidusid külaasundid, moodustas linnriigi ehk kreeka keeli polise.

Nõnda tekkisid Kreekas esimesed linnriigid: Korintos, Argos, Sparta, Ateena jt.

Polise eesotsas seisis basileus, kes oli nii sõjaline juht, kõrgeim kohtunik kui ka ülempreester. Tema ametimärgiks oli valitsuskepp ehk skepter. Seepärast nimetati basileust sageli skeptrikandjaks. Sõjas sai basileus suurema ja parema osa riisutud saagist. Ühismaast eraldati temale samuti kõige suurem tükk. Pidudel anti talle aukoht ja parimad maiuspalad piduroast.

Kõigis tähtsamais küsimustes pidi basileus nõu pidama nimekate perekondade vanematega. Need olid vanemad, kes moodustasid nõukogu ehk bulee. Basileuse käskude või bulee otsuste teadaandmiseks, samuti tähtsamate riiklike küsimuste arutlemiseks kutsuti kokku kõigi täisealiste meeskodanike koosolek. Seda koosolekut nimetati agoráks. Oma arvamust mistahes küsimuse kohta avaldati tavaliselt „ei"- või „jah"-hüüetega.

Kohut peeti polises avalikul platsil. Kohtunikeks olid vanemad. Nad kuulasid üle süüdistatava ja seejärel avaldasid kordamisi oma arvamuse selles asjas. Kohut juhtis basileus.

Basileuse ümber rühmitus suurnikkond nõuandjaist, kohtunikest ja suurmaaomanikest. Nende kätte koondusid pikkamisi suured rikkused ja määratud maavaldused. Lihtrahvas ehk deemos võitles selle suurnikkonnaga oma õiguste pärast. Võitlus aristokraatia ja deemose vahel toimus kõigis kreeka linnriikides ja võttis tihti väga terava kuju.

§ 37. Kreeka kaubandus ja kolonisatsioon.

Kolonisatsiooni põhjused. Homerose poeemid kirjeldavad tervet rida kreeka kogukondi, mis olid laiali pillatud kogu Egeuse merd mööda. Algul oli side nende vahel väga nõrk. Homerose perioodi lõpuks (VIII saj. e. u. a.) hakkasid siiski kogukondade vahel välja kujunema alalisemad suhted. Selleks aitasid kaasa linnriikide kujunemine, kaubanduse tekkimine nende vahel, aga samuti ka sõjad.

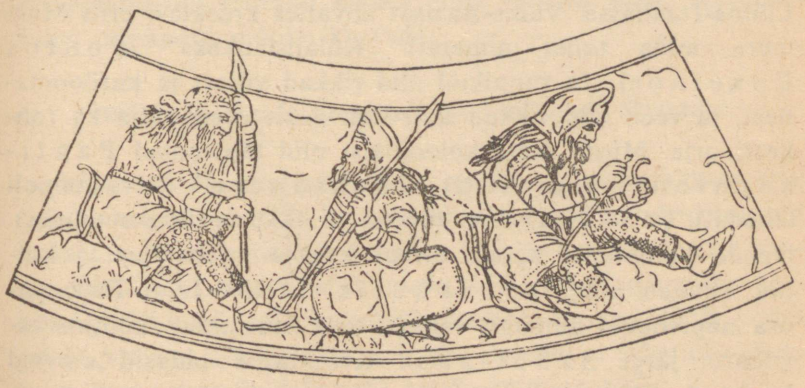
Kuid majanduselu kasv ja rikkuste suurenemine orjade töö ja madala tehnika juures võis tollal toimuda ikkagi pea-

miselt territooriumi laiendamise teel. Sellega nimelt seletubki kreeka kolonisatsiooni algus.

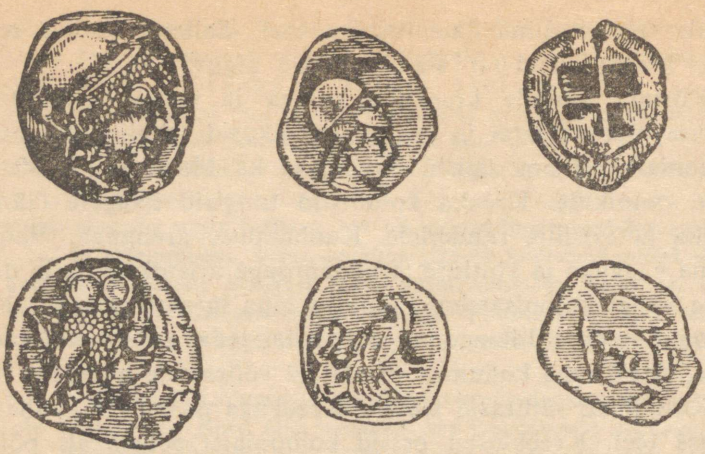
Kõrvuti vanade kreeka riikidega ja suurte asunditega Egeuse mere saartel ja rannikul hakkasid tekkima ka uued kolooniad. Hiljem sigisid kolooniad ka Marmara ja Musta mere rannikule. Kreeka kolonistid tungisid kaugele läände Itaalia ja Sitsiilia randadele. Kaubanduse arenguga, elanikkonna kasvuga ja võitluse teravnemisega aristokraatia ja deemose vahel kolonisatsioon muutus aina intensiivsemaks. Kogukonna maata liikmed, et mitte langeda aristokraatia orjusse, jätsid oma kodumaa ja sõitsid võõrastele maadele.

Kolooniad säilitasid sideme Kreekaga peamiselt kaubavahetuse teel. Kreeklased ostsid kolooniaist eelistavalt põllumajandustooteid ja tooraineid, kolooniad aga vedasid Kreekast välja käsitöötooteid.

Kreeka kolooniad. Vanimaist kreeka asundeist Egeuse mere rannikul mängisid suurt osa Mileetos, Ephesos ja Smürna. Nad asetsesid Väike-Aasia rannikul. Peale selle omasid suurt kaubanduslikku tähtsust Chiose ja Samose saar. Kõik need paigad olid asustatud joonia suguharust kreeklastega ja kandsid seepärast ühist Joonia nimetust.

Sküüdid (vaasimaal).

Vana-Kreeka mündid.

Neis toimus vilgas kaubitsemine mitte ainult käsitöötoodetega (relvadega, savinõudega) ja põllumajandussaadustega (veiniga, õliga), vaid ka orjadega, keda toodi hulganisti kaugetelt maadelt. Kaubanduse arengu tõttu võttis Joonia suurel määral osa edasisest kolonisatsioonist.

VIII—VII saj. e. u. a. tekivad kreeka kolooniad Traakia rannikule, Marmara mere kallastele, Sitsiiliasse ja Lõuna-Itaaliasse. Väike-Aasiast ahvatles kreeklasi eriti Must meri, mida tollal nimetati „Külalislahkeks" (Pontos Euxeinos). Ta rannikud olid rikkad viljast ja kariloomadest, ta veed olid rikkad kaladest. Sealt veeti välja ka rohkesti orje. Musta mere kolooniaist olid tähtsamad Panti-kapaion (praegu Kertš), Chersonesos (Sevastoopoli lähedal), Tanais (Doni suudmes) ja Olbia (Bugi suudmes). Nende kolooniate kaudu ulatus kreeka kaubandus ja kultuur kaugele põhja kuni Sküütiani (NSV Liidu Euroopaosa stepivöödet nimetati vanasti seda asustanud sküütide suguharu järgi Sküütiaks). Kreeklased pidasid elavaid kaubanduslikke ja kultuurilisi sidemeid Sküütiaga. Nad on

meile järele jätnud muistsete sküütide maa ja elu-olu kirjeldusi; sküütide kurgaanidest on leitud palju kreeka elu-olu mälestusmärke.

Vahemere lääneosas ahvatles kreeklasi kõige enam viljarikas Sitsiiilia ja Lõuna-Itaalia. VIII—VII saj. e. u. a. kattusid Itaalia ja Sitsiilia lõunapoolne osa arvukate kreeka kolooniatega (Napoli, Tarentum, Sürakuusa jt.). Neid kolooniaid nimetati Suur-Kreekaks.

Raha tekkimine. Kolonistide peategevuseks oli kaubandus, käsitöö, kalandus ja põllundus. Laialdane kaubandus kutsus esile rahamärkide tekkimise metallmüntide näol. Varem kasutati raha asemel vahetusesemetena härgi ja oinaid. Nüüd aga muutus see viis kaubanduse arengu tõttu ebamugavaks. Rahana hakati kasutama metallitükke. VII saj. e. u. a. algab kindla kaaluga rahamüntide löömine.

Niisuguste müntide tarvituselevõtt kergendas tunduvalt kaubandust. Raha ei tarvitsenud iga kord kaaluda, nagu seda tuli teha vana ebamugava rahaga.

Niiviisi toimus kreeklasil merenduse, laialdase kaubanduse ja kolonisatsiooni tõttu majanduselus tõus, suurenesid rikkused, arenes tehnika ja laienesid teadmised kõige mitmekesisemail aladel. Linnriigid tugevnesid tunduvalt. Tekkinud orjapidamisriik kujutab endast juba sammu edasi võrreldes vana, ürg-kogukondliku korraga.

§ 38. Sõjandus ja ühiskondlikud mängud. Oraaklid.

Sõjandus. Varasel ajajärgul kreeklaste ühiskondlikus elus mängis suurt osa sõda. Noored kreeka riigid nõudsid tugevat kaitset naabrite kallaletungi vastu. Sõja ja riisumise varal hangiti tollal rikkusi, vallutati maid, suurendati omandit. Seepärast võttis riik sõjalise organisatsiooni jooned. Kõik kodanikud peale orjade olid relvastatud. Orjadel ei lubatud pidada relvi, sest peremehed kartsid nende väljaastumisi.

Aristokraatia ja lihtrahva relvastuse vahel oli suur erinevus. Aristokraadil oli kiiver, pronkssärk, mis kaitses rinda ja selga, suur, tavaliselt ilustatud kilp, oda ja mõõk. Niisugune kallis metallist relvastus oli kättesaadav ainult rikastele. Lihtsõdurid kandsid lõuendist rõivast ja omasid ainult oda ja mõõka, nende kilbid olid tehtud nahast. Nõrgalt kaitstud ja halvasti relvastatud sõdurid olid ohutud hästirelvastatud aristokraadile.

Eduka sõjaretke kogu kuulsus omistati juhtidele, nemad olid need, kes said sõjasaagi parima ja suurema osa. Lihtsõdurid pöördusid koju niisama vaestena, nagu nad olid enne sõjaretke. See kutsus sageli esile sõdurite rahutusi. Juba „Iliases" jutustatakse ühe niisuguse lihtsõduri Thersitese väljaastumisest Trooja sõjaretke juhi Agamemnoni vastu. Selle eest peksis Odysseus Thersitese läbi.

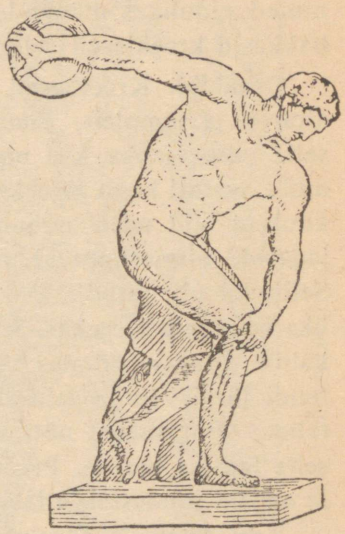
Mängud. Sagedased sõjad nõudsid tugevaid, osavaid mehi. Seepärast omasid vanade kreeklaste elus suurt tähendust ühiskondlikud mängud. Need seisid mitmesugust laadi võistlustes ja neid korraldati pidustuste aegu mitmesugustes Kreeka kohtades: Olümpias, Delfis ja Korintose maakitsusel. Tuntuimad kõigist mängudest olid olümpiamängud.

Jooksuvõistlus.

Olümpiamängud toimusid Olümpias, tasandikul püha hiie läheduses, kus seisis tempel peajumala Zeusi auks. Võistlustest osa võtta soovijad kanti aasta enne mängude avamist erilisse nimestikku. Erikoolides toimus võistlustele ettevalmistus.

Olümpiamängude pidulikule avamisele voolas kokku hulk rahvast mitmesugustest kreeka-maailma paikadest. Kõik Kreeka riigid saatsid neile mängudele oma saadikuid ja saatkondi.

Kettaheitja.

Mängude ajaks lakkasid tülid üksikute riikide vahel ja isegi sõjad tuli katkestada suure karistuse ähvardusel. Kogu pidulike mängude ajaks pandi kehtima nõndanimetatud „püha vaherahu". Kõik see soodustas kreeklaste kultuurilist ühinemist.

Mängud seisnesid gümnastilistes harjutustes: jooksmises, maadlemises, ketta- ja odaheitmises; hobuvõistlused seisnesid ratsutamises ja lahinguvankrite võidusõidus; muusikalised võistlused seisnesid poeetide ja muusikute esinemises jne.

Eriti armastatud olid kehalised võistlused, sest need olid massidele kõige kättesaadavamad. Iga tugev või osav kodanik võis neist osa võtta. Hobuvõistlustest ja muusikalistest võistlustest võisid aga osa võtta peamiselt rikkad aristokraatia esindajad, kel olid oma hobused ja mitmesugused muusikariistad.

Võistlustel võitjate autasuks olid õlipuuokstest pärjad, nende nimed kirjutati erilisse nimestikku ja neid ülistati kogu Kreekas. Võitjaile varuti esimesed kohad teatreis, kõikjal

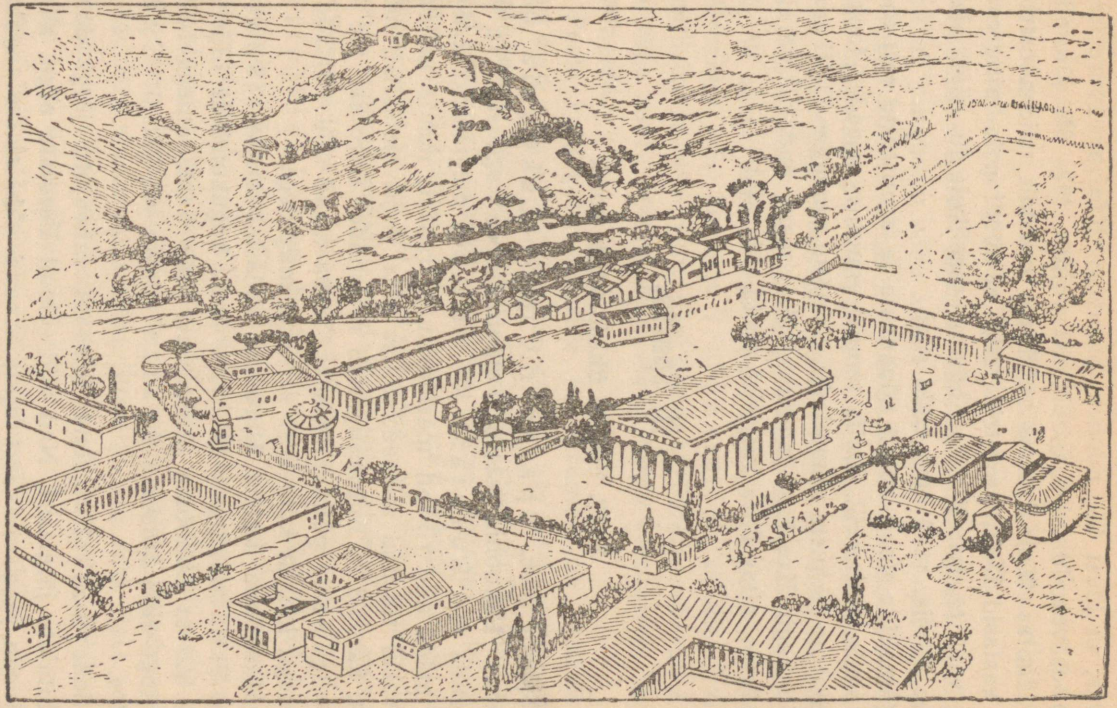
võeti neid vastu austusega; Olümpias aga püstitati võitjaile juba nende eluajal mälestusmärgid kujude näol.

Nelja-aastast ajavahemikku Olümpia pidustuste vahel nimetati olümpiaadiks. Hiljem seati ajaarvamine sisse olümpiaadide järgi. Esimest korda tähendati üles võitjate nimed pidulikel mängudel Olümpias a. 776 e. u. a. Hiljem hakkasid kreeklased sellest aastast lugema oma ajaarvamist.

Oraaklid. Kreeklased palvetasid oma jumalaile koduseil altareil ja templeis. Enamikul pühamuist oli tähtsust ainult selle paiga jaoks, kus nad asetsesid. Kuid mõningaid pühamuid austati kogu Kreekas ja vahel koguni väljaspoolgi. Eriti kuulsad olid need pühamud, kus asusid oraaklid, kes jagasid mitmesuguseid nõuandeid ja ennustasid tulevikku. Selliseks oli näiteks Dodoona oraakel Epeiroses, üks vanimaid Kreekas. Seal asetses mägedes tihedas hiies oja kaldal altar ja võimas tamm. Viimast loeti pühaks ja muistendi järgi võis ta lehtede sahinast kuulda peajumala Zeusi tahet. Mingisugust nõu või ennustust kuulda soovijad tulid selle tamme juurde. Preestrid nagu mõistatasid tema sahinat ja andsid inimestele edasi jumalate näpunäited.

Veel laiemalt tuntud oli Delfi oraakel. Ta asus Parnassose mäe jalal Fookises (Delfi linnas Kesk-Kreekas). Seal andis ennustusi eriline naispreester, keda kutsuti püütiaks. Ta istus kolmejalgsel järil koopalõhe kohal, kust väljus uimastavaid aurusid. Uimastatuna neist aurudest kaotas püütia teadvuse ja kisendas seosetuid sõnu. Preestrid tõlgendasid neid oma heaksarvamise järgi. Sageli suunasid nad inimeste ja koguni tervete riikide tegevust oma isiklikes huvides, just nagu oleks see sündinud jumalate nimel.

Et oraaklid tegelikult ei teadnud tulevikku, siis andsid nad kahemõttelisi vastuseid, mida võis tõlgendada nii või teisiti. Kord näiteks küsis Lüüdia kuningas Kroisos enne otsustavat lahingut pärslastega Delfi oraaklilt, kas ta peab

Olümpia (rekonstruktsioon).

minema üle Halyse jõe, s. t. algama sõda Pärsiaga. Oraakel vastas, et jõest üle minnes purustab Kroisos suure riigi. Kroisos veendunud seejärel oma võidus, läks üle jõe, siiski aga kaotas. Kui Kroisos süüdistas oraaklit valeennustuses, siis vastasid Delfi preestrid talle, et süüdi pole mitte oraakel, vaid ta ise: Kroisos hävitas tegelikult ju riigi, ainult mitte Pärsia, vaid oma enda riigi.

Oraaklite poolt antud nõuannete ja ennustuste eest toodi templeile andameid. Delfi tempel muutus aegade jooksul määratute rikkuste omanikuks. Seetõttu omandas Delfi suure mõju kogu Kreekas: laenutas raha, segas end riikide siseasjadesse, aitas ühte või teist maad sõja ajal.

II. Sparta.

§ 39. Sparta ühiskondlik kord.

Sparta teke. Sparta riik tekkis Lakoonia maakonnas. Lakoonia asetses Peloponnesose kaguosas. Ta võttis enda alla Eurotase jõe oru ja rea mägialasid. Lakoonia mäed olid rikkad marmorist ja rauast; nende kallakuil kasvasid tihedad metsad, milles elas palju metskitsi, metssigu, karusid ja mitmesuguseid metslinde. Eurotase jõe org oli väga sobiv põlluharimiseks. Tema maad olid viljakad ja peaaegu kõigist külgedest varjatud mägedega.

Maakonna keskel Eurotase kallastel asetses Sparta linn. Peale mõningate lähedalasuvate kogukondade liidendamist sai ta Lakoonia pealinnaks. Selle linna nimega hakati ka kogu riiki kutsuma Sparta riigiks või lihtsalt Spartaks.

Selle maa elanikkond koosnes rahvajutu järgi dooria vallutajate järglasist. Nad olid tulnud Eurotase orgu, alistanud siin juba muistsest ajast asunud ahhaialaste suguharu ja orjastanud selle.

Orjastatud rahvas astus alatasa oma rõhujate vastu välja. Spartas toimus lakkamatu võitlus.

Muistendi järgi tegi sisesõjale lõpu Lykurgos. Ta andis välja rea seadusi, mis kindlustasid Sparta riigikorda. Lykurgost loeti esimeseks Sparta seadusandjaks.

Poliitiline kord. Sparta eesotsas seisis kaks kuningat. Neil oli piiramatu võim ainult sõja ajal, rahu ajal aga pidid kuningad küsima kõigis asjus nõusolekut vanematenõukogult, mida nimetati geruusiaks. Geruusia koosnes 30 liikmest; peale kahe kuninga kuulus sellesse 28 vanemat meest, kes olid valitud kogu eluajaks. Ükski neist ei võinud olla alla 60 aasta vana. Teise tähtsa asutise moodustas endast kolleegium, mis koosnes 5 efoorist — erilisist valitud ametiisikuist. Nad valiti üheks aastaks. Pärastpoole said efoorid väga suure võimu. Nad võisid võtta vastutusele koguni kuningaid.

Peale kuningate, efooride ja geruusia oli Spartas ka rahvakoosolek, millest võtsid osa kõik täiskasvanud spartalased. See tuli kokku üks kord kuus. Sellel koosolekul tegid kuningad rahvale geruusia otsuse teatavaks, kusjuures rahvas ei arutanud seda otsust, vaid võttis ainult hüüatustega selle vastu või lükkas tagasi. Sel viisil ei etendanud peaosa rahvakoosolek, vaid kuningad, efoorid ja geruusia.

Klassid. Sparta elanikkond jagunes spartiaatideks, perioikideks ja helootideks. Spartiaadid olid valitsevaks klassiks. Et neil tuli kogu aeg maha suruda oma orjade ülestõuse, siis oli neil tugev sõjaväeline organisatsioon. Nad elasid laagris nagu sõdurid, olles alati valmis välja astuma relvaga. Spartiaadid ei teinud tootvat tööd, lugedes põlluja käsitööd alandavaiks töiks. Suurema osa oma ajast veetsid spartiaadid sõjalistel harjutustel ja sõjaretkedel. Kõiki spartiaate loeti omakeskis võrdseiks.

Perioikid ja heloodid olid allutatud rahvakihid, kes asusid rõhutud seisundis. Perioikideks nimetati seda osa

elanikkonnast, kes jäi vabaks, kuid oli sunnitud maksma spartiaatidele maksu. Perioikid tegelesid käsitöö, kaubanduse ja põllutööga. Oma enamuses elasid nad Sparta mereäärsetes rajoonides.

Heloodid viibisid kõige raskemas seisundis: oma tööga pidasid nad ülal spartiaatide klassi. Heloodid ei erinenud peaaegu milleski teiste kreeka riikide orjadest. Kuid nad ei kuulunud üksikperemeestele, vaid kogu Sparta riigile.

Heloodid tõusid ülitihti üles oma orjastajate vastu. Seepärast valvasid spartiaadid kogu aja nende järele. Aeg-ajalt saatis Sparta valitsus noori spartiaate küladesse selleks, et üles otsida kahtlasi heloote ja neid tappa. Niisuguseid helootide tapmisi nimetati krüpteiadeks. Kord tapsid spartiaadid umbes 2000 helooti.

Vaatamata neile karmidele abinõudele, tõusid heloodid ikka ja jälle spartiaatide vastu üles, püüdes oma vabadust tagasi saada.

Me näeme, et Sparta oli samuti orjapidaja riik. Kuid tas olid veel tugevad kogukondliku elu-olu jäänused ja väga suurt osa mängis sõjaline organisatsioon.

§ 40. Spartalaste elu-olu ja kasvatus. Peloponnesose liit.

Spartalaste kogukondlik elu-olu. Spartalasil säilis kaua aega kogukondlik omand. Maa oli spartalasil jaotatud võrdseisse osadesse. Maad kokku osta või suuri rikkusi kokku kuhjata oli keelatud. Muistendi järgi Lykurgos, soovides spartalasi teha võrdseiks ning mitte lubada neil arendada toredust ega rikkust, oli võtnud tarvitusele kuld- ja hõberaha asemel raudraha. Palju raudraha korjata oli tülikas, sest see oli liiga mahukas ja raske.

Isegi rahu ajal einetasid spartalased kõik üheskoos. Neid meeste-sõdurite ühiseid eineid nimetati süssiitiaiks.

Sparta kasvatus. Suurt tähtsust omistasid spartalased laste kasvatamisele. Kui Sparta perekonnas sündis laps, siis näidati teda linnavanemaile ja need otsustasid tema saatuse: nõrk visati kuristikku, tugev aga anti emale tagasi. Spartalased arvasid, et nõrgast lapsest ei kasva head sõdurit ja seepärast jäeti ellu ainult tugevad ja terved lapsed.

7. kuni 18. eluaastani tegid poisslapsed õppuse läbi erilistes koolides — *gümnaasiumides*. Seal tegeldi peamiselt võimlemisega, oda- ja kettaheitmisega ning muude sõjaliste harjutustega. Et karastada lapsi ja harjutada neid sõjaelu raskustega, rõivastati neid kergelt, toideti halvasti ja vahel isegi pekseti. Nõnda näiteks korraldati kord aastas *Artemise* altari ees poiste peksmist, kusjuures poisid ei tohtinud kisendada ega armu paluda. Niisuguse kepisüsteemiga taheti kasvatada spartalasis vastupidavust ja kannatlikkust. Laste elu oli Spartas rõõmutu, nad ei tundnud lõbu ega hellust.

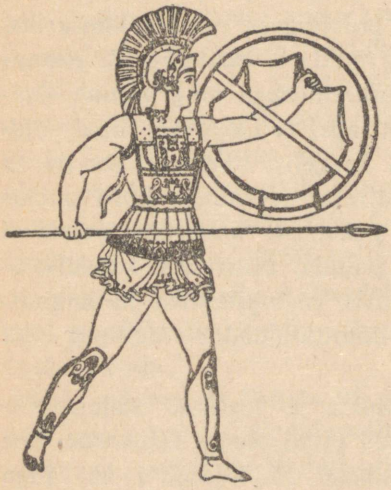
Sparta õpetus toimus küsimuste ja vastuste kujul. Niihästi küsimused kui ka vastused pidid olema lühikesed. See lühidus ehk „lakoonilisus" (sõnast „Lakoonia") sai juba vanasti kõnekäänuks. Üks spartalanna andis poega sõtta saates ilma pikema saatekõneta talle kilbi ja ütles: „Kilbiga või kilbil." See tähendas: pöördu tagasi kas võidukalt või lange kangelasena.

Niisuguse karmi kasvatuse tagajärjel kasvasid spartalased julgeteks, vastupidavateks sõduriteks. Sparta sõjavägi oli hästi distsiplineeritud, paistis silma oma suurepärase hoiakuga ja relvastusega. Jalaväägi koosnes raskelt-relvastatud sõdureist, keda nimetati Kreekas *hopliitideks*. Parimaks jalaväeks kogu Kreekas loeti Sparta oma.

Sparta vallutused. Peloponnesose liit. Maade ahnitsemine ja riigi sõjaline organisatsioon tõukas Spartat kogu aja vallutuste teele. Vallutanud kogu Lakoonia maakonna, alustas Sparta VIII saj. e. u. a. sõda Messeeniaga. Vaatamata

sellele, et messeenlased kaua ja visalt kaitsesid oma iseseisvust, võitsid neid spartalased ja kogu alistatud elanikkond muudeti helootideks. Osa messeenlasi lahkus kodumaalt, mitte soovides olla orjad.

Messeenia järel vallutati ka teised maakonnad.

Kreeka raskelt-relvastatud sõdur (hopliit).

Kõik teised Peloponnesose riigid, tundes tõusva Sparta riigi jõudu, hakkasid temaga otsima liitu. Pikkamisi moodustuski VI saj. e. u. a. Peloponnesose liit Sparta juhtimisel. Peaaegu kõik Peloponnesose maad astusid sellesse liitu.

Peloponnesose liit seadis oma eesmärgiks aristokraatliku korra kaitse oma liiduriikides ja võitluse orjadega. Sparta juhtis Peloponnesose liidu välis- ja siseasju. Sellist ülemvõimu nimetati hegemooniaks. Oma hegemoonia tõttu sai Sparta tuntuks ka väljaspool Peloponnesose piire.

Sparta aristokraatia oli vana korra tugi kogu Kreekas. Tema abi järele võitluses deemosega (rahvaga) pöördusid aristokraadid teistest kreeka riikidest.

V saj. e. u. a. hakkas Sparta mõju üldkreeka asjus nõrgenema. Sel ajal kerkis esile uus, Ateena riik. Tema kätte siirdus pikkamisi juhtiv osa kreeka riikide seas.

III. Ateena riigi tekkimine.

§ 41. Maa ja selle rahvastik. Vanim Atika.

Atika loodus. Atika asetses Kesk-Kreeka kaguosas ja ulatus kaugele merre. Boiootiast lahutas teda mäeahelik ja Peloponnesosest Korintose maakitsustik, teistest külgedest uhtus teda aga meri. Atika rannik oli sügavasti liigestatud ja omas sügavaid, vaikseid ja meresõiduks sobivaid sadamaid. Tähtsaim neist oli Pireus.

Atika maapõu oli rikas maapõuevaradest. Mägedes leidus külluses parimaid marmorisorte. Laurioni mägedes oli palju hõbedat ja seal tekkisid varakult kaevandused selle hankimiseks. Ateena tasandiku maad olid sobivad põllunduseks, peamiselt aianduseks. Mägistel aladel tegeles rahvastik karjandusega, rannikuil kaubanduse ja käsitööga.

Ateena. Tema riiklik korraldus. Atikas elasid joonlased. Nende kogukondade seast kerkis juba varakult esile oma tähtsuse poolest Ateena kogukond. See asetses mere läheduses, omas head sadamat ja paistis teiste kogukondade seast silma oma ligipääsematu akropolisega (linnusega).

Vastavalt Ateena kogukonna tugevnemisele alistati temale kõik teised Atika kogukonnad või nad liitusid temaga vabatahtlikult lepingu alusel. Atika ühendamise Ateena võimu alla ja riigi loomise omistab legend Ateena kuningale Theseusele.

Esialgu seisis Ateena riigi eesotsas basileus, kes elas akropolises. Ta oli ülemvalitseja, preester, kohtunik ja Ateena sõjaväe juht. Riiki valitseda aitas tal suurnikest koosnev nõukogu. Nõukogu istungid toimusid kaljukünkal, mis oli pühendatud sõjajumal Aresele. Siit on pärit ka selle nõukogu nimetus — areopaag. Kõrvuti basileusega oli areopaag peamiseks võimuorganiks Ateena riigi varasemal perioodil.

Vaba elanikkond jagunes kaheks põhirühmaks: eupat-

r i i d i d, s. t. suursugune seisus, aristokraatia, ja d e e m o s, s. o. lihtrahvas.

Hiljem hakkasid eupatriidid enda keskelt valima väejuhti — p o l e m a r h i. Pikkamisi hakkasid ka muud asjad siirduma basileuse käest a r h o n t i d e (valitsejate) kätte. Basileusele jäid ainult preestri kohustused. Hiljem kaotati basileuse võim täiesti, ka preestrit hakati valima. Kõik need ametid kuulusid eupatriididele.

Rahvamass (deemos) jäi õigusteta olukorda ega võtnud osa riigi juhtimisest. Ainult vahete-vahel tuli kokku rahvakoosolek, kellele tehti teatavaks valitsusvõimude otsused.

Võlaorjus. Atikas elas palju väikemaapidajaid. Neil oli oma iseseisev majapidamine väikestel maatükkidel. Rahvastiku kasvuga killunesid maatükid üha enam ja muutusid väiksemaks; uusi maid polnud kehvikud suutelised muretsema.

Niisugustel tingimustel tuli neil laenu teha eupatriidide käest. Eupatriidid laenutasid talupoegadele meeleldi seemet või teatud summa raha. Seejuures asetasid nad võlgniku maa peale kivi võlasumma ja maksutähtaja äratähendamisega. (Üksvahe kirendas peaaegu kogu talupoegade maa Atikas neist võlakividest.) Laenu andes nõudsid eupatriidid, et võlg oleks kindlustatud võlgniku maaga. See tähendas, et võla mittemaksmisel kindlaksmääratud tähtajal läks talupoja maatükk

Põllutööd Kreekas.

eupatriidi omandiks. Talupojad polnud sageli suutelised võlga tasuma ja nende maa läks suurmaapidajate kätte.

Kui võlg oli maatüki väärtusest suurem, siis pidi võlgnik ülejäänud võla osa eupatriidile tööga tasa teenima. Sel moel langes ta tema võlaorjusse. Vahel oli talupoeg võla katteks sunnitud müüma enda ja oma lapsed orjusse, isegi võõrale maale. Nõnda toimus talupoegade maatajäämine ja võlaorjusse sattumine.

§ 42. Revolutsiooniline võitlus. Solon.

Ateena deemos polnud rahul sellise korraga. Järk-järgult kasvas rahulolematus niivõrd, et rahvamassid astusid oma rõhujate vastu välja. Ateena deemos nõudis eelkõige kirjutatud seaduste koostamist.

Drakoni seadused. Seniajani ei olnud Ateenas kirjutatud seadusi; kohut mõisteti väljakujunenud tavade kohaselt. Eupatriidid, kellede käes oli kohus, kasutasid seda ja mõistsid kohut alati rikaste kasuks.

Rahva survel tuli eupatriididel asuda järeleandmistele. Aastal 621 e. u. a. tegid nad ühele arhontile — D r a k o n i l e — ülesandeks kirjutatud seaduste koostamise.

Drakoni poolt maksma pandud seadused olid erakordselt valjud. Eriti karmid karistused olid omandivastaste süütegude puhul. Isegi väikese varguse eest karistati surmanuhtlusega. Hiljem hakati Drakoni seadusi tooma karmuse eeskujuks, nii et iga uut karmi seadust nimetati „drakooniliseks seaduseks". Kuigi seadused olid kirjutatud, ei parandanud nad deemose seisundit ja seetõttu ei lakanud ka rahutused.

Eupatriidid pidid asuma uutele järeleandmistele. Selle tulemuseks oli S o l o n i s e a d u s a n d l u s.

Võlaorjuse kaotamine. Aastal 594 e. u. a. valiti Solon Ateena esimeseks arhondiks, ülesandega luua rahu rahva ja suurnikkonna vahel. Väikemaapidajate seisund oli tollal äär-

Kreeka ratsurid.

miselt raske. Võlakivide arv aina suurenes. Paljud Ateena kodanikud lahkusid vabatahtlikult kodumaalt või müüsid end orjusse. Et teha lõpp niisugusele asjade seisukorrale, otsustas Solon teostada mõningaid samme, mis kandsid revolutsioonilist iseloomu.

Esimene niisugune samm oli „võlgade tühistamine". Solon käskis eemaldada võlakivid põldudelt, tühistas võlgade maksmise ja keelas ära orjastamise. Võlgade eest äravõetud põllud anti nende endistele valdajatele tagasi. Osa kodanikke, kes olid müüdud orjusse võõrastele maadele, osteti riigi rahadega tagasi. Kõik need sammud olid suunatud maavaldusliku suurnikkonna vastu. Ehkki teda pigistati paljudeski asjus, oli ta deemose ülestõusu kartusel sunnitud minema järeleandmistele. Eupatriidid lootsid, et pärastpoole läheb kõik jälle vanaviisi.

Varanduslikku tsensuse maksmapanek. Solon viis ellu uue kodanike liikidesse jaotamise sõltuvalt nende sissetulekuist. Niisuguseid liike loodi neli.

Esimesse liiki kuulusid kõik need kodanikud, kes said oma põldudelt mitte vähem kui 500 medimnost (medimnos — 52½ liitrit) otra või vastava koguse õli või veini. Seda kõrgeimat ja rikkaimat inimesteliiki nimetati „viiesajamõõduliseks".

Teise liiki kuulusid kõik need, kes said oma põldudelt sissetulekut mitte vähem kui 300 medimnost. Neid nimetati „ratsureiks", sest neil oli võimalusi hobuse pidamiseks; nad teenisid ratsaväes.

Kolmandasse liiki kandis Solon need, kellede sissetulek polnud mitte vähem kui 200 medimnost. Neid nimetati zeugiitideks, sest neil jätkus võimalusi härjarakendi muretsemiseks (zeugos — rakend).

Ja neljandasse liiki kuulusid lõpuks kõik need, kellede sissetulek oli väiksem ja kellel polnud üldse maad. Need olid teedid. Ülejäänud osa rahvastikust koosnes nõndanimetatud metoikidest, s. o. välismaalasist, kes tegelesid Ateenas kaubanduse ja käsitööga, ja orjadest. Orjadel polnud mingisuguseid õigusi.

Kodanike õigused ja kohused. Vastavalt kodanike liigitamisele varanduse järgi jagunesid ka riiklikud ja sõjalised ametid. Nii anti kõrgemaid riiklikke ametikohti ainult esimesele, kõige rikkamale liigile. Selle koosseisust valiti arhondid ja täiendati areopaagi. Teine liik sooritas sõjaväeteenistust ratsaväes. Kolmas liik teenis jalaväes, omades täielikku rasket relvastust (metallrüü, kilp, säärekaitsed, kiiver, mõõk, oda).

Esimese kolme liigi seast valiti ka Soloni poolt loodud Neljasaja nõukogu liikmed. Soloni mõtte kohaselt pidid areopaag ja Neljasaja nõukogu hoidma riiki pöörete eest.

Neljandal liigil — teetidel — oli jäetud õigus ainult osa võtta rahvakoosolekust ja vannutatud meeste kohtust. Kuid tegelikult ei saavutanud nad midagi. Teete ei võidud valida

ühelegi riiklikule ametikohale. Vannutatud meeste kohtust osavõtmiseks oli vaja vaba aega, mida kehvikuil aga polnud.

Niisugused olid Soloni poolt teostatud riiklikud reformid Ateenas.

Soloni reformide tähtsus seisnes selles, et ta õõnestas eupatriidide võimu. Kuid sealjuures ei õiendanud ta nendega arveid mitte lõpuni, vaid kindlustas ainult keskmiste orjapidajate seisundit, kehvikkonna jättis ta aga rahuldamata.

Rahulolematus Soloni reformidega. Solon ise ütles, et ta ei tahtnud ülekohut teha ei eupatriididele ega deemosele. Seetõttu polnud Soloniga rahul ühed ega teised. Eupatriidid polnud rahul seepärast, et Solon tõstis kaubitsejate, käsitööliste ja väikemaaomanike osatähtsust. Ateena deemos aga polnud Soloniga rahul seepärast, et polnud teostatud maaomandi ega õiguste ühevõrdsust. Tõepoolest paranes kehvikkonna seisund vanade võlgade ärakaotamisega vähe. Tal ei jäänud endist viisi muud üle, kui teha uusi võlgu. Seepärast peale Soloni reforme rahva rahutused mitte ainult ei lõppenud, vaid vastupidiselt aina võtsid hoogu.

§ 43. Türannia Ateenas. Kleisthenese reform.

Peisistratos. Sel rahva rahutuste perioodil kerkis esile Soloni sugulane Peisistratos. Ta püüdis igati kindlustada endale deemose toetust. Peisistratos esines ägedate kõnedega eupatriidide vastu ja võitis sel viisil deemose usalduse. Seda kasutades haaras ta a. 560 e. u. a. võimu enda kätte ja hakkas Ateenas valitsema üksinda. Kreeklased nimetasid niisugust ainuvalitsust türanniaks ja valitsejat ennast türanniks.

Talupoegkonna huvides püüdis Peisistratos tõsta põllundust. Ta pani maksma riikliku krediidi kõige enam abi-

vajajate põllupidajate toetamiseks, laiendas külakogukondade (deemide) õigusi ja määras neile erilised külakohtunikud.

Kaubitsejate ja käsitööliste huvides suurendas Peisistratos laevaehitust. Tema ajal pandi alus Ateena merevõimule. Peisistratos sõlmis kaubasidemeid paljude Egeuse mere riikidega. Sageli sõlmis ta nendega sõjalised liidud. Tema ajal hakkas kiiresti arenema käsitööndus. Avati palju töökodasid, milledes töötasid orjad.

Peisistratos asus esimesena Ateenas teostama laiaulatuslikke ehitustöid: püstitas templeid, ehitas teid ja veejuhtmeid. Ta soosis luuletajaid ja kunstnikke. Tema korraldusel teostati Ateenas „Iliase" ja „Odüsseia" üleskirjutamine ja viimistlemine.

Kõik Peisistratose sammud õõnestasid tugevasti vana sugukondliku suurnikkonna võimu. Selle asemel kerkisid esirinda kaubitsejad, käsitöölised ja jõukad talunikud.

Hippias ja Hipparchos. Peisistratos suri a. 527 e. u. a., pärandades valitsemise oma poegadele Hippiasele ja Hipparchosele. Need türannid käitusid ülbelt, ei arvestanud rahvast ning rõhusid kodanikke. Türannia mandus karmiks võimutsemiseks. Kõikjal algasid omavoli ja vägivald. Lõppude-lõpuks hakkas rahvas mässama. Hipparchos tapeti ja Hippias pagendati hiljem Ateenast. Türannia langes.

Et edaspidi mitte enam lubada endi juures türanniat, panid ateenlased maksma seaduse, milles öeldakse: „Kes tõstab vastuhakku, et saada türanniks, see kaotab kogu oma sugukonnaga kodanikuõigused."

Peale selle otsustasid ateenlased välja töötada uued seadused, mis laiendaksid rahva õigusi ja teeksid alatiseks lõpu türanniale.

Kleisthenese reformid (a. 509 e. u. a.). Nende uute seaduste väljatöötamine anti demokraatliku erakonna juhi Kleisthenese kätte. Kleisthenes algas sellest, et seadis Atikasse 4 füüli asemel sisse 10 füüli, sealjuures aga mitte

sugukondliku tunnuse, vaid territoriaalse jagunevuse alusel. Seni olid füülid jagunenud sugukondlike tunnuste järgi. Seetõttu oli sugukondlik ülemkiht seal väga tugev. Kõigisse ameteisse valiti ainult sugukonna ülemkihti. Kleisthenes purustas need vanad ülemkihi pesad. Nüüd ei moodustunud füülid enam sugukondadest, vaid üksikuist maa-aladest. Igasse füüli kuulusid mitmekesistest sugukondadest suursugused ja mitte-suursugused orjapidajad ja väiketalupojad.

Selle reformiga Kleisthenes otsekui „segas" kõik kodanikud ära ja andis neile kõigile ühesugused õigused. Nõnda hävitati jagunemine suursuguseiks ja mitte-suursuguseiks kodanikeks.

Seoses füülide arvu suurenemisega suurenes selle reformi alusel Nõukogu liikmete arv 500-le (50 inimest igast füülist); nüüd hakati seda kutsuma Viiesaja nõukoguks.

Ostrakism. Teiseks Kleisthenese tähtsaks sammuks oli ostrakismi ehk „killukohtu" ellukutsumine. Niisugune kohus seati sisse selleks, et tulevikus mitte lubada türanniat. Selle kohtu otsusel iga kodanik, keda kahtlustati riigi vabaduste vastu suunatud kavatsustes, pagendati Ateenast 10 aastaks.

Ostrakismi hääletuskild (Themistoklese nimega).

Kohus toimus järgnevalt. Iga aasta kevadel otsustas rahvakoosolek küsimuse, kas ei tule mõne kodaniku suhtes kasutada ostrakismi. Kui koosolek ütles „jah", siis kutsuti kohtupidamiseks kokku teiskordne koosolek. Iga kodanik kirjutas savikillukesele (ostrakon) selle nime, kes tema arvates oli riigile ohtlik. Seal esines loomulikult mitmesuguste isikute nimesid. Pagendati see, kelle vastu oli häälteenamus. 10 aasta pärast võis ta jällegi pöörduda kodumaale ja saada tagasi kõik need õigused, mis tal olid enne pagendamist.

Orjapidav demokraatia. Sel viisil hävitasid Soloni, Peisistratose ja Kleisthenese reformid, mis toimusid kogu VI sajandi jooksul e. u. a., sugukondliku korra jäänused Ateenas lõplikult. Ateena riik muutus aristokraatliku riigi asemel demokraatlikuks. Igal kodanikul oli nüüd õigus osa võtta riigi juhtimisest.

Kuid see demokraatia oli orjapidamisdemokraatia. Tema puhul kasutasid poliitilisi õigusi ainult Ateena vabad kodanikud. Nad olid oma enamikus orjapidajad, kas suured või väikesed.

Orjad aga, s. o. pool Atika rahvastikust, ei omanud mingisuguseid õigusi. Isegi see kodanik, kel ainult üks vanemaist polnud vaba, ei saanud kodaniku õigusi. Kreeklased, kes polnud Atikast pärit, ei saanud samuti kasutada neid õigusi. Maa valitsemisele ei lastud ka naisi.

Sel moel kasutas õigusi Ateenas orjapidava demokraatia puhul ainult rahvastiku vähemik.

IV. Kreeka-Pärsia sõjad ja Ateena õitseng.

§ 44. Sõja algus.

Väike-Aasia kreeklased. VI sajandi lõpul e. u. a. hakkas paisuma Pärsia riik. Juba Kyrose poolt vallutatud Väike-Aasia linnadesse olid seatud türannid ehk satrapid, kes

valitsesid Pärsia kuninga nimel ja kogusid talle rahva käest suurt maksu.

Kreeka linnad tundsid rõhuvat sõltumust pärslasist ja ootasid ainult sobivat juhust, et heita endalt Pärsia ike. Niisugune juhus esineski seoses Pärsia kuninga Dareiose suure ja ebaõnnestunud sõjaretkega Sküütiasse 513. a. e. u. a.

Mileetose ülestõus. Esimesena tõusis üles Mileetos 500. a. e. u. a. Usaldamata ainuüksi oma jõude, pöördus ta abi saamiseks Kreeka poole. Kuid tema üleskutsele vastasid ainult Ateena ja Eretria (Euboia saarel), kes saatsid Mileetosele appi 25 laeva. Väike-Aasia kreeklased kaitsesid visalt oma vabadust, kuid kaotasid. Ülestõusnud Mileetose vallutasid pärslased rünnakuga, põletasid ta maatasa ja elanikkond osalt tapeti, osalt müüdi orjusse.

Pärslased tahtsid juba ammu alistada endile Kreeka mandri rikkaid kaubalinnu. Seetõttu kasutaski Dareios, kui kreeklased abistasid ülestõusnud Mileetost, seda ettekäändena sõjaks Kreekaga. Ta saatis kõigisse Kreeka maadesse saadikud „maa ja vee" nõudega. See tähendas allaheitmise nõuet. Paljud riigid kartsid pärslasi ja andsid „maad ning vett". Ainult ateenlased ja spartalased osutasid vastupanu. Ateenlased tapsid saadikud, spartalased heitsid aga Dareiose saadikud kaevu, öeldes: „Võtke endale seal niipalju maad ja vett kui soovite."

Mardoniose sõjaretk. Maratoni lahing (490. a. e. u. a.). Siis saatis Dareios Kreekasse suure sõjaväe oma sugulase Mardoniose juhatusel. Kuid Pärsia maavägi sai lüüa Traakia suguharude käest ja laevastiku purustas torm Athose neeme juures (Chalkidike poolsaarel). Dareios saatis viivitamatult Ateena vastu uue sõjaväe. See maabus Atikas Maratoni asunduse lähedal Maratoni tasandikul.

Ateenlaste seisund oli väga raske. Nad ei suutnud koondada oma jõudusid ja võisid välja panna ainult väikese

Maratoni juures langenud Ateena sõdurite kalmuküngas.

armee. Sparta ei jõudnud lahingu momendiks saata toetusvägesid. Ateenlasil tuli arvestada ainult oma jõude ja Plataia (Boiootias asuva) linna väikese maleva toetust.

Sõjaväe juhatamine oli usaldatud andeka Ateena väejuhi Miltiadese kätte. Ta seadis oma väikese, kuid hästirelvastatud sõjaväe koondrivvi. Kreeka jalavägi oli distsiplineeritum kui Pärsia oma ja lisaks innustatud soovist kaitseda oma kodumaa vabadust. Kreeklased võitlesid vihaselt. Pärsia sõjavägi ei kannatanud välja nende survet ja taandus oma laevadele ning lahkus Kreekast.

Themistokles. Aristeides. Ateenlased mõistsid, et sõda pole kaugeltki veel lõppenud ja hakkasid valmistuma uue võitluse vastu. Ateena eesotsas seisid tollal kaks silmapaistvat poliitilist tegelast — Themistokles ja Aristeides. Themistokles oli „merepartei" eesotsas. Ta kõneles, et Ateena tulevik on merel, et ilma laevastikuta on võimata võita pärslasi. Seepärast nõudis Themistokles laevade ehitamist. Selleks tegi ta ettepaneku kasutada Atika hõbedakaevanduste tulusid.

Themistokles.

Aristeides vastupidiselt kaitses aga põlduhariva elanikkonna huvisid, kelle suhtes polnud kaubandusel ja laevastikul niisugust suurt tähtsust. Ta astus Themistoklese vastu välja hopliitide väe (raskelt-relvastatud jalaväe) suurendamise nõudega.

Themistoklese erakond võitis ja Aristeides pagendati ostrakismiga Ateenast. Pärast seda suurendati Ateena laevastik 100 sõjalaevale.

„Merepartei" võitis seetõttu, et teda toetasid kaupmehed ja käsitöölised, kes olid seotud välismaise kaubandusega. Ateena valitsemine merel ja võit pärslaste üle oli neile väga kasulik.

§ 45. Xerxese sõjaretk.

Ettevalmistus uueks sõjaks. 480. a. kevadel e. u. a. asus Pärsia kuningas Xerxes, kes oli astunud troonile surnud Dareiose asemel, Kreeka vastu sõjaretkele suure sõjaväe ja laevastikuga. Pärsia sõjaväe ületoomiseks Väike-Aasiast Balkani poolsaarele laskis Xerxes ehitada laevadest silla üle Hellespontose. Silla purustas aga torm. Jutustatakse, et raevunud Xerxes lasknud hukata silla ehitajad, merd aga „nuhelda" piitsadega.

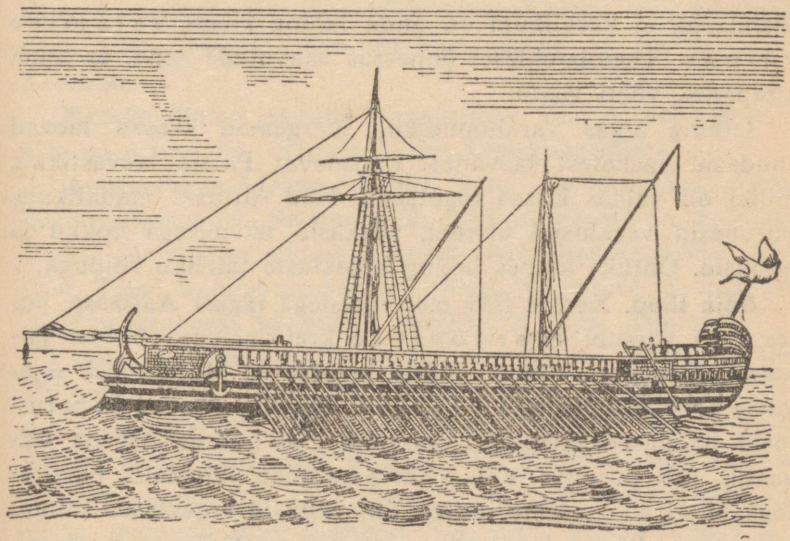
Seejärel ehitati teine sild. See osutus esimesest tugevamaks ja Pärsia sõjavägi tuli õnnelikult Euroopasse.

Pärsia väehulkade kallaletungi tagasitõrjumiseks oli kreeklasil vaja liituda. Seda takistasid aga tavalised tülid

kreeka riikide vahel. Kuid siiski oskas Themistokles ülekreekalisel kongressil 481. a. Korintose lähedal (maakitsusel) ühendada pärslaste vastu umbes 30 kreeka riiki. Nad otsustasid lõpetada tülid ja luua pärslaste vastu liidu. Kõigi kreeka jõudude juhatamine anti Spartale.

Termopüülid. Kuid see liit osutus mitteküllaldaselt kindlaks. Niipea kui pärslased vallutasid Tessaalia ja hakkasid ähvardama sissetungiga Kesk-Kreekasse, kaotasid paljudki julguse. Themistokles veenis spartalasi saatma kreeklasile sõjaväge abiks Termopüülide kitsustikku, et mitte lasta pärslasi Kesk-Kreekasse. Spartalased saatsid 300 hopliiti Sparta kuninga Leonidase juhatusel.

Spartalased suundusid Termopüülidesse. Nad võtsid mägede ja mere vahelise läbikäigu enda kätte enne pärslaste tulekut. Kui jõudsid kohale pärslaste peajõud, algas ebavõrdne võitlus. Kreeklased tõrjusid kaks päeva vaenlaste rün-

Kreeka sõjalaev.

nakud tagasi, kolmandal päeval said aga teada, et keegi reetur oli viinud pärslased mägirada kaudu nende selja taha. Leonidas võitles mehiselt lõpuni, senikaua kui langes kogu tema malev koos ta endaga. Leonidase ja ta maleva hukkumiskohale püstitati hiljem mälestussammas järgmise pealkirjaga: „Rändur, teata Spartas, et siin me puhkame hauas, olles ausalt täitnud seadust."

Salamise lahing (a. 480 e. u. a.). Pärslased liikusid läbi lahtise käigu Atikasse, vallutasid Ateena ja põletasid ta maha. Naised, lapsed ja kogu varanduse jõudsid ateenlased viia Aigiina ja Salamise saarele. Kitsas väinas Salamise saare juures seisis kreeka laevastik, valmis pärslastele vastu astuma.

Kreeka väejuhtide seas polnud sellelgi hetkel üksmeelt. Sparta ja teised Peloponnesose riigid nõudsid, et laevastik taanduks Korintose maakitsuse juurde, kus seisid ka kreeklaste maaväed. Ateenlased aga eesotsas Themistoklesega tõendasid, et kasulikum on anda lahing kitsas Salamise väinas. Themistoklesel õnnestus saavutada seda, et tema ettepanek võeti vastu.

Lahing algas varahommikul. Kergemad kreeka laevad ründasid rasketest laevadest koosnevat Pärsia laevastikku, millel oli väinas kitsas tegutseda. Nad sattusid madalikule, purunesid veealustel kividel, põrkasid üksteisega kokku ja uppusid. Õhtuks lõppes lahing kreeklaste täieliku võiduga.

Sõja lõpp. Xerxes läks osa vägedega tagasi Aasiasse, jättes oma väejuhi Mardoniose kreeklastega võitlust jätkama. Järgmisel, 479. a. andsid kreeklased Mardoniose sõjaväele otsustava lahingu Plataia juures Boiootias ja purustasid pärslased täielikult. Selsamal ajal kohtus Ateena laevastik, mis purjetas Väike-Aasia ranniku lähedale, pärslastega Mykale neeme juures. Siit väljusid kreeklased samuti võitjatena. Pärsia laevastik põletati ära. Pärimuse järgi toimunud Plataia ja Mykale lahingud ühel ja samal päeval.

Lõpliku võidu pärslaste üle aga saavutasid kreeklased alles 30 aastat hiljem Küprose saare juures (a. 449 e. u. a.). Kõigi nende võitude tulemusena vabanesid Väike-Aasia kreeklased pärslaste võimu alt. Nad said jälle täieliku iseseisvuse ja sõlmisid Ateenaga liidu.

Kreeklased võitlesid vaimustusega, sest nad kaitsesid oma kodumaad ja vabadust, ning seetõttu nad ka võitsid. Pärslased pidasid aga vallutussõda ainult oma rikaste ja suurnike huvides ning nende sõjavägi võitles sunnituna.

§ 46. Ateena mereriik.

Ateena tõus. Kreeka-Pärsia sõdadel oli suur tähendus Ateena riigi suhtes. Et peamised võidud pärslaste üle olid saavutatud merel ja kõigi kreeka liitlaste seast oli kõige tugevam laevastik olnud Ateenal, siis hakkas ta tähtsus kreeka riikide seas üha suurenema. Seepärast hakkasid paljud liitlased otsima Ateena sõprust ja palusid Ateenat võtta sõja juhtimine enda kätte. Nõnda toimuski hegemoonia siirdumine merel Ateenale.

Kreeka-Pärsia sõdade tagajärjeks oli Ateena tõus ja 478. a. A t e e n a m e r e l i i d u organiseerimine.

Aristeides ja Ateena mereliit. Selle liidu idee tõstis päevakorrale Aristeides. Selleks ajaks tõid ateenlased ta maapaost tagasi. Aristeides õigustas täiesti oma kaaskodanike usaldust. Tema isamaa-armastuse, ustava teenistuse ja omakasupüüdmatuse eest nimetasid kreeklased teda „Õiglaseks".

Aristeidese järglane K i m o n viis Ateena mereliidu ülesehitamise lõpule järgnevail aluseil. Riigid, kes kuulusid liitu, pidid ehitama laevu ühisesse laevastikku. Nad olid kohustatud värbama madruseid ja neid ülal pidama nende laevade jaoks ning maksma igal aastal teatud summa üldisesse kassasse vastavalt oma tuludele. See kassa pidi asuma D e e l o s e saarel. Liiduriikide esindajad kogunesid sinna istun-

geile ja otsustasid üldisi küsimusi, kuid liidu juhtimine kuulus faktiliselt Ateenale.

Mõni aeg hiljem suurendati liitlaste osamakse ja korjati neid peamiselt rahalisel kujul. Selle raha eest tehti Ateenale ülesandeks ehitada laevastik ja ülal pidada madrused ning sõjavägi. Liiduvägede juhatamine läks samuti Ateena kätte.

454. a. e. u. a. viidi kassa Deelose saarelt üle Ateenasse, kes kasutas liidu rahalisi vahendeid oma äranägemise järgi. Kui mõned liitlased, kes polnud rahul niisuguse Ateena võimuga, püüdsid liidust lahkuda, siis suunasid ateenlased oma laevastiku nende vastu ja rahustasid nad.

Nõnda tekkis A t e e n a m e r e r i i k. Sellesse ei kuulunud ainult aristokraatlikud riigid, näiteks Sparta koos oma Peloponnesose liitlastega.

Niisuguse suurriigi kujunemine ei omanud Ateena suhtes mitte üksinda sõjalist, vaid ka määratut majanduslikku tähtsust. Saanud peremeesteks merel, koondasid ateenlased endi kätte kogu kaubanduse Egeuse meres. Kaubateed käisid nüüd läbi Ateena sadama P i r e u s e. Osa laadungeid jäeti Pireusesse endasse, teine osa maksustati tolliga ja läks kaugemale. Kõik see suurendas Ateena riigi rikkusi. Ta muutus võimsaimaks ja rikkaimaks riigiks kogu Kreekas.

Orjapidav demokraatia ei valitsenud mitte ainuüksi Ateenas, vaid ka ta liitlas-linnades. Ateenlased toetasid seda, tuginedes oma merejõududele.

§ 47. Orjus.

Kaubandus ja orjus. Ateenlased ei pidanud kaubandust ainult Kreeka riikidega ja kolooniatega: neil oli sidemeid ka Idamaadega ja kaugete „barbaarsete" (mitte-kreeka) maadega. Näiteks leidub palju Ateena käsitööndus-esemeid sküütide kurgaanides (NSV Liidu lõunaosas).

Sõjad barbaritega (nõnda nimetasid kreeklased, hiljem ka roomlased võõramaalasi, s. t. kõiki mitte-kreeklasi ja mitte-roomlasi) soodustasid samuti kaubanduse arengut. Paljugi riisumisi, piraatlikke kallaletunge ja sõdu peeti ainuüksi kaupmeeste huvides. Nende sõdade aegu rööviti mitte ainult võidetute rikkusi, vaid ka võidetuid endid, kes muudeti orjadeks. Turgudel ja laatadel müütati muu kauba kõrval ka orje. Mehi, naisi ja lapsi viidi turule ja müütati neid nagu iga muudki kaupa. Ostjad vaatlesid neid igast küljest, valisid välja kõige tervemad, kaunimad ja tugevamad, kauplesid, nagu poleks jutt mitte inimestest, vaid asjadest.

Kreeka seaduste järgi ei loetud orja inimeseks. Talle vaadati nagu „elavale tööriistale", kes kuulus isandale. Orjadel polnud mingisuguseid õigusi ja seadus ei kaitsenud neid. Peremees võis talitada orjaga, kuidas tahtis. Ta võis teda karistada, peksta ja koguni ära tappa.

Turule minev talupoeg; ta ori kannab järel koormat.

Kreeklased-orjapidajad suhtusid põlgusega orjadesse, pidades neid laiskadeks ja aruta olevusteks. Juba Homeros ütleb „Odüsseias":

Ori on hooletu: kui pole isanda karmi käsku
Sundimas tööle, vastu tahtmist paneb ta käe külge.
Kurva orjuse raske osa jaoks inimese valind,
Hävitab Zeus temas parimaist voorusist pooled.

Juba enne Kreeka-Pärsia sõdu oli Ateenas palju orje. Peale neid sõdu suurenes orjade hulk veelgi enam.

Orjade töö käsitöönduses. Orjade tööd kasutati nii põllumajanduses kui ka käsitöönduses. Peale Kreeka-Pärsia sõdu tekkis palju töökodasid, kus töötasid orjad. Neis töökodades

valmistati kilpe, mõõku ja nooli, pargiti nahka jne. Mõned linnad olid üle Kreeka kuulsad oma käsitöötoodetega. Teebais valmistati lahinguvankreid, Argoses kilpe, Mileetoses värvilisi kangaid, Ateenas keraamilisi nõusid (s. t. savist nõusid), Korintoses pronksesemeid. Suurtel töökodadel oli 50 kuni 100 orja. Oraator Lysiasel oli töökoda, milles töötas kilpide valmistamisel koguni 120 orja. Igas Demosthenese töökojas töötasid nugade ja voodite valmistamisel 20—30 orja. Kuid niisuguseid töökodasid oli vähe. Ülekaalus olid väiketöökojad, kus oli 5—10 orja.

Suurel hulgal kasutati orje mäetöönduses, kaevandusis ja kivimurdudes. Mõningais kaevandusis, nagu näiteks Laurioni hõbedakaevanduses (Atikas), ulatus orjade arv mitmele tuhandele.

Orjad kaevanduses.

Tootmistehnika oli tollal madal. Orjapidaja polnud huvitatud selle täiendamisest. Arvati, et ori peab niigi oskama kõike teha. Pealegi ei tohtinud orjale kätte anda mingisugust keerukat tööriista. Oma tööst mittehuvitatud ori käis töövahendeiga hooletult ümber, purustas ja rikkus neid. Seepärast teostati kangrutöö, ketramine, puutöö, kaevandustööd lihtsate käsivahenditega. Kreeklastele olid tuntud lihtsad kangasteljed, pottsepa ratas, mäetöönduses kirgas, labidas ja haamer. Pisut kõrgem oli metallitööndus ja ehitusasjanduse tehnika.

Põllumajanduslikud ja riiklikud orjad. Põllumajanduses kasutati orjade tööd vähem kui käsitöönduses: orje kasutati siin peamiselt linna-äärseis majapidamistes, kus kasvatati juur-

vilju, ja suurtes istandustes, kus korjati viinamarju, oliive ja puuvilju. Väikestes talumajapidamistes kasutati orjade tööd vähem, sest polnud raha orjade ostmiseks.

Peale era-orjade olid riigi teenistuses veel ühiskondlikud orjad. Nad töötasid kas linnatöödel või täitsid väikeametnike kohuseid.

Orjus laienes Ateena õitseajastul nõnda, et iga vaba kodaniku kohta ei tulnud vähem kui üks ori ja iga vaba täiskasvanud meeskodaniku kohta koguni mitu orja.

Orjus etendas suurt osa Kreeka majanduslikus arengus ja viis rahvastiku lõplikule jagunemisele kahte vastandlikku leeri: v a b a d e k s ja o r j a d e k s.

§ 48. Perikles. Orjandusliku demokraatia õitseng.

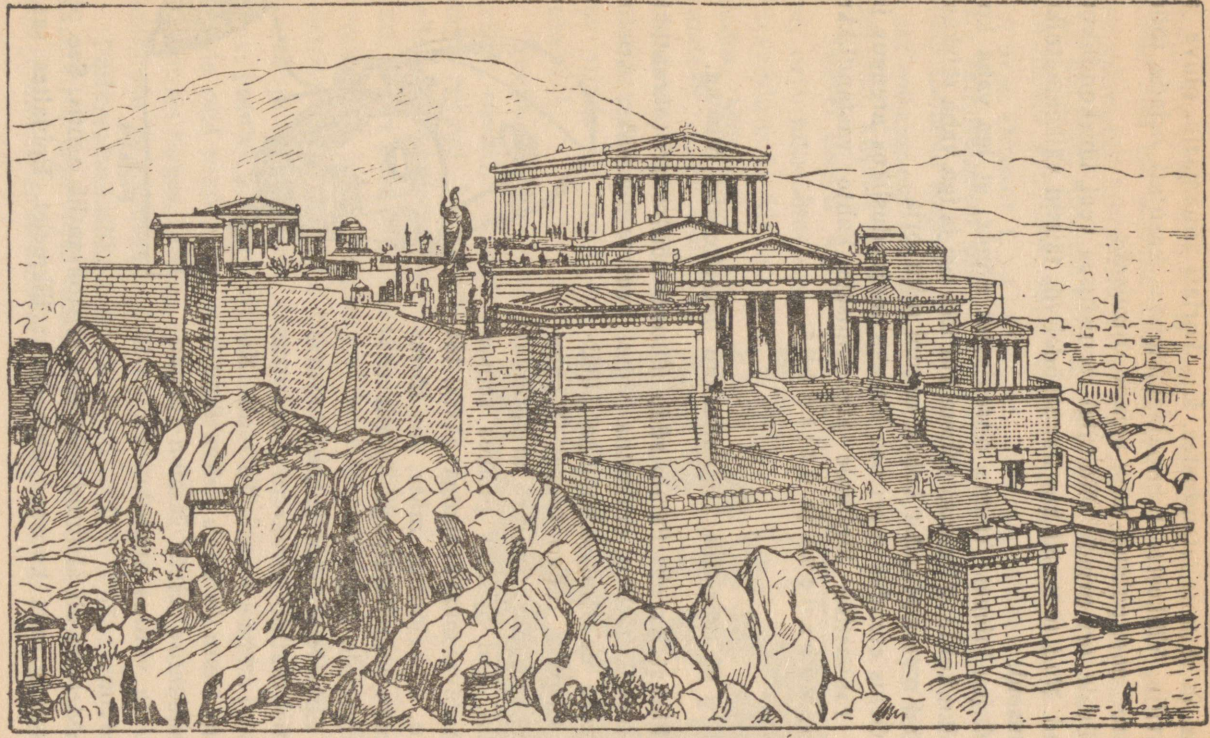
Pärast Kreeka-Pärsia sõdu muutus võitlus aristokraatliku ja demokraatliku erakonna vahel veel teravamaks. Aristokraadid eesotsas Kimoniga püüdsid kärpida rahva õigusi. Kimon aitas koguni Sparta aristokraatiatki. Kui Spartas puhkes seoses kohutava maaväringuga aastal 464 e. u. a. helootide mäss, siis tõttas Kimon sõjaväesalgaga Sparta aristokraatiale appi.

Perikles.

Ephialtes. Seda juhust kasutas demokraatlik erakond eesotsas E p h i a l t e s e g a. Ta oli Kimoni vastu ja seisis rahva õiguste laiendamise eest. Kimon pagendati ja võitlus aristokraatia vastu tugevnes.

Ateenas oli säilinud veel üks aristokraatlik asutis. See oli areopaag, mis koosnes eluaegseist liikmeist. Ephialtes saa-

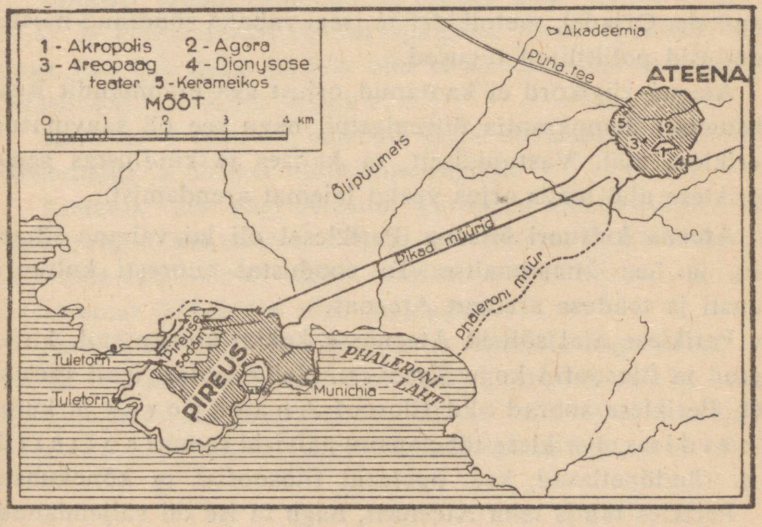
Ateena akropolis muiste (rekonstruktsioon).

vutas seda, et areopaagile jäeti ainult mõningate kaelakohtulike asjade arutamine. Kõik muud asjad anti aga üle rahvakoosolekule, Viiesaja nõukogule ja vandekohtule. Sel moel hakkasid rahvaasutised mängima riigis esmajärgulist osa.

Aristokraatlik erakond vihkas Ephialtest tema reformide pärast. Ta läkitas mõrtsukad, kelle käe läbi Ephialtes hukkuski.

Perikles ja tema reformid. Ephialtese järglane oli Perikles. Tema ajal saavutas Ateena demokraatia oma kõrgeima õitsengu. Periklesel oli rahva suurim usaldus. Suurepärase kõnemehena, kel oli elav mõistus ja laialdane haridus, kerkis Perikles esiplaanile Vana-Kreeka silmapaistvaima riigitegelasena.

Eelkõige purustas Perikles aristokraatliku erakonna. Pärast seda kujunes lõplikult välja Ateena demokraatia konstitutsioon (riigikord). Selle konstitutsiooni alusel tuli Ateena

Ateena ja Pireuse plaan.

rahvakoosolek kolm korda kuus (vahel aga ka sagedamini) kokku. Sellest võtsid osa kõik Ateena täiskasvanud kodanikud ja küsimused lahendati häälteenamusega. Viiesaja nõukogu juhtis jooksvaid asju ja valmistas kõik küsimused ette rahvale esitamiseks.

Enamiku kohtuasju vaatas läbi heliaia (vandekohus). Tegelikult ei saanud kõik kodanikud kasutada õigust osa võtta rahva valitsusasutisist. Kehvikuil, kes olid kinni tööga, polnud aega istungeiks ega koosolekuiks. Et meelitada Ateena kehvikkonda oma poolele, pani Perikles maksma väikese tasu vandekohtunikele osavõtu eest kohtuistungeist ja muutis tasulisiks ka mõningad muud ametikohad. Peale selle pani Perikles maksma raha andmise kehvikuile teatri külastamiseks.

Niisugust rahvale õiguste andmist ja ta kaasatõmbamist maa valitsemisele kutsutakse demokraatiaks. Kuid see demokraatia jäi orjapidavaks demokraatiaks. Kõik kodanikuõigused kuulusid endiselt ainult Ateena kodanikele. Orjadel, metoikidel ja isegi vabana sündinud naistel puudusid poliitilised õigused.

Ateena riigikord ei kaotanud orjust ega eraomandit isegi niisugusel demokraatia õitseajastul, nagu see oli saavutatud Periklese ajal. Vastupidiselt, ta kaitses ja kindlustas seda. Periklese ajal leidis orjus veelgi laiemat arendamist.

Ateena kultuuri õitseng. Periklesel oli lai vaimne silmaring ja hea kunstimaitse. Ta soodustas suuresti kultuuri, kunsti ja teaduse arengut Ateenas.

Periklese ajal sõitsid Ateenasse kokku kunstnikud, kirjanikud ja filosoofid kogu Kreekast. Neile osutati igati soosingut. Periklese sõbrad olid filosoof Anaxagoras ja kujur Pheidias. Periklese tähelepanu pälvisid samuti sofistid, s. t. rändõpetlased, kes õpetasid filosoofiat ja kõnekunsti.

Perikles tahtis teha Ateenast, nagu ta ise oli väljendanud, „kogu Hellase kooli".

Periklese ajal püstitati Ateenas hulk kauneid ehitisi. Perikles pidas sealjuures silmas kahte eesmärki: esiteks Ateena kaunistamist ja ta kuulsuse tõstmist; teiseks võimaldas ta sel teel vaesemale rahvale teenistust ja tõmbas ta seega enda poole.

Kuulsate ehitiste hulka, mis püstitati Periklese poolt, kuulub eelkõige suurepärane Parthenoni tempel (akropolisel), mis oli pühendatud jumalatar Athenale. Parthenon oli püstitatud kallist lumivalgest marmorist ja oli piiratud kauni sammastereaga. Templi sisemuses seisis jumalatar Athena suur kullast, elevandiluust ja kalliskivest kuju. Periklese tellimisel valmistas selle kujur Pheidias.

Ateena akropolisesse viis kaunis sissekäik — Propüleed, mida olid kaunistanud parimad kreeka kunstnikud.

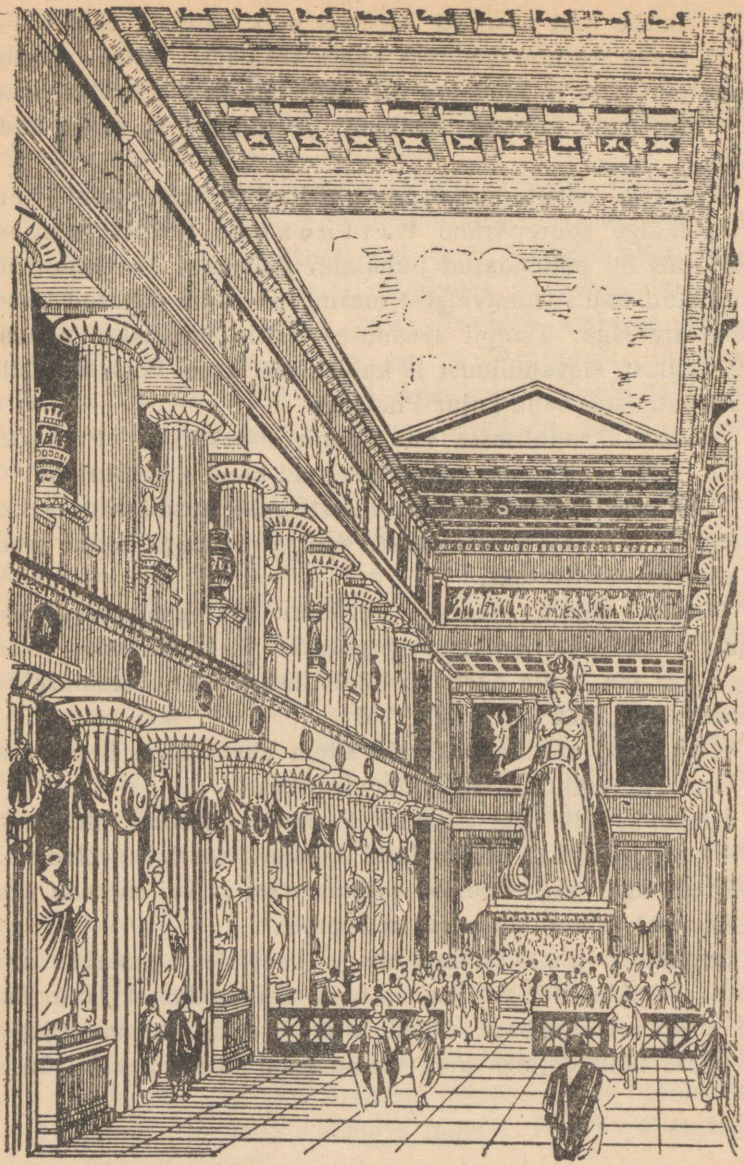
Tähelepandavaimate ehituskunsti mälestusmärkide sekka kuulus ka Odeion — määratu suurte saalidega hoone muusikalisteks võistlusteks.

Pireuse sadam muudeti Periklese ajal esmaklassiliseks sõja- ja kaubalaevastiku varjupaigaks. Teda ühendas Ateenaga ilus tee, mille äärtele olid ehitatud kaitse eesmärkidel massiivsed „Pikad müürid".

Kõik need ehitised paistsid silma ebatavalise lihtsusega, elegantsiga ja ühtlasi suurejoonelisusega.

Kirjanik, kes nägi Ateenat Periklese ajastul, ütleb: „Sa oled puupea, kui sa pole näinud Ateenat; eesel, kui oled näinud teda ega pole sattunud vaimustusse; ja kui sa sealt lahkusid omal tahtel, siis oled sa kaamel."

Summasid linna ehitamiseks ja vaestele jagamiseks ammutas Perikles liitlaste maksudest, kaubandusest ja orjade töö ekspluateerimisest. Need allikad olid Ateena sõjalise võimsuse ülalpidajaiks ning soodustasid ta kultuurset tõusu.

Parthenoni templi sisemus (rekonstruktsioon).

V. PELOPONNESOSE SÕDA.

§ 49. Sõja põhjused ja algus.

Peloponnesose sõja põhjused. Ateena demokraatia õitseajastul oli Kreekas kaks peajõudu: Ateena mereriik ja Peloponnesose liit eesotsas Spartaga. Nende huvid põrkasid paljudeski punktides järsult kokku ja seetõttu muutus avalik võitlus välditamatuks.

Ateena ähvardas kogu aja Spartat. Ta püüdis haarata enda kätte kõiki idast läände suunduvaid kaubateid. Läänes asus viljast rikas Sitsiilia, mida Ateena tahtis vallutada. Peloponnesose liit ei tahtnud aga järele anda Ateenale. Läänepoolne kaubandus oli ammusest ajast Korintose käes, mis kuulus Peloponnesose liitu.

Ateena kaubanduse ja merevõimu tõus suurendas ta mõju kõigile Kreeka riikidele. Sparta ei võinud sellega leppida. Ta tahtis ise haarata hegemooniat Kreeka üle enda kätte. Kumbki liit ei tahtnud loovutada ülevõimu teisele ja valmistus võitluseks.

Ateena ja Peloponnesose liidu vahel olid ka poliitilised vastuolud. Ateena demokraadid vihkasid Sparta ja ta liitlaste aristokraatlikku korda, Peloponnesose suurnikkond vihkas aga Ateena liidu demokraatlikku korda. Sparta aitas Ateenas aristokraatlikul erakonnal võidelda demokraatia vastu; Ateena aga omakorda aitas Peloponnesose demokraate nende võitluses aristokraatliku korra vastu. Ateena ja Sparta suhted olid väga pinevad. Sparta aristokraatia ootas sobivat juhust, et alustada avalikku sõda Ateena vastu.

Sõja ajend. See juhus avaneski. Kreeka läänekaldal väikeses kreeka koloonias Epidamnoses ja Kerkyra saarel puhkes võitlus aristokraatide ja demokraatide vahel. Sellesse võitlusse tõmmati nii Ateena kui ka Sparta. Võitlus arenes aina teravamaks ja läks lõppude-lõpuks avalikuks sõjaks. Et esimesena astus välja Peloponnesose liit, siis saigi

sõda Peloponnesose sõja nime. See sõda kestis 27 aastat (a. 431—404 e. u. a.).

Sõja algus. Spartalased avaldasid Ateenale nõude, et ta loobuks ülemvõimust riikide üle, kes asusid Ateena mereliidus, ja annaks neile täieliku iseseisvuse. Periklese kõne mõjul lükkas rahvakoosolek, kus seda küsimust arutati, selle tagasi. Siis laastasid Atikasse tunginud Sparta sõjaväed talunike põlde ja majapidamisi ning tungisid Ateena müüride alla. Atika rüüstatud paikadest kogunes Ateenasse hulga põgenikke. Rahva kuhjumine soodustas taudide arenemist. Ateenasse sigines hirmus tõbi — katk, mis niitis maha nii rahvast kui ka sõjaväge. Rahva seas algas nurin ja meelepaha Periklese vastu. Teda hakati süüdistama Ateenat tabanud ebaedus ja õnnetustes. Perikles isegi eemaldati riigi juhtimiselt.

Ateenlaste asjad aga ei paranenud. Perikles kutsuti uuesti võimu juurde, kuid mitte kauaks. Möllav katk niitis ka tema maha. Ta suri 429. a. e. u. a.

Sõja ja rahu erakonnad. Peale Periklese surma algas Ateenas kahe erakonna võitlus, üks erakond tahtis jätkata sõda, teine nõudis vaenlasega rahu. Esimese eesotsas seisis nahaparkal Kleon. Teda toetas lihtrahvas, väikekäsitöölised ja kaupmehed. Nad vihkasid Sparta aristokraatlikku korda ja tahtsid lõplikult arveid õiendada Spartaga, kust ähvardas alaliselt aristokraatia.

Teise erakonna eesotsas seisis aga rikas orjapidaja Nikias, keda toetasid maaomanikud, kes olid aristokraatliku korra ja ühtlasi rahu sõlmimise poolt Spartaga. Rahva energilise toetuse tõttu võitis Kleoni erakond.

Klassivõitluse teravnemine. Peloponnesose sõda aina veel teravdas klassivõitlust Kreekas. Kõigis riikides moodustusid kaks teravalt vaenulikku aristokraatide ja demokraatide leeri. Lesbose ja Kerkyra saartel püüdsid aristokraadid korraldada riigipööret ja haarata võimu demokraatide käest. Ateenlased saatsid sinna laevastiku sõjaväega, summutasid

mässu ja taastasid demokraatliku korra. Ateena laevastik sõitis samuti Sparta sadamasse Pylosesse (Peloponnesose lääneranniku l). Ta purustas seal Sparta laevad, vallutas Pylose ja õhutas heloodid Sparta vastu mässule.

Nikiase rahu. Peale seda algas ateenlasil siiski ebaedu. Osav Sparta väejuht Brasidas asus pealetungile Traakias. Ateenlased tõttasid sinna nii laevastiku kui ka sõjaväega, kuid nad purustati. Lahingus langesid nii Kleon kui ka Brasidas. Kleoni surma järel tuli Ateenas võimule Nikias, suurorjapidajate ja maaomanike erakonna juht. Ta nõudis Spartaga leppimist. 421. a. e. u. a. sõlmiti rahu 50 aastaks, missugust rahu nimetati Nikiase rahuks. Selle rahuga taastati endine olukord. Peale selle tõotasid ateenlased Spartale toetust, kui seal peaks toimuma orjade ülestõus.

Sel viisil viis rikaste juhi Nikiase võimu juurde tulek Ateena leppimisele Spartaga ühes selle aristokraatliku korraga.

§ 50. Sitsiilia sõjaretk ja Ateena lüüasaamine.

Nikiase rahu osutus aga ebakindlaks. Ta ei lahendanud ühtegi neist küsimustest, millede pärast sõda oli alanud. Seepärast valmistusid nii ateenlased kui ka spartalased uuele sõjale. Kuus aastat pärast Nikiase rahu puhkes sõda uuesti.

Alkibiades. Sitsiilia sõjaretk. Erakonna eesotsas, kes nõudis edasist võitlust Spartaga, seisis Alkibiades. Ta oli väga andekas ja tahtekindel inimene. Ta ilu, kõneosavus ja heldus lõid talle rahva keskel populaarsuse. Poliitilises võitluses polnud tal kindlat joont ja ta oli väga kõikuv. Seejuures oli Alkibiades äärmiselt võimu- ja auahne. Tujude kohaselt vahetas ta sageli oma eesmärke, põlgamata võitluses ühtegi abinõu.

Alkibiades hakkas ateenlasi keelitama sõjaretkele Sitsiiliasse Sürakuusa linna vastu, kes toetas Spartat. Ta esitas ahvatlevad Sitsiilia okupeerimise, Põhja-Aafrika valluta-

mise ja Sparta purustamise plaanid. Ateena demokraatia toetas seda plaani. Loodi suur laevastik Alkibiadese juhtimisel. 415. a. e. u. a. väljus laevastik Sitsiilia vallutamise retkele.

Spartaga rahu pooldajad olid Sitsiilia sõjaretke vastu. Selle retke nurjaajamiseks kasutasid nad järgmist juhust. Laevastiku lahkumise eelõhtul purustati Ateenas hermid. Need olid tänavail seisvad kivisambad jumal Hermese peaga (ta oli ka teede kaitsja). Sõja vastased levitasid juttu, et Alkibiades on purustanud hermid, ja süüdistasid teda jumalasalgamises. Mõne aja pärast saadeti käsk Alkibiadese ajaviitmatuks tagasipöördumiseks Ateenasse kohtu ette. Käsk jõudis laevastikule järele alles Sitsiilias. Alkibiades alistus näiliselt, sõitis Ateena poole, kuid teel põgenes Spartasse, reetes sel viisil oma kodumaad.

Selsamal ajal algas Sitsiilias äge võitlus Sitsiilia tähtsama linna Sürakuusa pärast. Sürakuuslasi abistasid Sparta ja Sitsiilia linnad. Asi lõppes ateenlaste täieliku lüüasaamisega. Neljakümnetuhandelisest sõjaväest, mis oli saadetud Sitsiiliasse, pöördus koju ainult mõnikümmend inimest. Teised langesid lahinguis või sattusid orjusse.

Ateena seisundi halvenemine. Nõnda lõppes ateenlaste Sitsiilia sõjaretk. Peaaegu üheaegselt selle sõjaretkega tabas Ateenat uus õnnetus. Reetur Alkibiadese nõu järgi võtsid spartalased ette uue kallaletungi Atikale. Nad vallutasid Dekeleia kindluse, mis asetses peaaegu Atika tsentrumis. Kindlustanud end seal, hakkasid spartalased teostama sealt kallaletunge kogu maale. Ateenlaste põllud rüüstati, külad laostusid. Lisaks põgenes Atikast 20 tuhat orja. See kutsus esile töökodade sulgemise ja kaevandustööde seisaku Laurioni kaevandustes. Ateena majanduselu läks täielikule langusele.

Parem polnud asi ka Ateena riigi muis paikades. Sparta abi tõttu teostasid aristokraadid kõikjal riigipöördeid, lõid lahku Ateenast ja siirdusid spartalaste poolele.

Reetur Alkibiadese abil sõlmis Sparta liidu Pärsiaga, kes lubas aidata spartalasi rahaliselt. Ateena oli asetatud meeleheitlikku seisukorda. Küsimus lähenes otsustavale lahendusele.

Kõik reaktsioonilised jõud tõusid Ateena vabariigi vastu, kes oli tolle aja kohta eesrindlik riik.

§ 51. Sõja lõpp ja „kolmekümne türannia".

Riigipööre (411. a. e. u. a.). Aristokraadid tõstsid pead ka Ateenas endas. Peale 20 tuhande orja põgenemist suleti töökojad, töö jäi seisma orjapidajate põldudel. Aristokraadid veeretasid kogu majanduselu laostumise süü rahvale. Nad kinnitasid, et Ateena sõjalise ebaedu põhjuseks on demokraatlik kord ja valmistusid demokraatia kukutamisele. 411. a. e. u. a. toimus Ateenas riigipööre, mis kiskus võimu rahva käest ja andis selle väheste rikaste (oligarhide) kätte. Rahvakoosoleku ja demokraatlike asutiste õigusi piirati. Oligarhid jälitasid rahva esindajaid, tapsid oma vaenlasi — demokraate. Nad valmistusid sõlmima Spartaga rahu. Sparta aristokraatiale oli aga niisugune riigipööre meeltmööda. Ateena oligarhid ja Sparta aristokraadid kavatsesid ühiste jõududega kukutada demokraatliku korra.

Demokraatia taastamine. Selsamal ajal kuulutas Samose saare juures seisev Ateena laevastik, et ta ei tunnusta oligarhilist valitsust Ateenas ja nõuab demokraatia taastamist. Laevastik teostas strateegide (valitavate väejuhatajate) ümbervalimise ja kutsus Alkibiadese tagasi. Viimane oli jõudnud selleks ajaks sattuda tülli Spartaga ja tahtiski juba uuesti pöörduda Ateenasse.

Alkibiades viis laevastiku spartalaste vastu ja saavutas mõningaid võite. See tõstis uuesti ta autoriteeti ateenlaste silmis. Selleks ajaks kogus rahvas jõudu, kukutas oligarhide valitsuse ja taastas demokraatliku korra. Alkibiadesel lubati tagasi tulla. Rahvas andestas talle varasema reetmise. Kuid saanud lüüa ühes lahingus, lahkus Alkibiades uuesti Ateenast.

Ateenlaste seisund jäi siiski väga tõsiseks. Majanduselu laostus. Raha ei olnud. Ateena liitlased langesid ära, lahkusid liidust.

Niisugustes tingimustes võtsid ateenlased viimased väärtasjad Parthenoni templist ja ehitasid uue laevastiku. See laevastik purustas 406. a. e. u. a. spartalaste merejõud Arginuuside saarte juures (Lesbose saare ja Väike-Aasia

ranniku vahel). Kuid vaatamata võidule ei suutnud ateenlased seda süvendada. Seepärast hakkasid spartalased edaspidi uuesti võtma ülekaalu ateenlaste üle.

Ateena lüüasaamine. Samal ajal kerkis spartalasil esile energiline väejuht Lysandros. Ta lõi liidu Pärsiaga, sai toetust Väike-Aasias olevalt Pärsia asevalitsejalt Kyros Nooremalt ja ehitas uue laevastiku. 405. a. e. u. a. seisid mõlemad laevastikud, nii ateenlaste kui ka spartalaste oma, lähestikku Hellespontoses. Lysandros valis soodsa hetke, ründas ootamatult ateenlasi ja purustas nad Aigospotamoi („Kitsejõgede") juures. Ateenlastel polnud enam jõudu toibumiseks saadud löögist. 404. a. e. u. a. oli ka Ateena ise, piiratuna merelt ja maalt, sunnitud alistuma Sparta väejuhile Lysandrosele. Nii andis Sparta pikaleveninud Peloponnesose sõja tulemusena Ateena võimsusele lõpliku hoobi.

Rahutingimused ja „kolmekümne türannia". Ateenlased pidid vastu võtma alandavad rahutingimused, mis Sparta ette dikteeris. Ateena mereliit likvideeriti. Ateena laevastiku riismed anti välja spartalastele. „Pikad müürid" lammutati spartalaste muusika saatel. Kõige raskem Ateena rahvale oli demokraatliku korra hävitamine Ateenas.

Sparta võit oli aristokraatia võit. Võim anti väikesele käputäiele rikastele (oligarhidele). Kõiki Ateena asju asusid juhtima 30 oligarhi, eesotsas Kritiasega. Nad kasutasid oma võimu selleks, et vaenlastega karmilt arveid õiendada. Demokraate hukati ilma kohtuta, pagendati maalt ja võeti neilt poliitilised õigused. Oligarhe toetas Ateenasse jäetud spartalaste garnison. Oma karmuse tõttu sai nende 30 oligarhi valitsus „kolmekümne türannia" nimetuse.

„Kolmekümne türannia" kukutamine. Kolmekümne türanni jälitamise eest päästsid paljud end põgenemisega Teebaisse (Boiootiasse). Siia koondunud demokraadid ootasid juhust oligarhia kukutamiseks. 403. a. e. u. a. tungisid Teebais liitunud Ateena põgenikud Thrasybulose juhatusel

Ateenasse ja kukutasid „kolmekümne türannia". Varsti selle järel taastati demokraatia võim Ateenas uuesti. Kuid demokraatia oli alalises ohus Sparta poolt.

Nõnda siis oli Peloponnesose sõda aristokraatliku Sparta ja demokraatliku Ateena vaheline võitlus. Seda välist sõda kaastas sisemine võitlus rikaste ja vaeste, orjapidajate ja orjade vahel.

§ 52. Orjade ja kehvikkonna ülestõus.

Võitlus rikaste ja kehvikute vahel ei lakanud kogu Kreeka ajaloo vältel. Kreeka filosoof Platon ütleb: „Igas linnas, kui väike ta iganes poleks, on alati kaks linna: üks on vaeste linn, teine on rikaste linn. Seal, kus esinevad vaesus ja rikkus, võitlevad alati kaks poolt, ühel pool vaesed, teisel pool rikkad."

Nende kahe laagri vahel valitses lepitamatu vaen. Tavaliselt kuulutasid aristokraadid: „Vannun, et jään igavesti deemose vaenlaseks ja teen talle nii palju kurja kui mu võimuses." Ja tõepoolest kasutasid aristokraadid selles võitluses kõhklemata kõiki abinõusid. Nõnda lõid kord Mileetose linnas aristokraadid rahva ülestõusu kättemaksuks maha mitte ainult kõik demokraadid, vaid isegi nende lapsed.

Peale rikaste ja vaeste vahelise võitluse käis pingeline võitlus veel orjapidajate ja orjade vahel. Aga et rikkad ja orjapidajad olid ühed ja needsamad, siis ühinesid orjad vahel võitluses nende vastu vaestega. Kui näiteks a. 427 e. u. a. algas Kerkyra saarel kodusõda, siis meelitasid mõlemad pooled orje enda poole vabaduse lubadustega. Kuid oma enamikus liitusid orjad rahvaga, mitte aga aristokraatiaga. Nõndasamuti ühinesid orjad rahvaga ka Plataia linnas.

Orjad astusid välja ka iseseisvalt. Eriti sagedasiks muutusid need väljaastumised sõjaajal. Algul oli nende võitlusvormiks põgenemine. On teada, et sõja ajal Spartaga põgenes Atikast 20 tuhat orja. Kuid orjad otsiti üles, toodi tagasi ja

neid karistati karmilt. Siis hakkasid nad ühinema ja välja astuma ühiselt. Orjade ülestõusud toimusid Kreekas sagedamini kui muistsetel Idamaadel, sest Kreekas oli orje enam.

Orjade ülestõuse toimus samuti Peloponnesose linnades ja maakondades. Esimene suurem kreeka orjade ülestõus toimus Argose linnas 494. a. e. u. a. Sel ajal käis sõda Argose ja Sparta vahel. Spartalased purustasid argoslased. Kasutades seda vallutasid orjad linna ja kukutasid orjapidajate valitsuse. Varsti vallutasid nad ka lähedalasuva Tirünsi linna. Alles pärast kestvat võitlust õnnestus argoslasil summutada orjade ülestõus.

464. a. e. u. a. tõusid üles Messenia maakonna elanikud, kes olid muudetud helootideks. Nad läksid mägedesse ja pidasid seal vastu üle kümne aasta. Suuri vaevu alistasid spartalased ülestõusnud endile uuesti.

Teine helootide ülestõus puhkes Peloponnesose sõja ajal. Kui Ateena laevastik purjetas 425. a. e. u. a. Pylose linna alla, alustasid heloodid kohe ülestõusu. Nad mõistsid, et nende isandad on nüüd raskes olukorras ja valisid selle hetke ülestõusuks. Nende liikumist toetasid ateenlased, sest nende huvides oli Sparta sisemine nõrgendamine.

Orjade ülestõuse toimus ka teistes kreeka linnades, Sitsiilias, Egeuse mere saartel ja muis paigus.

Võitluses orjapidajate ikke vastu püüdsid orjad ja kehvikkond liituda ja võidelda koos.

Võitlus orjadega nõudis orjapidajailt hulga jõudu ja hoidis nad alalise pinge all. Asjata ei ütle seesama Platon: „Orjad on niisugune varandus, mille omamine toob endaga kaasa palju ebamugavusi. Orjad ei saa ju kunagi isandate sõbraks."

Rikaste võitlus vaestega ühelt poolt ja orjapidajate võitlus orjadega teiselt poolt moodustasid kreeka ühiskonna põhimise vastuolu.

§ 53. Teater.

Kreeka pärandas inimkonnale kõigil kunsti ja kirjanduse aladel erakordselt kõrgeväärtuslikke teoseid. Mitte ainult kreeka eepos („Ilias" ja „Odüsseia"), vaid ka dramaatiline luule (tragöödiad ja komöödiad) paistavad silma suure täiuslikkusega.

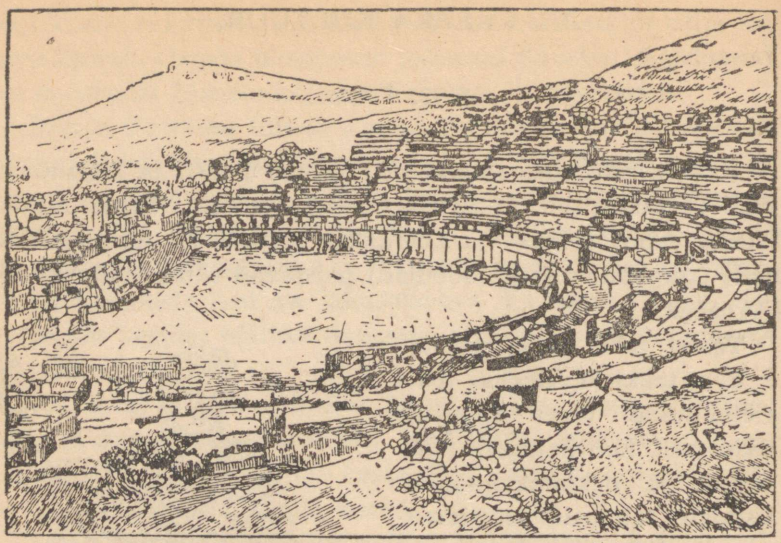
Teatri teke. Juba VI saj. e. u. a. tekkisid Ateenas teatrietendused. Need sündisid pidustusil koorilaulust, tantsudest ja deklamatsioonist. Esialgu toimusid teatrietendused viina- ja lõbujumala Dionysose pidustuste aegu. Nad toimusid kas tänavail või platsidel kõrgemal kohal.

Hiljem hakati etenduste jaoks ehitama kõrgendit, mille ümber asusid vaatajad. Nõnda hakkas tekkima teater, mis tähendab kreekakeelses tõlkes „vaatemängude kohta". Esialgu sulasid teater ja teatrietendused peaaegu tervikuna ühte rahvapidustustega ja usuliste tseremooniatega.

Dionysos.

Dionysose pidustused toimusid varakevadel, kui valmis värske viin, kui tärkasid esimesed viinapuu võrsed ja põldudele tekkisid lilled. Jumal Dionysose saabumist tähistas rahvas pidulike rongkäikudega

Kreeka teater.

ja koorilauluga. Dionysose auks lauldi d i t ü r a m b e (s. o. kiidulaule) selle eest, et ta tõi endaga kaasa kevade ja kutsus esile looduse ärkamise.

Koor riietus tavaliselt kitsenahkadesse. Lauljad asetasid endile pähe kitsesarved, tegid endile habemed tammelehtedest, pea aga katsid luuderohust pärjaga. Nad kujutasid sel moel s i k u s a r v e l i s i s a a t ü r e i d — Dionysose kaaslasi. Oma juhi järele laulis koor mitmesuguseid laule, mida nimetati t r a g ö ö d i a i k s, s. t. „sikulauludeks". Kui sikkude rongkäik peatus mõnel platsil või kõrgemal kohal, eraldus lauljate seast eeslaulja ehk k o r ü f e e. Ta juhatas koori ja oli samal ajal pea-näitleja. Korüfee tõusis kõrgemale kohale ja jutustas Dionysose rännakuist ja seiklusist. Koor laulis sellele vastuseks ditürambe. Algul niisiis esines ainult üks näitleja. Hiljem hakkas koorist eralduma veel üks näitleja, kellega korüfee pidas kahekõnet.

Niisugustest etendustest tekkiski kreeka dramaatiline lavastus — tragöödia.

Sügisel, kui valmis viinamari, tulid uued pidustused jumal Dionysose auks. Need olid lõikuse rõõmupeod, kus korraldati ringmänge ja tantse. Inimesed naersid, naljatlesid ja narritlesid üksteist. Niisugustest lõbusatest ettekannetest tekkis hiljem komöödia. See nimetus pärineb kreeka sõnast „komos", mis tähendab „lõbus rongkäik".

Teatri ehitus. Tragöödia ja komöödia täienesid pikkamisi. Algul kujuteldi ainult Dionysose elu ja seiklusi. Pärastpoole hakati etendama sündmusi kangelaste-pooljumalate elust, hiljem koguni inimeste elust. Näitlejate arv suurenes. Peaosa tragöödias etendab nüüd nende näitlejate tegevus. Tegevuse käigust olenevalt esitas koor laule. Etendused muutusid rahvale arusaadavamaks, elavamaks ja huvitavamaks.

Ateenas ja teisteski Kreeka linnades hakati ehitama suuri teatreid, mis mahutasid mitukümmend tuhat vaatajat. Nõnda ehitati Ateenasse Dionysose auks teater, mis mahutas kuni 30 tuhat vaatajat. See oli ehitus, mis oli asetatud poolringina akropolise kallakule. Teater asus lahtise taeva all ja oli katuseta. Ülemised istmete read pealtvaatajaile olid raiutud otse kaljusse, alumised aga olid valmistatud marmorist ja puust. Need poolringis astangutena laskuvad istmeteread said amfiteatri nimetuse. Amfiteatri ees asus kõrgem tasane plats, kus algul esinesid näitlejad ja asetses koor. See oli orkestra (sellest tuleb meie „orkestri" nimetus). Orkestra taga kõrgendikul oli teine plats, kuhu riputati üles dekoratsioonid. See oli lava (kreeka keeles „skene"). Siin hakkasid pärastpoole esinema näitlejad, kuna koor jäi orkestrasse.

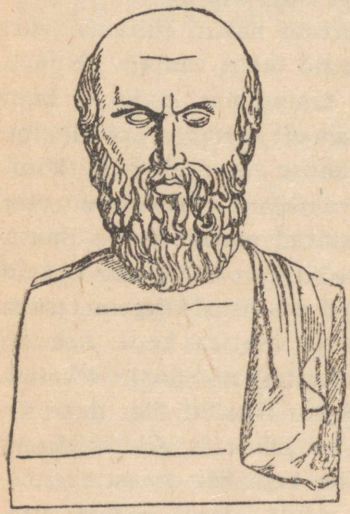
Kreeka näidendeist võisid osa võtta ainult mehed. Seepärast täitsid ka naisteosi mehed. Tragöödias esinesid näitlejad pikkades, eredates, rikkalikkudes rüüdes. Komöödias, milles kujuteldi tavaliste inimeste elu, esinesid näitlejad lihtsates rõivastes. Esinemise puhuks pandi ette suured eredavärvi-

lised teravate näojoontega ja pärani avatud suuga maskid. Seda tehti selleks, et alla kriipsutada näitleja näoilmet. Peale selle esinesid näitlejad nõndanimetatud koturnides — kõrgete kontsadega või koguni kõrgete taldadega kingades, et näitlejaid võiksid näha kõik pealtvaatajad.

Teater etendas Kreekas suurt osa. Ta tõmbas rahva kultuursete huvide ringi ja avaldas talle suurt kasvatavat mõju.

§ 54. Kreeka kirjandus (tragöödia ja komöödia).

Aischylos, Sophokles ja Euripides. Kreeka teatrikunsti õitseng kandub Ateenas Periklese ajale. Kuulsaimaiks kreeka traagikuiks loetakse Aischylost, Sophoklest ja Euripidest.

Aischylos.

Aischylose tragöödiaist on tähelepandavamaid „Aheldatud Prometheus“ ja kolm tragöödiat, mis moodustavad üksteisele jätku — trioloogia „Oresteia“. Eriti liigutas pealtvaatajaid Prometheuse suursugune kuju. Rahvas armastas seda kangelast, inimeste õilist sõpra. Prometheus oli ju see, kes andis inimestele tule, õpetas neid töötama, kinkis neile mõistuse ja tõstis nad sel viisil loomadest kõrgemale. Aischylos näitas, kuidas raevunud Zeus tasub selle eest Prometheusele kätte ja karistab teda. Jumalate karm tahe jälitab Aischylose kangelasi. Aischylose tragöödiates mängib suurt osa veritasu, esivanemate pattude eest needuse ja iidse „silm silma vastu,

hammas hamba vastu" seaduse idee. Tema tragöödiate tegelased on ülevad, kuid pisut kauged elust. Ta kangelased sarnlevad pigemini jumalatega kui Aischylose kaasaegsete inimestega.

Aischylos tõi esmakordselt lavale teise näitleja.

V sajandi keskel e. u. a. täiendas tragöödiat Sophokles, tuues sellesse kolmanda isiku. Sophoklese tuntumad teosed on tragöödiad „Kuningas Oidipus", „Oidipus Kolonoses" ja „Antigone". Neis tragöödiais kujutatakse müütilise kuninga Oidipuse, tema poegade ja tütre Antigone õnnetut saatust. Nad püüavad paremusele, milleski pole nad süüdi, kuid hukkuvad saatuslike olukordade kuhjumisest. Nii loobub Oidipus võimust ja torkab endal silmad välja, kui saab teada, et tema poolt surmatud tundmatu rändur oli ta oma isa. Oidipust jälgivad õnnetused edaspidigi. Ta kaks poega hukkuvad omavahelises võitluses võimu pärast. Ta kuumalt armastatud tütar Antigone mõistetakse surma ainult seepärast, et ta otsustas maha matta oma venna laiba, mis oli visatud mõnitamiseks.

Euripides.

Sophokles näitab oma tragöödiais osavalt, kuidas inimesed vahel hukkuvad saatuse poolt ettemääratud põhjustel. Sophokles näitab ka inimese vaba tahet, mis võitleb pimeda saatuse vastu. Kuid seejuures võidab (Sophoklese järgi) alati jumalate tahe, saatus, millesse uskusid vanad kreeklased. Sophoklese tragöödiate tegelased on siiski hoopis lähedasemad reaalsetele inimestele kui Aischylose kangelased.

Kolmas suur kreeka traagik on Euripides. Tema tragöö-

diad „Medeia", „Hippolytos", „Iphigeneia Aulises", „Iphigeneia Taurises" on laialt tuntud.

Euripides analüüsib väga peenelt inimeste elamusi, tundeid ja kirgi. Suurte kreeka traagikute seas on ta kõige lähemal oma kaasaegsele elule. Euripides võtab oma kangelased kreeka mütoloogiast, kuid annab neile kõik tõeliste inimeste püüded ja tunded.

Aristophanes. Silmapaistvamaid kreeka komöödia kirjanikke oli ateenlane Aristophanes. Tema kirjandusliku tegevuse algus kandub Peloponnesose sõja aegadesse. Aristophanesest on meie ajani säilinud 11 komöödiat: „Ratsurid", „Konnad", „Pilved", „Naised rahvakoosolekul" jt.

Aristophanes pilkab Ateena demokraatiat, mida ta kujutab aru kaotanud vanakesena („Ratsurid"). Pilgatakse tolleaegseid õpetajaid ja filosoofe („Pilved"). Aristophanes ei andnud armu religioonilegi. Peajumalat Zeusi kujutas ta varga ja petisena, Hermest õgijana, Poseidonit aga altkäemaksuvõtjana. Need komöödiad lõbustasid rahvast ülimal määral. Teoste lavastus ainult kõvendas muljet.

Kreeka teatreis etendati päevakohaseid näidendeid: demokraatia ja aristokraatia võitlusest, kodaniku õigustest ja kohustest, riigikorralduse puudustest.

Kreeka kirjanikud põlvnesid enamalt jaolt orjapidajate klassist. Kuid nad oskasid tähele panna nii selle klassi, kui ka kogu ühiskonna elu puudusi. Samuti oskasid nad tähele panna üksikinimese, kodaniku nõrku ja tugevaid külgi. Nad äratasid sellega inimmõtte, sundisid inimesi mõtlema, otsima oma tegutsemisis õiget teed.

Sel viisil olid kreeka kirjanikud oma aja suurmehed. Oma teostega soodustasid nad kreeka kultuuri arengut.

§ 55. Kunst.

Mitte ainult kirjanduses ja teatrikunstis, vaid ka kõigil muudel kunstialadel olid kreeklased suurmeistrid.

Arhitektuur. Kreeka arhitektuuri üle võime otsustada peamiselt kreeklaste templite ja avalike hoonete järgi. Need hooned valmistati kivist, sageli marmorist, ja paistsid silma oma erakordse elegantsi ning iluga. Hoonete üksikuid osi värviti ja kaunistati skulptuursete kujutistega. Täiuslikem arhitektuurne toode on Parthenon — jumalatar Athena tempel, mis oli ehitatud Ateena akropolise tipule. Tähelepandavad olid samuti Ateena Propüleed — akropolisesse viiv suurepärane värav ja legendaarsele Ateena kuningale Erechtheusele (Erechteion) ning Hephaistosele (Theseion) pühendatud templid.

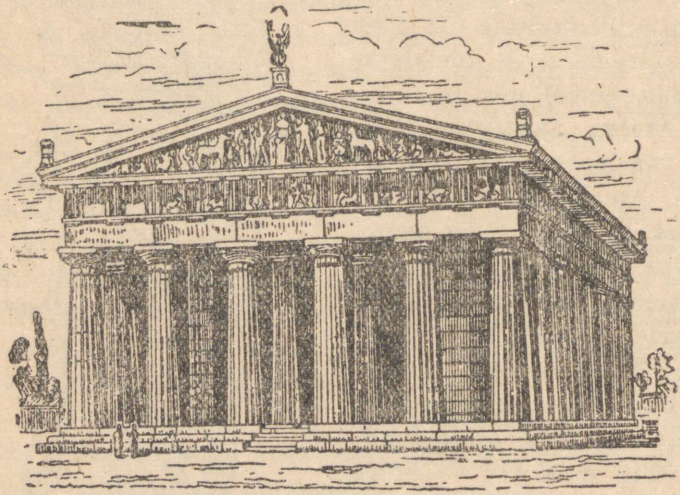
Eristati kolm arhitektuurset stiili: dooria — kõige varasem ja vormilihtsam, joonia, mis paistab silma oma joonte elegantsi ja painduvusega, ja lõpuks korintose — keerukas ja maneerlik. Kõik need stiilid olid vahel ühendatud ühes ehitises. Nii on Parthenon dooria ja joonia stiili elementide ühendus.

Sophokles.

Skulptuur. Väga kõrgel tasemel seisis kreeklastel samuti skulptuur. Oma kõrgeima arenguastme saavutas ta V ja IV sajandil e. u. a.

Kuulsaim kreeka kujur oli Pheidias. Oma loomingus kajastas ta kujukalt Ateena kõrgeima arengu ajastut. Pheidias kujutas eranditult jumalaid. Enamtuntud olid ta kaks hiigelkuju. Üks oli Athena raidkuju Parthenonis. See kuju oli valmistatud elevandiluust ja kullast ning oli 12 m kõrgune. Teine kuju oli troonil istuva Zeusi raidkuju. See asus Olümpias Zeusi templis. See kuju oli niivõrd kuulus, et iga

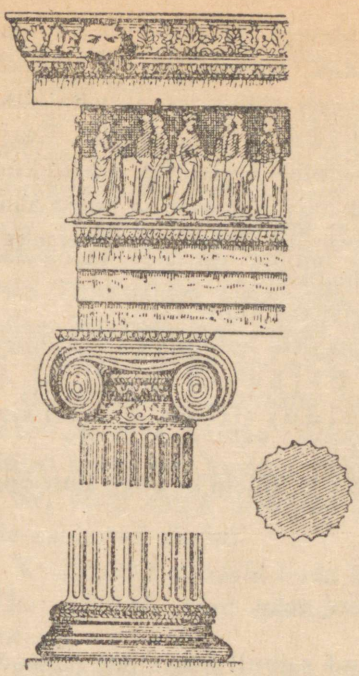

Dooria stiilis Kreeka tempel.

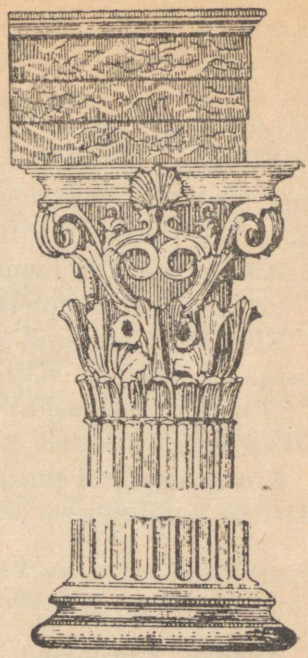
kreeklane pidas tarvilikuks seda näha kas või ükski kord oma elus.

Kreeka skulptorid Polykleitos, Praxiteles ja Lysippos püüdsid oma teostes edasi anda terve inimkeha ilu. Selle eeskuju nägid nad gümnastilistel harjutustel ja võistlustel, mis olid muistses Kreekas nii sagedased.

Peale jumalate ja inimeste kujude oli ka argielu skulptuure: näitlejate, vanakeste, orjade kujusid. Neid kujusid on meie päevini püsinud väga vähe.

Joonia stiilis kolonn.

Korintose stiilis kolonn.

Maalikunst. Maalikunst oli kreeklastel tihedas seoses skulptuuriga. Kõige tuntumad maalijad olid Polygnotos — V sajandi esimesel poolel e. u. a. — ja Apollodoros — sellesama sajandi teisel poolel. Viimasele omistatakse valguse ja varju kasutamise kunsti. Ta oskas suurepäraselt käsitseda pintslit. Apollodorose kujud näisid reljeefsetena ja elavatena.

Kreeklastel oli eriline maalikunsti liik, mis seisnes vaaside kaunistamises. Seda nimetatakse vaasi-maalikunstiks. Vaasidel kujuteldi peamiselt kreeka mütoloogiast võetud süžeesid. Vaasi-maalikunstis saavutasid kreeklased kõrge meisterlikkuse.

Muusika. Muusika oli Kreekas algul tihedasti seotud luu-

lega. Nõnda saadab Homerosel luuletaja Demodokos oma laulusid keelpilli kitara mänguga. Kreeka luuletajad olid samaaegselt ka muusikud. Paljudes müütides jutustatakse muusikute vahelistest võistlustest keel- ja puhkpillidel. Keelpillide muusikale (lüürale ja kitarale) omistasid kreeklased võimet viia kõik inimlikud tunded harmooniasse ja kooskõlla, puhkpillide muusikat (flööti, roopilli) loeti „barbaarseks" muusikaks, mis viib inimese hullustusse.

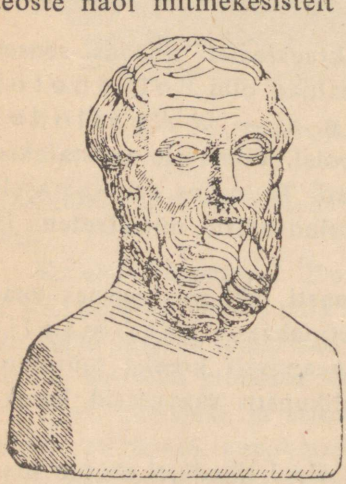
Pikkamööda sai muusika iseseisvaks kunstiks.

Kreeklased tegelesid ka muusikalise heliredeli väljatöötamisega. Filosoof ja matemaatik Pythagoras (VI saj. e. u. a.) ja suur matemaatik Eukleides (III saj. e. u. a.) kirjutasid juba eriteoseid muusikast.

Kreeka kunst oli aluseks Rooma ja hiljem ka kogu Euroopa edasisele kultuurilisele arengule.

§ 56. Teaduste teke.

Ajalugu. Kreeklased on jätnud samuti rikkaliku pärandi teoste näol mitmekesistelt teadusaladelt (ajaloos, matemaatikas, loodusteaduses ja filosoofias). Ajaloolane Herodotos, hüüdnimega „Ajaloo isa", on jätnud meile Kreeka-Pärsia sõdade kirjelduse, mis on viidud kuni 479. a. e. u. a. Ta teos sisaldab rikkalikku ja elavalt esitatud materjali. Ta rändas palju ja nägi palju. Herodotos külastas Egiptust, viibis Babüloonias ja isegi Sküütias. Kõik nähtu ja kuuldu talletas ta oma ajalukku. Kuid Herodotos ei suutnud loomulikult veel anda

Herodotos.

ajalooliste sündmuste teaduslikku seletust. Ta seletab neid jumalate tahtega.

Peloponnesose sõja ajalugu kuni 411. a. e. u. a. esitab ajaloolane Thukydides, selle sõja kaasaeglane ja osavõtja. Thukydides on Herodotosest sügavam. Ta kirjeldab erakondade võitlust ja lahastab Ateena lüüasaamise põhjusi. Kui Herodotos selgitab paljugi jumalate vahelesegamisega, siis otsib Thukydides ajalooliste sündmuste põhjusi inimeste tegudes. Thukydidesel esineb tähelepandav püüd anda teaduslik ja koos sellega ere ning kunstipärane käsitlus.

Hilisemaist ajaloolasist tuleb märkida Xenophoni. Oma teoses „Kreeka ajalugu" jätkab Xenophon sündmuste kirjeldust sealt, kus lõpetas Thukydides.

Sel viisil panid muistsed kreeklased ka sellele teadusharule esimesed alused.

Kreeklased püüdsid leida ka mitmesuguste loodusnähtuste tekke põhjusi. Nad panid aluse loodusteadusele ja filosoofiale.

Filosoofia. Eriti arenes Kreekas filosoofia. See teadus püüdis seletada, mis on maailm tervikuna ja kust on ta tekkinud. Esimesi katsetusi seletada maailma teket tegid Väike-Aasia linnade mõttetargad. Need olid esimesed õpetlased, kes tegelesid matemaatikaga, astronoomiaga ja geograafiaga. Nad ei leppinud seletusega, et kõik on jumalate loodud, vaid otsisid teaduslikke selgitusi. Nii arvas esimene filosoof Thales Mileetosest (VI saj. e. u. a.), et kõik on tekkinud veest. Vesi oli tema arvates kõigi asjade algus.

Kreeka vanematest filosoofidest on eriti tähelepandavad Herakleitos Efesosest (VI saj. e. u. a.) ja Demokritos Abderast (V saj. e. u. a.). Herakleitos tunnistas kõige alglätteks tule. Ta õpetas, et kõik olemasolev asub alalises liikumises ja muutumises. „Kõik voolab. Ei ole võimalik sattuda kahte korda ühte ja samasse voolu." Demokritos uskus, et maailma aluseks pole mitte jumal ega mingi-

sugune vaim, vaid m a t e e r i a. Mateeria koosneb Demokritose õpetuse järgi pisimaist osadest (a a t o m e i s t). Need osakesed asuvad alalises liikumises: kord ühinevad, kord jällegi lagunevad. Aatomite mitmesuguste ühendustega selgitas Demokritos kõik mitmekesised loodusnähtused. Selle vaatekohaga andis Demokritos hävitava hoobi religioonile, mis selgitas kõike jumalate tegevusega. Seepärast on tema esimene silmapaistev m a t e r i a l i s t ja j u m a l a s a l g a j a.

§ 57. Sokrates ja Platon. Aristoteles.

Sofistid. Peloponnesose sõja kahekümne seitsme aasta kestel toimus Ateena ühiskondlikus elus palju igasuguseid muutusi. Varemalt tegelesid kreeka õpetlased peamiselt maailma tekke, kõigi asjade alguse küsimustega. Nüüd aga said seoses klassi- ja erakonnavõitluse teravnemisega põhiküsimusteks ühiskondlikud küsimused riigist, ühiskonnast, kodaniku kohustest ja ülesannetest.

Sokrates.

Nende küsimustega tegelesidki s o f i s t i d. Need olid rändfilosoofid, kes raha eest õpetasid retoorikat, s. t. oskust veenvalt ja kaunilt kõnelda ning osavasti vaielda. Oma tegevusega soodustasid sofistid rahva harimist.

Sofistid väitsid, et maailmas ei ole kõigile inimestele ühiseid elureegleid. Igal inimesel, igal rahvusel on oma vaated voorusele, oma seadused ja elureeglid. „Seepärast", kõnelesid sofistid, „on Ateenas üks ühiskondlik kord, Spartas teine, Pärsias kolmas". Sofistidest oli tuntuim P r o t a g o r a s.

Sokrates. Sofistide vastu astus välja filosoof Sokrates. Peaülesandeks luges ta õigete ja kõigile inimestele kohustuslike teadmiste saavutamise. Enda kohta ütles Sokrates, et „ta teab, et ta midagi ei tea". Tema elureegliks oli Delfi templi pealkiri: „Tunne iseennast."

Sokrates ei andnud kunagi valmis vastuseid. Oma küsimuste ja vastuväidetega püüdis ta jutukaaslast ennast juhtida õigetele otsustele. Sokrates taotles, et jutukaaslane ise veenduks oma väidete ebaõigsuses.

Sel viisil polnud Sokratese eesmärgiks mitte teadmine ise, vaid inimestes armastuse äratamine teadmise vastu. Selles oligi Sokratese arutlusmeetodi olemus.

Sokratest süüdistati riigivastases tegevuses ja ta anti kohtu alla. Kohus mõistis ta surma. Sokratese õpilased ja sugulased tulid vanglasse temaga hüvasti jätma. Nad tegid talle ettepaneku vanglast põgeneda või loobuda oma vaadetest. Kuid Sokrates ei nõustunud. Ta eelistas surra, juues tühjaks talle määratud mürgikarika. Sokrates suri 70 aasta vanuses (399. a. e. u. a.).

Platon ja tema õpilased. Sokratese õpetust jätkas ta õpilane Platon, kes oli pärit suursugusest ja rikkast soost. Platon hakkas kuulama Sokratest kahekümneaastase noorukina ja õppis tema juures kümme aastat.

Pärast oma õpetaja surma hakkas Platon ise õpetama filosoofiat. Suurde varjukate alleedega aeda, kus asus gümnastiliste harjutuste hoone (Akadeemia), kogunesid Platoni kuulajad.

Vastupidiselt Demokritosele arvas Platon, et maailma aluseks pole mitte mateeria, vaid jumal, mõte ehk idee. Platon oli esimene suur idealist. Võrreldes Demokritosega astus Platon sammu tagasi looduse ja ühiskonna teaduslikest selgituskatsetest.

Platoni noorus langes ühte Peloponnesose sõja perioodiga. Jälgides sõda, pealesõjaaegseid sündmusi ja eriti võitlust aristokraatia ja demokraatia vahel, püüdis Platon mõista neid sündmusi.

Ühes oma teoses, mida nimetatakse „Riigiks", esitab Platon „ideaalse", s. t. tema arvates parima riigikorralduse projekti. Ideaalses riigis jagunevad kõik inimesed kolme seisusesse: filosoofideks, sõdureiks ja töölisiks. Filosoofid juhivad riiki, sõdurid kaitsevad teda ja töölised töötavad.

Filosoofide ja sõdurite suhtes kaotab Platon eraomandi. Nad kasutavad kõike ühiselt. Tööliste suhtes jääb aga kõik endiseks. Nad on kohustatud töötama ja ülal pidama filosoofe ja sõdureid. Töölised ei tohi

Platon.

end segada riigi juhtimisse, neil pole poliitilisi õigusi ja nad asuvad orja seisundis. Nõnda kujutles endale ideaalset riiki aristokraat Platon.

Platon jaotas kõik inimesed vabadeks, kes omavad mõistust, ja orjadeks, kes võivad ainult täita isandate käskusid. See oli tüüpiline orjapidaja filosoofia.

Aristoteles. Kreeka filosoof Aristoteles (384.—322. a. e. u. a.) oli antiikaja suurim õpetlane. Enamik ta teoseid on säilinud meie päevini. Aristoteles võttis kokku kogu teaduse arengu teda eelnenud perioodil ja käsitles seda mitmelt alalt. Meie päevini säilinud Aristotelese teosed on pühendatud kõige mitmekesisemaile teaduslikele (füüsika, zooloogia, filosoofia, ajaloo, kunsti jt.) küsimustele.

Aristoteles oskas kasvatada rea õpilasi, kes said hiljem silmapaistvaiks õpetlasiks. Aristotelese teaduslikud teosed soodustasid kõige mitmekesisemate teaduste — filosoofia, matemaatika, mehaanika jt. arengut. Aristotelest nimetatakse

Aristoteles.

ta laialdaste teadmiste ja suurte teaduslike tööde tõttu antiikse teaduse hiiglaseks. Kuid kõigi oma teadmiste juures pidas ta nagu paljud teisedki filosoofid orjust normaalseks nähtuseks. Aristoteles kõneles, et kõik barbarid (s. t. mitte-kreeklased) peavad olema orjad ja et orjus on igavene loodusseadus.

Isegi see antiikaja suur mõtleja ei suutnud vabaneda vaatekohtadest, mis on omased orjapidajate klassile.

§ 58. Kreeka seisund IV sajandil e. u. a.

Sparta hegemoonia. Hävitanud Ateena võimsuse, said spartalased hegemoonia kogu Kreeka üle. Kõikjal kukutasid spartalased demokraatliku korra ja viisid võimule oligarhid, kes teostasid rahva kallal karmi kättemaksu.

Kreeka riikidele oli Sparta hegemoonia väga koormav ja nad ootasid ainult võimalust endalt heita ta iket.

Kasutades IV sajandi algul e. u. a. pärslastega sõjas oleva Sparta raskendatud seisundit, tegid ateenlased katset vabaneda ta hegemooniast. Selle eesmärgiga võtsid nad ette rea samme. Et endine kodanikest koosnev kaitsevägi oli lagunemas, koostasid ateenlased uue suure sõjaväe palgasõdureist. Peale selle taastasid nad Ateena kindlustised ja lõid uue laevastiku.

Kuid ateenlasil ei õnnestunud vabaneda Sparta ülevõimust (hegemooniast). Sparta sõlmis sel ajal leppe Pärsia kuninga Artaxerxesega ja tegi temaga rahu (a. 387 e. u. a.). Selle rahu põhjal keelati igasuguste uute liitude loomine Kreekas. See paiskas segi Ateena plaanid, kes tahtis moodustada liidu Sparta vastu temaga võitlemiseks.

Teebai tõus. Teise katse vabaneda Sparta hegemooniast tegid demokraadid Teebais, kus spartalased olid püstitanud samuti oligarhilise valitsuse. Pagendatud Teebai demokraadid leidsid peavarju Ateenas. 379. a. e. u. a. tungis väike salk neist eesotsas talupojaks rõivastatud juhi Pelopidasega Teebaisse. Seal ühines see salk oma poolehoidjatega ja tappis oligarhid. Demokraatia toetas Pelopidast ja Sparta garnison oli sunnitud linnast lahkuma. Teebai hakkas etendama Kreekas tähtsat osa. Teebai toetusel unistasid paljudki Kreeka linnad vabaneda Sparta sõltuvusest. See lähendas Teebaid Ateenale, kes ootas juhust Sparta vastu välja-

astumiseks. Kuid asi ei piirdunud ainult nende riikide vahelise liiduga Sparta vastu.

Teine Ateena liit. Ateenlased teostasid katse taastada endist võimsust. 378. a. e. u. a. meelitasid nad endi poole palju oma endisi liitlasi ja taastasid Ateena liidu. See oli Teine Ateena liit.

Jõudude ühinemise tulemusena saab Sparta hoobi hoobi järel. Eriti kerkis sel ajajärgul esile andekas juht Epameinondas. Ta seisis Teebai sõjaväe eesotsas ja andis spartalasile ühe hoobi teise järel. Puhastanud spartalasist kogu Boiootia, siirdus Epameinondas Peloponnesosse. Ta jõudis välja kuni Sparta endani. Sparta ajaloos oli see esimene juhtum, kus vaenlane seisis linna väravail.

Linna vallutamine ei õnnestunud, sest Teebai sõjaväe jõud oli murdunud. Nähes Teebai tõusu, kohkusid ateenlased ja reetsid neid. Nad asusid Sparta poolele. Seks ajaks hakkas Ateena liit lagunema. Ühise võitluse asemel Sparta vastu sattusid liitlased omavahel tülli.

Pika võitluse tulemusena osutusid nii Teebai, Ateena kui ka Sparta niivõrd kurnatuks, et nad polnud enam suutelised juhtima Kreeka linnu.

§ 59. Makedoonia. Makedoonia Philippos.

Makedoonia loodus ja rahvastik. Sel perioodil hakkab peaosa etendama Makedoonia. Makedoonia asetseb Kreekast põhja pool. Looduse poolest paistis see maa silma oma karmima iseloomuga. Seal oli palju kõrgeid järske mägesid, milledel kasvas igivanu põlismetsi. Paljad ja sünged kaljud andsid Makedooniale ligipääsematuse ilme. Mägedes puhusid sageli külmad tuuled, talvel aga kattusid jõed jääkattega. Karm loodus harjutas makedoonlasi vastupidavusele. Nad oskasid võidelda igasuguste viletsustega.

Makedoonlased olid kreeklaste hõimud ja väitsid koguni, et nad põlvnevad kreeka jumalaist ja kangelasist.

Muiste oli makedoonlasil nagu kõigil teistel rahvastel sugukondlik kord. Sugukonna keskel tekkis juba sellal ebavõrdsus, vaesteks ja rikasteks kihistumine. Üks kogukond võitis teise ja nii toimus nende ühendamine tugevate ning rikaste juhtide võimu alla. Kõrvuti sellega kasvas seoses vangide võtmisega sõjas ja orjade ostmisega ka orjus. Nõnda tekkis pikkamööda Makedoonia riik.

Philippos ja ta reformid. Makedoonia võimsusele pani aluse kuningas Philippos II (359.—336. a. e. u. a.). Tema ajal algas Makedoonial tugev tõusuaeg. Philippos võttis paljugi üle kreeklasilt ja teostas Makedoonias rea reforme. Ta suurendas ja parandas sõjaväge. Makedoonia sõjaväe relvastis ja organisatsioon tuletas paljuski meelde Kreeka oma. Kuid Philippos täiendas sõjaasjandust: ta seadis jalaväe hulga tihedama ja sügavama rivina üles (kuni 16 rida sügavuti). Jalaväelased kaitsesid end suurte kilpidega ja olid relvastatud ligi 5 m pikkuste odadega. See rivi sai makedoonia faalanksi nimetuse. Seejärel lõi Philippos laevastiku ja parandas rahandust.

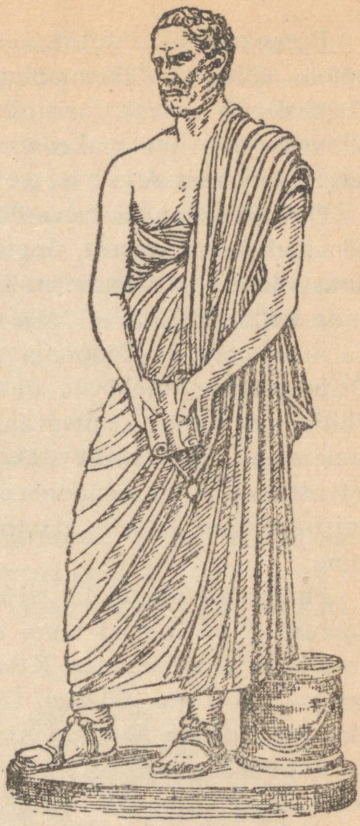
Philippose plaanid. Kasutades kreeklaste vahel valitsevaid lahkhelisid, võttis Philippos endale eesmärgiks saavutada võimu kogu Kreeka üle. Selle eesmärgiga püüdis ta end segada Kreeka asjadesse ja otsis selleks põhjust.

Niisuguse põhjusena esines nõndanimetatud „püha sõda". See tekkis järgmisel viisil. Fookise elanikud vallutasid Delfi, mida peeti Kreekas pühaks ja puutumatuks linnaks, ja rüüstasid Delfi templi aarded. Selle eest otsustasid teebailased koos tessaalialastega Fookist karistada.

Kuid Tessaalia sõjavägi sai lüüa. Siis pöördusid nad abipalvega Makedoonia poole. Philippos seda just ootaski. Ta viis oma väed sedamaid Tessaaliasse ja purustas peale pikemat võitlust Fookise palgasõjaväe.

Aischines.

Demosthenes.

Seejärel suundus Philippos Termopüülide kitsasteele, et vallutada see ja tungida Kesk-Kreekasse. Philippos pidi aga sel korral loobuma pealetungist. Termopüülide juurde koondusid ateenlaste ja teiste kreeklaste sõjaväed, kes olid valmis makedoonlastele vastupanu osutama.

Kahe erakonna võitlus Ateenas. Ateenas endas toimus sel ajal terav võitlus makedoonia ja antimakedoonia erakonna vahel.

Demokraatliku antimakedoonia erakonna eesotsas, kes nõudis võitlust Makedooniaga, seisis suur kreeka kõnemees Demosthenes; aristokraatliku, Kreekat Makedoonia alluvusse tõukava makedoonia erakonna eesotsas seisis aga teine kõnemees Aischines.

Demosthenes oli relvatöökoja omaniku poeg. Ta unistas kõnemeheks saamisest, õppis retoorikat (kõnekunsti) ja harjutas kõnede ettekandmist. Ja tõepoolest sai Demosthenesest enda kallal toimetatud visa töö tõttu silmapaistev kõnemees. Ta astus välja Makedoonia vastu. Kuningas Philippost pidas Demosthenes kreeklaste ohtlikemaks vaenlaseks. Ta pidas Philippose vastu leegitsevaid kõnesid, mida hiljem hakati nimetama „filipikateks". Demosthenes kutsus ateenlasi üles relvastuma ja makedoonlasile vastupanu osutama. Tema unistuseks oli Ateena demokraatliku konstitutsiooni taastamine.

Philippose poolt olid rikkad orjapidajad ja vanad aristokraadid. Nad lootsid tema abiga lämmatada vabade kehvikute ja orjade liikumise. Kreeka kõnemees Aischines oli Philippose poolt ära ostetud. Oma kõnedes kutsus ta ateenlasi üles tunnustama Makedoonia võimu.

Rahvakoosolek kõikus. Kord kaldus ta Demosthenese poole, kord Aischinese poole. Selleks ajaks oli Philippos alistanud endale juba kogu Põhja-Kreeka ja tungis lõppudelõpuks Fookisesse.

Chaironeia lahing (338. a. e. u. a.). Philippose edu kohutas ateenlasi. Viimased sõlmisid teebailastega liidu ja liikusid Philipposele vastu. Algul saavutasid ateenlased mõningat edu, kuid Chaironeia lahingus Fookise ja Boiootia piiril (338. a. e. u. a.) purustas Philippos liitlaste väed. Philippos loobus Atikasse sissetungist ja sõlmis Ateenaga rahu.

Sellest hetkest peale läks hegemoonia Kreekas Makedoonia kätte.

Korintose kongress. Varsti peale Chaironeia lahingut

kutsus Philippos Korintosesse kokku ülekreekalise kongressi. Seal kuulutati välja rahu kõigi Kreeka riikide vahel ja sõda Pärsiale. Seejärel kuulutasid kreeka orjapidajad Korintose kongressil, et nende omand peab jääma puutumatuks ja et keelatakse orjade vabastamine. Niisugused otsused ja sammud võtsid orjapidajad vastu selleks, et ei toimuks ülestõuse või revolutsioone.

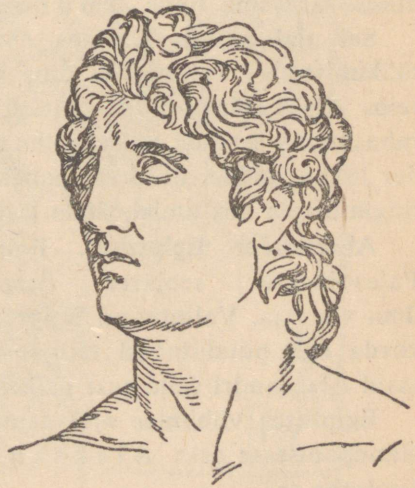
Võitluses demokraatia ja orjade ülestõusude vastu moodustus pikkamööda ainuvalitsuslik sõjaline võim. Kreekas esines ta Makedoonia monarhia kujul.

§ 60. Aleksander Suur ja ta sõjaretked.

Aleksander — Makedoonia kuningas. Peale Philippose surma sai Makedoonia kuningaks tema poeg Aleksander. Ta sündis 356. a. e. u. a. Philippos andis oma pojale hea hariduse. Aleksandri kasvatajaks oli kreeka filosoof Aristoteles. Aleksander tundis ja armastas kreeka kirjandust. Luuleteoseist hindas Aleksander eriti „Iliast". Tema lemmikkangelaseks oli Achilleus, keda ta püüdis kõiges jäljendada.

Aleksandrit huvitas väga sõjaasjandus ja 16. eluaastast peale võttis ta isa sõjaretkedest osa.

Kui Aleksander sai Makedoonia kuningaks (336. a. e. u. a.), oli ta

Aleksander Suur.

ainult 20 aastane. Oma peamiseks ülesandeks luges ta sõjaretke Pärsiasse Idamaade rikkuste vallutamiseks.

Kuid eelkõige tuli tal maha suruda mõningate kreeka riikide ülestõusud. Kreeklased tahtsid vabaneda Makedoonia võimu alt ja tagasi saada oma vabadust. Aleksander teostas kaks sõjaretke Kreekasse ja sundis kreeklased Makedooniale alistuma. Peale seda võis ta kevadel 334. a. e. u. a. suunduda oma vägedega Aasiasse.

Purustanud pärslased G r a n i k o s e jõekese ääres, suundus Aleksander edasi lõunasse mööda Väike-Aasia rannikut. Ta alistas üksteise järel kreeka linnad, lubades neil täielikku vabanemist Pärsia ikkest.

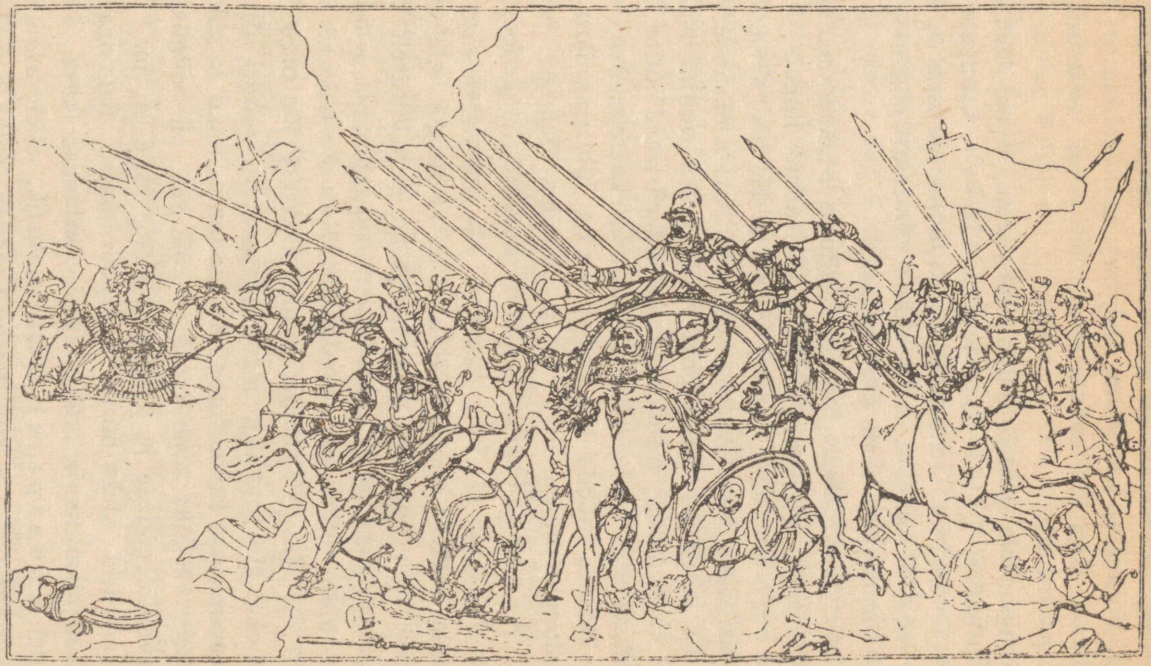
Issose lahing. Vallutanud Väike-Aasia, asus Aleksander teele Süüriasse. Siin kaotasid Pärsia sõjaväed I s s o s e lahingus uuesti. Nende kuningas Dareios päästis end põgenemisega, jättes saatuse hooleks oma perekonna ja kogu oma rikkaliku voori. Dareiose perekond ja ta rikkused langesid Aleksandri kätte.

Peale Issose võitu Aleksander piiras sisse ja vallutas Foiniikia tähtsama linna T ü ü r o s e.

Sel ajal püüdis Dareios astuda Aleksandriga rahuläbirääkimistesse. Vahetuseks oma perekonna vastu pakkus Dareios Aleksandrile Väike-Aasiat, lubas maksta talle määratu rahasumma ja anda naiseks ühe oma tütardest. Kuid Aleksander lükkas tagasi need ettepanekud, nõudes Pärsia kuningalt tingimusteta alistumist. Sõda jätkus.

Aleksander Egiptuses. Foiniikiast siirdus Aleksander Palestiinasse, seejärel Egiptusse ja alistas need ilma vaevata. Vallutanud Egiptuse, ei rikkunud ta kohalikku korda ega puudutanud templeid. Egiptuse preestrid kuulutasid Aleksandri selle eest päikesejumala Amoni pojaks.

Egiptuses viibimise ajal asutas Aleksander Niiluse delta läänepoolsesse ossa A l e k s a n d r i a linna, mis pärastpoole kuulsaks sai.

Issose lahing.

Sel viisil oli nüüd kogu Pärsia riigi läänepoolne osa (Väike-Aasia, Foiniikia, Palestiina, Egiptus) makedoonlaste võimu all. Pärsia riigi lõplikuks purustamiseks tuli vallutada veel ta idapoolne osa.

Gaugameela lahing. Suundunud idasse, ületas Aleksander takistusteta Eufrati ja Tigrise jõe. Ninive varemete lähedal Assüüria küla Gaugameela juures purustas ta Pärsia sõjaväed (331. a. e. u. a.) lõplikult. Dareios põgenes, kuid varsti surmasid ta tema lähikondsed.

Pärast Gaugameela lahingut vallutas Makedoonia armee peaaegu ilma vastupanuta Pärsia tähtsamad linnad — Babüloni, Suusa, Persepolise ja Ekbatana.

Aleksander Kesk-Aasias. Seejärel liikus Aleksander edasi itta. Ta tahtis kinnitada oma võimu tollal tuntud maailma kõige kaugematel piiridel. Palju imepäraseid jutte liikus kreeklaste seas India kohta. Aleksander kavatses seda vallutada. Minnes mööda Kaspia mere lõunarannikut läbis Makedoonia armee Partia ja suundus lõunasse, praegusesse Afganistani. Seejärel tungisid makedoonlased Amu-Darja ja Sõr-Darja jõe orgudesse.

India retk. Lõpuks, 327. a. e. u. a. tungis Aleksander Indiasse. Siin puutusid makedoonlased esmakordselt kokku sõjaelevantidega, keda hindud kasutasid lahinguis. Kuid lõppude-lõpuks vallutasid makedoonlased ka Pandžabi.

Siit otsustas Aleksander minna Gangese jõe orgu. Kuid ülemineku Hüfasise jõest loobusid Aleksandri sõjaväed sõnakuulmisest. India troopiline loodus, vihmad ja äikesed, haigused, väsimus sõjaretkest — kõik see oli valmistanud ette rahulolematuse ja kutsus sõjaväes esile nurina. Sõjaväed nõudsid Aleksandrilt kojupöördumist. Kuningas oli sunnitud alistuma ja andis tagasipöördumise käsu. Induse harujõel Hüdaspesel ehitati laevastik, sellele asetati osa armeed, mis pöördus koju veeteed mööda. Teine osa armeest

liikus aga mööda jõe kallast. Ta laskus Induse suudmeni ja läks sealt mööda ookeani rannikut maad kaudu läände.

Aleksandri surm. Oma kolossaalse riigi pealinnaks muutis Aleksander Babüloni. Ta unistas uutest sõjaretkedest läände — Põhja-Aafrika ja Itaalia vallutamisest. Kuid ettevalmistuste aegu neile sõjaretkedele haigestus Aleksander 323. a. suvel e. u. a. raskekujulisse malaariasse. Ta organism, mis oli kannatanud liiga palju pingutusi, ei talunud haigust. Mõne päeva pärast suri Aleksander. Sellega lõppes ka võitlus Idamaade rikkuste, idapoolsete turgude ja maade pärast.

Peale Aleksandri surma tekkis tema poolt vallutatud territooriumidel rida uusi riike. Need riigid nihutavad nüüd Kreeka, sealhulgas ka Ateena, tagaplaanile. Oma sõltumatuse kaotanud Kreeka lahkus varsti lõplikult ajaloo näitelavalt. Edasi elama jäid ainult kreeka keel ja kreeka haridus, mis Aleksandri sõjaretkede tõttu olid laialdaselt levinud Idamail.

§ 61. Hellenistlikud riigid ja nende kultuur.

Diadohhide võitlus. Et Aleksander ei jätnud endast maha pärijat, siis said ta järglasiks väejuhid ehk, nagu neid nimetati, „diadohhid" (järglased). Diadohhid astusid peagi omavahel pikka ja ägedasse võitlusse määratu riigi maade ja võimu pärast. Lõpuks, 301. a. e. u. a., pärast Ipsose lahingut (Väike-Aasias) veendusid väejuhid, et ükski neist ei suuda enda käes hoida niisugust määratu suurt riiki. Aleksandri kuningriik lagunes kolmeks suureks ja mitmeks väikeseks iseseisvaks riigiks.

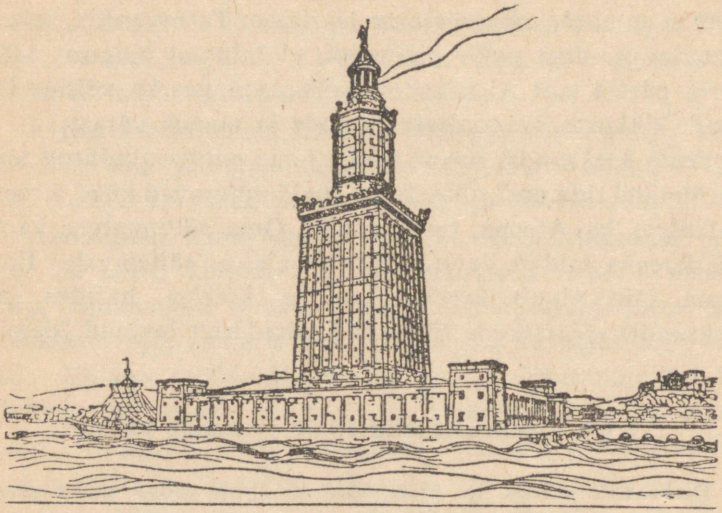
Esimeseks suuremaks riigiks oli Kreeka-Makedoonia kuningriik. Ta haaras endasse Kreeka ja Makedoonia.

Suurem osa Aasia valdusist läks väejuht Seleukosele, kes sai Seleukiidide riigi etteotsa. See oli teine suurem kuningriik, mis eraldus Aleksandri riigist. Seleukiididel ei õnnestunud oma käes pidada kõiki Aasia valdusi. Seleukiidide riigi põhimiseks osaks jäid Süüria ja Mesopotaamia.

Kolmandaks suuremaks riigiks oli Egiptus, mis sattus Ptolemaiose kätte.

Peale selle oli Väike-Aasias veel väikeriike, nagu näiteks Pergamon, Pontos, Rhodose saarel ja muud.

Hellenism. Aleksander Suure vallutuste tõttu levis kreeka kultuur Idamaile. Seal segunes ta kohaliku, idamaise kultuuriga. Seda segunenud kreeka-oriendi kultuuri nimetatakse hellenistlikuks kultuuriks, ta õitsenguajastut aga hellenismiks. Riikides, mis tekkisid peale Aleksander Suure monarhia lagunemist, oli suures aus kreeka keel, kreeka kirjandus, teadus ja filosoofia.

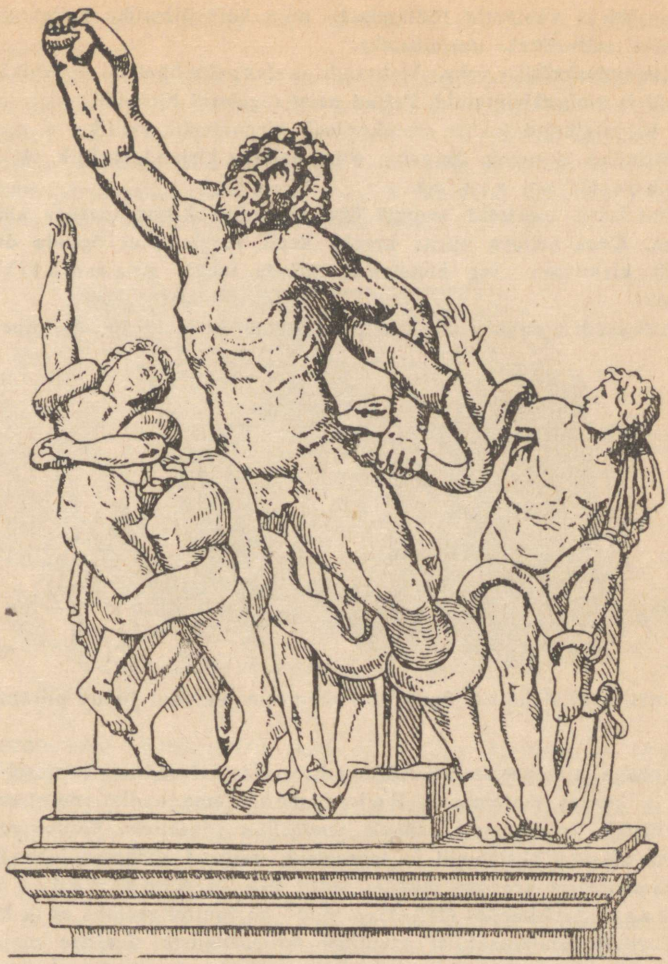

Farose tuletorn Aleksandrias.

Tugevasti elustusid ka kaubandussidemed mitmesuguste riikide kõige kaugemate kohtade vahel. Kreeka kaupmehed ja meresõitjad hakkasid teostama reise „imepärasesse" Indiasse ja „õnnelikku" Araabiasse; hakkasid sigima kaubasuhted teiste kaugete maadega.

Hellenistliku kultuuri peamisiks keskusiks olid: Aleksandria (Egiptuses), Antiookia (Süürias), Pergamon (Väike-Aasias) ja mõningad teised linnad. Eriti paistis silma Egiptuse pealinn, Aleksandria. See linn omas hellenismi ajastul kreeka-oriendi kultuuri keskusena niisamasugust tähtsust, nagu Ateena omas kreeka kultuuri suhtes Periklese ajal.

Aleksandria oli väga suure elanike arvuga suurlinn. Siin elas kreeklasi ja egiptlasi, makedoonlasi ja juute. Siia sõitis kokku kaupmehi kõigist tolleaegse maailma riikidest. Sissesõiduteel linna mere poolt seisis Farose saarel määratu suur majak. Oma suuruse ja ilu tõttu loeti seda üheks maailmaimeks. Aleksandrias oli palju kauneid ehitisi: losse, temp-

Hellenistlik kultuur. Laokoon.

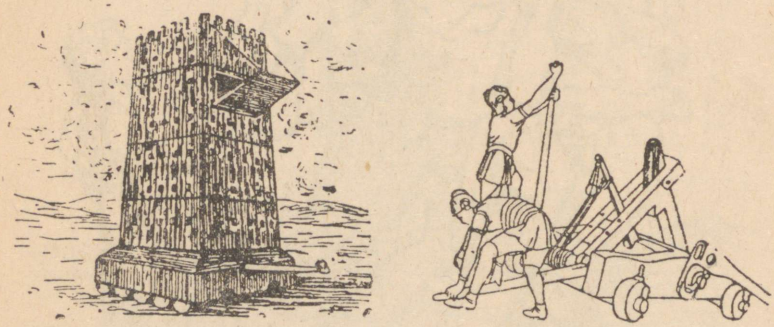
leid, hästikorrastatud platse ja aedu. Kõigist Aleksandria ehitisist tuleb eriti esile tõsta kuulsat muuseumi („Museion"). See oli tolleaegse teaduse keskus, midagi teaduste akadeemia taolist. Selles muuseumis asus määratu suur raamatukogu, milles on olnud, nagu kõneldakse, ligi 500 tuhat mitmesuguste teoste käsikirja-rulli. Siin asusid samuti üksi-

kud saalid ja kabinetid töötamiseks ning kõikvõimalike kollektsioonide kogumid teaduslikeks uurimusteks.

Kirjanduskriitika teke. Aleksandrias elas palju õpetlasi, kirjanikke, luuletajaid ja ümberkirjutajaid. Paljud neist tegelesid kirjandusteoste uurimisega. Sel ajajärgul tekkis esmakordselt kirjanduslik kriitika, s. o. teoste analüüsimine ja nende hinnang. Silmapaistev kirjanduskriitik oli Aristarchos (II saj. e. u. a.).

Õpetlased tegelesid samuti ühe või teise kirjandusteose analüüsimisega. Koos sellega uuriti kreeka keele reegleid, et õppida õigeti ja kaunilt kirjutama ning kõnelema. Nõnda tekkis grammatika kui teadus.

Aleksandria muuseumi kutsuti töötama parimad Kreeka õpetlased.

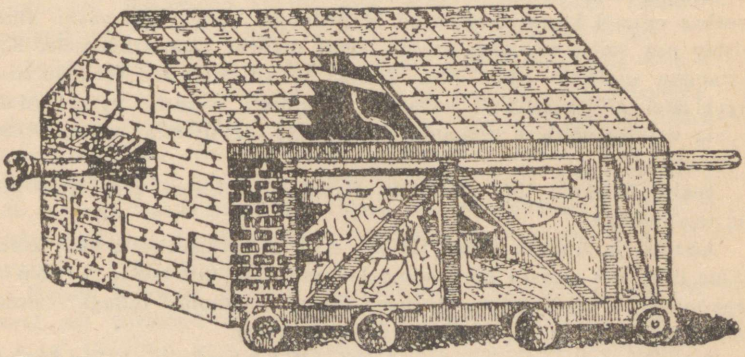
Hellenistlik sõjatehnika. Paremal viskemasin, vasakul liikuv piiramistorn.

Teadus ja sõjaasjandus. Aleksandrias elas III sajandi esimesel poolel e. u. a. kuulus matemaatik Eukleides. Tema andis esimesena geomeetrilistele teadmustele rangelt teadusliku sõnastuse. Tänini on geomeetria aluseks aksioomid ja teoreemid, millised sõnastas juba Eukleides. Geomeetria arengus etendas suurt osa ka Archimedes Sürakuusast. Archimedes (III saj. e. u. a.) on tuntud seeläbi, et ta kasutas esmakordselt matemaatilisi arvutlusi mitmesuguste sõjaliste mehhanismide ehitamisel (linnade piiramiseks, kivide ja noolte heitmiseks). Archimedes pani aluse mehaanikale.

Oma elu lõpul leiutas Archimedes kuulsa kiviheitemasina võitluseks roomlaste vastu, kes olid tema kodulinna Sürakuusa sisse piiranud. Kui roomlased vallutasid linna ja tungisid Archimedese majja, kohkus ta kõige enam oma geomeetriliste joonestuste pärast. Vanaaegsed inimesed jutustasid, et Archimedes peatanud tema majja tunginud sõduri ja öelnud: „Ainult ära puuduta mu jooniseid". Kuid rooma sõdur tungi-

nud talle kallale ja surmanud suure õpetlase (a. 212 e. u. a.). Archimedes oli tollal 75-aastane.

Rakendades matemaatikat ja mehaanikat sõjaasjanduses, lõid kreeklased rea sõjalisi mehhanisme, mida tarvitati peamiselt linnade piiramiseks. Need olid katapuldid ja ballistid (kivide ja liht- ning süütenoolte ja odade viskemasinad). Peale selle täiendati mitmesugust liiki müüripurustamise vahendeid: ramme, kõrgeid liikuvaid piiramistorne, mis veeretati ümberpiiratud linna müüri vastu jt.

Hellenistlik sõjatehnika. Ramm ratastel.

Astronoomia. Astronoomia alal oli kuulus Aleksandria õpetlane Eratosthenes. Kolm sajandit enne uut ajaarvamist püüdis ta tõestada teaduslikult, et Maal on kera kuju, ja määras Maakera mõõted tõelähedaselt. Huvitavaid ja täpseid vaatlusi taeva nähtuste kohta tegid Aristarchos Samosest (III saj. e. u. a.) ja Hipparchos (II saj. e. u. a.). Aristarchos avaldas esimesena mõtte, et Päike on Maast suurem ja et Maa tiirleb ümber Päikese ning samuti ümber oma telje. Hipparchos määras Päikese ja Kuu vahemaa kauguse Maakerast. Kuid need geniaalsed oletused ei leidnud antiikajal levikut.

Antiikajal valitses II saj. u. a. j. väljatöötatud Ptolemaiose astronoomiline süsteem. Selle süsteemi järgi seisab kerakujuline Maa liikumatult ja tema ümber tiirlevad Päike, Kuu ja teised planeedid ning tähed. Ptolemaiose õpetus näis tollal niivõrd õigena, et ta püsis tervelt poolteist aastatuhat, kuni alles Kopernik tõestas, et mitte Päike ei tiirle ümber Maa, vaid vastupidi — Maa tiirleb ümber Päikese.

Hellenistliku ajastu teaduslikud saavutised etendasid inimkonna elus

suurt osa. Nad pärandati hiljem edasi Roomale, seejärel Euroopa rahvastele. Ilma nendeta poleks teadus saanud areneda kaugemale. Sel viisil jättis orjapidav kultuur meile väga hinnalise pärandi mitmesugustel inimteadmuste aladel.

§ 62. Võitlus Makedooniaga ja orjapidajate võimuga. Kreeka vallutamine Rooma poolt.

Kreeka Makedoonia võimu all. Pärast Aleksandri surma tekkisid Kreekas mitmel korral ülestõusud Makedoonia ülemvõimu vastu. Silmapaistev osa selles võitluses kuulus algul oraator Demosthenesele. Kuid vaatamata osalisele edule pidi Kreeka uuesti alistuma Makedooniale. Kreeklastel ei õnnestunud vabaneda peamiselt seetõttu, et sel Makedoonia vastase võitluse perioodil neelas maa jõu sisemine võitlus vaeste ja rikaste vahel.

Tekkis üksikuid liite võitluseks Kreeka iseseisvuse eest, kuid need olid lühiajalised.

Aitoolia ja Ahhaia liidud. III saj. e. u. a. kerkisid esile kaks kreeka riikide liitu, mis astusid Makedooniale vastu. Üks liit tekkis Aitoolia maakonnas, Kesk-Kreekas. Hiljem liitusid Aitoolia liiduga teisedki Kreeka riigid. Liidu eesotsas oli valitav strateeg.

Teine liit, mis organiseerus sel ajal, oli Ahhaia liit. See ühendas põhjapoolse Peloponnesose linnad. Selle liiduga ühinesid sellised suured linnad nagu Siküon ja Korintos.

Pikkamööda ühines Ahhaia liidu ümber palju Peloponnesose linnu ja kogukondi. II saj. lõpul e. u. a. saavutas see liit suure jõu. Ahhaia liidu eesotsas seisis samuti valitav strateeg. Iseseisvusvõitlus Makedoonia vastu põimus võitlusega orjapidajate vastu.

Klassivõitlus Spartas. Spartas toimus sel ajal äge klassivõitlus. Rahalised rikkused kasvasid tunduvalt. Tekkisid suur-orjapidajad ja rikkad põllupidajad. Spartalaste ja perioikide põhiline osa jäi aga ilma maata. Maata rahvas nõudis reforme ja tagasipöördumist vanade Lykurgose seaduste juurde.

Agis IV. Kleomenes III. Nõnda algas laialdane liikumine, mille eteotsa asus 245. a. e. u. a. noor kuningas Agis IV. Ta püüdis ära kasutada rahvaliikumist ja teostada rea reforme.

Agis tegi Nõukogule ettepaneku hävitada võlakohustised ja maa uuesti kõigi kodanike vahel ära jagada. Nõukogu lükkas Agise ettepaneku tagasi. Agis ise tapeti varsti.

Kuid rahvamass oli edasi rahutu ja nõudis reforme. Järgmine kuningas Kleomenes III otsustas ellu viia Agise kavatsetud reformid. Ta

teostas Spartas riigipöörde: efoorid surmati, perioikid said kodanikuõigused. Pärast seda käskis kuningas „Lykurgose seadused" taastada ja läbi viia uus maade jaotus, jagades maa maatuile. See oli revolutsioon, mis oli suunatud suurmaapidajate vastu.

Siis pöördus Ahhaia liidu juht Aratos, kartes revolutsiooni enda juures, abi saamiseks makedoonlaste poole, kellega ta oli kogu aja sõdinud. Orjapidajad kartsid enam kehvikute ja orjade liikumist kui võõraid okupante. Ahhaialased ühinesid makedoonlastega; Sellasia lahingus (221. a. e. u. a.) purustati Kleomenes ja ta pidi põgenema Egiptusesse. Kleomenes lootis sealt leida toetust. Kuid egiptlased ei toetanud teda ja Kleomenes lõpetas oma elu enesetapmisega.

Nabis. Ahhaia liidu ja makedoonlaste võidu tulemusena restaureeriti Spartas oligarhia. Rahvamass ei tahtnud leppida makedoonlaste vägivallaga ja orjapidajate valitsusega. Ta tegi viimase ülestõusukatse türann Nabise ajal. Nabis oli talupoegade massiliikumise eesotsas. Sellest liikumisest võtsid osa ka heloodid, keda Nabis lubas vabastada orjusest. Naabermaad, kus võimul olid suurmaapidajad, liitusid võitluseks Nabise vastu. Vaatamata visale võitlusele kaotas Nabis siiski ja ta tapeti a. 192 e. u. a.

Orjade ülestõus. Kõrvuti demokraatliku liikumisega Kreekas sagenevad sel perioodil ka orjade ülestõusud. Kolmanda sajandi lõpul e. u. a. tõusevad oma orjapidajate vastu Chiose linna orjad. Oma juhi Drimakose juhtimisel saavutavad nad võidu oma isandate üle. Pannakse maksma seadused, milledele peavad alluma nii orjad kui ka isandad. Orjade juht organiseeris isegi erikohtu orjade ja isandate vaheliste kohtuasjade läbivaatamiseks. Kuid peale Drimakose surma kaotati kõik need korraldused. See kutsus esile uue orjade väljaastumise, mis aga samuti maha suruti.

Hiljem, II sajandil e. u. a., puhkesid orjade ülestõusud Atikas, Väike-Aasias ja teistes paikades.

Kreeka vallutamine roomlaste poolt (146. a. e. u. a.). Selleks ajaks muutub läänes tunduvalt tugevamaks Rooma riik. Rooma hakkas juba ammu segama end Kreeka asjadesse. Tal oli koguni õnnestunud vallutada mõningaid Kreeka maakondi. 146. a. e. u. a., kartes demokraatliku liikumise kasvu ja orjade ülestõusu, hakkasid kreeka orjapidajad ise paluma abiks roomlasi.

Rooma sõjaväed tungisid Kreekasse ja alistasid seekord oma ülemvalitsusele kogu maa.

Nõnda lämmatati Rooma vahelesegamisel orjade ja kehvikkonna liikumine. Selleks otstarbeks läksid kreeka orjapidajad kuni Kreeka iseseisvuse kaotamiseni. 146. a. e. u. a. lülitub Kreeka ajalugu vana Rooma ajalukku.

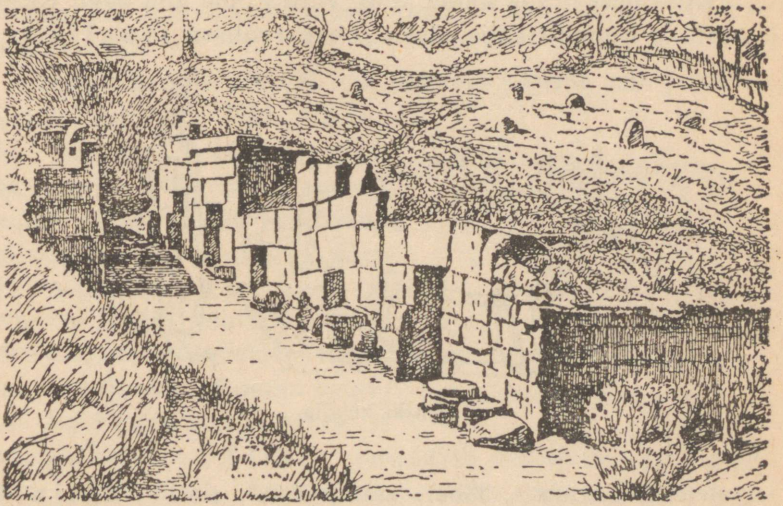
I. Rooma ajaloo varane periood.

§ 63. Muistse Itaalia loodus ja rahvastik.

Itaalia loodus ja rahvastik. Kreekast lääne pool, kitsal ja pikal, kaugele merre küündival Apenniini poolsaarel asetseb Itaalia. Itaaliast lõuna ja lääne pool asetsevad kolm suurt saart: Sitsiilia, Sardiinia ja Korsika. Väikesi saari on Itaalia ümber vähe. Apenniini poolsaare idarannik on ebasobiv laevasõiduks: siin pole peaaegu üldse lahtesid laevade peatuspaikadeks, rannik on kas järsk või üle külvatud liivaleedetega. Läänerannik on sobivam: kaldad on enam lauskjad ja moodustavad mõningaid häid lahtesid.

Itaalia pinnas on viljakam kui Kreeka pinnas. Ka Itaalia on samuti küllalt mägine maa (põhjast lõunasse lõhestab teda Apenniini mäeahelik), kuid ta mäed on vähem järsud ja lähevad paljudes kohtades üle avaraiks viljakaiks

tasandikeks (K a m p a a n i a, L a t i u m). Seetõttu on põllundustingimused Itaalias palju soodsamad kui Kreekas. Kõrgetel mäenõlvadel ja orgudes asuvad ülihead karjamaad. Kliima on Itaalias hea, niiskem ja jahedam kui Kreekas, jõed P o ja T i b e r on veerikkad. Itaalia on viljakas ja metsarikas maa.

Etruski hauakambrid.

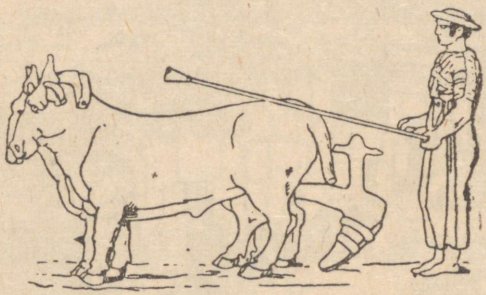
Apenniini poolsaarel elutses palju suguharusid. Põhjas, Po jõe orus, elasid mitmesugused g a l l i d e suguharud. Neist lõuna pool, poolsaare lääneosas, asus E t r u u r i a. Etruskid elasid üksikute linn-kogukondadena. Nad kaubitsesid Lõuna-Itaalia ja Sitsiilia kreeklastega ning Kartaago linnaga Põhja-Aafrikas. Etruskid tegelesid ka mereröövimise ja riisumisega.

Etruskid saavutasid võrdlemisi kõrge kultuurilise taseme. On säilinud nende rikkalikult kaunistatud hauakambreid,

linnamüüride jäänuseid, kunstiteoseid: hõbe- ja pronksnõusid, maalitud vaase, ehteid, kujusid.

Etruskidel oli oma kiri, kusjuures kasutati kreeka tähestikku. Kuid etruskide keel on meile tundmatu. Seepärast võivad õpetlased küll lugeda etruski pealkirju, kuid siiani ei mõista veel nende tähendust. Etruskid olid Itaalia vanim kultuurrahvas.

Etruskidest ida ja lõuna pool, võttes oma alla kogu Kesk- ja osalt ka Lõuna-Itaalia, elasid rohkearvulised i t a a l i k u t e

Etruski kündja.

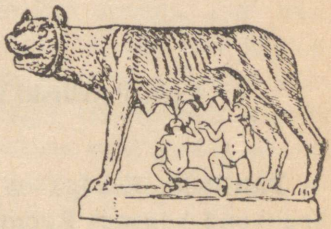
suguharud. Latiumis, Tiberi alamjooksul, elasid l a t i i n i d. Veel rohkem lõuna pool, Samniumi maakonnas ja Kampaania rannikul, elas suur itaalikute suguharu s a m n i i d i d.

Idapoolsed itaalikud elasid mägedes ja Aadria mere rannikul. Need olid mahajäänud suguharud, kelledel säilis kaua sugukondlik kord ja peaaegu üldse polnud linnu.

Läänepoolsed itaalikud — ladinlased ja Kampaania samniitlased olid kultuursemad suguharud. Nad elasid T ü r r e e n i mere läheduses, mille rannikul tekkis varakult kaubandus. Juba muistsel ajal olid tekkinud siia väikesed linnad. Latiumis näiteks oli mitukümmend väikest linn-kogukonda, mis olid ühinenud liiduks. Itaalia lõunaosas elasid k r e e k a k o l o n i s t i d.

Rooma teke. Latiumi linnade seast kerkis esile Rooma. Asundid olid Rooma kohal juba sügavas minevikus, sest linn oli asetatud väga soodsalt: ta asetses seitsmel künkal, laevatava Tiberi jõe vasakul kaldal, kilomeetrit 25 merest. Ümberringi levis viljakas Latiumi org. Tiberi suudmest koguti juba muistsest ajast peale soola. Asundite elanikud tegelesid ka põllunduse ja kaubandusega, peale selle aga jõe- ja mereröövigа. Hilisemal ajal sulasid need asundid üheks Rooma kogukonnaks.

Legend Rooma tekkest. On säilinud legend, mis jutustab Rooma tekkest. Üks Trooja sõja kangelasi Aeneas pääses Trooja hukkumise ajal ja jõudis pärast pikki rännakuid Latiumi. Hiljem asutas ta poeg siia Alba-Longa linna ja Aenease sugu valitses selles. Alba-Longas sündisidki kaksikud — tulevased Rooma asutajad. Neid peeti jumal Marsi ja kuningatütre Rea Silvia poegadeks. Sel ajal oli kuningaks karm Amulius, kes võttis ära Rea Silvia isalt trooni. Kuulda saanud kaksikute sünnist, hakkas Amulius kartma oma võimu pärast ja käskis kaksikud heita Tiberi jõkke.

Kapitooliumi emahunt.

Veevool kandis kaksikud kaldale. Nende kisa peale jooksis kohale emahunt. Ta ei teinud neile mingit viga, vaid hakkas neid koguni toitma oma piimaga. Pärast märkasid kaksikuid kuninga karjused. Üks neist võttis lapsukesed oma kasvatada ja nimetas nad Romuluseks ja Remuseks. Kui Romulus ja Remus suureks kasvasid, maksid nad julmale Amuliusele selle eest kätte, et ta oli tahtnud neid surmata: nad varitsesid teda ja tapsid ära. Kuid Romulus ja Remus ei tahtnud jääda Alba-Longasse ja otsustasid asutada uue linna sinna paika, kust neid olid leidnud karjused. Linna asutami-

sel tekkis nende vahel tüli ja Romulus tappis Remuse. Uue linna nimetas Romulus oma nimega (ladina keeles nimetatakse Roomat „Roma"). Legendi järgi toimus see 753. a. e. u. a. Sellest aastast peale lugesid roomlased oma ajaarvamist.

Rooma teke kandub nii kaugetesse aegadesse, et roomlasil võisid sellest säilida ainult legendid. Neis legendides esinesid tegelastena, nõndasamuti nagu kreeklastelgi, sageli jumalad. Roomlasil oli palju jumalaid. Tähtsamaiks neist peeti Jupiteri (kõue ja välgu jumalat, hüvede andjat), ta naist Junot (perekonna kaitsjat), Marssi (sõjajumalat) jt.

§ 64. Patriitsid ja plebeid. Servius Tullius.

Patriitsid. Esialgu oli Roomas sugukondlik kord. Linna kogukond koosnes Rooma päriselanikest, kes nimetasid end patriitsideks. See nimetus tuli sellest, et perekonna eesotsas seisis isa — „pater", kelle võim oli väga tugev: isa omas õigust müüa oma perekonnaliikmeid orjusse ja isegi neid surmata. Patriarhaalse korra jäänused püsisid Roomas väga kaua aega.

Algul puudus patriitsidel maa suhtes eraomand. Maa oli terve kogukonna ühisomand ja nimetati ühismaaks. Üksikutele perekondadele kuulusid ainult väikesed õuemaad (juur- ja puuviljaaed).

Mitu patriarhaalset peret moodustasid sugukonna. 10 sugukonda moodustasid kuuria, 10 kuuriat triibuse. Triibuseid oli üldse ainult kolm. Patriarhaalsete sugukondade vanemad moodustasid senati ehk vanemate nõukogu, milles oli 300 inimest. Kõik täiskasvanud meesliikmed käisid kuuriate koosolekuil, milledel otsustati tähtsaimad küsimused: juhtide valimine, sõja kuulutamine, rahu sõlmimine. Rooma

riigi tekkimine kogukondadest kandub väga ammusesse aega. Tekkinud riigi eesotsas seisis suguharu juht ehk kuningas. Ta juhtis sõjaväge, oli ülemkohtunikuks ja preestriks.

Plebeid. Rooma elanikkonda, kes ei kuulunud patriitside sugukondlikku kogukonda, nimetati plebeideks. Need olid Rooma kogukonna poolt alistatud suguharud.

Plebeid loeti vabadeks, kuid neil puudusid kodanikuõigused: nad ei võtnud osa rahvakoosolekust, ei teeninud sõjaväes, neid ei lastud patriitside usulistele talitustele; isegi nende abielud patriitsidega loeti mitteseaduslikeks. Plebeidel puudus samuti õigus kasutada ühismaad.

Õigusteta olukord koormas plebeisid üliväga, eriti neid, kes olid jõudnud rikastuda. Eriti raske oli plebeide kehvikkonna seisund, kes kannatas maapuuduse ja võlgade käes. Võlgnikku, kes ei suutnud oma võlga tähtajaliselt tasuda, võis võlausaldaja arreteerida ja pidada oma kodus ahelais 60 päeva kestel. Kui võlg polnud tasutud ka peale seda, siis võis võlgnikku müüa võõrsile orjaks.

Kõrvuti plebeidega olid olemas nõndanimetatud kliendid. Need olid vabad isikud, kes olid langenud sõltuvusse mõnest suursugusest või rikkast roomlasest; viimast nimetati sel puhul patrooniks. Patroon andis oma kliendile maatüki, toetas klienti oma seisundiga, klient aga pidi selle eest osutama mitmesuguseid teeneid oma patroonile, vahel aga lihtsalt tema heaks töötama.

Kliendid sõltusid sel viisil üksikuist isikuist, plebeid aga riigist, mis ei andnud neile kaua aega õigusi.

Servius Tulliuse reform. Legend jutustab, et vanemal ajal valitsesid Roomat üksteise järel seitse kuningat. Esimene neist oli Romulus. Kuningate ajal algas plebeide võitlus võlaorjuse, kodanikuõiguste ja maa pärast. Legendi järgi teostas kuningas Servius Tullius kuuendal sajandil e. u. a. plebeide suhtes väga tähtsa reformi: neid lubati sõjaväkke teenima ja nad said mõningaid poliitilisi õigusi. Ser-

vius Tullius jagas nõndasamuti nagu Solon Ateenas kogu Rooma rahvastiku (niihästi patriitsid kui plebeid) viide varanduslikku liiki. Neid liike nimetati klassideks. Kodanikke, kes ei kuulunud ühtegi neist viiest klassist, nimetati proletaarlasteks („varanduseta"). Iga klass pidi andma kindlaksmääratud hulga sõdureid, kusjuures rikkamad andsid sõdureid rohkem.

Selletõttu omasid rikkad sadakondade (tsentuuriate) viisi peetavail sõdurite koosolekuil alati enam hääli ja koosolekuil oli neil alati ülekaal, sest nad olid üksteisega kokku leppinud.

Vabariigi teke. Seitsmenda kuninga Tarquinius Uhke ajal toimus kuningavõimu langus. Vägivallategude ja hukkamistega kutsus ta enda vastu esile patriitside äärmise meelepaha, kes 510. a. e. u. a. tõusid üles ja ajasid ta maalt välja.

Pärast Tarquiniuse pagendamist võtsid patriitsid riigi juhtimise endi kätte. Rahvas hakkas igal aastal tsentuuriate koosolekuil valima patriitside seast kaht konsulit. Konsuleil oli vähem võimu kui endisil kuningail, sest neid oli kaks ja kumbki neist võis teisele vastu teotseda. Peale selle oli nende ametiaega piiratud üheaastase tähtajaga, mille lõpul võidi konsuleid võtta vastutusele, kui nad olid teostanud seaduserikkumisi või kuritegusid. Ainult sõdade aegu oli konsulite võim piiramatu.

Sel viisil kõvendas vabariigile üleminek veelgi enam patriitside võimu.

§ 65. Patriitside ja plebeide võitlus.

Rahvatribuunid. Pärast kuningavõimu langust patriitside ja plebeide võitlus aina kõvenes. Patriitsid kujutasid endast tollal juba kõrgemat rahvagruppi, aristokraatiat, kes rõhus karmilt rahvast.

Vastuseks patriitside rõhumisele otsustasid plebeid, nagu kõneleb vanajutt, täielikult lahkuda Roomast ja siirdusid Pühamäele (494. a. e. u. a.), mis asetses Rooma läheduses. Patriitsid kohkusid, sest plebeide lahkumine oleks nõrgendanud sõjaväge, ja tegid suuri järeleandmisi: plebeid said õiguse valida endile erilisi kaitsjaid — rahvatribuune. Algul oli tribuune kaks, kuid pärastpoole ulatus nende arv kümneni.

Liktorid, Rooma konsulite kaitse.

Rahvatribuunid said suured võimupiirid: nad võisid seisma panna iga konsulite ja muude ameti-isikute korralduse (peale sõjaliste käskude). Selleks jätkus neil „veto" (keelan) sõna lausumisest. Tribuuni isik loeti puutumatuks. Et olla igal ajal valmis plebeide abistamiseks, ei tohtinud rahvatribuunid linnast lahkuda ja nende majauksed jäid kogu ööks-päevaks avatuks igale plebeile. Tribuun sai plebeid aidata praktiliselt siiski ainult nõuga.

Kohus jäi Roomas patriitside kätte, aga et seadused ei olnud kusagil üles kirjutatud ja kohut mõisteti tava kohaselt, siis võisid patriitsid seda kuritarvitada oma huvides. Seepärast hakkas rahvas nõudma seaduste kirjapanemist. Patriitsid panid kaua vastu, kuid lõpuks olid siiski sunnitud järele andma. 451. a. e. u. a. valiti eriline kümneliikmeline komisjon (detsemvirid) ainuüksi patriitside seast. Sellele komisjonile tehti ülesandeks seadused ühe aasta jooksul üles

kirjutada. Kuid see ei suutnud oma tööd lõpetada ühe aasta jooksul ja 450. a. valiti uued detsemvirid, seekord pool koosseisu plebeidest. Teine komisjon viis töö lõpule. Seadused lõigati kaheteistkümnele vasktahvlile ja asetati välja linna peaplatsile (f o o r u m i l e).

12 tahvli seadused tõid plebeide suhtes vähe uut. Endiselt olid keelatud abielud patriitside ja plebeide vahel, karm võlaseadus oli jäänud muutmata, kuigi oli mõnevõrd alandatud võla protsendimäära.

Seepärast jätkasid plebeid võitlust oma õiguste eest.

Võitlus konsulivõimu ja maa pärast. Rahvatribuunid L i c i n i u s ja S e x t i u s esitasid rahvakoosolekule järgmised seadusprojektid:

1. Keegi ei tohi omada rohkem kui 500 jugerumi * ühismaad.
2. Üks konsuleist peab olema plebei.

Need seadused olid väga tähtsad ja patriitsid osutasid nende elluviimisele meeleheitlikku vastupanu. Nad meelitasid teisi tribuune panema seadusprojektile „veto". See võitlus kestis kümme aastat. Kümme aastat järgemööda valisid plebeid Liciniuse ja Sextiuse rahvatribuunideks ja need esitasid igal aastal oma seadusprojektid. Viimaks, a. 366 e. u. a. olid patriitsid sunnitud järele andma. Liciniuse ja Sextiuse seadusprojektid võeti vastu ja Sextius sai esimeseks plebeide konsuliks.

Umbes sellesama aja paiku sai plebeidele kättesaadavaks ka d i k t a a t o r i ametikoht. Diktaator nimetati ametisse ainult riigi äärmise ohu silmapilgul. Senati korraldusel määras selle üks konsuleist silmapaistvate kodanike seast. Diktaatorile kuulus piiramatu kodanline ja sõjaline võim, kuid ainult 6 kuuks. Selle tähtaja möödumisel pani diktaator oma volitused maha.

---

* 1 jugerum — umbes 1/4 ha.

Kui Rooma riik laiendas oma piire, loodi uued ametid. P r e e t o r i d juhtisid kohtuid, t s e n s o r i d jaotasid kodanikke varanduslike liikide järgi ja koostasid senaatorite nimistuid, e d i i l i d hoolitsesid Rooma kaitsemise ja ta toiduainetega varustamise eest, k v e s t o r i d juhtisid riigilaegast.

Visa võitluse tulemusena omandasid plebeid juurdepääsu kõigile neile riiklikele ameteile. Sellest ajast peale omandasid suure tähtsuse ringkondade (triibuste) koosolekud. Siin olid ülekaalus plebeid ja seepärast võisid nad enamiku küsimusi lahendada oma kasuks.

Plebeide võit. Nõndaviisi said plebeid õiguse pidada kõiki neid riiklikke ameteid, mis varem olid patriitside käes. Võlaorjus hävitati: 326. a. e. u. a. anti välja seadus, mis keelas kodanike orjadeks muutmise.

Plebeide kehvikkonna seisund paranes pisut. Kõik plebeid said nüüd poliitilised õigused. Kuid riigi valitsemisele plebeide kehvikkonda siiski ei lastud. See saavutati seeläbi, et riigiametite eest Roomas ei tasutud, ja seepärast võisid neid pidada ainult rikkad inimesed. Pikkamööda kujunesid Roomas mõnikümmend perekonda, kelle liikmed põlvest põlve valiti kõrgematele riiklikele konsulite, preetorite, tsensorite jt. ametikohtadele. Seda uut rikaste teenistus-aristokraatiat, kellele kuulusid Roomas kõik tähtsamad ametikohad, nimetati n o b i i l i d e k s („nobilis“ — kuulus, suursugune).

Järelikult ei suutnud plebeid, vaatamata sellele, et nad saavutasid paljugi õigusi, neid täielikult teostada, sest selleks oli vaja omada vaba aega ja raha.

§ 66. Itaalia vallutamine.

Vaatamata sellele, et Rooma siseriigis käis patriitside ja plebeide vahel äge võitlus, vallutas Rooma pikkamööda Itaalia.

Vallutused olid eelkõige vajalikud patriitsidele ja rikastele plebeidele, sest see võimaldas anastada vallutatud rahvaste maid. Kuid ka plebeide kehvikkond sai osa maid. Seepärast teeniski Rooma talupoegkond meeleldi sõjaväes ja selle talupoegkonna kätega vallutati kahe sajandi kestel peaaegu kogu Itaalia.

V sajandil e. u. a. pidasid roomlased palju sõdu naaberrahvastega. Nende sõdade tulemusena vallutasid roomlased etruskidelt Tiberi alamjooksu parema kalda.

Gallide rünnakud. IV sajandi algul e. u. a. siirdusid Po jõe orust Etruuriasse g a l l i d. Läbinud Etruuria, ründasid nad Roomat. Aastal 390 e. u. a. purustasid gallid Rooma armee, ja vallutanud elanike poolt maha jäetud Rooma, purustasid selle peaegu tervenisti. Pärimus kõneleb, et ainult väike salk noorukeid varjas end Rooma ligipääsematus linnuses K a p i t o o l i u m i s. Gallide katse vallutada Kapitoolium rünnakuga ei õnnestunud. Siis asusid nad selle piiramisele. Kord öösel hakkas nende väesalk ettevaatlikult üles ronima mööda järsakut Kapitooliumi nõlva. Gallid liikusid nõnda vaikselt, et keegi ei kuulnud neid. Ühel gallil õnnestus pääseda isegi päris üles. Kuid samal hetkel tõstsid hirmsat kisa ja kära haned, kes olid pühendatud jumalatar Junole ja asusid seetõttu Kapitooliumi templis. Roomlased ärkasid ja paiskasid kuristikku kogu gallialaste väeüksuse. (Siit ongi pärit väljend „haned päästsid Rooma".)

Saanud roomlasilt määratu suure lunaraha, 1000 naela* kulda, lahkusid gallialased. Kuid veel hiljemgi ründasid nad mitmel korral Rooma territooriumi, kuigi neil ei õnnestunud enam vallutada linna. Peale Rooma purustamist gallide poolt ehitati ta uuesti üles ja kindlustati tugevasti.

Latiinide sõda. IV sajandi keskel e. u. a. ajasid roomlased Lõuna-Latiumist välja sõjaka v o l s k i d e suguharu ja astusid liitu ladina linnadega. Kuid ladina liitlased polnud rahul room-

* Rooma nael kaalus keskmiselt umbes 327 grammi.

laste rõhumisega ja tõstsid a. 340 e. u. a. mässu ning nõudsid, et üks konsuleist ning pooled senaatoreist valitaks ladinlaste seast.

Rooma lämmatas selle mässu, Ladina liit saadeti laiali ja endised liitlased pidid alistuma Roomale.

Sõjad samniitidega. Raskeim ja tähtsaim sõda, mis Rooma pidas IV sajandil ja III sajandi algul e. u. a., oli sõda samniitidega. See algas rikka ja viljaka Kampaania maakonna pärast ja jätkus vaheaegadega a. 327 kuni 290 e. u. a. Sõja algul elasid roomlased üle raske lüüasaamise. Samniitlased piirasid Rooma armee metsaga kaetud Caudiumi kitsastikus sisse ja see alistus häbistavail tingimustel. Roomlased pidid läbi minema „ikke alt": maasse pisteti kaks oda ja üles oli põiki seotud kolmas; relvadeta Rooma sõdurid pidid ükshaaval minema odade vahelt läbi vaenlase pilkerahe all.

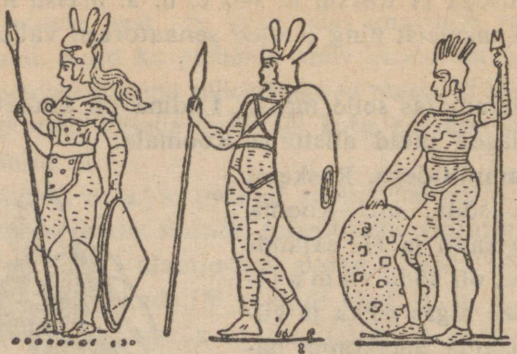

Kergelt-relvastatud Rooma sõdur — linguheitja.

Sel ajajärgul olid roomlased seda raskemas seisundis seetõttu, et nende vastu tõusid üles nii etruskid kui ka gallid. Kuid need suguharud polnud liitunud ja Rooma väljus lõppude-lõpuks võitjana.

Suurem osa samniitlasi muudeti Rooma liitlasiks. Hiljem alistas Rooma endale ka Põhja-Etruuria. Pärast neid sõdu oli kogu Kesk-Itaalia ja osa Põhja-Itaaliastki roomlaste käes.

Pyrrhose sõjad ja Lõuna-Itaalia vallutamine. Lõuna-Itaalias asuvaist kreeka linnadest oli tugevaim rikas Tarentum. Temaga alustasidki roomlased sõda peale Kesk-Itaalia vallutamist. Tarentlased kutsusid appi Epeirose kuninga

Samniitide sõdurid.

Pyrrhose. See oli auahne inimene, kes unistas Makedoonia Aleksandri vägitegudest. Ta oli meeleldi nõus Tarentumit aitama ja ilmus 280. a. kevadel e. u. a. Itaaliasse. Temaga koos oli 20-tuhandeline armee jalaväelasi, 3 tuhat ratsurit ning samuti hulk sõjaelevante.

Roomlased purustati juba esimeses lahingus. Nad ei osanud siis veel võidelda lahinguelevantidega, keda Rooma sõjavägi kartis.

Järgmisel aastal kohtusid roomlased uuesti Pyrrhosega. Lahing oli eriti äge ja vältas kaks päeva. Roomlased purustati uuesti, kuid ka Pyrrhos kandis nii suuri kaotusi, et hüüdis: „Veel üks niisugune võit ja mulle ei jää enam sõdureid!" (Siit ongi tulnud väljend „Pyrrhose võit".)

Pyrrhos mõistis, et sõda Roomaga venib väga pikaks — Pyrrhose jõud olid lõppemas. Seepärast otsustas ta mõneks ajaks lahkuda Itaaliast ja läks Sitsiiliasse sõdima. Kui ta pöördus uuesti Itaaliasse, koondasid roomlased oma jõud ja lõid ta puruks.

Pärast seda ei teinud roomlasile suurt vaeva vallutada kogu Lõuna-Itaalia. Kogu Apenniini poolsaar, välja arvatud Po jõe org, läks nüüd Rooma kätte.

§ 67. Rooma sõjavägi. Itaalia Rooma valitsuse all.

Rooma sõjavägi. Rooma väljus sageli võitjana võitlusest oma hästi organiseeritud ja tolle aja kohta suurepäraselt relvastatud sõjaväe tõttu.

Rooma armee peamise osa moodustas raskelt-relvastatud jalavägi, mis värvati peamiselt talupoegade seast. Jalaväelased olid relvastatud lühikeste kaheteraliste mõõkadega ja pika viskodaga. Kaitseks olid neil soomusrüü, kiiver ja suur kilp. Sõjavägi koosnes mitmest leegionist (rügemendist). Igas leegionis oli peale raskelt-relvastatud jalaväelaste veel teatud arv kergelt-relvastatud jalaväelasi ja ratsanikke.

Epeirose kuningas Pyrrhos.

Lahingu ajal rivistus leegion kolmele lahingujoonele. Esimeses seisid noored sõdurid, teises elatunumad ja kolmandas kõige kogenenumad ja karastatumad sõdurid. Lahingut alustasid tavaliselt kergelt-relvastatud jalaväelased, kes seisid leegioni rinde ees. Kui vastane hakkas neid suruma, taandusid nad ja lahingusse astus esimene rivijoon. Eelkõige heitsid sõdurid vastase pihta pikad viskeodad. Kilpidesse kinni jäädes painutasid odad oma raskusega kilbi alla ja võtsid vaenlaselt võimaluse sellega vabalt teotseda. Peale seda algas käsitsivõitlus mõõkadega.

Kui esimene rivijoon väsis, astus lahingusse teine ja ainult kõige otsustavamal hetkel astus hulka kolmas rivijoon. Sõdurid allusid rangele sõjalisele distsipliinile.

Leegiones teenisid ainult Rooma kodanikud. Roomale

alistatud kogukonnad (nõndanimetatud liitlased) andsid abivägesid.

Kindlustatud laager. Sõjamasinad. Rooma sõjaväes mängis väga tähtsat osa kindlustatud laager. Sõjaretkedel ehitas Rooma sõjavägi peatuspaikadel alati laagri. See löödi tavaliselt üles mäekallakul ja omas ristküliku kuju. Laager piirati sügava kraavi ja valliga. Igas neljas küljes oli väljapääs. Laagri sisemusse püstitati telgid. Igal sõjaväeosal oli laagris oma kindlaksmääratud paik. Laagri keskel asus plats, millele oli üles löödud väejuhi telk. Siin seisis ka altar ja siia oli jäetud koosoleku koht.

Rooma leegionär.

Roomlased võitsid palju lahinguid ja vältisid paljugi lüüasaamisi tänu oma oskusele ehitada kindlustatud laagrit.

Rooma sõjaväes kasutati mitmesuguseid mehaanilisi vahendeid, mis sarnlesid kreeklaste ja makedoonlaste poolt tarvitatavatega: katapulte noolte viskamiseks, balliste kivide ja suurte noolte heitmiseks, määratu suuri liikuvaid puust torne, mis veeti piiratava linna müüride juurde, mitmesuguseid varjukatuseid, mis varjasid piirajaid rünnakute aegu, ramme kindlustiste ja linnamüüride purustamiseks jne.

Ühismaa. Itaalia alistamine. Vallutades mingisugust Itaalia maa-ala, võtsid roomlased kolmandiku maad riigi kasuks. Äravõetud maa muutus ühismaaks (ager publicus). Üks osa sellest jäeti kõigi Rooma kodanike ühiseks kasutamiseks,

teine osa läks väikeste tükkidena kõige vaesematele kodanikele, kolmas osa müüdi ära. Kõige sagedamini sattus see osa suurnike kätte. Seetõttu toimus ühismaa pärast võitlus rahva ja suurnike vahel juba ammusest ajast.

Vallutatud alade rahvastikku kohtles Rooma mitmesuguselt: mõningad Itaalia alistatud linnad said täielikud kodanikuõigused; teiste linnade elanikelt võeti õigused ja neil polnud hääleõigust Rooma rahvakoosolekuil. Niisugust jagamist teostas Rooma vallutatute seas selleks, et tal oleks kergem valitseda, vallutatud rahvastel aga raskem üksteisega kokku leppida ja ühiselt üles tõusta. „Jaota ja valitse" — niisugune oli Rooma poliitika reegel.

Enamikke alistatud Itaalia suguharusid nimetati liitlasiks. Roomlased jätsid neile õiguse säilitada oma sisemine korraldus, kuid liitlaste kõik välisküsimused olid Rooma käes. Liitlased andsid Rooma armeesse abivägesid. Maksusid ei maksnud nad nagu kõik teisedki Itaalia elanikud.

Sel viisil hoidis Rooma oma liitlased tugeva distsiplineeritud sõjaväe ja kavala poliitika („jaota ja valitse") abil alistumuses.

§ 68. Roomlaste usund.

Polüteism. Ürgsed loodusekujutelmad viisid roomlased usule jumalatesse. Peaaegu igal esemel ja nähtusel oli oma jumalus. Olid olemas jõe, metsa, tee, kolde jne. jumalad. Maasse visatud seemnel oli oma jumal, kasvaval kõrrel teine jumal, õitsval viljapeal kolmas jumal, küpseval neljas. Lapse elu juhtisid 43 jumalat: oli äsjasündinu esimese karje jumal, hällijumal, üheksanda elupäeva jumal jne. Iga perekond austas oma esivanemate-kaitsjate hingi. Neid häid perekonna vaimusid nimetati laarideks. Nende kujud seisid kodukoldel erilises kapikeses. Kui perekond lõunatas, siis asetati laaride kujukeste ette samuti rooga väikestes kausikestes. Perekondlike pidude aegu ehiti laare lilledega. Koduste jumalate hulka kuulusid ka penaadid — sahvri ja kodukolde jumalad.

Vestaneitsi.

Juba üsna varakult tekkisid roomlasil ka üldised jumalad, näiteks Janus — ukse, värava ja iga töö alguse jumal, Vesta — koldejumalatar jt. Kõrgemaiks jumalaiks vanas Roomas loeti Jupiteri, Junot, Marsi ja Quirinust. Jupiter oli peajumal, ta andis maale viljakust ja saatis valgust, vihma, pikset ja kõue. Mars ja Quirinus olid sõjajumalad; Juno, Jupiteri abikaasa, oli abielude ja perekonnaelu kaitsja.

Religioossed kombed. Roomlaste elus etendasid suurt osa religioossed kombed. Pidi täpselt teadma, missuguse jumala poole tuli pöörduda ühel või teisel puhul, missuguseid sõnu ühel või teisel puhul lausuda, missuguseid tõotusi anda või missuguseid ohvreid tuua. Roomlased arvasid, et pisimgi viga rikub asja. See ei takistanud neid siiski parajal juhul petmast oma jumalaid. Kui näiteks tõotati jumalaile ohverdada 30 pead (mõeldi kariloomi), siis võis neid päid asendada moonipeadega.

Preestrid. Kreeka religiooni mõju. Rooma usundi sellise iseloomu juures mängisid suurt osa preestrid. Nad ühinesid mitmesuguseiks kolleegiumeks (liitudeks). Tähtsaimad olid pontifeksid — kohtuseaduste ja tavade tõlgendajad. Pontifeksid määrasid samuti kindlaks, missugused päevad on soodsad ühiskondlike küsimuste lahendamiseks, missugused aga ebasoodsad. Nende juhtimisel oli kalender, mis algul oli Roomas ülikeerukas ja -segane.

Teised preestrid tegelesid näiliselt jumalate tahte ennustamisega. Ühed tegid seda lindude lennu järgi, teised ohvriloomade sisikonna järgi.

Suures austuses olid vestaneitsid — jumalatar Vesta preestritarid. Nad pidid hoidma kustumatu tule Vesta altaril ja andsid tõotuse 30 aasta jooksul jääda vallaliseks. Kui mõni vestaneitsi murdis seda lubadust, siis kaevati ta elavalt maasse.

IV sajandist e. u. a. alates astuvad roomlased tihedaisse suhetesse Kampaania ja Lõuna-Itaalia kreeklastega. Algab enamarenenud kreeka religiooni tugev mõju rooma religioonile. Esialgu ei kujutlenud roomlased jumalaid inimesekujuliste olenditena. Nõnda näiteks kujutati Marsi odakujulisena, Jupiteri kivist noole kujulisena. Hiljem tekkisid

kreeklaste mõjul esimesed inimtaolised jumalate kujud. Seepärast lõid roomlased kreeklaste eeskujudel ka oma mütoloogia, s. t. jutustised jumalaist.

Pikkamööda ilmuvad Roomas ka kreeka müüdid ja legendid, näiteks Herkulesest (Heraklesest) ja teistest jumalaist ning kangelasist. Jumalaid hakatakse kreeka kombe kohaselt kujutama inimeste taolistena ja valmistama nende kujusid. Rooma religiooni ilmuvad uued, kreeka jumalad, näiteks jumal Apollon. Teised rooma jumalad hakkavad samastuma vastavate kreeka jumalatega. Rooma peajumal Jupiter samastub Zeusiga, Juno Heraga, Minerva Athenaga jne.

Roomlased ei osanud veel nagu kreeklasedki teaduslikult selgitada looduse ja inimelu nähtusi. Neile näis, et kõik sõltub jumalate tahtest.

II. Rooma vallutused väljaspool Itaaliat.

§ 69. Esimene Puunia* sõda (a. 264—241 e. u. a.).

Kartaago. Põhja-Aafrikas, praeguses Tunises, asetses Kartaago linn. Selle olid muiste asutanud foiniikia linnast Tüürosest tulnud väljarändajad. III saj. e. u. a. oli Kartaago Vahemere rikkaim ja võimsaim linn. Ta kaupmehed omasid kaubaasundeid kogu Aafrika põhjarannikul, Sitsiilias, Sardiinias, Korsikas ja Hispaanias. Julged kartaago meresõitjad käisid koguni Atlandi ookeanis.

Kartaagol oli tugev sõjalaevastik. Ta meremehed paistsid silma oma osavuse ja julgusega. Kartaagolasil oli samuti suur sõjavägi.

Sõja põhjused. Algul olid Kartaago ja Rooma sõbralikes suhetes. Kuid vastavalt Rooma tugevnemisele kasvasid ta isud. Rooma maaomanike ja kaupmeeste tähelepanu tõmbas endale viljakas Sitsiilia. Suurem osa sellest saarest kuulus

---

* Rooma sõdu Kartaagoga nimetatakse Puunia sõdadeks seetõttu, et see tuleneb ladina sõnast „puni", s. o. foiniiklased.

tollal Kartaagole, ta idarannikul asusid aga kreeka linnad, kes olid vaenus niihästi Kartaagoga kui ka üksteisega. Roomlased segasid end sellesse võitlusse ja Rooma väeüksus vallutas Messana (praeguse Messina) linna. Siis kuulutas Kartaago valitsus 264. a. e. u. a. Roomale sõja. Nõnda algas esimene Puunia sõda Kartaago ja Rooma vahel.

Sitsiilia vallutamine ja laevastiku ehitamine. Roomlasil õnnestus liidus sürakuuslasiga vallutada peaaegu kogu Sitsiilia, välja arvatud rannikuäärsed kindlustised. Need jäid kartaagolaste kätte, sest Kartaago laevastik valitses merel.

Lõplikuks võiduks Kartaago üle oli Roomal vaja tugevat laevastikku, kuid roomlasil olid ainult väikesed laevad, mis ei suutnud võidelda kartaagolaste viietekiliste laevadega. Roomlased asusid laevade ehitamisele ja ehitasid ühe aasta kestel 120 suurt laeva. Lisaks sellele mõtlesid nad välja ühe tehnilise vahendi: nad hakkasid laevadele tegema heidetavaid sildu, millel olid otstes konksud (neid nimetati „kaarnateks"). Kui laevad lähenesid lahingu ajal üksteisele, hakkasid allalastavad „kaarnad" vaenulise laeva poordist kinni ja Rooma sõdurid jooksid neid sildu mööda vastase laevatekile. Seal tekkis võitlus, milles kogenud Rooma jalavägi oli kartaagolasist üle.

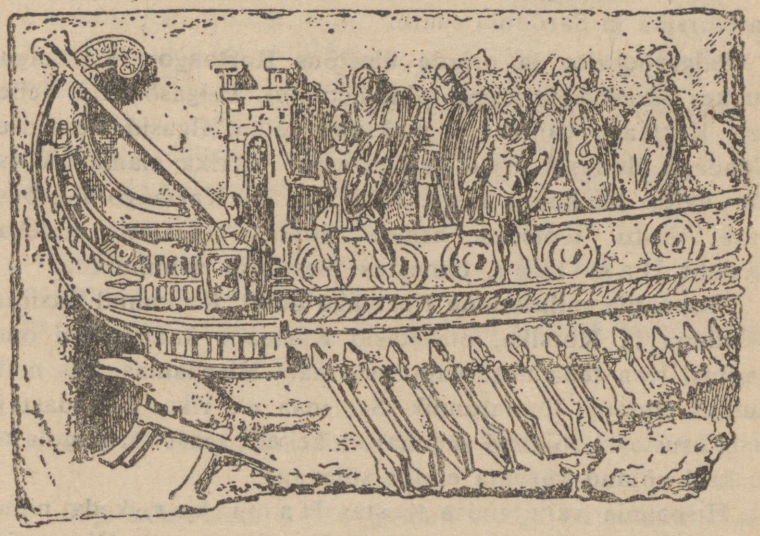
Heidetavate sildade kasutamise tõttu saavutas Rooma laevastik 260. a. e. u. a. esimese suurema võidu kartaagolaste üle Sitsiilia põhjarannikul.

Roomlaste kaotus Aafrikas. Pärast seda võitu otsustas Rooma senat sõja üle viia Aafrikasse. Selleks otstarbeks koondati suur laevastik ja 256. a. kevadel e. u. a. viidi see Aafrika rannikule. Rooma armee maabus Kartaago lähedal. Roomlased asusid otsekohe rüüstama Kartaago territooriumi: üle 20 tuhande vangi saadeti Itaaliasse ja muudeti orjadeks.

Kuid peagi hakkasid talupojad, kelledest peamiselt koosnes Rooma armee Aafrikas, nõudma kojusaatmist, põhjuseks

tuues oma majapidamiste laostumise. Senatil tuli rahuldada nende nõudmised. Aafrikasse jäeti ainult väike armee konsul Reguluse juhatusel.

Senikaua kui Regulus seisis tegevusetult Kartaago lähedal (ta armee oli selleks liiga väikesearvuline, et piirata tuge-

Rooma sõjalaev.

vasti kindlustatud linna), värbasid kartaagolased numiidlaste (Aafrikas Numiidia elanike) ja kreeklaste seast suure arvu palgasõdureid. Nende jõududega lõid nad Rooma sõjaväge otsustavalt. Suurem osa roomlasist hävitati, osa sattus vangi, seal hulgas ka Regulus ise. Ainult väikesel Rooma väesalgakesel õnnestus pääseda.

Sõja lõpp. Kuid sõda ei lõppenud veel sellega ja venis veel kaua vahelduva eduga kummalegi poolele. Lõpuks, 241. a.

e. u. a., tekitas Rooma laevastik Kartaago laevastikule Sitsiilia lääneranniku suure kaotuse. See lahing lõpetas sõja.

Rahulepingu alusel loovutas Kartaago 241. a. e. u. a. roomlastele oma Sitsiilia valdused ja pidi maksma suurt kontributsiooni. Sitsiilia kuulutati Rooma provintsiks (provintsideks hakati nimetama Rooma poolt vallutatud alasid, mis asusid väljaspool Itaaliat). Peale selle kaotas Kartaago ka Korsika ja Sardiinia saare.

Palgasõdurite ja orjade ülestõus Kartaagos. Kartaagos puhkes pärast sõja lõppu rahulolematus. Palgasõdurid, kelledele Kartaago valitsus ei maksnud palka, algasid ülestõusu. Nendega ühinesid orjad ja Kartaago Aafrika alamad. Ülestõus vältas üle kolme aasta. Alles siis, kui Kartaago ülestõusnute vastu teotseva armee etteotsa asetati andekas väejuht Hamilkar, õnnestus ülestõusu summutada.

Hispaania vallutamine Kartaago poolt. Kaotanud Sitsiilia, Sardiinia ja Korsika, otsustasid Kartaago kaupmehed oma kaotusi tasa teha uute vallutuste näol Hispaanias, kus neile kuulus ammugi lõunarannik. See maa oli rikas hõbedast ja seda asustasid sõjakad suguharud, kellede seast kartaagolased oleksid võinud värvata endile sõjaväge.

Hispaania vallutamise teostas Hamilkar, keda nimetati „Barkaseks", s. o. „välguks". Hamilkar veetis Hispaanias kaheksa aastat ja laiendas seal tugevasti Kartaago valdusi. Hispaaniasse võttis Hamilkar kaasa oma üheksa-aastase poja Hannibali. Kõneldakse, et enne ärasõitu viinud Hamilkar poja ohvrialtari juurde ja sundinud teda vandega tõotama, et ta jääb igavesti Rooma rahva vaenlaseks.

Hamilkar hukkus Hispaanias sõjas vaprate hispaania suguharudega.

Hannibal. Kui Hannibal sai 26-aastaseks, valis Hispaania armee ta oma väejuhiks võitluses Roomaga. Ta sõdurid armastasid teda otsatult. Tal polnud ainuüksi silmapaistvaid väejuhi omadusi, vaid ta oli ka laialdaselt haritud, andekas

inimene, suur riigitegelane. Rooma ajaloolane Livius kirjutab Hannibalist: „Polnud niisugust vaeva, mille puhul ta oleks väsinud kehalt või langenud meeleolult. Niihästi kuumust kui külma talus ta ühesuguse kannatlikkusega; sageli nähti, kuidas ta magas sõjamantlisse mähitult sõdurite keskel, kes seisid valvepostil. Niihästi ratsa- kui ka jalaväes jättis ta teised endast kaugele maha: esimesena söösti lahingusse, viimasena lahkus pärast võitlust lahinguväljalt.

Hannibal.

§ 70. Teine Puunia sõda (a. 218—201 e. u. a.).

Sõja kuulutamine. Saavutanud võimu Hispaanias, hakkas Hannibal valmistuma sõjaks Roomaga. Nii kartaagolased kui ka roomlased arvestasid, et teine sõda kujuneb otsustavaks. Küsimus keerles nüüd selle ümber, kes jääb valitsema Vahemerel — kas Kartaago või Rooma. Kevadel 219. a. e. u. a. piiras Hannibal sisse Roomaga liidus oleva Saguntumi linna, mis asetses Hispaania idarannikul. Peale kaheksakuulist piiramist vallutati linn. Rooma saadikud ilmusid Kartaagosse ja nõudsid Hannibali väljaandmist. Kartaago valitsus keeldus sellest. Siis kuulutasid Rooma saadikud Kartaagole sõja.

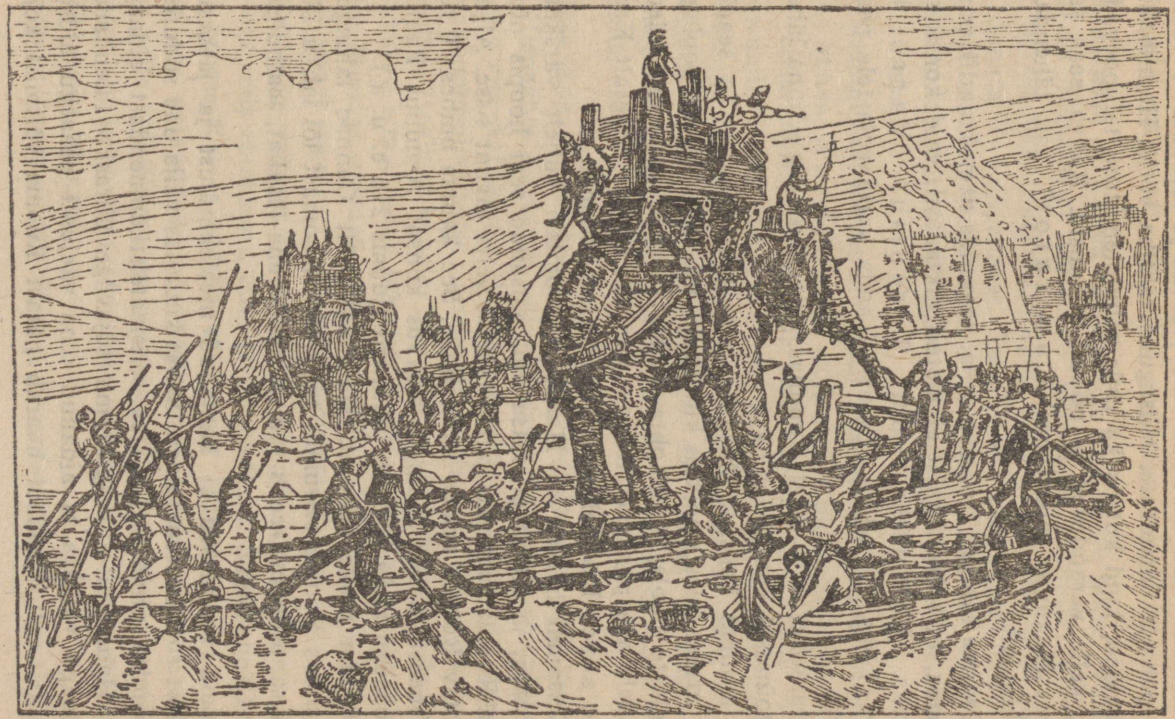
Hannibali sõjaretk. Roomlased kavatsesid kartaagolasi rünnata üheaegselt Aafrikas ja Hispaanias. Kuid Hannibal ajas kõik roomlaste plaanid segi.

218. a. kevadel e. u. a. tuli Hannibal üle Püreneemägede ja liikus Itaaliasse. Tal olid kaasas eliitväed, mis koosnesid 50 tuhandest jalaväelasest, 9 tuhandest ratsanikust ja mitmestkümnest elevandist. Hannibal lootis, et Rooma poolt vallutatud suguharud Itaalias (eriti gallid) asuvad Kartaago poolele. Hannibali armee liikus piki Gallia lõunarannikut Rhône'i jõe alamjooksule. Ületanud jõe, liikus Hannibal jõgepidi üles, pöördus itta ja lähenes Alpide peaseljandikule.

Mägedest üleminek oli üliraske. Saabus september ja mägedes hakkas juba sadama lund. Elevandid, hobused ja inimesed libisesid ning kukkusid kuristikesse. Mägilased võtsid kartaagolasi vaenulikult vastu ja häirisid neid alatasa ootamatute kallaletungidega. Lõpuks laskus kurnatud sõjavägi oktoobrikuu keskpaiku Põhja-Itaalia tasandikele. Hannibalil oli järele jäänud ainult 20 tuhat jalaväelast, 6 tuhat ratsanikku peaaegu ilma hobusteta ja ainult üks elevant. Peale puhkust ja armee täiendamist gallidega tungis Hannibal Po jõe orgu. Aastal 218 lõi ta siin Rooma sõjaväge.

Lahing Trasimeeni järve ääres. Varakevadel liikus Hannibal Etruuriasse, kus teda ootas kindlustatud positsioonidel Rooma armee, eesotsas konsul Flaminiusega. Kuid Hannibal läks sellest mööda, viies oma sõjaväe üle läbipääsematute soode, ja jõudis Rooma armeest ettepoole. Flaminius tormas kartaagolastele järele ja sattus lõksu, mille Hannibal talle oli valmistanud kitsas orus Trasimeeni järve kaldal. Rooma armee osalt hävitati, osalt sattus vangi; konsul Flaminius ise langes lahingus.

Fabius Maximus. Teade uuest kaotusest kutsus Roomas esile õudusetunde. Läheneva ohu tõttu otsustati määrata diktaator. Valik langes aristokraadile Fabius Maximusele. Fabius rakendas võitluses Hannibaliga uut taktikat: roomlased käisid Kartaago armee kannul, väsitades teda väikeste kokkupõrgetega, kuid vältides otsustavat lahingut.

Hannibali sõjavägede üleminek Rhône'i jõest *(kaasaegse gravüüri järgi)*.

Maaelanikel kästi hävitada oma elamud ja toiduainete varud ning peituda linnadesse. Niisugune taktika võttis Hannibalilt toiduained, kuid kutsus ka esile rahulolematuse talupoegade seas, kelle varandused ja põllud laostusid. Rahva seas sai Fabius Maximus pilkenime „Cunctator", mis tähendab „Kõhkleja".

Cannae lahing. 216. a. e. u. a. saavutas demokraatlik partei seda, et sõjapidamist ei jäetud diktaatori, vaid konsulite hooleks. Konsuliteks valiti Terentius Varro ja Aemilius Paulus. Otsustati anda kartaagolastele pealahing.

Hannibal asus sellal Apuulias. Siin, Cannae linna lähedal toimuski kuulus lahing.

Hannibal koostas lihtsa ja julge lahingukava. Ta seadis oma armee üles poolkuu kujuliselt, mis oli kumera poolega roomlaste poole. Keskkohta asetas ta oma halvemad väed, tiibadele aga parimad. Rooma jalavägi tormas hoogsalt Kartaago armee keskkohta, mis hakkas taanduma.

Selsamal hetkel lõi Hannibal roomlasi küljelt värskete vägedega, ja Kartaago ratsavägi, paisanud segi hoopis nõrgema Rooma ratsaväe, piiras jalaväe selja tagant sisse. Algas kohutav Rooma armee hävitamine. See kaotas umbes 70 tuhat meest. Selles lahingus hukkus konsul Aemilius Paulus ja peaaegu kogu kõrgem juhtkond (juunis 216 e. u. a.).

Rooma raske seisund. Hannibali võit Cannae lahingus halvendas Rooma seisundit tugevasti. Roomast lõi lahku Sürakuusa; Roomat reetis samuti osa Lõuna-Itaaliat, sealhulgas suur Capua linn.

Kuid roomlased ei kaotanud meelekindlust ja jätkasid võitlust suurima energiaga. Senat kuulutas välja uue sõdurite värbamise armeesse, alates seitsmeteistkümnendast eluaastast. Hannibalil oli aga oma sõjaväge üliraske täiendada. Kartaago valitsus ei aidanud oma väejuhti peaaegu üldse: ta kartis, et Hannibal haarab pärast Rooma võitmist koju

pöördudes kuningavõimu. Seetõttu kasvasidki Rooma jõud kaotustele vaatamata, Hannibali jõud aga sulasid kokku.

Sürakuusa ja Capua vallutamine roomlaste poolt. Varsti õnnestus roomlastel vallutada Sürakuusa. Seejärel alistus neile pärast pikka piiramist Capua. Sel ajal tegi Hannibal katset rünnata Rooma ennast. Ta oli juba kaheksa kilomeetri kaugusel linnast. Elanikkonda haaras õudus. Kajasid hüüded: „Hannibal on väravais!" Kuid kartaagolased ei söandanud linna rünnata.

Hannibalil oli lootus abi saada Hispaaniast, kuhu oli jäänud ta venna Hasdrubali sõjavägi. Kuid roomlased said kätte kirja, milles Hasdrubal tegi vennale teatavaks oma marssruudi. Tugev Rooma armee paisati Hasdrubalile vastu ja Kartaago sõjavägi hävitati tervikuna. Hannibal ootas kogu aja asjata vennalt teateid. Alles siis, kui roomlased viskasid ta laagrisse Hasdrubali pea, mõistis Hannibal, mis oli sündinud.

Sõja lõpp. Kindlustanud oma seisundi Itaalias ja puhastanud Hispaania Kartaago sõjavägedest, otsustasid roomlased sõja üle viia Aafrikasse. Rooma väejuht Scipio läks sinna kolmekümnetuhandelise armeega. Kartaago senat kutsus Hannibali Itaaliast kohale. 202. a. e. u. a. kohtusid mõlemad väejuhid Zama linna lähedal, Kartaagost lõuna pool. Numiidia kuninga ratsaväe abi tõttu oli Scipio ratsavägi Kartaago omast tugevam ja Hannibal purustati.

Kartaago valitsus oli sunnitud leppima nende rahutingimustega, mis roomlased talle ette kirjutasid. Selle rahuleppe järgi kaotas Kartaago kõik väljaspool Aafrikat asuvad valdused ega omanud õigust sõdida ilma Rooma nõusolekuta. Peale selle pidi Kartaago maksma määratut sõjalist kontributsiooni ja ära andma kõik oma elevandid ja kogu sõjalaevastiku peale 10 laeva.

Nõnda lõppes aastal 201 e. u. a. raskeim ja ohtlikem sõda,

mis Rooma kunagi oli pidanud. Hannibali võitja Publius Cornelius Scipio sai hüüdnime Africanus.

Mõni aasta peale rahu sõlmimist nõudis Rooma senat Kartaagolt Hannibali väljaandmist. Soovimata sattuda vaenlaste kätte, põgenes suur väejuht Aasiasse ja hukkus seal.

Hannibali kaotuse põhjused. Rooma võitis Hannibali seetõttu, et Rooma talupoegade armee oli tugevam Kartaago palgasõdureist. Rooma sõjaväed, kes võitlesid oma põldude eest, osutusid vastupidavamaks kui Hannibali palgasõdurid, kes olid vähe huvitatud Kartaago võidust.

Peale selle ei saatnud Kartaago oma andekale väejuhile värskeid kõvendusosi. Mõningad kartaagolasist reeturid astusid koguni Hannibali vastu välja. Kõik need asjaolud andsid ülekaalu Roomale, kes ka võitis.

§ 71. Makedoonia ja Kreeka vallutamine. Kolmas Puunia sõda (a. 149—146 e. u. a.).

Võit Kartaago üle muutis Rooma tugevaimaks Vahemere riigiks. Nüüd hakkab ta end segama idapoolsete riikide: Makedoonia, Kreeka, Süüria, Egiptuse küsimustesse. Niisugusest vahelesegamisest olid kõige enam huvitatud Rooma kaupmehed.

Idapoolsed riigid sõdisid üksteisega alaliselt. Seepärast oli neil raske ühineda võitluseks Roomaga. Seda kasutades purustasid roomlased oma vastased ükshaaval. II sajandi esimesel poolel e. u. a. vallutas Rooma Makedoonia ja Kreeka ning lõi rängasti Süüriat.

Kolmas Puunia sõda. Vahepeal oli Kartaago ruttu kosunud pärast teist Puunia sõda. Ta kaubandus ja eriti põllundus lõid uuesti õitsele ja see tekitas rooma põllupidajais ja kaupmeestes kartust. Nad kartsid kartaago kaubanduse võistlust ja neile viirastus uus Hannibal, kes võiks tungida Itaaliasse. Rooma orjapidaja ja senaator Cato lõpetas iga oma kõne

senatis, olenemata selle sisust, ühe ja sellesama fraasiga: „Peale selle, arvan ma, tuleb Kartaago hävitada."

149. a. e. u. a. leidiski Rooma senat ajendi sõjaks: Kartaago algas ilma tema loata sõda Numiidia kuningaga. Siis esitas Rooma ultimaatumi ja nõudis, et Kartaago elanikud lahkuksid linnast ja valiksid endile uue asumispaiga merest kaugemale.

See nõudmine kutsus Kartaagos esile raevu ja vihapurske puhangu. Otsustati linna kaitseda viimse veretilgani. Kogu elanikkond töötas ööd-päevad: sepistati relvi, ehitati viskemasinaid, kindlustati müüre. Naised lõikasid oma juuksed maha, et punuda neist viskemasinatele nööre. Kui Rooma armee oli lähenenud linnale, leidis ta selle kaitsemiseks suurepäraselt ettevalmistatuna. Kartaago võimsad müürid kannatasid välja kõik roomlaste tormijooksud ja suured toiduainetevarud võimaldasid elanikkonnal taluda pikka piiramist. Seetõttu ei toonud kaks esimest sõja-aastat roomlasile mingit edu.

Kartaago ründamine ja ta purustamine. 146. a. kevadel e. u. a. algas üldine Kartaago ründamine. Seks ajaks algasid linnas nälg ja haigused. Ühel Rooma väeüksusel õnnestus tungida linna näljast-nõrkenud garnisoni poolt halvasti kaitstud müüriosa kaudu. Selle väeüksuse järel tungis sisse ka kogu armee. Kuus päeva kestsid ägedad lahingud linna tänavail: kartaagolased kaitsesid visalt iga maja. Viimaks varjasid end garnisoni jäänused ja terveks jäänud elanikkond ligipääsematus linnuses. Roomlased hakkasid valmistuma selle piiramisele. Siis andsid 30 tuhat meest ja 25 tuhat naist end võitjate meelevalda. Ainult väike väesalk ei tahtnud end vangi anda. Ta süütas linnuses asuva templi ja hukkus peaaegu viimse meheni leekides.

Roomlased kohtlesid võidetuid julmalt. Kartaago elanikkond müüdi orjusse. Linn anti sõdurite rüüstata, seejärel lõhuti ta terveksjäänud osa Rooma senati käsul maani maha.

Kartaago varemed põlesid 17 päeva. See koht, kus oli asunud õitsev linn, künti adraga üles ja pandi needuse alla. Kartaago maa-ala muudeti Rooma provintsiks ja ta nimetati Aafrikaks.

Rooma vallutuste tagajärjed III ja II saj. e. u. a. Sõdade tulemusena III ja II sajandil e. u. a. langes roomlaste kätte Hispaania, osa Põhja-Aafrikat, Balkani poolsaar ja hulk Vahemere saari. Rooma muutus võimsaks suurriigiks.

Kõik need sõjad kandsid röövimise iseloomu. Nad olid vajalikud ainult Rooma suurmaapidajaile, liigkasuvõtjaile ja kaubitsejaile, kes rikastusid vallutatud rahvaste ekspluateerimisest. Rooma vallutused Itaalias V ja IV sajandil andsid osa ka talupoegkonnale, kuid suurtest meretagustest sõjaretkedest ei saanud ta midagi. Vastupidiselt, III ja II sajandi sõdade tulemuseks oli rooma talupoegade ja käsitööliste täielik laostumine.

III. Orjapidav Rooma (III—II sajandil e. u. a.).

§ 72. Orjatöö areng ja orjade seisund.

Orjuse lätted. Orjaturud. Rooma vallutuste tõttu Itaalias levis laialdaselt orjade töö. Kõige enam orje andis sõda. Vallutanud mingisuguse maa, muutsid roomlased suurema osa selle rahvastikust orjadeks. Sageli kutsusid rooma väejuhid enda juurde laagrisse kaupmehi ja müüsid neile siinsamas kohapeal sõjavange.

Teiseks orjuse lätteks oli võlastumine. Nende provintside elanikud, kelledel tuli Rooma kasuks maksta määratu suuri makse, sattusid peagi liigkasuvõtjate kätte, kes müüsid nad orjusse.

Kolmandaks orjuse lätteks oli inimeste riisumine mereröövlite — piraatide poolt. Nad ründasid mööduvaid

laevu ja rüüstasid rannikuäärseid maid. Piraatide jultumus ulatus isegi niikaugele, et nad tungisid kallale koguni Itaalia rannikuile, riisudes määratut saaki.

Niisuguse asjadeseisu tagajärjel vähenes mõnedes provintsides vaba rahvastiku arv tugevasti.

Orja karistamine.

Orje müütati orjaturgudel. Eriti suur orjaturg oli Rooma aegadel Deelose saarel. Siin müütati iga päev tuhandeid orje, kes veeti seejärel kõigisse Rooma valdustesse laiali. Müügile toodud orjadel olid oma eritlusmärgid: kriidiga võõbatud jalad, pärg või villane müts peas. Vahel riputati orjale kaela lauake, millele olid kirjutatud kõik ostjale vajalikud teated: orja vanus, tema päritolu ja omadused.

Peale suuremat sõda või õnnestunud mereröövi langesid orjade hinnad järsult. Näiteks pärast Sardiinia saare rahustamist müüdi orje Roomas nii odavalt, et tekkis kõnekäänd: „Odav nagu sardiinlane...“

Riigiorjad. Orjad kuulusid Roomas kas riigile või eraisikuile. Riigiorje kasutati ühiskondlikeks töödeks: veejuhtmestike ja ühiskondlike hoonete ehitamiseks, teede sillutamisel jne. Nad teenisid samuti mitmesuguseis madalamais ühiskondlikes ameteis: templiteenreina, käskjalgadena, vangivalvureina, timukatena. Mäetöönduses kasutati eranditult orjade tööd. Kaevandused ja kivimurrud kuulusid riigile. Nad anti rentnike kätte, kes neid kaevandasid kas oma või palgatud orjade abil. Uus-Kartaago lähedal (Hispaanias) asuvais hõbedakaevandusis töötas umbes 40 tuhat orja. Riigiorje oli vähem kui eraorje ja nad olid pealegi paremas seisundis.

Linna- ja maaorjad. Rikka roomlase orjad (tema pere, nagu tollal kõneldi) jagunesid linna- ja maaorjadeks. Igal rikkal roomlasel loendati linnaorje sadade viisi. Nende seas

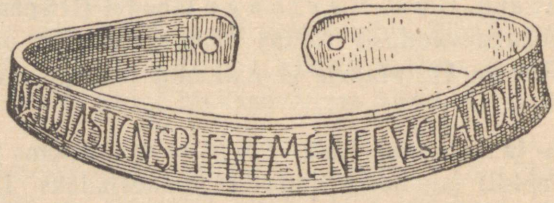
Aheldatud ori.

olid ihukaitsjad, kokad, habemeajajad (juuksurid), kangrud, kingsepad, värvalid, kiviraidurid, arhitektid, ümberkirjutajad, õpetajad, muusikud, näitlejad — ühe sõnaga kõigi erialade inimesed, kes olid vajalikud rikka majapidamise juures.

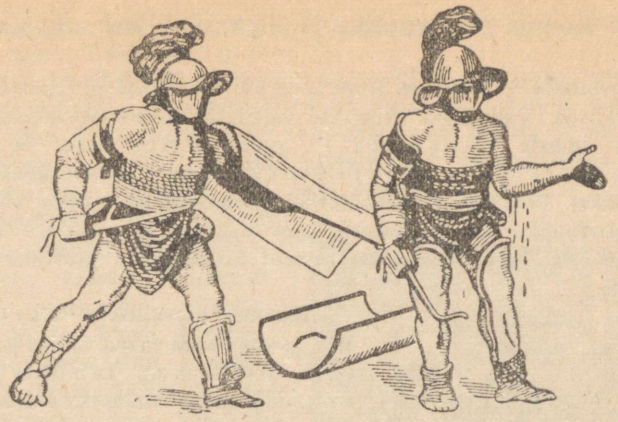
M a a o r j a d töötasid aga orjapidajate mõisades väljaspool linna. Nende arv olenes mõisa suurusest. Oliivi ja viinamarja korjamise hooajal palgati orjadele abiks vabu töölisi vähese maaga või maata talupoegade seast.

Orjad-gladiaatorid. Eri liigi orje moodustasid g l a d i a a t o r i d. Neid orje sunniti publiku lõbuks võitlema üksteisega või metsloomadega ning surema tsirkuse areenil. Gladiaatoreiks võeti kõige tugevamad ja vahvamad mehed sõjavangide või kurjategijate seast. Rikkad roomlased muutsid vahel osa oma orjadest gladiaatoreiks. Gladiaatorite omanikud viisid nad areenile, kui nad korraldasid mänge oma arvel, või andsid oma gladiaatorid selleks otstarbeks teistele isikutele rendile. Gladiaatoreid õpetati erilistes koolides, milliseid oli Itaalias rohkesti. Seal hoiti neid kinniselt, pisimagi eksituse eest rängalt karistades.

Orjade seisund. Rooma orjade seisund oli üliraske. Orja ei loetud inimeseks ja tal polnud seaduse kaitset: orjapidaja võis teda karistada kuidas tahes või isegi tappa, selle eest vastust kandmata.

Orja kaelaraud, millele on tähendatud ta omaniku nimi.

Gladiaatorid.

Orjal ei tohtinud olla perekonda ega varandust ilma isanda loata. Sageli märgistati orje nagu loomi. Eriti ränk oli maaorjade põli. Nad töötasid julmade ülevaatajate valve all. Kangekaelsed orjad pandi ööseks erilistesse vanglahoonetesse ja viidi tööle ahelais. Roomlased suhtusid orjadesse põlgusega ja ütlesid, et kõik töövahendid jagunevad tummadeks (näiteks vankrid), ammuvaiks (näiteks härjad) ja kõnelevaiks (orjad).

Vabastatud orjad. Vabadusse lastud orje nimetati v a b a s t a t u i k s. Orja vabastamine toimus vahel tänulikkusest isanda poolt orja mingisuguste teenete eest, kõige sagedamini aga seepärast, et see oli isandale kasulik. Vabastatu ei saanud täiesti vabaks inimeseks, vaid säilitas teatud sõltumuse oma endisest isandast. Viimane oli ta „patroon". Vabastatu võttis oma patrooni nime ja oli kohustatud talle osutama „austust ja sõnakuulmist". Vabastatut, kes ei osutanud oma patroonile vajalikku sõnakuulmist, võidi uuesti orjaks muuta.

Orjus mängis määratu suurt osa rooma majanduselu arengus. Sellele oli rajatud nii põllundus, käsitöö kui ka kaubandus.

§ 73. Rooma riigirentnike ja liigkasuvõtjate rikastumine.

Provintside valitsemine. Roomlaste kätte langesid provintside määratud rikkused. Vallutatud provintse valitsesid rooma asevalitsejad. Nad määrati endiste konsulite ja preetorite seast ja nimetati prokonsuleiks ja propreetoreiks (s. t. asekonsuleiks ja asepreetoreiks). Provintside asevalitsejad ühendasid oma kätte nii sõjalise kui ka kodanliku võimu. Neil oli õigus otsustada provintside elanike elu ja surma üle. Kasutades seda, riisusid asevalitsejad provintse halastamatult.

Rooma rahavahetaja.

Sitsiilia asevalitseja Verres näiteks laostas seda maad kolme aasta kestel (a. 73—71 e. u. a.). Ta hukkas ja heitis vanglasse hulga inimesi, sealhulgas ka rooma kodanikke. Ta laskis neid peksta ja piinata, võttis endale nende varanduse, konfiskeeris templite varandused ja laastas paljaks terved linnad. Kolme aasta kestel riisus Verres Sitsiiliast kokku 40 miljonit sestertsiumi.*

Maksurentnikud ja liigkasuvõtjad. Provintse koormati määratute maksudega, mis laostasid nende rahvastiku täielikult. Maksude kogumine renditi eraisikute kätte. Maksurentnikud tasusid riigile ette kogu maksude summa, mis tuli provintsist koguda. Seejärel pressisid maksurentnikud rooma asevalitsejate abil elanikelt kaugelt enam välja, kui nad ise maksid riigile.

Maksurentnikud tegelesid Itaalias ka liigkasuvõtmisega, eriti provintsides. Nad ei andnud laenu ainuüksi eraisikuile, vaid ka linnadele ja koguni tervetele riikidele. Laenu protsent oli ülikõrge ja ulatus vahel kuni 48 protsendini aastas.

Roomas asusid muistsest ajast rahavahetajate lauad turul. Nende omanikud tegelesid rahavahetamisega. Kuid hiljem laienes rahavahetajate tegevus. Nad hakkasid raha võtma hoiule ja seda uuesti ringkäiku laskma, hakkasid tegelema laenutamisega ja muude rahaliste operatsioonidega.

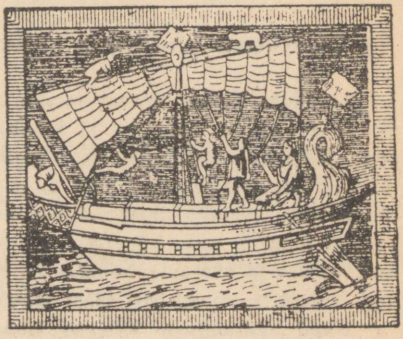
Raha kuhjumise tõttu hakkasid Roomas õitsema ka igasugust laadi spekulatsioonid. Rooma suurspekulandi eeskujuks võib olla rikkuselt kuulus Crassus. Ta spekuleeris Roomas kruntidega. Tulikahju ajal ostis Crassus põleva maja ja selle naaberhooned tühiste krosside eest ära, pärast aga müüs krundi edasi või ehitas sellele maju. Crassus muu-

* Sestertsium — umbes 10 kopika väärtusega hõberaha.

tus spekulatsioonide abil pikkamööda suurema osa linna omanikuks ja sai Rooma rikkaimaks meheks.

Kaubandus. Ratsurid. Vahemere vallutamine viis rooma kaubanduse laialdasele arengule. Roomlased vedasid sisse palju kaupu, kuid välja vedasid vähe. Provintsidest toodi toredusesemeid: kalleid kangaid, kuld- ja hõbeesemeid, peeni veinisorte, elevandiluud, kunstipäraseid nõusid. Laialttarbitavaist kaupadest veeti sisse peamiselt vilja.

Rahalised rikkused olid Roomas peamiselt ratsurite seisuse kätes. Varemini nimetati „ratsureiks" esimese varanduslíku klassi kõige rikkamaid mehi, kes teenisid ratsaväes. Kuid hiljem kaotas sõna „ratsur" oma esialgse tähenduse. „Ratsureiks" hakati nimetama rikkaid inimesi, suurte rahakapitalide omanikke, sõltumatult nende teenimisest ratsaväes. Ratsurite seisusse arvamiseks nõuti teatud kapitali.

Rooma kaubalaev.

Suurmaapidamine ja talupoegkonna vaesumine. Suured muudatused toimusid ka Itaalia põllumajanduses. Enne III sajandit e. u. a. polnud peaaegu üldse suurmaapidamisi. Kuid orjapidamise areng ja suurte rahakapitalide kuhjumine viis II sajandil e. u. a. suurte maavalduste (latifundiumide) tekkimisele. Vallutused andsid rooma mõisnikele palju orje ja kogutud kapitalid võimaldasid üles osta maad. Peale selle haarasid nobiilid ebaseaduslikult riiklikke maid eraomandiks.

Suurmaapidamine kasvas, talupoegade majapidamised selsamal ajal aga laostusid. Rikkad orjapidajad ajasid võlgunud talupojad sageli maalt minema, võttes nende maad käest.

Vili oli niivõrd odav, et selle müük andis talupoegadele väga vähe. Karjapidamisega ei saanud talupojad tegelda, sest selleks läks vaja palju maad. Oliivi- ja viinapuude kasvatamiseks oli vaja teatud kapitali. Sel viisil oli talupojal raske võistelda suure orjamajapidamisega. Peale selle kiskusid kestvad meretagused sõjaretked talupoja ta majapidamisest eemale. Sõjaretkede ajal võõrdusid talupojad töötavast elust, harjudes elama sõduri palgast ja sõjasaagist. Seepärast eelistasid talupojad maha jätta oma tühjaks jäänud majapidamised ja linna asuda. Nõnda algas II sajandil e. u. a. itaalia küla tühjenemine.

Rooma ahvatlesid talupoegi pisiteenistused ja alandavad kingid orjapidajate käest valimiste puhul. Rikkad orjapidajad kulutasid määratuid summasid valijate äraostmiseks; rahvale korraldati hiilgavaid tsirkusmänge, tasuta pidusööke, raha jagamist jne.

Selle tulemusena võõrdus vaesem linnarahvas tööst, õppis elama rikaste inimeste kingitusist ja muutus jõudetsevaks ja kõlblalt rikutud massiks.

§ 74. Rooma elu-olu ja kultuur III ja II sajandil e. u. a.

Toreduse areng. Seoses muudatustega Itaalia majanduselus muutusid ka roomlaste eluviisid ja kombed. Endine elu lihtsus kadus pikkamisi. Rikkuste kuhjumise ja rooma ühiskonna ülemkihtide tutvumise tõttu idamaadega arenes üha enam luksus. Ta tungis kodusesse ellu, rõivastesse, avaldus ühiskondlikes ja era ehitistes, pidustusis. Veel III sajandi algul e. u. a. kõnelesid Roomast kojupöördunud Kartaago saadikud, et üks ja seesama hõbeserviis oli kogu senati kasutada, sest saadikud leidsid ta jällegi eest igast senaatori majast, kuhu neid külla kutsuti.

Nüüd aga ilmusid kõigisse rikastesse perekondadesse kaunid hõbeserviisid, peen mööbel ja brokaatvaibad. Rooma toodi kreeka veine ja Musta mere kalu. Varemate tagasihoidlike söömaaegade asemel korraldati nüüd toredaid pidusööke, milleks ei piisanud enam kodusest toidukeetmisest, vaid oli juba vaja kokki-spetsialiste. Pidude arv ja nende toredus kasvas iga aastakümnega. Gladiaatorite võitlused kõrvuti metsloomade tapmisega muutusid rooma masside lemmik-meelelahutusteks. II sajandist e. u. a. alates toodi selleks eriti metsloomi Aafrikast.

Kreeka kultuuri mõju. II sajandil e. u. a. astusid roomlased vahetuisse suhetesse Kreekaga. Seepärast hakkas kreeka kultuuri mõju avalduma veelgi tugevamalt kui enne. Itaalias levis laialt kreeka keel. See oli hädavajalik rooma kaupmeestele ja rahandusinimestele, kel oli alatisi suhteid Idamaadega. Kreeka keele tundmine muutus vajalikuks ka igale suursugusele roomlasele, kes tahtis olla haritud inimene, sest selleks ajaks leiab laia levikut kreeka kirjandus. Rikastesse rooma majadesse tekivad kreeklasist õpetajad, sageli orjad, kellede kätte antakse laste kasvatamine.

Rooma kirjanduse teke. Kreeka mõjudel hakkab III—II sajandil e. u. a. kujunema ka rooma kirjandus. Selle varaseima perioodi suurimaist luuletajaist tuleb märkida Enniust. Ta tõlkis ladina keelde ja töötas ümber kreeka kirjanike teoseid. „Iliast" ja „Odüsseiat" jäljendades kirjutas Ennius suure poeemi nimega „Ajaraamat", milles jutustatakse Rooma ajaloost legendaarseist aegadest alates kuni II saj. e. u. a.

Hoopis iseseisvam kirjanik oli Marcus Porcius Cato. Ta on kirjutanud („Alguse" nimelise) ajaloolise teose Rooma ajaloost legendaarsetest aegadest kuni 149. a. e. u. a. Peale selle kuulub Catole teos „Põllumajandusest."

Komöödia. Rooma ühiskonnas omas suurt populaarsust komöödia. See tekkis samuti kreeka eeskujusid jäljendades. Rooma komöödiaautoreist on tuntuim Plautus. Ta töötas kreeka komöödiad ümber roomapäraseks, pilgates oma teostes tema kaasaegse ühiskonna kombeid. Plautuse komöödiad on kirjutatud elavas, rahvalikus keeles.

IV. Orjade ja vaba kehvikkonna ülestõusud. Rooma vabariigi langus (a. 137—30 e. u. a.).

§ 75. Esimene orjade ülestõus Sitsiilias. Aristonikose ülestõus Väike-Aasias.

Orjus Sitsiilias. Sitsiilias oli väga palju orje. Saare viljakas pinnas ja hea kliima võimaldasid tegelda põllundusega laiades mõõdetes. Rooma ratsurid käsustasid kaitsetus provintsis ja haarasid endile suured maa-alad, millel juhtisid suurmajapidamist. Sitsiilia muutus peagi „Itaalia viljaaidaks". Määratu hulk orje, esijoones süürialasi, täitis kogu saare. Isandad kohtlesid neid äärmise julmusega. Paljud Sitsiilia orjapidajad peaaegu üldse ei toitnud ega rõivastanud oma orje. Seetõttu olid orjad sunnitud elama röövimisest ja riisumisest.

Kord tulid Enna linnas elutseva rikka Sitsiilia orjapidaja Damophilose juurde mõned paljad orjad ja hakkasid teda paluma, et ta annaks neile rõivaid. Damophilos käskis orje peksta ja nad uuesti tööle saata.

Ülestõusu algus. Damophilose julmus ja irvitus kutsusid esile orjade kaua tagasi hoitud vihapurske. Puhkes kohutav ülestõus.

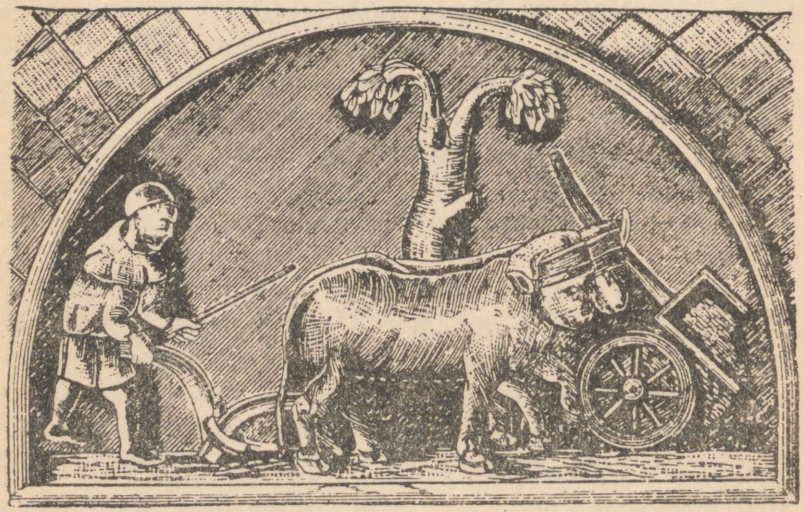
Ülestõusu alustasid Damophilose maaorjad. Öösel tungi-

sid nad Ennasse (137. a. e. u. a.). Nendega ühinesid kohe teised orjad ning algas orjapidajate tapmine.

Juba hulk aega enne ülestõusu olid Enna linna orjad käinud koos salajasil koosolekuil ja jõudnud selle kohta kokkuleppele, kuidas vabaneda oma rängast elusaatusest. Nende seas oli üks ori, nimega Eunus, kellel oli määratu mõju kõigi oma süürialasist kaasmaalaste seas.

Orjade võit ja võimu organisatsioon. Haaranud võimu endi kätte, valisid ülestõusnud Eunuse kuningaks. Tema kõrvale organiseeriti nõukogu, mille liikmeiks ta nimetas mõistuselt kõige silmapaistvamad orjad. Kolme päeva jooksul loodi kuuetuhandeline sõjavägi. Ülestõusnud purustasid selle abil mõningad väikesed roomlaste väesalgad, mis olid saadetud Enna rahustamiseks.

Saare edelaosas puhkes teine ülestõus, mille eesotsas seisis Väike-Aasiast päritolev ori Kleon. Ta ühines Eunusega koos 5000-mehelise väeüksusega. Ühiste jõupingutustega õn-

Rooma talunik künnitööl.

Kivimurd Sitsiilia saarel, kuhu suunati ülestõusnud orjad.

nestus neil purustada kaheksatuhandeline Rooma armee, mis oli Roomast pärale jõudnud konsuli juhatuse all.

Ülestõusnute arv kasvas pikkamisi kuni 200 tuhandeni; nende kätte läks peaaegu kogu saare idapoolne osa. Orjapidajate latifundiumid hävitati. Kuid ülestõusnud ei puudutanud väikesi talumajapidamisi ega neid talupoegi, kes tegid rahulikult oma tööd edasi.

Ülestõusu summutamine. Saarele saadeti suured sõjalised jõud. Roomlased piirasid ümber kaks ülestõusnute peamist tugipunkti — T a u r o m e n i o n i ja E n n a linna. Et osutus võimatuks neid vallutada tormijooksuga, siis asusid rooma sõjaväed pikaajalisele piiramisele ja viisid ümberpiiratud kohutava näljahädani. Ja siiski õnnestus kumbagi linna vallutada ainult reetlikkuse tõttu. Umbes 20 tuhat ülestõusnud orja hävitati sealjuures. K l e o n hukkus juba varem ühe väljatungi puhul, Eunus sattus aga elavalt roomlaste kätte ja ta piinati vanglas surnuks.

Peale Tauromenioni ja Enna vallutamist läbisid rooma

väeüksused kogu saare ja summutasid ülestõusu lõplikult (a. 132 e. u. a.).

Aristonikos. Ülestõus Pergamonis. Sitsiilia ülestõus leidis tugevat vastukaja Väike-Aasias, Pergamoni kuningriigis. Orjade ja kehvikkonna seas esinevat rahutust kasutas oma huvides Pergamoni kuninga Attalos III sugulane Aristonikos. Asi seisis selles, et Attalos, kellel polnud otseseid järglasi, pärandas oma riigi Roomale (133. a. e. u. a.). Juba hulk aega enne seda andis ta rooma kaupmeestele Pergamonis suuri õigusi. Kuid Aristonikos otsustas riiki mitte anda roomlasile. Ta püüdis haarata trooni enda kätte. Selle eesmärgi saavutamiseks asus Aristonikos laialdase orjade ja vaba kehvikkonna liikumise etteotsa.

Mõningad Väike-Aasia linnad, kes olid meelestatud roomlaste vastu, toetasid Aristonikost. Kuid Efesose rikkad orjapidajad leidsid roomlaste ülevõimu endile kasulikumana. Nad astusid Aristonikose vastu välja ja viimane sai lüüa merelahingus.

Aristonikos jätkas aga siiski võitlust. Ta vabastas orjad ja tõotas neile luua „päikeseriigi", mis on rajatud kõigi kodanike vabadusele ja ühevõrdsusele. See tõmbas tema poole määratu suured rõhutute massid. Toetudes neile, purustas Aristonikos tugeva Rooma sõjaväe, kuigi roomlasi abistasid ka Väike-Aasia kuningakesed. Rooma konsul ise, kes juhatas seda sõjaväge, langes vangi ja tapeti. Aristonikose kätte läks peaaegu kogu Pergamoni kuningriik.

Ülestõusu lõpp. 130. a. e. u. a. läkitasid roomlased ülestõusnute vastu teise konsuli, kel õnnestus ootamatu rünnakuga purustada Aristonikose väed. Aristonikos ise tõmbus ühte Väike-Aasia linna, kus ta sunniti näljaga alistumisele. Aristonikos saadeti Rooma ja kägistati seal vanglas surnuks. Pergamoni kuningriik liideti Rooma valdustega.

Rooma oli alles tugev ja orjade killustatud ülestõusud ei suutnud veel hävitada orjapidamiskorda.

§ 76. Vendade Gracchuste reformid. Tiberius Gracchus (133. a. e. u. a.).

Reformide põhjused. Sel ajal, kui roomlased lämmatasid Sitsiilia ja Pergamoni orjade ülestõuse, kasvas ka Itaalias endas talupoegkonna liikumine. Kehvikkond oli kogu maal rahutu. Hoonete seintele ja hauasammastele ilmusid pealkirjad, mis nõudsid maa ümberjaotamist.

Itaalia talupoegkond elas üle väga rasket ajajärku. Vabad väikemaapidajad laostusid ikka enam. Nende asemele ilmusid Itaalia põldudele, mis olid nüüd läinud rikaste omanduseks, orjade hulgad. Mõningad suurnikkonna esindajad mõistsid, et see ähvardab ohtlike tagajärgedega. Esiteks värvati sõjaväägi talupoegade seast ja seepärast nõrgendas nende vaesumine ja vaba töö asendamine orjatööga Rooma sõjalist võimsust. Teiseks näitas Sitsiilia ülestõus, kui ohtlik on orjapidajategi suhtes suur orjade kokkukuhjumine. Seepärast tekkis selle suurnikegrupi seas mõte jagada maa laostuvale talupoegkonnale ja sel viisil taastada väiketalunikkond ning kõvendada Rooma riiki. Seda oli võimalik teostada ära võttes suurmaaomanikelt nende poolt ebaseaduslikult omandatud riigimaad.

Gracchused. Niisugust reformi kavatsesidki vennad Gracchused. Nad kuulusid suursugusesse sugukonda. Gracchuste isa oli mitmel korral Vabariigi kõrgetel ametikohtadel ja nende ema Cornelia oli Scipio Africanuse tütar. Mõlemad vennad said hiilgava hariduse ja olid tuntud oma demokraatlike vaadetega. Vanem vend Tiberius valiti rahvatribuuniks 133. a. e. u. a.

Tiberius Gracchuse maareform. Astunud ametisse, esitas Tiberius rahvakoosolekule oma seadusprojekti. Vastavalt sellele polnud ühismaa valdajail õigust kasutada rohkem kui 500 jugerumi (umbes 125 ha) maad perekonnapea kohta ja mitte üle 250 jugerumi kummalegi kahest vanemast pojast.

Teised perekonnaliikmed maad ei saanud. Sel moel ei võinud ühe perekonna valdused ületada 1000 jugerumi riigimaad. Vabanenud maa kavatses Tiberius jaotada väikesteks 30 jugerumi suurusteks tükkideks ja jagada vaestele kodanikele põlisrendile ilma edasimüümise õiguseta. Maa jaotamist kodanikele pidi juhtima eriline kolmeliikmeline rahva poolt valitav komisjon.

Vennad Gracchused (kaasaegne skulptuur).

Oma seaduse kaitseks pidas Tiberius rahvakoosolekul kuulsa kõne. „Mööda Itaaliat hulkuvail metsloomadel," kõneles ta, „on koopad ja urkad ööbimiseks, neil inimesil, kes võitlevad ja surevad Itaalia pärast, pole aga muud kui õhk ja valgus. Neil pole alalist elukohta, koos laste ja naistega elavad nad hulkurielu. Sõdurid võitlevad ja surevad võõra toreduse ja rikkuse eest, neid nimetatakse maailma valitsejaiks, kuid ometi pole neil jalatäitki isiklikku maad."

Võitlus maaseaduse vastu. Kuid enamik nobiile oli selle agraarseaduse vastu. Nad meelitasid ühte tribuunidest — Marcus Octaviust — seda seadust keelu alla panema. Octavius oli Tiberiuse lähedane sõber. Kuid Octaviusel endal olid käes suured riiklikud maa-alad ja ta ei tahtnud neist lahkuda. Peale mõneajalist kõhklemist nõustus Octavius

esinema selle seadusprojekti vastu ja pani talle „veto“ peale.

Siis asus Tiberius otsustavamate sammude juurde ja pani rahvakoosolekul hääletusele küsimuse: kas võib oma ametisse jääda rahvatribuun, kes talitab rahva tahte vastu?

Otsustava hääletuse päeval hakkas Tiberius kõigi koosolijate juuresolekul tungivalt paluma Octaviust tagasi võtta oma protest. Esimesel hetkel kõhkles see, kuid seejärel kinnitas veel kord oma otsust. Siis teostas Tiberius rahvahääletuse ja Octavius tagandati tribuuni ametist.

Seaduse kinnitamine. Pärast seda kinnitas rahvakoosolek agraarseaduse. Maajagamise komisjoni valiti T i b e r i u s ise, ta vend G a i u s ja äi A p p i u s C l a u d i u s.

Kui komisjon tööle asus, põrkas ta suurtele raskustele. Äravõtmisele ja ümberjaotamisele kuulusid riiklikud maad. Kuid riiklike maade valdajad olid talitanud nendega nagu oma isiklike maadega: olid kinkinud, pantinud neid jne. Seetõttu oli raske kindlaks määrata, missugune maa oli riiklik, missugune isiklik.

Kõiki neid raskusi kasutasid ära Tiberiuse vaenlased. Nad lasksid liikvele kuulujutu, et Tiberius Gracchus taotleb kuningavõimu. Teda süüdistati samuti selles, et ta on solvanud rahvatribuun Octaviuse puutumatut isikut. Kuid Tiberius ei alistunud, vaid läks kavatsetud küsimuse lahendamisel mehiselt lõpuni.

Tiberius Gracchuse hukk. Reformi teostamiseks oli Tiberiusel vajalik säilitada võim ka järgnevaks aastaks. Seepärast esitas ta oma kandidatuuri rahvatribuuni kohale ka järgnevaks, 132. a. Rooma seadused keelasid ühte ja sama isikut kaheks aastaks järgemööda valimast. Nobiilid otsustasid seda kasutada.

Varahommikul kogunes rahvas platsile, kus pidid toimuma valimised. Kui algas koosolek, püüdsid aristokraadid segada hääletamist. Kuid Tiberius andis oma poolehoidjaile kokku-

lepitult märku ja need, haarates relviks, mis kätte puutus, ajasid nobiilid minema.

Selsamal ajal toimus senati istung. Keegi kohalviibijaist laskis lendu valekuulduse, nagu oleks Tiberius Gracchus nõudnud endale kuningakrooni. Siis hüüdis ülempreester Scipio Nasica, üks Tiberiuse ägedamaid vastaseid: „Kes tahab päästa isamaad, see järgnegu mulle!" Teiste senaatorite ja relvastatud klientide hulga saatel jooksis ta platsile, kus toimus rahvakoosolek. Algas äge taplus, mille kestel tapeti Tiberius ja umbes 300 ta poolehoidjat. Öösel heideti nende laibad Tiberisse.

Pärast Tiberiuse tapmist õiendasid nobiilid oma vastastega karmilt arveid. Palju hukkunud tribuuni sõpru ja kaaslasi hukati. Peagi õnnestus aristokraatial seisata komisjoni tegevust. Temalt võeti õigus otsustada, missugused on riigimaad, missugused eramaad.

Tiberius Gracchuse seadus jäi teostamata ja talupoegkonna huvid jäid endiselt rahuldamata.

§ 77. Gaius Gracchus (a. 123—121 e. u. a.).

Gaius Gracchus oli Tiberiusest 9 aastat noorem. Ta paistis silma oma ebatavalise kõneoskusega ja ületas venda oma otsusekindlusega. Pärast Tiberiuse surma tõotas ta aristokraatidele kätte maksta ja maareformi lõpuni viia. Rahvas vaatas Gaiusele kui Tiberiuse asja jätkajale ja valis ta 123. aastaks rahvatribuuniks.

Gaius Gracchuse seadused. Gaius otsustas eelkõige luua endale tuge Rooma ühiskonnas. Selleks teostas ta viljaseaduse, mille järgi anti rahvale vilja riiklikest ladudest alandatud hinnaga. Selle seadusega tõmbas Gaius enda poole Rooma linna kehvikkonna. Seejärel teostas Gaius toetuse

leidmiseks kaubanduslikes ringkondades kohtuseaduse. Seni määrati kohtunikud kõigiks tähtsamaiks protsessideks senaatorite seast. Gaiuse seaduse alusel võeti neilt see õigus ja anti ratsureile (kaubanduslikule seisusele), kes sel teel said riigis suure tähtsuse. Sedasama eesmärki taotles ka teine Gaius Gracchuse samm: maksude kogumise andmine Väike-Aasias Rooma maksurentnikele.

Peale selle asutati vaesema talunikkonna huvides Itaaliasse mõningad kolooniad. Samuti kavatseti asutada kolooniaid väljaspoole Itaaliat, ja nimelt Aafrikasse, hävitatud Kartaago asemele. Maajagamise komisjoni tegevus algas uuesti.

Võitlus Gaius Gracchuse seaduse vastu. Tuginedes rahvamassidele ja kaubanduslikele elementidele, muutus Gaius 123. a. e. u. a. faktiliselt riigi piiramatuks valitsejaks ja valiti 122. a. uuesti rahvatribuuniks. Nobiilid, kartes tema vastu avalikult välja astuda, otsustasid teotseda teisiti. Nende nõuandel esitas üks rahvatribuunidest seaduseprojekti 12 koloonia asutamiseks Itaalias, igas 3000 kolonisti, vabastades neid igasugustest maamaksudest. Senat kiitis seaduseprojekti heaks. Sellega tahtsid Gaiuse vaenlased õõnestada ta mõju rahva keskel. Tegelikult polnud aga niisuguse kolooniate hulga asutamiseks Itaalias vaba maad ja seaduseprojekt jäi ainult lubaduseks. Siiski hakkas rahvakoosolek sellest ajast peale jahenema oma juhi vastu.

Eriti muutus suhtumine Gaiusesse, kui ta esitas rahvakoosolekule seaduseprojekti liitlastele kodanikuõiguste andmise kohta. See seaduseprojekt kaitses kogu Itaalia talupoegkonna huve ega meeldinud Rooma rahvakoosolekule, sest Rooma talupoegkond ei tahtnud jagada oma eesõigustatud seisundit itaalikutega. Seda nähes võttis Gaius ise oma seaduseprojekti tagasi. Kuid 121. aastaks ei valitud teda enam rahvatribuuniks.

Ülestõus ja Gaius Gracchuse hukk. Nüüd läksid aristokraadid üle avalikule ründamisele. Rahvakoosolekul tõsteti üles Gracchuse poolt asutatud Aafrika koloonia kaotamise küsimus.

Seejuures vihjati mitmesugustele ebasoodsatele ennetele, mis takistavat koloonia asutamist. Selle küsimuse arutamise päevaks kuulutas senat välja sõjaseisukorra. Gaius oma poolehoidjatega vallutas osa linna, kuid konsul paiskas talle vastu suured relvastatud jõud ning peale lühikest võitlust aeti ülestõusnud laiali.

Kokkupõrke aegu nikastas Gaius endal jala ja tahtmata vaenlaste kätte sattuda, käskis orja teda surmata. Vaenlased ei jätnud rahule isegi Gaiuse laipa, millel raiuti pea otsast; laip heideti Tiberisse. Umbes kolm tuhat Gaiuse poolehoidjat hukati (121. a. e. u. a.).

Varsti pärast noorema Gracchuse surma lõpetati maa jagamine kodanikele ja jagatud maatükke lubati müüa. Talupoegkond jäi jällegi ilma maata.

Niisiis ei saavutanud maareform oma eesmärki. Gracchuste poolt juhitud liikumisest võtsid osa ainult ratsurid, s. t. Rooma kaubanduslik-rahanduslikud kihid; talupoegkonna maatumine ei peatunud. Klassivõitlus teravnes Roomas veelgi enam.

§ 78. Marius ja sõjaline reform. Sõda kimbrite ja teutoonidega.

Sõda Jugurthaga. Kui Kartaago piirkond muudeti 146. a. e. u. a. Rooma provintsiks, siis ta naabruses asuv Numiidia jäeti iseseisvaks. Kuid rooma ratsurid vaatasid ahne pilguga rikast maad, soovides seda alistada oma võimule. 111. a. e. u. a. algaski Rooma nende survel sõda Numiidiaga.

Algul arenes sõda roomlastele ebasoodsalt, sest Numiidia kuningas Jugurtha ostis Rooma väejuhid altkäemaksuga ära ja need ei pidanudki tema vastu otsustavat sõjalist tegevust.

Gaius Marius. Sõja lõpp. Seisukord muutus, kui rahvakoosolek valis konsuliks ja Aafrika sõja ülemjuhatajaks Gaius Mariuse. See oli väga osav väejuht, kes ei soovinud astuda Jugurthaga tehingutesse. Tal õnnestus kiiresti lõpp teha Numiidia kuningale. Jugurtha langes roomlaste kätte vangi. Mariuse abiline Cornelius Sulla vangistas tema. Pärast seda lõppes ka sõda. Jugurtha viidi Rooma ja hukati seal. Marius muutus Roomas väga populaarseks inimeseks.

Mariuse sõjalised reformid. 104. a. valiti ta teiskordselt konsuliks ja ülemjuhatajaks. Marius teostas sõjaväes suuri reforme. Varemalt teenisid Rooma armees ainult need inimesed, kes loeti ühte või teise varanduslikku klassi. Marius hakkas vastu võtma kõiki, kes aga tahtis teenida, sealhulgas ka varanduseta inimesi. See võimaldas suurendada teenistuse kestust ja sõdureid hoopis paremini välja õpetada. Seetõttu tõusis sõjatehnika tugeval määral.

Gaius Marius.

Mariuse sõjalisel reformil oli Rooma edasise ajaloo suhtes suur tähendus. Selle tõttu muutus Rooma armee palgaliseks armeeks. Iga sõdurite poolt armastatud väejuht võis kasutada armeed oma isiklikeks eesmärkideks.

Kimbrite ja teutoonide sissetung. Nende purustamine. Selsamal 104. a. e. u. a. ründasid Itaaliat põhjast kimbrid

ja teutoonid (gallide ja germaanide suguharud). Võitlusse nende vastu saadeti Marius, kes oli kuulus oma sõjalise eduga.

Pealahing teutoonidega toimus Massiliа (Marseille) lähedal. Peale pikka ja visa lahingut saavutasid roomlased Mariuse juhtimisel otsustava võidu. Enamik teutoone hävitati, ülejäänud langesid vangi (102. a. e. u. a.). Aasta pärast lõid ühendatud Rooma armeed otsustavalt ka kimbreid (101. a. e. u. a.). Nende kahe võidu tulemusena sattus rooma orjapidajate kätte 150 tuhat orja.

Nõnda lõppes see Rooma suurem kokkupõrge gallide ja germaanide suguharudega.

Kogu sõja kestel kimbrite ja teutoonidega oli Mariusel määratu mõju Roomas ja ta valiti igal aastal konsuliks.

§ 79. Teine orjade ülestõus Sitsiilias (a. 104—100 e. u. a.).

Ülestõusu algus. Sel ajal, kui roomlased pidasid põhjas rasket võitlust, puhkes Sitsiilias uuesti orjade ülestõus. Herakleia linna lähedal Sitsiilia edelaosas ühinesid ühe rooma ratsuri 30 orja vandenõuks ja tapsid oma isanda (104. a. e. u. a.). Kartes jälitamist lahkusid nad linnast ja asusid lähimale mäele. Nendega hakkas liituma teisi ümbruskonna orje. Sitsiilia asevalitseja saatis nende vastu 600-mehelise väesalga, kuid see väesalk purustati ja orjade kätte sattus hulk relvi.

Ülestõus kasvas kord-korralt — orjade armeed loeti juba 6000 mehele. Liikumise etteotsa asus ori Salvius, keda ülestõusnud lugesid oma kuningaks. Salvius jaotas sõjaväe kolme ossa ja iga salkkonna etteotsa pani erilise pealiku. Peagi suurenes ta armee kuni 20 tuhande hästi väljaõpetatud võitlejani; orjade armees esines isegi ratsavägi.

Vahepeal algas ülestõus ka Sitsiilia saare lääneosas. Selle ülestõusu juhiks oli vapper ja osav Athenion, endine piraat Väike-Aasiast. Ta võttis sõjaväkke ainult neid orje, kes olid kõige sobivamad sõdimiseks. Ülejäänud pidid sõjaväge varustama toiduainetega, hoolit-

sema majapidamise eest ja pidama seda täielikus korras. „On vajalik," kõneles Athenion, „hoida maad ja sellel asuvaid loomi ning varusid nagu oma varandust."

Ülestõusu laienemine. Varsti liitusid Salviuse ja Athenioni armeed. Nad ühinesid Triocala linnas, Sitsiilia lääneosas. Athenion alistus vabatahtlikult Salviusele, tunnistades teda kuningaks ja lugedes ennast ainult ülemjuhatajaks.

Nüüd haaras tunduvat osa Sitsiiliast kodusõda. Linnades, mida polnud veel vallutanud mässulised, olid orjad valmis iga minut ülestõusuks ja liituma oma seltsimeestega.

Rooma senat pidi saatma Sitsiiliasse suure armee. Roomlasil õnnestus purustada ühendatud jõud. Salvius tõmbus koos terveksjäänud sõjaväeosaga varju Triocalasse.

Orjad otsustasid võidelda viimse veretilgani. Rooma sõjaväel ei õnnestunud vallutada ligipääsematut ja tugevasti kindlustatud Triocalat.

Vahepeal suri Salvius ja tema võim läks Athenioni kätte. Vastupidamine muutus aina raskemaks. Toiduainete puudus tegi piiratute seisukorra väljapääsematuks. Kuid pööre roomlaste kasuks sündis alles 101. a.

Ülestõusu summutamine. Otsustavas lahingus Triocala all purustasid rooma sõjaväed ülestõusnud orjad. Athenion langes lahingus, tema sõjaväe riismed aga taandusid Triocalasse. Enamik orje, kes olid viidud näljast meeleheitele, alistusid. Kuid tuhat orja jätkasid ikkagi veel võitlust. Siis lubasid roomlased neile kinkida elu ja vaprad võitlejad alistusid. Nad viidi Rooma ja lasti gladiaatoritena areenile. Et nad ei soovinud olla rooma massidele lõbustuseks, surmasid nad üksteist vastastikku valvurite ja pealtvaatajate silma all.

Orjade ülestõus Ateenas ja Bosporoses. Teine Sitsiilia ülestõus leidis nõndasamuti nagu esimenegi elavat vastukaja teiste rõhutute keskel. Laurioni kaevandusis töötavad Ateena orjad tõusid üles, lõid maha valvurid ja vallutasid mere ääres asuva kindluse. Siit laastasid nad Atikat kaua, enne kui nad rahustati.

Selsamal ajal toimus suur orjade ülestõus Kreeka-Rooma riigi kaugel ääremaal, Bosporose riigis. See riik oli asutatud juba VI sajandil e. u. a. kreeka kolonisaatorite poolt praeguse Kertši ja Tamani poolsaare maa-aladele. II sajandi lõpul e. u. a. tõusid seal üles sküütidest orjad Saumakose juhatusel. Nad surmasid Bosporose kuninga ja Saumakos valiti orjade poolt tema asemele. Ta valitses ligi kaks aastat, lastes koguni oma nimega rahamüntegi käibele.

Lõppude-lõpuks summutasid ülestõusu Musta mere lõunarannikul asuva Pontose kuningriigi sõjaväed.

Kõik need ülestõusud olid killustatud, puhkesid üksteisest kaugel asuvais paikades ja seepärast sai neile osaks kaotus.

§ 80. Itaalikute ülestõus. Sulla diktatuur.

Itaalikute ülestõus. Võitluseks Rooma ülevõimu, rikaste orjapidajate ja suurnike vastu ei tõusnud üles mitte ainult orjad ja talupojad. Üles tõusid ka Lõuna-Itaalia vallutatud alade elanikud, nõndanimetatud itaalikud. Neid nimetati veel liitlasiks, sest nad andsid Roomale abivägesid. Liitlased, kuigi nad võitlesid koos roomlastega, said sõjasaagist ainult tühise osakese. Lõviosa said rooma sõdurid. Peale selle polnud liitlasil kodanikuõigusi. Neile oli suletud juurdepääs Rooma riiklikele ja ühiskondlikele ametikohtadele. Iga aastaga kasvas itaalikute seas rahulolematus rooma suurnike vastu.

91. a. e. u. a. valiti rahvatribuuniks Livius Drusus. Võitluses suurnike vastu tahtis Drusus pälvida itaalikute toetust. Selle toetuse saamiseks lubas ta neile hankida kodanikuõigused. Kuid Rooma suurnikkond sai sellest teada ja saatis Drususe juurde mõrtsuka. Kord õhtul, kui Drusus oli teel koju, tapeti ta. Siis mõistis Itaalia talupoegkond, et rahulikul teel ei saavuta ta õigusi, ja haaras relvad.

90. aastal e. u. a. oli ülestõus juba täies hoos. See oli hästi ette valmistatud ja haaras korraga kogu Kesk- ja Lõuna-Itaalia. Kõik talupoegade jõud mobiliseeriti roomlaste vastu. Igal itaalia suguharul oli oma juht.

Ülestõusnud itaalikud lõid oma iseseisva riigi Roomast ida poole. Nende pealinnaks kuulutati Corfiniumi linn. Itaalikute riigil oli 500-liikmeline senat ja rahvakoosolek.

Maa valitsemine oli (Rooma eeskujul) kahe konsuli käes. Itaalikud alustasid samuti oma raha löömist.

Kuid see riik püsis lühikest aega. Rooma valitsevad ringid astusid varsti tema vastu välja. Ülestõusu saadeti summutama parimad rooma väejuhid — Marius ja Sulla. Samal ajal võeti vastu seadus, mis kinkis kodanikuõigused neile liitlasile, kes ei võtnud ülestõusust osa. Teine seadus lubas need õigused ka neile, kes 60 päeva kestel relvad maha panevad. Sel teel tahtis Rooma eraldada liitlasi, et pärast õiendada arveid iga grupiga eraldi. Ja liitlased lõhenesidki tõepoolest, nende jõud killustusid ja Rooma summutas ülestõusu. Üks ülestõusu juhte, Vidacilius, soovimata sattuda elavana roomlaste kätte, põletas enda tuleriidal.

Cornelius Sulla.

88. aastal e. u. a. olid itaalikud uuesti alistatud Rooma ülemvõimule.

Kõik need orjade, talupoegade ja võimualuste maa-alade ülestõusud kurnasid Rooma.

Sõda Mithridatesega. Rooma ei jõudnud veel itaalikute ülestõusu summutada, kui idas ilmus uus vaenlane. Pontose kuningas Mithridates kogus suure sõjaväe, ja õhutanud ülestõusule ka Roomale alistatud suguharud, viis nad roomlaste vastu.

Orjapidajaile sai selgeks, et võim tuleb koondada tugeva sõjalise diktaatori kätte. Orjapidamisvabariigi vana kord tuli asendada sõjaväelaste võimuga. Suur-orjapidajad ja aristokraadid tõstsid diktaatori ja ülemjuhataja kohale Sulla kandidatuuri. Rooma elanikkonna keskkihid ja alamik toetasid aga

Mariuse kandidatuuri. Roomas algas äge võitlus aristokraatliku ja demokraatliku erakonna vahel. Kumbki erakond tahtis saavutada oma kandidaadi läbiminekut. Lõppude-lõpuks saavutasid aristokraadid Sulla määramise armee ülemjuhatajaks Pontose kuninga Mithridatese vastu.

Niipea kui Sulla sõitis sõtta Mithridatese vastu, haarasid Mariuse poolehoidjad Roomas võimu endi kätte. Sulla pidi tagasi pöörduma ja taastama oma positsiooni Roomas. Aga kui ta pöördus tagasi itta, võidutsesid mariuslased jällegi Roomas.

Püüdes rutem Rooma pääseda, et Mariust kõrvale suruda, kiirustas Sulla sõja lõpetamisega. 85. a. e. u. a. sõlmiti Mithridatesega rahu, mille põhjal Pontose kuningas kohustus vabastama kõik tema poolt vallutatud maa-alad, maksma roomlastele kontributsiooni ja loovutama neile osa oma laevastikust.

Sulla diktatuur. Pärast seda pöördus Sulla oma 40-tuhandelise armeega Itaaliasse tagasi. Mariuse poolehoidjad ei tahtnud Roomat loovutada. Äge võitlus vältas üle aasta. Viimaks vallutas Sulla 82. a. e. u. a. Rooma ja pani kehtima sõjalise diktatuuri.

Algas arvete õiendamine mariuslastega. Sulla pani maksma proskriptsioonid. Nõnda nimetati Sulla vastaste nimestikke. Niisugusesse nimestikku sattunut võis surmata iga rooma kodanik. Tasuks selle eest andis Sulla tapjale osa tapetu varandusest. Seetõttu algasid tapmised, pealekaebamised ja varanduse konfiskeerimised kogu Itaalias.

Sulla kuulutati eluaegseks diktaatoriks. Varem kestsid diktaatori volitused ainult 6 kuud. Nüüd hävitati demokraatlik kord ja Sulla teostas sõjalise diktatuuri. Rahvatribuunide võim viidi nullini. Rahvakoosoleku õigusi kärbiti. Kohus anti senaatorliku aristokraatia kätte. Senat suurendati 600 inimeseni, sealjuures ainult Sulla poolehoidjate arvel.

Nõnda tekkis võitlusest alamkihtide sotsiaalse liikumisega sõjalise kildkonna võim. Hävitades Rooma vabariigis demokraatlikku korda, kutsus Sulla kõik orjapidajad üles ühinema revolutsioonilise liikumise vastu. Kuid Sulla ei suutnud lõpuni viia kõiki sammusid endise vabariikliku korra pooldajate (vabariiklaste) vastupanu tõttu. Peale selle oli ta raskesti haige ja 79. a. e. u. a. loovutas ise diktaatori võimu.

Aasta pärast (78. a.) suri Sulla. Kuid võitlus sõjalise diktatuuri pärast kestis edasi.

§ 81. Hispaania võitlus Roomaga. Viriatus ja Sertorius.

Rooma võimualuste rahvaste ülestõusud ei lõppenud. Juba mitmendat korda tõusid Rooma vastu põhjas gallid, lõunas itaalikud, idas Väike-Aasia rahvad. Nüüd tõusis Rooma ülemvõimu vastu H i s p a a n i a.

Hispaania astub Rooma vastu. Pärast Puunia sõdu alistati Hispaania rahvad (l u s i t a a n i d, k e l t i b e e r i d, i b e e r i d) Roomale ja maa muudeti Rooma provintsiks. Ta eesotsas seisis Rooma asevalitseja, kes mängis maal peremeest nõnda kuidas tahtis.

Ülestõuse rooma rõhujate vastu oli puhkenud mitmel korral. Juba 218. a. e. u. a., kui roomlased tungisid esmakordselt Hispaaniasse, astusid seal asuvad rahvad oma vabaduse kaitseks välja. Hispaania iseseisvusvõitlus ei lakanud väga pika aja kestel.

Viriatus. Ühtedena esimeste seast astusid roomlaste vastu võitlusse l u s i t a a n l a s e d (kes elasid praeguse Portugali kohal) ja k e l t i b e e r i d (kes olid asustanud Pürenee poolsaare keskosa). Suurim ülestõus toimus umbes 150. a. e. u. a. See võttis suure ulatuse, kui etteotsa astus lihtne V i r i a t u s e nimeline karjus. Ta oli andekas väejuht, kes lisaks omas määratut füüsilist jõudu. Asjatult läkitasid roomlased

tema vastu oma leegione, keda juhatasid parimad väepealikud. Viriatus purustas ja hävitas neid halastamatult. Nõnda hävitas ta 147. a. e. u. a. rooma väejuhi Vetiliuse sõjaväe, mis oli jõult tunduvalt üle Viriatuse jõududest. Vetilius ise võeti vangi ja tapeti.

Pikki aastaid pidas Viriatus edukat võitlust rooma vallutajate vastu. Hulk mitmesuguseid suguharusid ühines temaga selles võitluses. Hispaania ühendamise ja eduka võitluse eest Rooma vastu kuulutati Viriatus „Hispaania kuningaks". Kuid ta ei soovinud kanda kuningarüüd ja esines oma määratu sõjaväe esiridades lihtsõduri rõivastuses. See-eest oli tal kogu Hispaania juhi kuulsus. Isegi roomlased ei saanud jätta tunnustamata hispaania juhi võimeid. Nad nimetasid Viriatust „hispaania rahva Romuluseks", s. t. esimeseks, kes püüdis luua Hispaania riiki. Hispaania vabastamist roomlaste käest takistasid tollal reeturid, kes olid tunginud Viriatuse laagrisse. Öösel, kui Viriatus magas oma telgis, tungisid roimarid tema juurde ja pistsid ta pussidega surnuks. Nõnda tapeti reeturlikult lusitaania juht (139. a. e. u. a.).

Selsamal ajal jätkasid Hispaania keskosas võitlust keltiberid. Eriti visalt pani roomlastele vastu Numantia kindlus. Pikki aastaid piirasid roomlased seda kindlust, kuid eduta. Numantialased sundisid roomlasi mitmel korral häbiga taganema. Alles 133. a. e. u. a. olid ümberpiiratud linna elanikud läbielatud tugeva nälja tõttu sunnitud alistuma. Linn rüüstati paljaks ja lammutati samuti nagu Kartaagogi alusteni.

Pärast Numantia langemist taandusid hispaanlased. Rooma hakkas uuesti valitsema nende maal, kuid mitte kauaks.

Sertorius. 81. a. e. u. a. puhkes Hispaanias ülestõus Rooma vastu. Seda juhtis Sulla jälitamise eest Hispaaniasse põgenenud vabariiklane Sertorius. Sertorius kogus mitmesuguste hispaania suguharude keskelt kokku suure sõjaväe. Ta pani maksma sõjalise korra Rooma eeskujul, avas

Sertoriuse tapmine (kaasaegse gravüüri järgi).

koole hispaania noorsoo sõjaliseks kasvatamiseks, valis välja head abilised ja komandörid. Eriti kuulus nende seas oli võitudega roomlaste üle Hirtuleius.

Rooma saatis Sertoriuse vastu tugevaid sõjajõude eesotsas parimate väejuhatajatega. Kuid Sertorius saavutas alati võidu. Rooma väejuhi Pompeiuse silme all vallutas ta ühe linna teise järel. Ühes lahingus (Hispaania idarannikul) oleks Sertorius peaaegu vangistanud Pompeiuse endagi, kes päästis end ainult põgenemisega.

Sõdides rooma väejuhtidega, võitles Sertorius tema poolt vihatud Sulla diktatuuriga. Selles võitluses tugines Sertorius hispaania rahvale, kellele ta abi eest Rooma vastu sõdides lubas anda vabaduse. Peale selle sõlmis Sertorius liidu Pontose kuninga Mithridatesega, kes astus samuti Rooma vastu välja.

Umbes kümme aastat vältas hispaanlaste sõda Roomaga.

Hispaania rahva edasist võitlust püüdsid takistada reeturid. Nõndasamuti nagu Viriatuse võitluse ajal, organiseerus nüüdki Sertoriuse vastu grupp reetureid-vandeseltslasi. 72. a. e. u. a. tapsid need reeturid Sertoriuse pidul. Hispaania sõjavägedes algasid korratused. Rooma kasutas seda ja õiendas ülestõusnutega arved. 71. a. e. u. a. summutati ülestõus lõplikult.

Kuid sellega ei lõppenud veel hispaanlaste võitlus oma iseseisvuse eest. Võitlust Rooma vastu jätkasid nad veel hiljemgi.

§ 82. Spartacuse ülestõus.

Spartacus. Sellal, kui käis sõda Hispaanias, tõstis Itaalias pead uus orjade liikumine, mille eesotsas oli kuulus Spartacus (74.—71. a. e. u. a.). Spartacus, kes oli päritolult traakialane, oli müüdud roomlastele orjaks. Ta oli gladiaator Capua linnas ja pidi publiku lõbuks võitlema tsirkuses teiste gladiaatoritega. Heaks gladiaatoriks loeti seda, kes surmas oma vastase kiiresti ja kaunilt.

Gladiaatorite elu Capuas oli väga raske. Seepärast oli rahulolematus nende seas eriti tugev. Capua gladiaatorite koolis lõid kakssada orja eesotsas Spartacusega vandenõu ja otsustasid tõsta mässu orjade vabastamiseks. Ülestõus algas, kui roomlaste jõud olid tõmmatud läände (võitlusse Hispaaniaga) ja idasse (võitlusse Mithridatesega).

Kuid vandenõu paljastati, Spartacus oma kaaslastega põgenes Vesuuvi mäele ja jäi sinna peitu. Igalt poolt tulid Spartacuse juurde orjad ja vabad kehvikud.

Spartacuse väljaastumine. Spartacuse vastu saadeti välja tugev väeüksus. Rooma sõjavägi piiras orjad ümber, vallutades ainukese vulkaani juurde viiva tee. Kuid Spartacus ilmutas ülimat leidlikkust ja päästis oma sõjaväe. Tema korraldusel lõikasid orjad tugevaid viinapuu vääte ja punusid

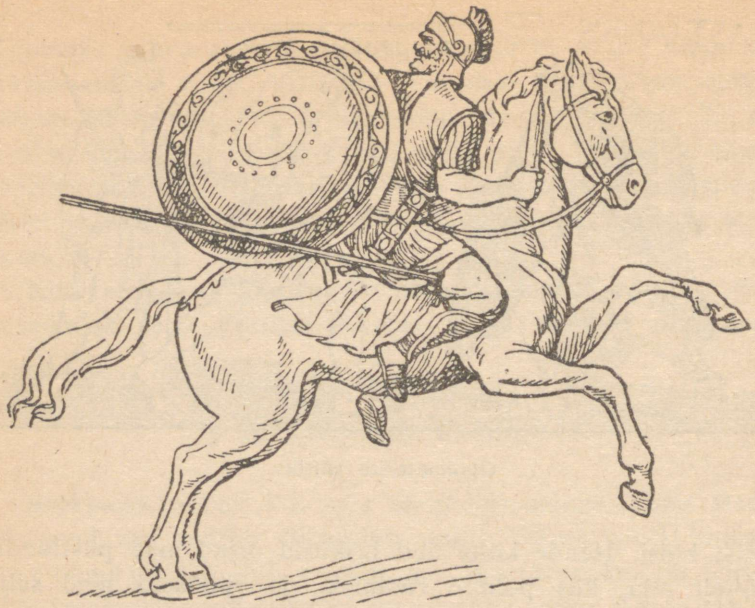
Gladiaatorite võitlus.

neist köisi. Nende köite abil laskusid orjad mäe püstloodis küljelt alla, kus polnud roomlasi, ja ründasid neid selja tagant. Rooma väeüksus põgenes, jättes orjadele kogu oma laagri.

Järgmised roomlaste väljaastumised orjade vastu (73. a. e. u. a.) olid samuti ebaedukad. Spartacus purustas rooma sõjaväed. Ta armee suurenes kogu aja. Aastal 72 astusid Spartacusele vastu mõlemad Rooma konsulid. Kuid ka nemad said lüüa.

Rooma oli raskes seisundis. Spartacus muutus üha võimsamaks ja kardetavamaks. Keegi ei võtnud endale sõjaväe juhatamist orjade pealiku vastu. Lõpuks nõustus sellega rikas rooma spekulant Marcus Crassus.

Spartacuse retked. Spartacus mõistis, et ta ei suuda Roomat lõplikult purustada ja tahtis seetõttu viia orjad väljaspoole Itaalia piire. Oma esimese retke võttis Spartacus ette üle kogu Itaalia Alpidesse. Ta mõtles orjad seda teed kaudu viia nende kodumaale — Kreekasse ja Galliasse. Kuid Alpide ületamise raskused sundisid Spartacust suunda muutma.

Reide haavatud Spartacus tõrjub tagasi kallaletungi selja tagant (Pompeji fresko rekonstruktsioon).

Spartacus koostas uue kava. Seekord pidi ta sõjavägi liikuma Sitsiiliasse, korraldama seal ülestõusu kohalike orjade kaasabil ja sealt siirduma Kreekasse. Kuid Spartacusel ei õnnestunud samuti oma vägesid viia Sitsiiliasse. Piraadid, kes olid nõustunud orje üle viima, petsid neid.

Spartacus otsustas siis ise ehitada parved ja neil üle sõita Sitsiiliasse. Orjad asusid kiiresti parvi ehitama. Et need oleksid kindlamad, seoti neile alla tünnid. Kuid tõusis tugev torm ja kandis kõik parved merre. Nii luhtus jällegi üks orjusest pääsemise lootus.

Crassuse sõjaväed aga jälitasid kogu aja Spartacust. Kui orjad tahtsid pärast ebaõnnestunud Sitsiiliasse purjetamise katseid tagasi pöörduda, osutus, et Crassus oli spartaklastel

tee põhja poolt kraaviga ära lõiganud. „Parem hukkuda rauast kui näljast," ütles Spartacus. Ta tormas oma sõjaväega edasi ja murdis öösel Crassuse kindlustustest läbi.

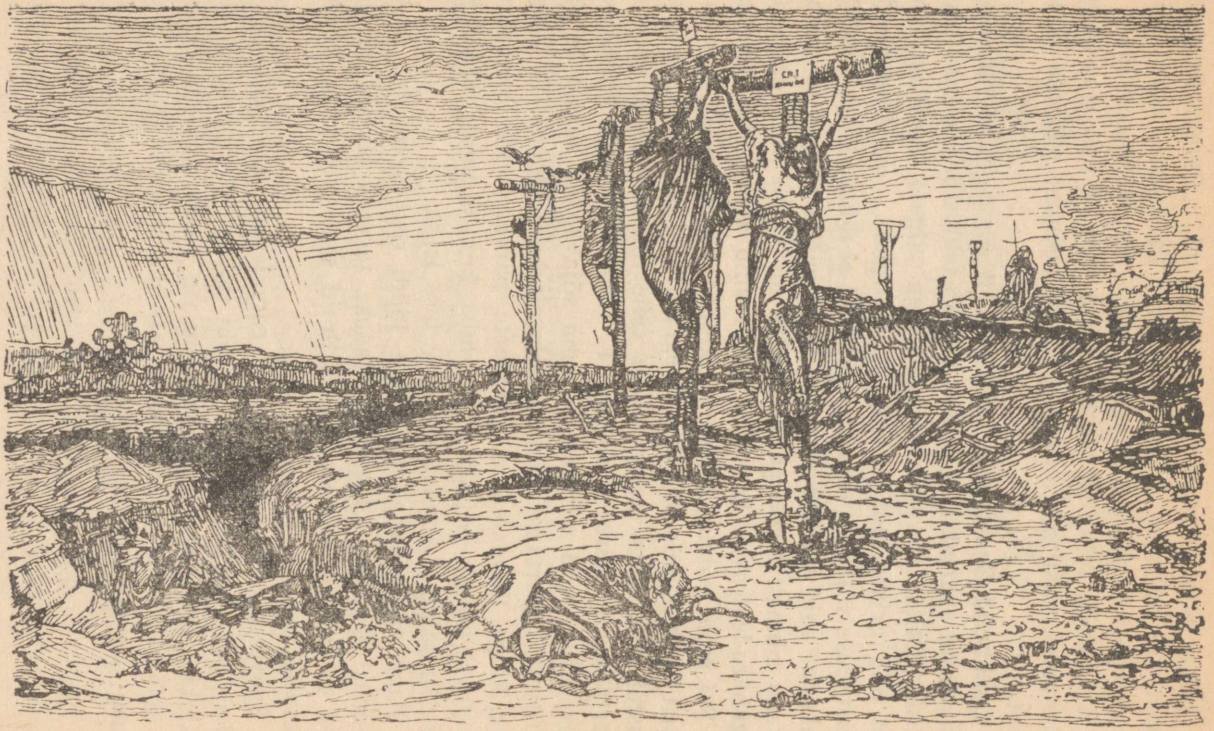
Kolmanda retke võttis Spartacus ette Brundisiumi sadamasse, kust võis kiiremini ja hõlpsamini pääseda Kreekasse.

Lahkhelid Spartacuse laagris. Kõik need pikad rännakud õõnestasid spartaklaste jõudu. Lisaks tekkis nende seas lahkhelisid. Orjad eesotsas Spartacusega tahtsid Itaaliast, kus nad olid orjastatud, lahkuda ja pöörduda oma kodumaale. Spartacuse sõjaväes olevad talupojad ei tahtnud aga Itaaliast lahkuda, vaid tahtsid võidelda maa ja oma õiguste pärast Itaalia pinnal. Nendega ühel nõul oli väike hulk germaani suguharudest orje, kes olid juba ammu kodunenud Itaalias.

Sel moel polnud orjade ja talupoegkonna vahel üksmeelt. Ühist keelt polnud orjade enestegi keskel. Lisaks oli Rooma sel ajastul veel väga tugev. Kõige selle tulemusena ei suutnud spartaklased suures lahingus 71. a. kevadel välja kannatada hästi-relvastatud värskete Rooma sõjavägede survet ja nad purustati. Spartacus võitles mehiselt kuni lõpuni. Ta tungis otse kõige tihedamasse roomlaste parve. Reide haavatuna laskus ta põlvili ja jätkas võitlemist, kuni ta raiuti tükkideks. Isegi ta laipa ei suudetud pärast üles leida.

Kuus tuhat vangistatud orja löödi risti kogu tee äärde Capuast Roomani. Kuid Spartacuse terveks jäänud väeriismed põgenesid lõunasse ja võitlesid seal veel kaua Rooma väesalkadega.

Spartacuse mehisus üllatas roomlasigi, kes ütlesid, et orjade juht hukkus „suure väejuhi sarnaselt". Spartacus läks ajalukku nagu ennastsalgav rõhujate vastu võitleja. Asjata ei öelnud Lenin, et „Spartacus oli ühe suurima orjade ülestõusu silmapaistvamaid juhte".

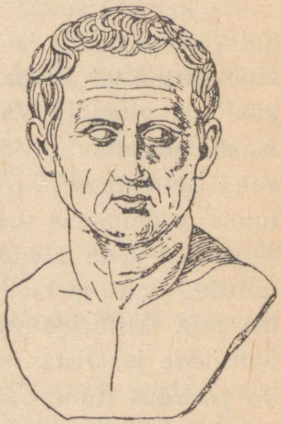

Ülestõusnud orjade karistamine (Bronnikovi maali järgi Riiklikust Tretjakovi galeriist).

§ 83. Catilina vandenõu. Pompeius ja Caesar.

Catilina. Orjade massiliste ülestõusude tagajärjel hakkasid rooma suurnike esindajad uuesti nõudma sõjalise võimu maksmapanemist. Sõjaline diktatuur võis paremini kaitseda orjapidajate huve ja varandust. Rooma diktaatori kohale pretendeerijaid oli palju. Kõige otsustavamalt tegutsesid vaesunud aristokraatia liikmed. Nende seast paistis eriti silma endine Sulla poolehoidja Catilina. Ta esitas oma kandidatuuri konsuli kohale mitmel korral, kuid tal ei õnnestunud sellele kohale pääseda. 65. a. e. u. a. tahtis ta suursuguste roomlaste Caesari ja Crassuse toetusel tappa konsulid ja haarata võimu Roomas endale. Kuid seegi plaan tal ei õnnestunud.

63. a. esitas Catilina oma kandidatuuri jällegi konsuli kohale. Samaaegselt valmistas ta vandenõu vabariigi vastu. Rahva enda poole meelitamiseks lubas Catilina tühistada kõik võlad. Kuid ta poolehoidjate peamise hulga moodustasid vaesunud aristokraadid. Catilinat toetasid samuti Sulla veteraanid (vanad sõdurid), kes omal ajal olid saanud maad, kuid polnud tööga harjunud ja olid jõudnud selleks ajaks juba laostuda. Catilinal oli pooldajaid ka jõudikute hulkade seas, kes ei elatunud tööst, vaid rikaste andidest.

Marcus Tullius Cicero.

Vabariigi-vastase vandenõu paljastas õigeaegselt vabariiklane konsul Cicero. See oli hiilgav kõnemees, kes oli Roomas kuulus oma kõneoskusega. Hoolimata oma kõhklusist oli Cicero järjekindel vabariikliku korra kaitsja. Ta pidas Catilina vastu sütitavaid kõnesid, milles ta nõudis Catilinale surma selle eest,

et see tahtis kukutada vabariiki. Kuid senat kõhkles. Lõpuks said vabariiklased siiski ülekaalu. Catilinat ja teisi vandeseltslasi otsustati karistada surmanuhtlusega. Roomas areteeritud Catilina poolehoidjad hukati. Catilina ise koos osa oma inimestega jõudis põgeneda Etruuriasse, kus asusid teda toetavate Sulla veteraanide maad. Seal koondas ta kokku oma pooldajad ja astus valitsusvägede vastu. Lahing toimus 62. a. e. u. a. Catilina võitles ägedasti, kuid ta väed purustati ja ta ise langes lahinguväljal.

Gnaeus Pompeius.

Vabariiklik kord oli säilitatud, kuid mitte kauaks. Orjapidaja ülemkiht ei lakanud võitlemast sõjalise diktatuuri eest. Esile kerkisid uued poliitilised tegelased: Pompeius ja Caesar.

Pompeius ja Caesar. Gnaeus Pompeius oli samuti Sulla poolehoidja ja kerkis esile juba Sertoriuse ülestõusu mahasurumisel Hispaanias. Seejärel tehti temale ülesandeks hävitada piraadid Vahemerest. Piraadid pidasid merel kinni Itaaliasse suunduvaid viljalaevu, riisusid rannikuid ja viisid vangi suursuguseid roomlasi. Pompeius tuli piraatidega ruttu toime ja omandas suure populaarsuse.

Pärast seda saadeti Pompeius Itta võitlusse uuesti ülestõusnud Pontose kuninga Mithridatese vastu. Pompeius lõpetas sõja Mithridatesega edukalt. Seejärel siirdus Pompeius Süüriasse ja alistas selle koos Juuda kuningriigiga. Ta pöördus Rooma tagasi 62. a. e. u. a. määratu suure sõjasaagiga ja kroonituna kuulsusega.

Sellal hakkas tähtsat osa etendama ka Gaius Julius Caesar. Ta pärines suursugusest sugukonnast ja oli saavutanud populaarsuse mitmesuguste vaatemängude korraldamisega rahvale. Caesar oli arukas ja ettevaatlik inimene. Algul ise välja astumata, saavutas ta võimu teiste isikute kaudu. Sel eesmärgil toetas ta algul Catilinat. Pärast Catilina vandenõu läbikukkumist taotles Caesar sõjalist diktatuuri Crassuse ja Pompeiuse kaudu. Koos nendega organiseeris ta vandenõu vabariigi kukutamise eesmärgil.

§ 84. Esimene triumviraat. Caesari diktatuur.

Esimene triumviraat. 60. a. e. u. a. sõlmiti Caesari, Pompeiuse ja Crassuse vahel salaliit Caesari juhtimisel. Seda liitu nimetati triumviraadiks[1]. Ta eesmärgiks oli võimu haaramine ja selle jaotamine triumviride vahel. Triumviraat pidi saama sõjalise diktatuuri vormiks.

Pompeiuse ja Crassuse abil sai Caesar konsuliks. Ta saavutas maa jagamise Pompeiuse sõdureile, vaatamata senati vastuseisule. Caesar tegi seda selleks, et omada sõjaväes toetust. Samuti kinnitati kõik korraldused, mis Pompeius oli teinud Idas. Pärast oma konsuliaja ärateenimist sai Caesar Gallia valitsejaks (58. a. e. u. a.).

Caesar Gallias. Gallia polnud aga veel võidetud; roomlasile kuulus ainult ta kagunurk. Caesaril tuli vallutada kogu maa.

Gallia rahvastik jagunes paljudeks suguharudeks. Nende eesotsas seisid aristokraatia ja preestrid. Gallia suguharud olid üksteisega sageli vaenus, mis neid nõrgendas ja Caesaril ta ülesannet kergendas.

Ometi oli võitlus gallidega erakordselt raske nende vahvuse ja rohkuse tõttu. Mitmel korral sai Caesari armee lüüa.

[1] Triumviraat — kolme isiku liit.

Gaius Julius Caesar.

Kuid roomlaste kõrgem sõjatehnika, nende organiseeritus ja Caesari hiilgavad sõjalised võimed saavutasid võidu. Caesari eest põgenesid häbiväärselt germaanlased, eesotsas Ariovistusega. Caesar purustas lõplikult gallide sõjaväed, eesotsas nende juhi Vercingetorixiga. Kogu Gallia alistati; seejärel siirdus Caesar Britanniasse.

Caesari poolt Gallias saadud sõjasaak oli väga suur. Ta riisus paljaks gallide annetistega täidetud pühamud ja purustas sageli linnu ainuüksi saagi omandamise eesmärgiga. Selle tulemusena riisuti kokku nõnda palju kulda, et Caesar müütas seda Itaalias ja provintsides kui kaupa, võttes kolm tuhat sestertsi naelast.

Caesar ei unustanud ka sõdureid. Et liita armeed enda ümber, suurendas ta leegionäride palka kahekordseks ja vahel kinkis neile koguni orje.

Triumviraadi lagunemine. Sellal kui Caesar vallutas Galliat, hukkus Crassus Idas võitluses partlastega. Triumviraat lagunes. Caesari ja Pompeiuse vahel toimus täielik lõhenemine ja algas võitlus võimu pärast.

Caesari volituste tähtaeg Gallias täitus 49. a. alguses. Senat pani talle ette sõjavägi laiali saata ja Rooma ilmuda. Kuid Caesar keeldus seda tegemast. Ta tahtis oma sõjaväe abil haarata Roomas võimu.

49. a. jaanuarikuus tuli Caesar ühe leegioni ja ratsaväega

üle Rubico jõekese, mis oli Itaalia piiriks, et suunduda Rooma. Kõneldakse, et ta kaua seisnud kõheldes Rubico ees. Lõpuks andis Caesar sõnadega „liisk on heidetud" käsu sõjaväed üle viia. Siis liikus ta kiirmarsiga Rooma poole.

Caesari pealetungist kuulda saades põgenesid konsulid ja osa senaatoreid Roomast. Pompeius sõitis Balkani poolsaarele ja hakkas seal valmistuma sõjale.

Caesar vallutas linna ilma võitluseta. Ta kohtles oma vaenlasi väga pehmelt ega hukanud ühtegi neist. Viibinud Roomas mõned päevad, suundus Caesar Hispaaniasse, kus seisis hulk Pompeiuse sõjaväge. Caesar sundis nad alistuma ja siirdus siis Balkani poolsaarele Pompeiuse enese armee vastu. 48. a. juunikuus toimus nende vahel lahing Farsalose juures (Tessaalias). Pompeiuse sõjaväed purustati ja ta ise põgenes Egiptusesse, kus ta tapeti Egiptuse kuninga käsul.

Caesar Egiptuses. Caesar siirdus samuti Egiptusesse. Aleksandrias toimus tollal võitlus surnud kuninga (ühe Ptolemaiose) laste vahel. Caesar segas end sellesse, asudes aleksandrialaste poolt pagendatud kuningatari Kleopatra poolele.

Roomlaste segamine Egiptuse siseasjadesse ja nende väljapressimised kutsusid esile ülestõusu nende vastu. Caesar piirati kuningalossis ümber. Lossi piiramise aegu põles ära ka kuulus Aleksandria raamatukogu. Caesari seisund, kel oli esialgu vähe sõjaväge, oli erakordselt ohtlik. Alles pärast seda, kui Caesarile saabus Aasiast abivägesid, õnnestus tal ülestõusu maha suruda. Pannud Egiptuse troonile Kleopatra, lahkus ta 47. a. kevadel Egiptusest.

Peale seda siirdus Caesar Mithridatese poja Pharnakese vastu, kes oli vallutanud osa Väike-Aasiat. Caesar purustas ta niisuguse kiirusega, et kirjutas sellest Rooma ainult kolme sõnaga: „Tulin, nägin, võitsin." Seejärel hävitas ta kahes suures lahingus pompeiaanlased Aafrikas ja Hispaanias.

Caesar — Rooma käskija. Tagasi pöördunud Rooma, sai

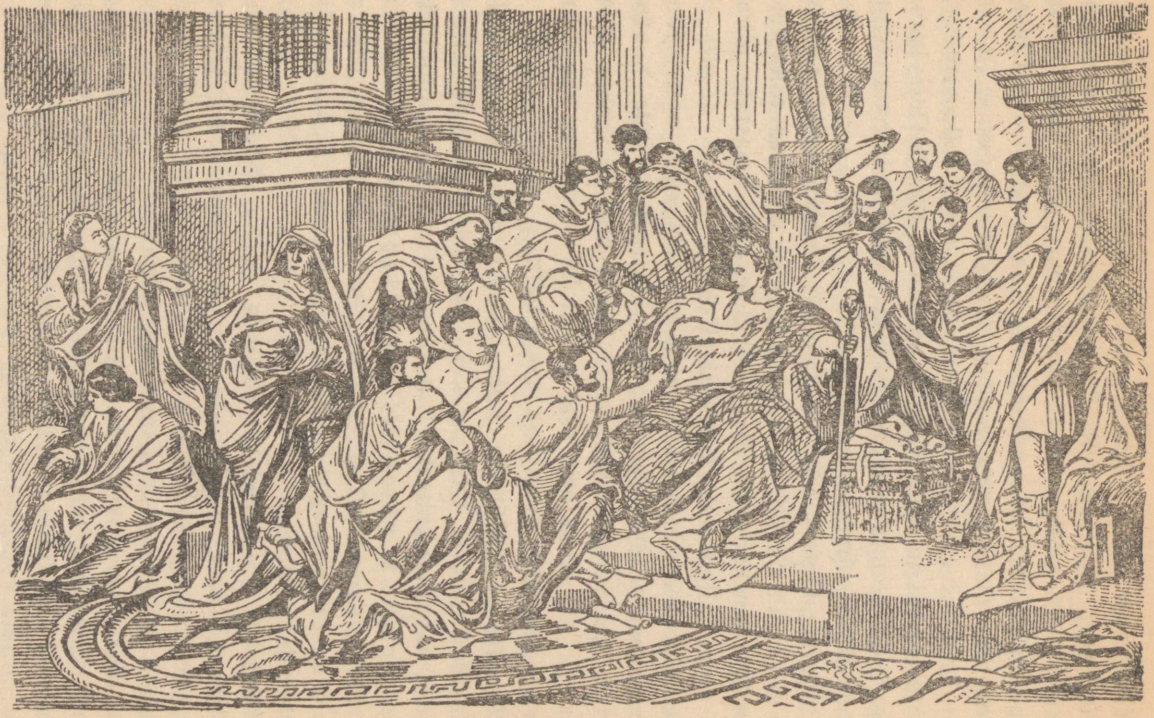
Caesar ta piiramatuks käskijaks. Ta määrati eluaegseks diktaatoriks. Samaaegselt pidas Caesar ka konsuli ametit ja kasutas rahvatribuuni võimupiire ning tsensori õigusi. 44. a. pakkus üks ta poolehoidjaist, konsul Marcus Antonius, talle kuningakrooni, kuid Caesar keeldus sellest: ta kartis rahva rahutusi ja otsustas esialgu hoiduda ametlikust monarhia väljakuulutamisest. Seetõttu oli Roomas nimepidi vabariik edasi: alale oli jäänud nii senat kui ka rahvakoosolek ja valitavad ameti-isikud. Tegelikult oli aga Caesar piiramatu ainuvalitseja. Senaatorite arvu suurendas Caesar 900-le, täiendades senatit oma poolehoidjatega, rahvakoosolek hääletas aga Caesari näpunäidete järgi. Senikaua kui Caesar taotles võimu, oli ta näiliselt demokraatia pooldaja; niipea kui ta aga oli saavutanud selle võimu, siis katkestas ta sidemed rahvaga. Nii tühistas Caesar võlgade kaotamise seaduse, vähendas vilja tasuta jagamist ja keelas käsitööliste liidud, nõndanimetatud „kolleegiumid". Mitmelgi korral summutas ta rahutusi Itaalias relvastatud jõuga.

Caesari hukkumine. Caesari vastu küpses rahulolematus. Senaatorite vabariikliku osa seas tekkis vandenõu tema elu vastu. Vandenõu eesotsas seisid vabariiklased Brutus ja Cassius. 15. märtsil 44. a. e. u. a. tapeti Caesar vandeseltslaste poolt senati istungi ajal.

Caesar õõnestas oma tegevusega vabariiki. Võitluses vabariikliku korraga rajasid orjapidajad pikkamisi impeeriumi alused.

§ 85. Vabariigi langus.

Caesari tapmine ei viinud vabariigi taastamisele. Orjapidaja-klass ei tahtnud loobuda sõjalisest diktatuurist. Vabariiklasil-vandeseltslasil tuli põgeneda. Kerkisid esile uued pretendendid diktaatori kohale. Caesari koha vallutamisest unistasid auahne väejuht, Caesari sõber Marcus Antonius, ja Caesari ratsaväe ülem Lepidus.

Julius Caesari tapmine senatis (kaasaegse kunstniku pildi järgi).

Octavianus. Teine triumviraat. Sel hetkel kerkis Roomas esile uus poliitiline tegelane. See oli kaval ja osav noormees, Caesari õetütre poeg, nimega Octavianus. Caesar oli ta lapsendanud ja teinud suurema osa oma varanduse pärijaks. See meelitas Octavianuse poolele Caesari veteraanid ja ta ümber koondus suur armee. Octavianus astus selle armeega Antoniusele vastu. Kuid löönud Antoniust, sõlmis Octavianus temaga liidu, sest ta ei lootnud üksinda kinnitada oma võimu Roomas. Liitu tõmmati ka Lepidus.

Antonius, Octavianus ja Lepidus moodustasid teise triumviraadi (43. a. e. u. a.), mille kinnitas esimesest erinevalt rahvakoosolek. Triumviridele anti 5 aastaks piiramatu võim „riigiasjade korraldamiseks".

Eelkõige oli triumviridel vaja hankida raha oma sõdurite autasustamiseks. Seetõttu algasid Itaalias jälle hukkamised ja konfiskeerimised, mille kestel hukkus umbes 2000 ratsurit ja 300 senaatorit, seal hulgas ka Cicero, kes astus vabariigi kaitseks Antoniuse vastu välja.

Viimaste vabariiklaste hukk. Suurt ohtu triumviridele kujutasid Brutus ja Cassius, kes Idas olid kogunud armee hukkuva vabariigi kaitseks. Antonius ja Octavianus suundusid Makedooniasse ja purustasid seal Filippoi linna lähedal vabariikliku armee (42. a. e. u. a.). Brutus ja Cassius lõpetasid elu enesetapmisega, nende vägede riismed läksid aga üle triumviride poolele.

Nüüd oli triumviridel raha vaja uutele sõduritele tasumaksmiseks. Selle hankimiseks sõitis Antonius Idasse, Octavianus pöördus aga Itaaliasse, kus hakkas võtma maid nende valdajailt ja jagama neid oma veteraanidele.

Itaalias kasvas rahulolematus Octavianusega. Rahulolematud rühmitusid tuntud väejuhi Pompeiuse poja Sextus Pompeiuse ümber. Sextus Pompeius kasutas Octavianuse vastu piraate ja Sitsiilia orje.

Antonius Idas. Aktioni lahing. Antonius käitus aga sellal

Idas nagu isevalitseja. Ta käsutas idamaisi kuningriike, kinkis Kleopatrale, kellele ta lähenes, rooma valdusi. Tema poolt algatatud sõda partlastega ebaõnnestus. Kõik see tekitas tugevat rahulolematust rooma seltskonnas. Octavianus kasutas selle ära. Senat võttis Antoniuselt ta volitused ja seejärel algas Antoniuse ning Octavianuse vahel avalik sõda.

2. septembril 31. a. e. u. a. toimus Octavianuse ja Antoniuse sõjavägede vahel otsustav kokkupõrge Aktioni neeme juures Kreeka lääänerannikul. Juba lahingu algul põgenesid Kleopatra ja Antonius Egiptusesse. Antoniuse armee, kes oli jäänud ilma juhita, alistus Octavianusele.

Antonius ja Kleopatra lõpetasid 30. a. e. u. a. elu enesetapmisega Aleksandrias. Octavianus vallutas Egiptuse.

Pärast Antoniuse võitmist ei olnud Octavianusel enam võistlejaid ja ta võim muutus üheisikuliseks. Rooma vabariik hukkus lõplikult, algas impeeriumi ajalugu.

Vabariigi languse põhjused. Miks langes vabariik? Kõige tugevama löögi andsid talle orjapidajad. Sel perioodil püüdsid kõik orjapidajate rühmitused omavahel ühineda. Võitluseks alamate kihtidega loobusid nad vanast vabariiklikust riigivormist ja lõid nüüd üheisikulise sõjalise diktatuuri.

Sõjaline diktatuur kujunes välja pikkamisi võitluses revolutsiooniliste liikumistega Sitsiilias, Hispaanias ja Itaalias endas. Sulla, Pompeius, Caesar, Octavianus olid väejuhid, kes toetusid kutseliste sõdurite armeele, kelledele sõda oli nende pea-tegevusalaks. Sõjasaagi pärast olid nad valmis minema kuhu tahes. Iga osav väejuht, kes oskas sõduritega läbi saada ja neile rikastumise võimalusi anda, võis neile tugineda võimu haaramisel. Niisugune armee purustaski revolutsioonilise liikumise. Kuid ka pärast seda hävitustööd ei tahtnud armee juhid loobuda oma võimust.

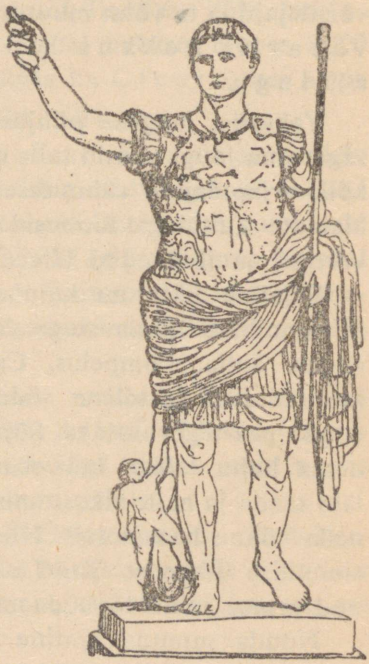
Nõnda muutus ajutine sõjaline diktatuur impeeriumiks, mille eesotsas seisis nüüd imperaator.

V. Rooma impeerium I ja II sajandil u. a. j.
(Printsipaat).

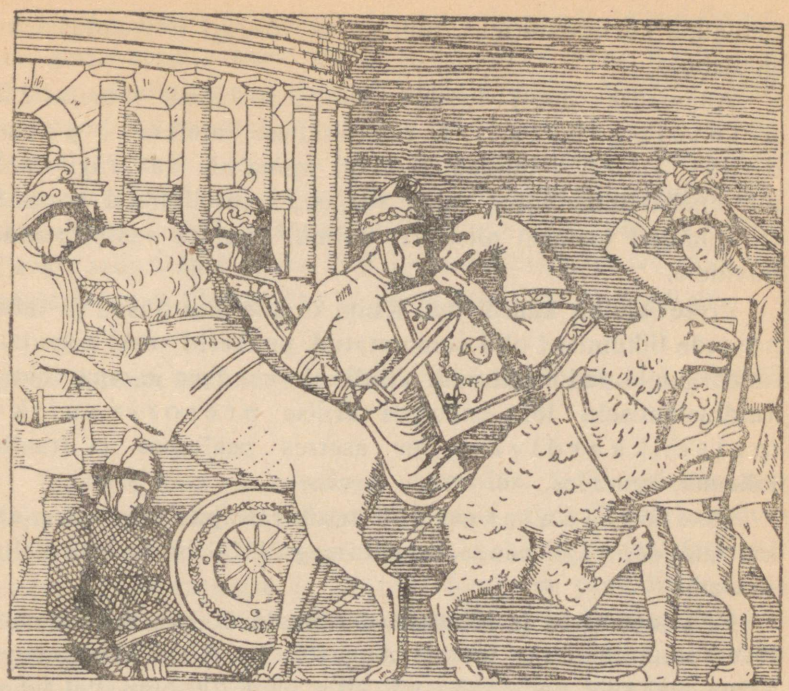
§ 86. Octavianus Augustuse valitsemine (30. a. e. u. a. kuni 14. a. u. a. j.).

Rooma orjapidajail õnnestus sõjalise diktatuuri abil lämmatada orjade ülestõusud ja alamkihtide liikumised. Varakad klassid, kes olid hirmunud revolutsioonilisest liikumisest, loobusid vabariigist ja tervitasid Octavianuse üheisikulist võimu. Tänulik senat andis talle hiljem „A u g u s t u s e“, s. o. „Püha“ tiitli. Talle püstitati altareid nagu jumalale, luuletajad ülistasid teda värssides.

Augustuse printsipaat. Kuid ettevaatlik Octavianus ei söandanud end avalikult kuulutada monarhiks. Ta mäletas hästi Caesari surma ja kartes tema saatust, püüdis näilikult säilitada vabariiki. Vabariiklikud võimuorganid (senat, rahvakoosolek, valitavad ametiisikud) eksisteerisid edasi. Augustus püüdis koguni tõsta senati autoriteeti ja taastada rooma ühiskonnas vanu eluviise ja kombeid.

Augustus peab kõnet sõjavägedele.

Nagu Caesargi, ühendas Augustus enda kätte tähtsaimad vabariiklikud ametikohad. Ülemjuhatajana (i m p e r a a t o r i n a) oli tal õigus määrata isikuid kõigile sõjaväelisile ametikohtadele, teostada sõjaväkke värbamist, kuulutada sõda ja

Etendus amfiteatris. Võitlus kiskjatega.

sõlmida rahu. Ta sai võimu tähtsaimate provintside — Põhja-Hispaania, Gallia, Süüria ja Egiptuse üle. Peale selle oli Augustusel rahvatribuuni võim, ta oli ülempreester ning samuti pidas mitmel korral konsuli ja tsensori ameteid. Augustuse käes olevad ametikohad andsid talle kogu sõjalise ja kodanliku võimutäiuse.

Rahvakoosolek tegi alati niisugused otsused, mis meeldisid Augustusele, ja valis need isikud, keda ta kätte juhatas. Augustus oli väga rikas. Ta sai Caesarilt määratu suure päranduse ja suurendas ise seda konfiskeerimiste ja imperaatorlike provintside sissetulekute arvel. Seetõttu oli tal küllaldaselt varandusi rahvale raha jagamiseks ja vaate-

mängude korraldamiseks, millega ta võitiski rahvakoosoleku poolehoiu.

Augustuse poolt loodud valitsussüsteemi nimetatakse printsipaadiks, s. t. riigi esimese inimese — princepsi — valitsemiseks. See oli monarhia vabariigi nime all, üheisikuline võim, mida varjasid vabariiklikud vormid. Orjapidajad toetasid niisugust võimu, sest see vastas nende huvidele.

Pretoriaanlik kaardiväg i. Kuigi orjade ülestõusud ja talupoegade liikumised olid summutatud, puhkesid siiski aeg-ajalt mõnel pool uued rahutused. Võitluseks nendega ja oma võimu kindlustamiseks lõi Augustus erilise pretoriaanliku (palee) kaardiväe, mis asetses pealinnas ja Itaalia lähemais linnades.

Pretoriaanlased olid tunduvalt paremas seisundis kui muu sõjaväg i: nende teenistusaeg oli lühem ja tasu palju suurem.

Rahajagamised ja lõbustused rahvale. Rahva rahulolematuse summutamiseks teotses Augustus ka teiste abinõudega. Tema ajal said ande raha või vilja näol 200 kuni 300 tuhat vaesemat Rooma kodanikku. Peale selle said üle 300 tuhande inimese kingiks maad või raha. Gladiaatorite võitlustest, mida Augustus korraldas mitmelgi korral, võttis üldarvus osa kuni 10 tuhat inimest ja võitlustel metsloomadega sai otsa umbes 3500 looma. Kord korraldas Augustus rahvale grandioosse merelahingu vaatemängu. Selleks kaevati Tiberi äärde 1800 sammu pikkune ja 1200 sammu laiune veemahuti. Lahingust võtsid osa 30 suurt sõjalaeva ja suur arv väiksemamõõdulisi laevu, milledel oli peale sõudjaskonna 30-tuhandeline meeskond.

Augustuse välispoliitika. Augustus pidas edukaid sõdasid Balkani poolsaare põhjaosas ja Alpides. Tema ajal loodi terve rida uusi provintse, mis ulatusid mööda Doonaud Mustast merest kuni Reini ülemjooksuni.

Võitlus Reini piiri pärast kandis vähem edu. Algul õnnestus germaanlaste käest vallutada peaaegu kogu Reini ja Elbe vaheline maa. Siis aga algas ülestõus, mille oli esile kutsunud Rooma asevalitseja Varuse karmus ja rahaahnus. Varus sattus 9. a. u. a. j. Teutoburgi metsas lõksu koos kolme leegioniga. Pärast neljapäevalist lahingut hävitasid germaanlased, kellede eesotsas oli Arminius, kogu ta armee. Pärast seda läksid kaotsi kõik Rooma Reini-tagused valdused peale Doonau ülemjooksu ja Reini vahel asuvate maade.

§ 87. Rooma elu-olu ja kultuur vabariigi lõpul ja I sajandil u. a. j.

Rikkuse kasv ja toreduse arenemine. Vabariigi viimasel sajandil orjapidajate rikkused kasvasid edasi. Need moodustusid sõjasaagist, mis langes väejuhtide kätte, summadest, mis saadi maksurentimise ja liigkasuvõtmisega provintsidest, ja varandusist, mis olid konfiskeeritud Sulla, Caesari ja Octavianuse ajal. Need kergesti saadud suured varandused raisati ka niisama kergesti. Määratu suuri summasid kulutati luksusesemeile, mis toodi Idast, leiva ja raha väljajagamisele rahva äraostmiseks ja kalliks minevate vaatemängude — gladiaatorite võitluste, metsloomade tapmise jne. — korraldamisele. Hulga raha neelasid luksuslikud peod, peened maja-sisseseaded, rõivad ja arvuka töötu teenijaskonna — orjade, klientide ja mitmesuguste ümmardajate ülalpidamine, kes täitsid suurte orjapidajate majasid. Need hiigelkulutused viisid võlgadeni. Paljud suursugused roomlased olid liigkasuvõtjate võlglased.

Kui Caesaril oli vaja sõita Hispaaniasse, siis ei tahtnud võlausaldajad teda Roomast välja lasta. Oma võlgade poolest oli kuulus ka Caesari sõber Antonius.

Rooma ühiskonna kõlbeline langus. Rooma ühiskonna kõrgklassides langes kõlbelisus väga madalale. Ilma igasuguse

vaevata saadud rikkused ja jõude eluviis mõjusid rikkuvalt. Kõik ülemkihi seast pärinevad ameti-isikud olid müüdavad ja raha eest valmis kõigeks. Vana Rooma suurnikkond oli kaotanud oma endise sõltumatuse ja painutas selga iga rikka ja eduka väejuhi ees.

Vaba Rooma kehvikkonna kõlblus ei olnud palju parem. Vabariigi lõppaegadeks oli talupoegkond veelgi enam laostunud ja täitis omalt poolt linna jõudehulkade ridu. Caesari ja Octavianuse veteraanid, kes olid võõrdunud pikkade sõjaretkede aegu tööst, müüsid oma maatükid ruttu edasi. Kõik katsed restaureerida talumajapidamist kandsid ebaedu. Linnarahva alamkihtide suurem hulk oli lõplikult võõrdunud tööst ja elas andidest, mis talle langes rüppe riigilt ja üksikuilt rikastelt: tasuta söömaaegadest, raha ja leiva väljajagamisest jne. Selle tööta pööbli seas arenes kirg tooreste ja veriste vaatemängude järele. „Leiba ja lõbumänge!" sai rooma masside hüüdsõnaks. Rahvakoosolek, mis koosnes sellest demoraliseeritud jõude-massist, oli niisama hõlpsasti äraostetav nagu senatki.

Seetõttu oli Rooma väejuhtidel vabariigi lõppaegadel võimu haaramine nõnda kerge.

Kõnekunst. Vabariigi viimasel sajandil ja printsipaadi ajal arenes suurel määral kõnekunst. Kõneoskus võimaldas poliitilises elus edasi jõuda, mispärast seda harrastasid agarasti kõik riigitegelased. Selle ajastu kuulsaimaid kõnemehi oli Cicero (a. 106—43 e. u. a.). Ta õppis kaua kreeka kõnekunsti ja filosoofiat. Oma loomupäraseid võimeid arendas ta praktikas, esinedes kohtutes ja rahvakoosolekuil. Ta kõned olid hoolikalt viimisteldud ja kirjutatud hiilgavas keeles.

Maecenase ring. Augustuse ajal arenes tugevasti ka kirjandus. Imperaator ise ja ta lähikondsed soosisid heldelt neid kirjanikke ja õpetlasi, kes oma teostes toetasid uut võimu.

Selles suhtes oli eriti tuntud Augustuse sõber Maecenas, ülirikas ratsur, kes oli ajanud endale proskriptsioonide ajastul varanduse kokku. Tema majas käisid koos silmapaistvad luuletajad ja kirjanikud, loeti ja aruteldi kirjanduslikke teoseid. Maecenas osutas suurt ainelist toetust kirjanikele: andis neile raha, kinkis maid jne.

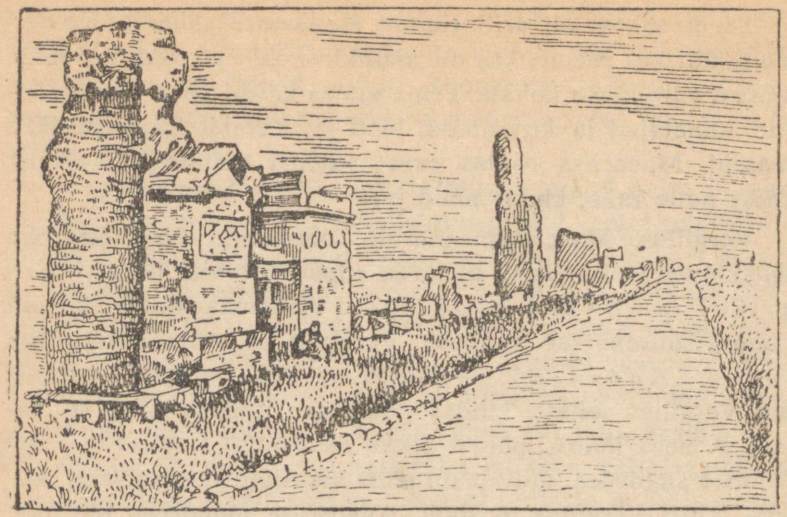
Vergilius. Maecenase juurde koondunud kirjanduslikku seltskonda kuulus selle ajajärgu silmapaistvaim poeet Vergilius (a. 70—19 e. u. a.). Ta oli väikemaaomanik, kes oli saanud suurepärase hariduse. Vergilius oli tuline Augustuse austaja. „Aeneises" — suures eepilises poeemis — jutustab Vergilius sellest, kuidas jumalatar Venuse poeg troojalane Aeneas jõudis pärast pikki rännakuid Itaaliasse ja sai Juliuste suguvõsa, millest oli pärit ka Augustus, esiisaks. Sellega tahtis Vergilius tõestada Augustuse jumalikku päritolu.

Horatius. Maecenase ringi kuulus ka teine tolle aja suur poeet Horatius (a. 65—8 e. u. a.). Ta põlvnes rooma ühiskonna alamkihist ja oli nooruses vabariiklane. Kuid hiljem astus ta Maecenase ringi ja hakkas nõndasamuti nagu Vergiliuski ülistama Augustust ja tema lähikondseid. Suure hulga oma värssidest pühendas Horatius tolle aja kommete ja eluviiside kirjeldamisele.

Ovidius. Maecenase ringi mittekuuluvaist poeetidest oli andekaim Ovidius (43. a. e. u. a. — 17. a. u. a. j.). Ta kuulus vanasse ratsurite perekonda. Tuntuimad kõigist Ovidiuse töödest on ta „Metamorfoosid" („Moondumised"), muistsed müüdid värssides.

Keset oma loomingu õitseaega, 8. a. e. u. a., pagendati Ovidius Augustuse poolt väikesesse Tomi linna Musta mere ääres (praegune Konstantsa). Selle pagendamise põhjused pole täpselt teada. Maapaost saatis Ovidius Augustusele armuandmispalveid, kuid imperaator jäi kõikumatuks ning Ovidius surigi maapaos.

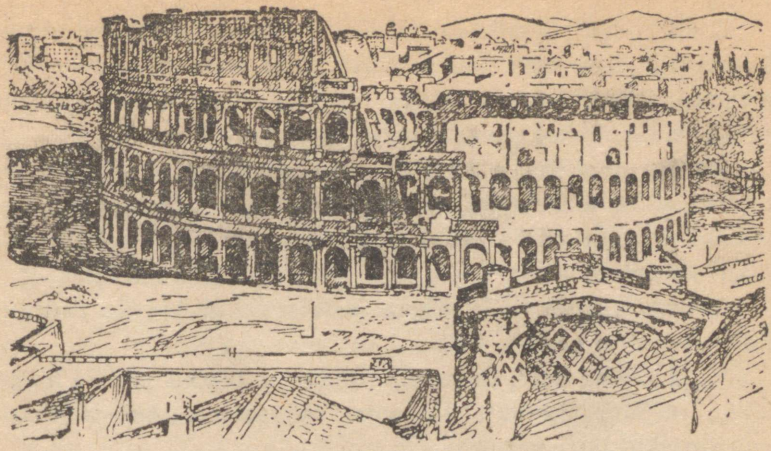
Titus Livius. Suure edu saavutas sel perioodil samuti aja-

Appiuse tee.

lugu. Augustuse ajal elas tuntud rooma ajaloolane Titus Livius (umbes 59. a. e. u. a. — 17. a. u. a. j.). Livius kirjutas Rooma ajaloo (linna asutamisest kuni 9. a. u. a. j.). Selles ajaloos võttis ta endale ülesandeks ülistada vana vabariiklikku Roomat.

Plinius Vanem. Rooma õpetlasist tuleb märkida Plinius Vanemat, kes elas I sajandil (a. 28—79 u. a. j.). See oli sügavasti haritud inimene, kes tundis huvi kõigi teaduste vastu. Pliniuse töökus oli uskumatu. Ta luges ja tegi märkmeid kõikjal: rännakute ajal, jalutuskäikudel, saunas jne. Oma peateose — „Loodusloo" — koostamiseks kasutas Plinius 2 tuhat raamatut ja kogus kokku määratu faktilise materjali. Need faktid olid muide küll vähe süstematiseeritud. Plinius langes oma teadusliku uudishimu ohvriks Vesuuvi purske ajal 79. a. u. a. j. Tahtes kohutavat loodusnähtust lähedalt vaadelda, ligines ta liigselt vulkaanile ja mürgised gaasid surmasid ta.

Colosseum. Vespasianuse ja Tituse poolt ehitatud määratu suur amfiteater (tänapäeval).

Filosoofia. Filosoof Lucretius Carus kirjutas (I sajandi esimesel poolel e. u. a.) filosoofilise poeemi, nimega „Asjade loomusest". See teos on kirjutatud suure andekusega. Poeetilises vormis arendas Lucretius mõtet, et kogu maailm on alistatud loodusseadustele, ja tõendas, et jumalad ei avalda mõju sündmuste loomulikule käigule. Jumalad ise on Lucretiuse järgi inimeste loodud. Lucretius võitles ebausuga ja eitas usku hauatagusesse ellu.

Ehituskunst. Sel perioodil tehti palju Rooma ja provintside kaunistamiseks. Suurepärased rooma maanteed ja kivisillad on säilinud Itaalias ja mõningais paigus provintsides kuni tänapäevani. Rooma linn luges oma elanikkonda üle miljoni inimese. Siin oli hulk kauneid losse, platse, saunu ja amfiteatreid, samuti ka mitu veejuhtmestikku, mis tõid head joogivett linna ümbruskonnast. Suurimaist ehitusist tuleks märkida määratu suurt amfiteatrit Colosseumit, mille olid ehitanud imperaatorid Vespasianus ja Titus. Selle varemed on säilinud veel tänini. Colosseum mahutas umbes 100 tuhat pealtvaatajat.

Kuid kõrvuti nende suurepäraste hoonetega asusid terved kvartaalid, kus elas linna kehvikkond, kes leidis peavarju armetuis hüttides või suurtes mitmekordsetes, halvasti ehitatud ja sageli kokkuvarisevates majades.

Rooma teadus ja tehnika olid kõrgel tasemel. Ehitustehnikast on meie ajani säilinud Caesari ajal elanud rooma insener Vitruviuse traktaat. Vitruvius kirjutas kõigi tehnika eriharude alalt, sealhulgas ka sõjatehnika alalt.

Rooma kultuur oli vähem iseseisev kui kreeka kultuur, mille mõjul ta arenes.

Kuid ladina keel, rooma kirjandus ja teadus levisid hiljem kõige mitmekesisemate Euroopa rahvaste keskel ja läksid euroopa kultuuri varasalve.

§ 88. Rooma impeerium I sajandil u. a. j.

Tiberius. Augustuse järglaseks oli ta võõraspoeg Tiberius, kel polnud populaarsust ei rahva ega sõdurite keskel.

Tema ajal algasid maal uuesti rahutused. Lõuna-Itaalias, Brundisiumi ümbruskonnas, paljastati orjade-karjuste vandenõu. Vandenõu eesotsas seisis üks endisi pretoriaanliku kaardiväe sõdureid. Ta korraldas Brundisiumis ja ümbruskonna linnades orjade salakoosolekuid. Neil koosolekuil ja seintele riputatud üleskutsetes kutsus ta orje ülestõusule. Tiberius saatis Brundisiumi tugeva väesalga. Vandenõu juht ja talle lähedased orjad toimetati Rooma ja hukati seal.

Vaenlik meeleolu imperaatorliku võimu vastu tuli ilmsiks ka Rooma kodanike keskel.

Sõjalise diktatuuri kõvendamine. Tiberiuse ajal kõveneb imperaatori võim. Ameti-isikute valimise õigus võeti ära rahvakoosolekult ja anti senatile. Pandi kehtima „majesteedi solvamise" seadus, mille põhjal võidi kohtu alla anda inimest, kes oli süüdi kas või ainult ettevaatamatus märkuses imperaatori

aadressil. Kartusest ja orjalikkusest imperaatori ees tegi kohus karme otsuseid süütute kui ka süüdlaste kohta.

Nero. Tiberiuse lähimaist järglasist on tuntuim imperaator Nero (a. 54—68 u. a. j.). Ta sai imperaatorivõimu seitsmeteistkümneaastase noorukina. Ta iseloomu oli juba lapsena rikkunud ta ema, au- ja võimuahne naine. Kui ta sai aga imperaatoriks, siis ajas üldine austus tal pea lõplikult segi.

Nero pidas end suureks kunstnikuks ja esines ise sageli laval. Pealtvaatajad pidid talle tuliselt aplodeerima, ja häda sellele, kes ei vaimustunud küllaldaselt kunstnik-imperaatorist.

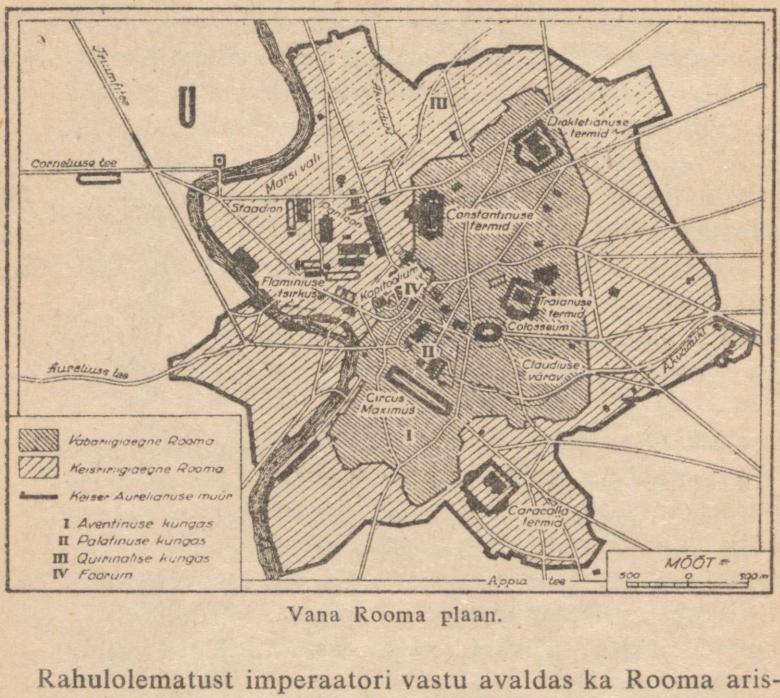

Nero.

Nero ajal suurenes ühiskondlik rahulolematus veelgi enam. Orjade vandenõud ja orjapidajate tapmised muutusid niivõrd sagedasiks, et senat pani nende vastu võitlemiseks kehtima erilise määruse. Roomas oli olemas vana-aegne seadus, mille järgi karistuseks isanda tapmise eest orja poolt nuheldi kõiki tapetu majas elavaid orje surmanuhtlusega. Nüüd andis senat välja uue määruse, mille järgi karistati surmanuhtlusega orjadega võrdselt ka kõiki tapetu majas elavaid vabakslastuid. Kord juhtus, et Rooma prefekti (linnapea) tappis ta ori. Senatis otsustati hukata kõik tapetu 400 orja. Kuid seda otsust oli raske täide viia, sest kokku kogunes suur rahvahulk ja see ähvardas rüüstamiste ning süütamistega. Tuli välja kutsuda sõjaväegi ja nendega piirata kogu tee kuni hukkamiskohani. Kuid orjade liikumine ei lakanud ka pärast seda. Rahva hulgas kõneldi, et valmib uus Spartacuse ülestõus.

Rooma põlemine. Kõigele lisaks puhkes Roomas 64. a. kohutav tulekahju, mis kestis 6 päeva. Linna neljateistkümnest rajoonist jäi terveks ainult neli; kolm hävisid maatasa, seits-

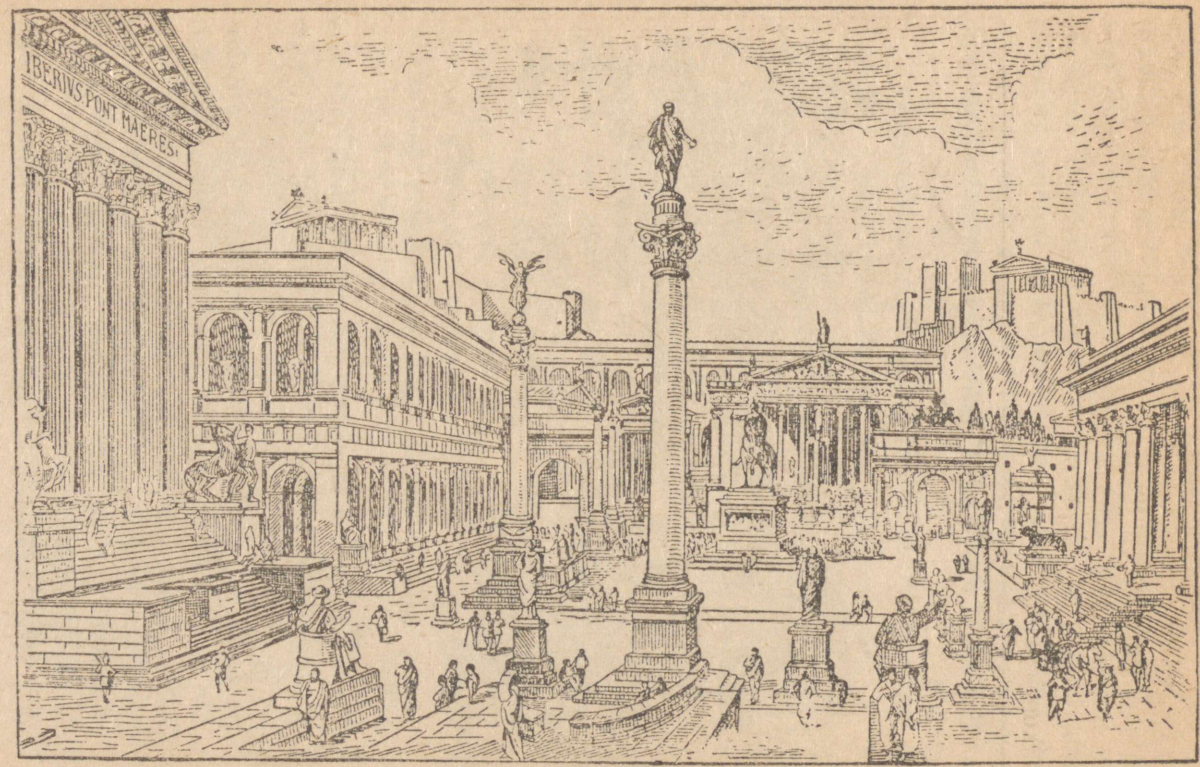
mes ülejäänud rajoonis säilisid ainult purunenud ja poolpõlenud hoonete viletsad riismed. Rahva seas algasid rahutused. Kõneldi, et linn olevat süüdatud Nero käsul, kes olevat tahtnud hävitada vana Rooma ja ehitada ta asemele uue ja luksuslikuma.

Vana Rooma plaan.

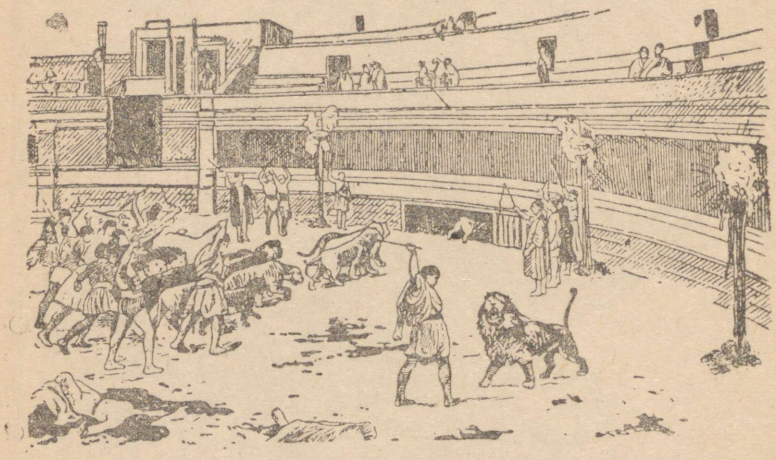
Rahulolematust imperaatori vastu avaldas ka Rooma aristokraatia, kes valmistas imperaatorile atentaati. Järgmisel aastal peale Rooma põlemist organiseeriti Nero vastu suur vandenõu. Sellest võtsid osa paljud silmapaistvad Rooma ülemkihi esindajad. Kuid vandeseltslased tegutsesid aeglaselt ja kõhklevalt. Vandenõu paljastati.

Nero julmused. Kõik see sundis imperaatorit tarvitusele võtma karme abinõusid. Nero iseloomu juures muutusid need veriseiks jälitamisteks, omavolilisteks hukkamisteks ja varanduste konfiskeerimisteks.

Rooma foorum impeeriumi ajastul (rekonstruktsioon).

Ta alustas uuesti „majesteedi solvamise" protsesse ja palju rikkaid inimesi (Nerol oli vaja raha) langes absurdsete süüdistuste ohvriks. Juba oma valitsuse algul mürgitas Nero oma venna, kartes, et see haarab ta trooni. Seejärel käskis ta tappa oma ema, kelle valitsemishimuline iseloom kitsendas ta tegevusvabadust. Nero tahtel hukkus ka ta endine kasvataja, filosoof Seneca, ja palju rooma kõrgeima ülemkihi esindajaid.

Pärast etendust tsirkuses (kaasaegse kunstniku pilt).

Selsamal ajal võitis ta endale poolehoidu pretoriaanlaste ja linna alamkihtide hulgas tasude suurendamise, raha väljajagamise ja hiilgavate lõbumängude korraldamisega.

Nero hukk. Nero-vastane avalik liikumine algas provintsides, kus poldud rahul maksude kasvuga. Esimesena tõusis üles Gallia. Temaga ühines Hispaania. Siis tõusid Roomas Nero vastu üles ka pretoriaanlased ja senat kuulutas ta „isamaa vaenlaseks". Nero, kes põgenes Roomast, lõpetas teel oma elu enesetapmisega (68. a. u. a. j.).

Pärast Nero kukutamist algas võitlus provintside sõja-

vägede vahel; igaüks neist tõstis esile oma imperaatori. Poolteise aasta jooksul vahetusid Roomas kolm imperaatorit. Lõpuks väljus võitjana Süüria armee juhataja Titus Flavius Vespasianus (69. a. u. a. j.).

§ 89. Impeeriumi seisund. Ülestõusud provintsides.

Vespasianuse reformid. Sel hetkel, mil Vespasianus haaras võimu, oli impeeriumi seisund üliraske. Provintsides toimusid ülestõusud. Riigikassa oli tühi Nero pöörase pillamise tõttu, distsipliin oli armees langenud. Kindla ja ettevaatliku poliitikaga õnnestus Vespasianusel küllaltki ruttu impeeriumi uuesti kindlustada. Ülestõusud summutati. Karmikäelise kulude piiramisega ja maksude korrastamisega parandas imperaator rahanduse. Sõjaväeline distsipliin tõsteti uuesti jalule. Impeeriumi piirid kindlustati.

Vespasianus.

Vespasianuse peamiseks sammuks oli Rooma aristokraatia koostise laiendamine ja uuendamine. Selleks asundas ta provintsidest Rooma ligi 1000 rikast ja suursugust perekonda ja arvas nad senaatorite ja ratsurite seisusse. See uus aadel pidi siduma Rooma provintsidega ja olema imperaatori võimu toeks.

Ülestõus Juudamaal. Vespasianuse ajal alistati lõplikult Juudamaa, mis oli juba Nero ajal 66. a. tõstnud mässu imperaatorlike ametnike rõhumise tõttu. Juudamaa pani kaua ja visalt vastu. Seda rahustas Vespasianus, kelle Nero oli läki-

tanud sinna armee juhatajaks. Kui Vespasianus sai imperaatoriks, andis ta sõjaliste operatsioonide juhtimise oma pojale T i t u s e l e. Titus koondas Jeruusalemma juurde värsked sõjaväed ja algas piiramist. Linna ümbritses kolmekordne müüriderõngas. Ta arvukas elanikkond kaitses end kangelaslikult. Kuid ümberpiiratute seas algas kohutav nälg ja seetõttu lõpuks õnnestus roomlasil vallutada linn. Jeruusalemm hävitati (70. a. u. a. j.). Leekides hukkus ka ta kuulus tempel. Rooma sõjaväed vallutasid Juudamaa.

Impeeriumi edasist kindlustamist teostas Vespasianuse järglane T i t u s. Tema ajal tabas impeeriumit kohutav õnnetus — vulkaan Vesuuvi purse. Purske ajal mattusid tuha alla Pompeji ja Herculaneumi linnad. Hiljem (XIX sajandil) on arheoloogid need linnad välja kaevanud ja avastanud neis hästi hoidunud tänavaid, maju, elutarbeid jne.

Traianus. 98. a. astus imperaatori troonile üks impeeriumi silmapaistvamaid väejuhte T r a i a n u s. Ta oli pärit Hispaaniast. Uus imperaator pööras suurt tähelepanu Itaalia põllunduse tõstmisele, mis I sajandi lõpuks oli jõudnud täieliku languseni. Väikepõllundus oli hakanud kaduma juba vabariigi aegu, nüüd aga olid rikaste suurmõisad ta peaaegu täielikult neelanud. „Latifundiumid (suurmõisad) hukutasid Itaalia", kirjutas rooma kirjanik Plinius I sajandil u. a. j. Seesama nähtus toimus ka provintsides. Nero ajal näiteks kuulus kuuele isikule pool kogu Aafrika provintsi maa-alast.

Traianus.

Võitlemiseks Itaalia põllunduse languse vastu andis Traianus puudustkannatavaile maapidajaile laenu maa ostmiseks ja majapidamise parandamiseks. Nende võl-

gade protsendid läksid vaeste vanemate laste ja orbude kasvatamiseks.

Traianus andis samuti seaduse, mille põhjal senaatorid pidid vähemalt ühe kolmandiku oma varandusest mahutama Itaalia põllundusse. Kuid selle seaduse tulemuseks oli siiski ainult latifundiumide edasine areng väikeste põllupidamiste

Hadrianus.

arvel. Midagi ei andnud ka riiklik heategevus; madalamate klasside seisund aina halvenes.

Välispoliitika. Traianus pidas kaks verist sõda d a a k i d e suguharuga, kes elas praeguse R u m e e n i a kohal. Daakia muudeti Rooma provintsiks ja asustati rooma kolonistidega. Daakia sõja mitmesugused stseenid on kujutatud sambal, mis on püstitatud Traianuse poolt Roomas. See sammas on säilinud tänini.

Oma elu lõpul võttis Traianus ette suure sõjaretke Partia riigi vastu, kus vallutas rea maa-alasid. Kuid samal ajal puh-

kes Rooma sõjavägede tagalas Mesopotaamias ülestõus. See takistas edasitungi ja sundis Traianust tagasi pöörduma. Ta suri teel Rooma (117. a. u. a. j.).

Traianuse ajal saavutas Rooma impeerium oma välise võimsuse tipu.

Hadrianus. Bürokraatliku süsteemi areng. Peale Traianust valitses tema sugulane Hadrianus (a. 117—138 u. a. j.). Ta loobus peaaegu kõigist Traianuse poolt partlastelt vallutatud aladest.

Määratu riigi kaitsemiseks oli vaja kogu impeeriumi jõudude väga tugevat pingutust. Selleks polnud ta enam suuteline. Hadrianus asus rahuliku poliitika teele, püüdes ainult kindlustada ja säilitada impeeriumi olemasolevaid piire.

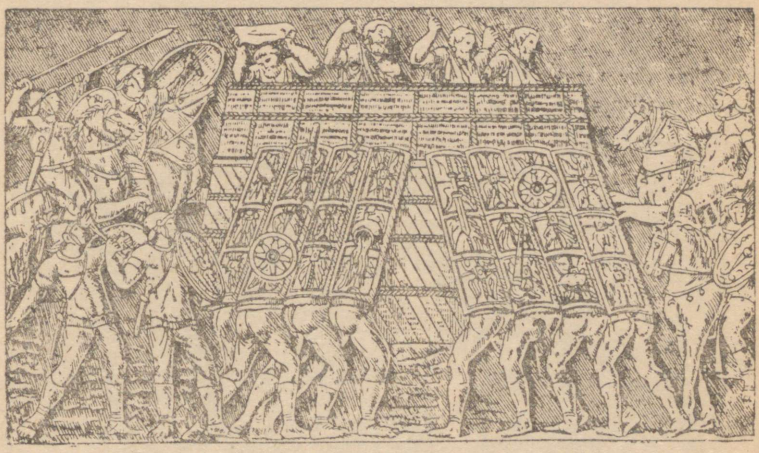
Hadrianuse ajal areneb bürokraatlik (ametnike) valitsemissüsteem. See süsteem hakkas kujunema juba esimeste imperaatorite ajal. Määratu suure impeeriumi valitsemiseks ei sobinud vanad vabariiklikud organid üldse mitte. Muutus vajalikuks alaline ametnikeaparaat. Valitavate ametikohtade ja senati endagi tähtsus langes Hadrianuse ajal tugevasti. Tähtsaimatele riiklikele ametikohtadele määras Hadrianus juriidilise haridusega isikuid, samuti neid, kes olid kaua teeninud imperaatorlikes kantseleides või armees.

Juutide ülestõus. Hadrianuse ajal, 132. a., toimus uus juutide ülestõus. Selle eesotsas seisis Simon, hüüdnimega B a r - K o c h b a („Tähe poeg"). Juutide vabastusvõitlus kestis kolm aastat, enne kui suurematel Rooma jõududel õnnestus purustada juutide sõjavägi ja lämmatada ülestõus. Juudamaa laastati täiesti paljaks. Kümned tuhanded juudid tapeti või müüdi orjusse, Jeruusalemma linn lõhuti lõplikult ja ta asemele ehitati uus linn.

Ülestõusude lämmatamise, provintside rõhumise ja bürokratismi arendamisega riigi sisemuses püüdsid imperaatorid kindlustada Rooma riiki.

§ 90. Rooma impeerium II ja III saj. vahetusel u. a. j. Võitlus barbaritega.

Marcus Aurelius. Impeeriumi seisundi halvenemine. 161. a. kuni 180. a. u. a. j. valitses imperaator Marcus Aurelius. Tema ajal halvenes impeeriumi seisund järsult. Rahvamass jäi üha vaesemaks, riigikassa tühjenes aga aina enam. Juba Marcus Aureliuse valitsuse algul laastasid nälg

Roomlased vallutavad barbarite kindlustuse.

ja seejärel Idamaalt sissetoodud hirmus katk impeeriumi. Selle tagajärjel puhkesid mitmesuguseis riigi osades — Egiptuses, Gallias — kogu aeg ülestõusud.

Barbarite sissetung. Sugugi kergemaks ei muutunud ka impeeriumi väline seisund. Naabruses asuvad barbarite suguharud hakkasid Rooma nõrgenemist nähes sooritama kallaletunge ta piiridele. Partlased tungisid Süüriasse. Marcus Aureliuse väejuhtidel õnnestus neid sealt välja suruda, kuid algav nälg ja katk sundisid roomlasi tagasi pöörduma.

Partlastega tuli sõlmida rahu.

Marcus Aurelius ja alistatud markomannide juhid.

Roomlaste lahing germaanlastega.

Veelgi ohtlikum oli kauakestev sõda Doonau piiril elavate suguharudega. Need tungisid üle piiri ja jõudsid kuni Itaaliani. Nende poolt vallutatud maakonnad laastati hirmsasti, sajad tuhanded elanikud viidi vangi. Imperaatoril õnnes-

tus määratute pingutustega ära ajada sissetunginud suguharud ja ajutiselt sundida nad alistumusse.

Vangistatud barbarid asustati rooma piiriäärsetele aladele, õigusega harida seda maad, millel nad elasid. See-eest pidid nad teenima Rooma sõjaväes.

Niisugune samm oli möödapääsematu riigi raske seisundi tõttu. Kuid hiljem muutus see Roomale määratu suure ohu allikaks.

Septimius Severuse monarhia. 193. a. u. a. j. haaras imperaatorivõimu Septimius Severus, ühe provintsi asevalitseja. Ta tegi viimase katse riigi kõvendamiseks ametnikkonna ja sõjaväe ühendamise teel. Sõjaväes teostati suured reformid. Sõdurite seisund paranes: neil lubati pidada perekondi, kes võisid elada alalise laagrikoha läheduses. Piiriäärsetel aladel lubas Severus sõdureil põldu harida. Peale selle anti neile võimalus tõusta teenistusredelil kuni kõrgeimate juhtivate auastmeteni.

Severus hakkas suurel hulgal määrama oma kantselei ametnikeks endisi sõdureid. Senat kaotas tema ajal igasuguse tähtsuse. Niiviisi püüdis Severus valitseda üksnes sõdurite ja ametnike abil. Kõneldakse, et surres öelnud ta oma poegadele: „Rikastage sõdureid, teiste kõigi eest ärge hoolitsege üldse!"

Tema poja ja järglase Caracalla ajal teostati väga tähtis samm: kõigile vabadele impeeriumi elanikele anti Rooma kodanikkude õigused (212. a. u. a. j.).

Kõigi nende sammudega — armee ja ametnikkonna ühendamisega, kodanikuõiguste andmisega kõigile impeeriumi elanikele, armee reformiga — taoteldi impeeriumi seisundi kindlustamist. Kuid võimata oli teda enam kõvendada. Revolutsioon oli küpsemas orjapidamiskorra vastu.

VI. Orjade revolutsioon. Barbarite vallutused ja impeeriumi hukk.

§ 91. Revolutsiooni saabumine.

Impeeriumi olemasolu kahe esimese sajandi kestel rahvamasside seisund aina halvenes. Rooma vedas kaupu enam sisse kui välja. Seepärast läks raha pikkamisi Roomast välja, väärismetallide (kulla ja hõbeda) hulk vähenes ja selle tulemusena tekkisid juba II sajandi lõpul rahanduskorratused. Õige raharinge puudumine mõjus hukutavalt kaubandusele ja käsitööndusele. Peale selle õõnestasid viimaseid tohutud riigimaksud. Sel moel langesid kaubandus ja käsitöö. Põllumajandus läks samuti vastu langusele. Kasvas maarahva vaesumine.

Koloonid. Orjatöö lakkas orjapidajaile toomast endist tulu. Orjade ülalpidamine hakkas minema kalliks, nende töö tootlikkus jäi aga endiselt madalaks. Seepärast mindi üle väikeste maarentnike tööle.

Isegi suurmaaomanikud hakkasid aina sagedamini tükeldama oma mõisu väiksemaiks osadeks ja andma neid rendile väikerentnikele — k o l o o n i d e l e.

Rendimaksu tasuvad koloonid.

Koloonideks sattus nii maa kui linna kehviklus, kel polnud kuhugi mujale minna. Peale selle muutsid orjapidajad sageli osa oma orjadest koloonideks. Kõigi nende koloonide, niihästi vabade kui ka orjade seast päritolevate seisund oli erakordselt raske. Maa kasutamise eest pidid nad maksma kas rahas või ära andma osa saagist. Rendimaks hakkas tõusma. Lisaks kurnasid koloone üle jõu käivad riigimaksud. Selle tagajärjel sattusid koloonid mõisnike võlglasteks. Sattunud kord võlgnikuks, polnud nad enam suutelised sellest seisundist välja pääsema. Sel viisil muutus vaba koloon võlaorjaks ega võinud lahkuda oma maalt, kuigi ta seda tahtis; faktiliselt oli ta nüüd kinnistatud oma maalapi külge. Orjusest hakati üle minema sõltuvate talupoegade tööle. Koloonist oli saanud poolsunnismaine talupoeg.

Kõigele lisaks sagenesid II sajandi lõpust alates mitmesuguste suguharude sissetungid Rooma impeeriumi. Kõik see viis impeeriumi majanduselu täielikule korratusele.

Siit oli ainult üks väljapääs — revolutsioon. Ja see lähenes, ühendades pikkamisi kõik jõud: niihästi orjad, koloonid kui ka barbarid.

Orjade ja käsitööliste ülestõus. Barbarite sissetung. III sajandi keskpaiku u. a. j. puhkes Sitsiilias uus orjade liikumine, mis suruti maha suuri vaevu. Roomas endas toimus linna käsitööliste ja orjade ülestõus. Ülestõus oli niivõrd tõsine, et selle mahasurumisel kaotasid valitsuse sõjaväed 7 tuhat sõdurit. Niisamasugused ülestõusud toimusid samal ajal ka teistes impeeriumi linnades.

Kallaletung Roomale kasvas ka väljastpoolt. „Barbarid" (germaanid, gallid, pärslased, sküüdid) tungisid impeeriumi. 260. a. u. a. j. langes imperaator Valerianus lahingus pärslastega vangi. Ta surigi vangis.

Barbarid ei rünnanud mitte ainult impeeriumi piire, vaid tungisid ka ta sügavusse. Reini ja Doonau piirialadel hakkasid barbarid ühinema suuremaiks liitudeks. Alam-Doonaul

kerkisid esile goodid, Reinil frangid ja saksid. Daakia läks Roomale täiesti kaotsi; Väike-Aasiat ja Balkani poolsaart laastasid kohutavalt goodid, sküüdid ja avaarid. Rooma vastu tõusis üles ka Ida: Partia ja Palmyra riigid (Süürias).

Bagaudide ülestõus. Välis- ja sisejõudude (barbarite ja orjade ning talupoegade) ühinemine võitluseks orjapidava Rooma vastu toimus enam kui saja aasta kestel. Eriti tähelepandavalt ilmnes see Gallias. III sajandi lõpul u. a. j. algas Gallias hiiglasuur ülestõus. Ülestõusnuid nimetati „bagaudideks", mis tähendab gallia keeles „lahinglasi" ehk „võitlejaid". Maksudega, raskete koormustega ja imperaatorite ametnike rõhumistega meeleheitele viidud rahvamassid tõusid üles kogu Gallias. Tõusid orjad, koloonid kui ka piiriäärsete alade sulased. Nad lõid korraliku sõjaväe, milles põllupidajad moodustasid jalaväe, rohkearvulised karjused hobustel aga ratsaväe.

Bagaudid vallutasid härrasmõisad ja halvasti kindlustatud linnad ja purustasid need. Hirmunud maaomanikud põgenesid vähestesse suurematesse linnadesse varju. Ülestõusnud kuulutasid Gallia lahkulöönuks ja valisid oma kaks juhti Aelianuse ja Amanduse imperaatoreiks.

Bagaudide vastu saadeti suured sõjajõud, kes ajutiseks summutasid ülestõusu. Kuid see süttis mitmel korral uuesti ja haaras koguni Hispaaniagi. Üldse kestis bagaudide ülestõus kokku umbes 150 aastat. Niisugused massilised ülestõusud olid revolutsiooni saabumise ja Rooma huku alguse tunnusteks.

§ 92. Diocletianus. Kristlus.

Ainuvalitsuse kõvenemine. 284. a. haaras impeeriumis võimu lossi vahtkonna ülem Diocletianus. Kogu tema poliitika oli suunatud imperaatori isevalitsusliku võimu

kõvendamisele ja revolutsiooni summutamisele. Et veelgi enam tõsta oma autoriteeti, käskisid rooma imperaatorid end alates Diocletianusest nimetada „dominuseks“ (dominus) — isandaks, mispärast ka seda võimuvormi, mis kujunes Roomas välja Diocletianusest peale, ei nimetata enam „printsipaadiks“, vaid „dominaadiks“. Imperaatorid hakkasid kandma idamaade eeskujul rikkalikke rõivaid, ümbritsema end arvukate õukondlastega, nõudma endale jumalike austusavalduste osutamist (põlvililaskumist). Imperaatori isiksust loeti jumalikuks, pühaks.

Diocletianus.

Diocletianuse ja tema järglaste aegu lakkas senat lõplikult osa võtmast impeeriumi valitsemisest. Valitsemine läks imperaatorliku nõukogu kätte, mille liikmed olid lihtsad ametnikud. Niisuguste ametnike arv suurenes aegade jooksul suuresti.

Impeeriumi jagunemine nelja ossa. Juba esimesed valitsusaastad näitasid Diocletianusele, et üksinda on tal võimata toime tulla revolutsioonilise liikumisega ja barbarite kallaletungiga impeeriumi piiridele. Seepärast nimetas ta endale kolm abilist-kaasvalitsejat. Igaüks neist valitses impeeriumi teatud ala. Sel viisil jagunes Rooma riik nelja ossa.

Mõnda aega õnnestus ülestõusud maha suruda, tagasi paisata barbarite suguharud ja uuesti kindlustada riigi piirid.

Sisereformid. Kõik see nõudis suuri summasid ja armee jõupingutusi. Seepärast suurendati makse, kuigi nende kogumine tühjakskurnatud rahvalt muutus aina raskemaks. Pandi maksma kahekordne maks: hingemaks, mis koguti igalt täis-

kasvanud inimeselt, ja maamaks, mida võeti sõltuvalt maa hulgast ja väärtusest.

Diocletianus püüdis samuti parandada rahandussüsteemi. Elukallidusega võitlemise eesmärgil määras ta tähtsamate kaupade hinnad kindlaks, samuti määras ta kindlaks töötasud. See seadus ei andnud siiski mingisuguseid tulemusi ja ta tuli kaotada.

Kristlus. Impeeriumi pingeline seisund sundis kahtlustavalt suhtuma kõigisse massiliikumistesse. Esialgu oli niisuguseks liikumiseks ka kristlus. Kristlaste jälitamine algas juba Nero ajal, kuid eriti kõvenes ta Diocletianuse ajal.

Kristlus tekkis I sajandil u. a. j., kui rooma ekspluateeritavad massid asusid sügavas pettumusseisukorras. Siis oli ju lämmatatud revolutsiooniline liikumine. Sõjaline diktatuur rõhus rahvast. Töölised ei näinud ees mingisugust pääsu, nende materiaalne seisund aina halvenes. Sellel pinnal hakkasid orjade, Rooma kehvikkonna, proletaarlaste ja väikekäsitööliste seas kõvenema usulised meeleolud. Engels näitab, et algul oli kristlus rõhutute liikumine ja tekkis orjade, vabakslastute, vaeste ja õigusteta või Rooma poolt vallutatud ja rõhutud rahvaste usundina. Juuda usundis esines iidsetest aegadest usk „messiasse" („võietusse"). Messias oli jumal-inimene, kes pidi ilmuma maa peale ja päästma inimsoo kurjusest ja kannatusist. Niisamasugune messiakujutelm esines ka mõningais teistes usundeis.

Ülejõukäivast ikkest rõhutud rahvamass ei näinud väljapääsu oma seisundist ja hakkas uskuma seda, et teda päästab messias.

Kõikjal ilmusid rändavad prohvetid ja jutlustajad. Nad kutsusid rahvast üles valmistuma messia vastuvõtule, kes pidi karistama rikkaid, purustama Rooma riigi, puhastama maailma tulega ja looma maa peale „jumalariigi". „Ennem läheb kaamel läbi nõelasilma, kui rikas pääseb jumalariiki," jutlustasid prohvetid.

Siis tekkiski rahva seas müüt Jeesus Kristusest, jumal-inimesest, kes õpetas, et kannatusi tuleb taluda alandlikult, sest kõik kannatanud ja rõhutud saavad tasu pärast surma. Patused mõistetakse aga igavesesse piinasse. See müüt tekkis idamaade müütide tugeva mõju all. Ta tekkis ja pärandati algul edasi suuliselt ning alles pärastpoole pandi ta kirja.

Üheski selle ajastu ajaloolises teoses pole sõnagi Jeesus Kristuse elust.

Kiriku teke. Kristusesse uskujad, s. o. kristlased, moodustasid linnades väikesed kogudused. Nad kogunesid kokku jutlustamiseks ja palvetamiseks, korraldasid ühiseid söömaaegu, aitasid üksteisel tööd leida. Ühe linna kogudused astusid läbikäimisse teiste linnadega. Niisugune organisatsioon meelitas ligi suure arvu linnakehviklusest ja peagi kattus kogu impeerium ristikoguduste võrguga.

Kuid II ja III sajandil hakkavad ristikogudustesse aina tugevamini tungima jõukad elemendid. Riigi surve muutus aina enam talumatuks. Selle raskust ei kogenud ainuüksi kehvikkond, vaid ka rahvastiku keskkihid. Seetõttu pöörduvad ka need kihid ristiusku.

Rikaste inimeste tungimise tõttu ristikogudustesse rikastuvad ka kogudused ise. Neis tekivad valitavad ameti-isikud, kes valitsevad koguduste varandusi: piiskopid, diakonid jt. Rooma impeeriumi ristikogudused ühinevad; tekib kristlik kirik.

Kiriku ja riigi kokkupõrge. III sajandil tekivad tõsised kiriku ja riigi kokkupõrked. Varemalt pööras riigivõim vähe tähelepanu kristlusele, kuigi kristlaste esimene jälitamine toimus juba Nero ajal. Kuid III sajandil muutus seisukord. Rooma valitsus vaatas kristlastele kui mässulistele, kes mitmekordistasid maal valitsevat rahutut meeleolu. Peale selle tahtis rahapuuduses viibiv valitsus saada raha kristlaste varandusi konfiskeerides.

Seetõttu tugevnebki III sajandi keskpaiku kristlaste jälitamine: suletakse ristikogudused, keelatakse neil pidada jumalateenistusi, konfiskeeritakse varandused, hukatakse eriti kangekaelseid kristlasi.

Kristluse tunnustamine. Diocletianuse-aegne tagakiusamine oli siiski viimane. Tema järglased leppisid kirikuga ja võtsid ise vastu ristiusu. Ristiusku tunnustama sundis neid paratamatus. Ühelt poolt ei saavutanud tagakiusamine peaaegu üldse eesmärki ja kristlaste arv jätkas kasvamist. Palju kristlasi tekkis sõjaväes, kõrgemas ametkonnas ja isegi õukonnas. Teiselt poolt muutis ristiusu kirik sellest saadik, kui sinna astusid ka rikkad, pikkamisi oma iseloomu. Nüüd oli riigil kasulikum teda tunnustada ja seejärel tugineda talle võitluses revolutsiooniga. Kirik ju ei kutsunud masse klassivõitlusele; vastupidiselt, ta jutlustas alandlikkust ja isandaile alistumist.

„Teie, orjad, alistuge oma isandatele nagu jumalale", loeme kirikuraamatutest.

Nõnda toimus kiriku tunnustamine riigi poolt. Kristlus hakkas levima mitte ainult roomlaste, vaid ka barbarite seas, viies neile endaga kaasa ladina keele, rooma kultuuri, tehnika, kirjanduse, filosoofia. Selles mõttes etendas kristlus tollal suurt positiivset osa.

§ 93. Constantinus ja ta järglased. Impeeriumi lagunemine.

305. a. loobus haige Diocletianus ise valitsemisest. Impeeriumi valitsemine läks ta kaasvalitsejate kätte. Varsti algas nende vahel võitlus võimu pärast.

Milaano edikt. Võitjatena väljusid sellest Constantinus ja Licinius. 313. a. kohtusid nad Milaanos ja sõlmisid vastastikuse leppe; Constantinus sai oma valitseda Lääne, Licinius Ida. Sealsamas Milaanos andsid nad välja käskkirja,

mille põhjal ristiusk sai võrdsed õigused vana rooma usundiga (Milaano edikt).

Constantinus. Constantinuse ja Liciniuse vaheline lepe kestis aga lühikest aega. Varsti algab nende vahel võitlus, mille tulemusena Licinius võideti lõplikult. Constantinus sai impeeriumi ainuvalitsuslikuks käskijaks.

Constantinuse ajal isevalitsus tugevnes. Ametnike arv suurenes. Nad liigitati klassidesse ja said mitmesugused tiitlid, nagu „kõrgus", „hiilgus" jne. Ametnikud olid müüdavad; nende seas õitses altkäemaksu-võtmine.

Constantinus.

Constantinuse ajal kinnistati koloonid lõplikult maa külge ja nende pärisorjastamine võttis hoogu.

Constantinuse üks tähtsamaid samme oli pealinna rajamine itta, vana kreeka koloonia Byzantioni kohale (330. a. u. a. j.). Linn nimetati Konstantinoopoliks. Pealinna üleviimise oli tinginud see, et idapoolne impeeriumi osa oli majanduslikult tugevam ja kultuurilisem. Lisaks oli Byzantioni asend geograafilises ja sõjalises suhtes väga sobiv.

Kuigi Constantinus ise oma elu lõpuni ei võtnud vastu ristiusku, kasvatas ta oma lapsed uues usundis. Ta soosis laialdasel määral ristiusu kirikut: tema ajal vabastati ristiusu vaimulikkond maksudest ja kohustusist, kogudustele anti

äritehingute sõlmimise õigus ja pärimisõigus, piiskopid said kohtupidamise õiguse.

Kiriklikud väärõpetused. Agonistikute liikumine. Constantinus aitas energiliselt kirikut võitluses väärõpetustega, mis kandsid sageli revolutsioonilist iseloomu. Väärõpetuseks nimetati voolu, mis oli vaenlik kirikus valitsevaile vaadetele. Eriti palju väärõpetusi tekkis IV sajandil u. a. j. seoses sellega, et kirik rikastus ja sai riikliku tunnustuse. Paljud kristlased, eriti need, kes olid vaesemad, vihjasid piiskoppide rikkusele ning nende luksuslikele eluviisidele ja astusid välja kiriku leppimise vastu riigiga.

Väga tugevaks kujunes agonistikute liikumine. „Agonistik" tähendab „usu eest võitlejat". Need olid Põhja-Aafrika orjad ja koloonid, kes käisid nuiadega varustatult mööda külasid. Nad lõhkusid mõisu, vabastasid võlgnikke ja orje. Kui agonistikud kohtasid mõne rikka sõidukit, mida saatsid kiirkõndijad-orjad, asetasid nad orjad sõidukisse ja sundisid isandat jooksma sõiduki ees.

Mõni aeg pärast Constantinuse surma algas uuesti pikk omavaheline võitlus võimu pärast.

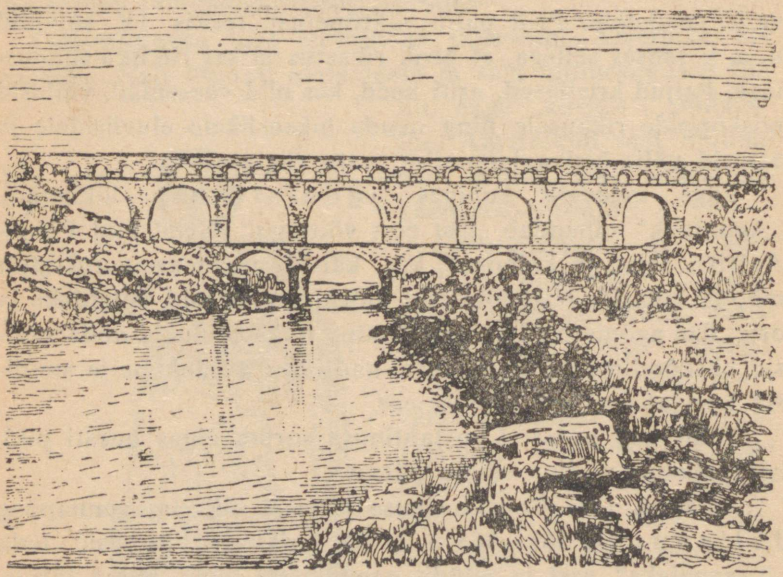
Julianus. Üks Constantinuse järglasi oli ta vennapoeg Julianus (a. 361—363 u. a. j.). Kristlased hüüdsid teda „Taganejaks", sest ta püüdis paganlusele tema endist tähendust tagasi anda.

Ristiusu kirik pidi Julianuse ajal paganluse templitele tagasi andma neilt konfiskeeritud varandused, piiskopid kaotasid kohtuniku õigused, kristlastel keelati õppetöö.

Kuid Julianuse katse paganlusele tagasi pöörduda ei õnnestunud. Teda toetas ainult käputäis preestreid ja kreeka filosoofe, kogu elanikkonna mass suhtus aga Julianuse reformile vaenlikult. 363. a. hukkus Julianus ühel oma sõjaretkel. Varsti pärast tema surma lagunes impeerium kahte ossa — Lääne- ja Ida-Rooma riigiks. Riigi ühtsuse säilitamine oli juba võimatu.

§ 94. Barbarite vallutused. Rooma impeeriumi langus.

IV sajandi lõpul nõrgenes kahte ossa jagunenud Rooma impeerium lõplikult ega suutnud enam vastu panna ümbritsevate suguharude pealetungile.

Rooma akvädukt (Lõuna-Prantsusmaal).

Hunnid ja läänegoodid. Selleks ajaks oli Musta mere põhjarannikule ilmunud uus rändrahvas — h u n n i d. Määratu parvena liikusid nad ratsa ja veokitel läände. Oma liikumisel tõmbasid nad endiga kaasa ka idapoolsed goodid — o s t g o o d i d. Läänepoolsed goodid (l ä ä n e g o o d i d), kes elasid A l a m - D o o n a u rajoonis, ei soovinud hunnidele alistuda. Nad pöördusid Ida-Rooma imperaatori V a l e n s i poole palvega lubada neil tulla üle Doonau ja asuda impeeriumi territooriumile.

Valens andis nõusoleku ja määratu suur suguharu tuli üle Doonau. Mitusada tuhat läänegooti asus Rooma piirile.

Läänegootide ülestõus. 376. a. tõusid läänegoodid Rooma vastu üles. Nad liikusid mööda Traakiat, kõike oma teel laastates. Nendega liitusid orjad, samuti koloonid ja töölised, kes olid kinnistatud kullakaevandustesse. Nad juhatasid läänegootidele kätte rikkad asundused ja peidupaigad, kuhu kohalik elanikkond oli peitnud oma vara.

Imperaator Valens astus läänegootidele suure sõjaväega vastu, kuid sai nende käest rängasti lüüa Adrianoopoli linna juures ja langes ise lahingus (378. a.).

Lääne-Rooma imperaator saatis Itta oma parima väejuhi Theodosiuse, andes talle Augustuse tiitli. Theodosius rahustas läänegoodid ja asustas nad Doonau äärde liitlastena, kes olid kohustatud andma imperaatori käsutusse sõjaväeüksusi. Theodosius sai imperaatoriks, ühendades oma kätesse kogu impeeriumi.

Pärast Theodosiuse surma (395. a.) jagunes impeerium lõplikult kahte ossa. Surres jättis Theodosius idapoolse osa ühele pojale, läänepoolse osa teisele. Theodosiuse poegade ajal algas uus läänegootide ülestõus Alarichi juhtimisel. See ülestõus ühendas roomlaste ja barbarite jõud üheks ja nende ühiste hoopide all lagunes Rooma impeerium lõplikult. Revolutsioon oli nüüd võiduteel.

Rooma vallutamine Alarichi poolt. Kui Alarich tungis Itaaliasse ja liikus Rooma suunas, avasid talle linnaorjad, kes nägid temas oma vabastajat, südaöösel väravad. Läänegoodid vallutasid linna (410. a.) ja koos orjadega panid linnas toime kohutava rüüstamise. Seejärel läksid läänegoodid Lõuna-Itaaliasse. Alarich suri sel ajal ja ta järglane sõlmis imperaatoriga leppe ning viis läänegoodid Galliasse.

Attila. V sajandi keskpaiku u. a. j. tormasid Ida-Rooma impeeriumi hunnide väehulgad. Nende eesotsas seisis andekas väejuht Attila, keda tolleaegsed rooma kirjanikud

nimetasid „jumala vitsaks“. Hunnid laastasid Ida-Rooma impeeriumi, ja saanud suure lunaraha, siirdusid Galliasse.

451. a. kohtas neid Katalaunia lagendikul Ida-Gallias suur Rooma sõjavägi. See koosnes peamiselt liiduvägedest, läänegootidest, frankidest ja teistest barbarite suguharudest. Toimus äge lahing. Pärimuse järgi olevat lagendikult läbivoolavad ojad verevoolust üle ajanud. Mõlemad pooled kandsid määratuid kaotusi. Hunnide jõud oli vapustatud ja Attila pöördus tagasi Reini taha.

Järgmisel aastal laastas ta Põhja-Itaaliat. Varsti pärast Itaaliast tagasipöördumist suri Attila.

Vandaalid Aafrikas. V sajandi keskpaiku vallutasid Lääne-Rooma riigi provintse mitmesugused suguharud. Läänegoodid, kes tungisid Hispaaniasse, surusid sealt välja vandaalide suguharu. Vandaalid siirdusid Põhja-Aafrikasse. Sealt tungisid nad 455. a. Itaalia kallale ja panid Roomas toime kohutava hävitustöö. Sellest ajast peale hakkas sõna „vandalism“ tähendama kultuuri mälestusmärkide hävitamist.

Imperaatorlikku võimu kasutasid tollal barbarlike armeede ülemad, kes oma soovi järgi panid imperaatoreid troonile ja kukutasid neid.

Romulus Augustuluse kukutamine. 476. a. kukutas ühe niisuguse armee juht viimase rooma imperaatori, noore Romulus Augustuluse. 476-ndat aastat u. a. j. loetakse Lääne-Rooma riigi viimaseks olemasolu aastaks.

Impeeriumi idapoolne osa osutus vastupidavamaks. Kuid ka tema muutis pikkamööda oma ilmet. Tema piiridesse tungisid avaarid ja slaavlased. Nad moodustasid hiljem Ida-Rooma impeeriumi varemetel tekkinud Bütsantsi riigi põhimise rahvastiku.

Rooma huku põhjused. Rooma orjapidamisühiskond hukkus revolutsiooni ja barbarlike vallutajate ühiste hoopide all. „Orjade revolutsioon,“ ütles seltsimees Stalin, „likvideeris

orjapidajad ja kaotas tööliste ekspluateerimise orjapidava vormi." [1]).

Orjapidamisühiskond lõi kõrge kultuuri, mis osutas määratut mõju inimkonna kogu edasisele arenemisele. Orjalik ekspluateerimisviis impeeriumi ajal muutus siiski juba piduriks edasisele arengule. Orjus takistas tehnika, kultuuri ja teaduse arengut.

Ori polnud huvitatud oma tööst, ta töötas ainult kepi sunnil. Seetõttu oli ta töö väikese tootlikkusega. Põllumajanduses kurnas orjatöö maad ja kutsus esile viljakuse languse. Orjuse juures oli võimatu keerukamate tööriistade, peente instrumentide ja masinate tekkimine. Orjalik ekspluateerimisviis kurnas töötajaid üle igasuguse määra, andmata neile mingisugust arenguvõimalust. Vabade inimeste töö oli aga põlguse all. Orjapidamismajandus vajas alalist värskete orjade juurdevoolu. Neid andsid peamiselt sõda ja piraatlus. Lakkamatud sõjad ja rüüstamised laastasid tühjaks terved maad ja kurnasid nende elanikkonda.

Sel viisil viis orjus impeeriumi lõppaegadel tootlike jõudude langusele, mis kutsus esile ka orjapidamisühiskonna huku.

Orjuse asemel tuli feodaal-pärisorjuslik süsteem. Sellega avaneb klassiühiskonna arenemises uus lehekülg — K e s k a e g.

[1]) S t a l i n. Leninismi küsimused, 11. tr., lk. 412.

Vana-aja kronoloogiline tabel.

	Aastad enne uut ajaarvamist
Egiptus.	
Riikide teke Egiptuses	Umbes 3500
Ühtse Egiptuse riigi teke	„ 3200
Püramiidide ehituse algus	Enne 2800
Talupoegade ja orjade ülestõus	„ 1750
Tutmosis III-nda vallutusretkede algus	„ 1500
Pärsia vallutab Egiptuse	„ 525
Mesopotaamia.	
Sumeri linnade teke	Enne 3500
Hammurapi seaduste koostamine	Umbes 2000
Tiglatpilesar III	745—727
Ninive hävitamine	612
Assüüria hukk	605
Babüloonia hukk	538
Foiniikia.	
Foiniikia linnriikide (Tüürose ja Siidoni) esilekerkimine	Enne 1000
Iisraeli ja Juuda kuningriigid.	
Heebrea riigi teke Palestiinas	Umbes 1000
Iisraeli kuningriigi langus	722
Juudamaa vallutamine	586
Pärsia.	
Dareios I	521—486
Aleksander Suur vallutab Pärsia	330
India.	
Linnriikide teke Indias	Enne 3000
Brahmaanide valitsus	Umbes 1000—500
Tšandragupta	320—291
Ašoka	273—237

Aastad enne uut ajaarvamist

Hiina.

Tsin-Ši Huangti . . . . . a. 221—210 e. u. a.
„Punakulmude" ülestõus . . . . . a. 18—23 u. a. j.
„Kollaste turbanite" ülestõus . . . . . 184. a. u. a. j.

Kreeka.

Esimene olümpiaad 776
Soloni reformid 594
Kleisthenese reformid 509
Kreeka-Pärsia sõjad . . . . . 500—449
Maratoni lahing 490
Salamise lahing 480
Ateena mereliidu moodustamine 478
Periklese valitsus . . . . . 445—430
Peloponnesose sõda . . . . . 431—404
Nikiase rahu 421
Sitsiilia sõjaretk . . . . . 415—413
Chaironeia lahing. Kreeka iseseisvuse lõpp 338
Makedoonia Aleksander . . . . . 336—323
Sellasia lahing ja revolutsiooni lämmatamine Spartas . 221
Rooma vallutab Kreeka 146

Rooma.

Legendaarne Rooma asutamise aasta 753
XII tahvli seadused . . . . . Umbes 451—450
Plebeid saavutavad konsulivõimu 336
Võlaorjuse kaotamine 326
Esimene Puunia sõda . . . . . 264—241
Teine Puunia sõda . . . . . 218—201
Cannae lahing 216
Zama lahing 202
Kolmas Puunia sõda . . . . . 149—146
Viriatuse ülestõus Hispaanias . . . . Umbes 150—139
Esimene orjade ülestõus Sitsiilias . . . . . 137—132
Aristonikose ülestõus Pergamonis . . . . . 133—130
Gracchuste liikumus . . . . . 133—121
Teine orjade ülestõus Sitsiilias . . . . . 104—100

Aastad enne uut ajaarvamist

Itaalia talupoegade ülestõus (sõjad liitlastega) . 90— 88
Sulla diktatuur . . . . . 82— 79
Sertoriuse ülestõus Hispaanias . . . . . 80— 71
Spartacuse ülestõus . . . . . 74— 71
Catilina vabariigivastane vandenõu 63
Esimene triumviraat 60
Caesari tapmine 44
Teine triumviraat 43
Aktioni lahing 31
Augustuse valitsemisaeg . 30. a. e. u. a. — 14. a. u. a. j.

Aastad uue ajaarvamise järgi.

Nero . . . . . 54— 68
Titus hävitab Jeruusalemma 70
Traianus . . . . . 98—117
Marcus Aurelius . . . . . 161—180
Septimius Severus . . . . . 193—211
Impeeriumi vaba elanikkond saab kodanikuõigused . . 212
Orjade revolutsiooni algus ja barbarite sissetung . III saj.
Diocletianus . . . . . 284—305
Pealinna üleviimine Konstantinoopolisse 330
Läänegootide ülestõus . . . . . 376—379
Impeeriumi lõplik jagunemine kahte ossa 395
Alarich vallutab Rooma 410
Katalaunia lahing 451
Romulus Augustuluse, viimase Rooma imperaatori kukutamine 476

SISUKORD.

SISSEJUHATUS.

Lk.

§ 1. Ürginimeste elu 3
§ 2. Kuidas tekkisid orjapidamisriigid 6

VANA-IDAMAA.

I. Egiptus.

§ 3. Egiptuse loodus ja rahvas 13
§ 4. Põllunduse areng. Riigi teke 16
§ 5. Muistsete egiptlaste usund 19
§ 6. Egiptuse riigikord 24
§ 7. Talupoegade ja orjade ülestõus. Hüksoste sissetung 29
§ 8. Egiptuse maadevallutused 32
§ 9. Võitlus hetiitidega. Ramses II 36
§ 10. Egiptuse iseseisvuse lõpp 38
§ 11. Egiptuse kultuur 40

II. Vanimad Mesopotaamia riigid.

§ 12. Lõuna-Mesopotaamia, selle loodus ja rahvastik 43
§ 13. Babüloonia riik 45
§ 14 Assüüria vallutamine 48
§ 15. Assüüria sõjaväeriik ja selle langus 52
§ 16. Uus-Babüloonia (Kaldea) riik 55
§ 17. Assüüria-babüloonia kultuur 57

III. Foiniikia, Juudamaa, Pärsia.

§ 18. Foiniikia 63
§ 19. Iisraeli ja Juuda riik 66
§ 20. Pärsia 69

IV. Vana-India.

§ 21. Vana-India. Maa ja rahvastik 73
§ 22. Brahmaanide riik. India kastiline kord . . . 77
§ 23. Budhism. India vallutamine 78

V. Vana-Hiina.

§ 24. Maa ja selle rahvastik 82
§ 25. Hiina vanim ajalugu. Tšou, Tsini ja Hani ajastud 85
§ 26. „Punakulmude“ ja „Kollaste turbanite“ ülestõusud 89
§ 27. Vana-Hiina kultuur 91

Lk.

VANA-KREEKA.

I. Kreeka vanim periood.

§ 28. Maa ja selle rahvastik 94
§ 29. Kreeta-mükeene kultuur 97
§ 30. Kreeka usund 100
§ 31. Kangelasmüüdid 104
§ 32. Argonautide müüt 109
§ 33. Vana-kreeka eepos „Ilias“ 111
§ 34. „Odüsseia“ 115
§ 35. Sugukonna lagunemine ja riigi teke 119
§ 36. Linnriik (polis) 121
§ 37. Kreeka kaubandus ja kolonisatsioon 122
§ 38. Sõjandus ja ühiskondlikud mängud. Oraaklid 125

II. Sparta.

§ 39. Sparta ühiskondlik kord 130
§ 40. Spartalaste elu-olu ja kasvatus. Peloponnesose liit 132

III. Ateena riigi tekkimine.

§ 41. Maa ja selle rahvastik. Vanim Atika . . . 135
§ 42. Revolutsiooniline võitlus. Solon 137
§ 43. Türannia Ateenas. Kleisthenese reform . . . 140

IV. Kreeka-Pärsia sõjad ja Ateena õitseng.

§ 44. Sõja algus 143
§ 45. Xerxese sõjaretk 146
§ 46. Ateena mereriik 149
§ 47. Orjus 150
§ 48. Perikles. Orjandusliku demokraatia õitseng . 153

V. Peloponnesose sõda.

§ 49. Sõja põhjused ja algus 159
§ 50. Sitsiilia sõjaretk ja Ateena lüüasaamine . . 161
§ 51. Sõja lõpp ja „kolmekümne türannia“ . . . 163
§ 52. Orjade ja kehvikkonna ülestõus 165

VI. Kreeka kultuur.

§ 53. Teater 167
§ 54. Kreeka kirjandus (tragöödia ja komöödia) . 170
§ 55. Kunst 172
§ 56. Teaduste teke 176
§ 57. Sokrates ja Platon. Aristoteles 178

VII. Kreeka Makedoonia võimu all.

§ 58. Kreeka seisund IV sajandil e. u. a. 182
§ 59. Makedoonia. Makedoonia Philippos 183
§ 60. Aleksander Suur ja ta sõjaretked 187

Lk.
§ 61. Hellenistlikud riigid ja nende kultuur . . . 191
§ 62. Võitlus Makedooniaga ja orjapidajate võimuga. Kreeka vallutamine Rooma poolt . . . 196

ROOMA.

I. Rooma ajaloo varane periood.

§ 63. Muistse Itaalia loodus ja rahvastik 198
§ 64. Patriitsid ja plebeid. Servius Tullius 202
§ 65. Patriitside ja plebeide võitlus 204
§ 66. Itaalia vallutamine 207
§ 67. Rooma sõjavägi. Itaalia Rooma valitsuse all 211
§ 68. Roomlaste usund 213

II. Rooma vallutused väljaspool Itaaliat.

§ 69. Esimene Puunia sõda (a. 264—241 e. u. a.) . 215
§ 70. Teine Puunia sõda (a. 218—201 e. u. a.) . . 219
§ 71. Makedoonia ja Kreeka vallutamine. Kolmas Puunia sõda (a. 149—146 e. u. a.) 224

III. Orjapidav Rooma (III—II sajandil e. u. a.)

§ 72. Orjatöö areng ja orjade seisund 226
§ 73. Rooma maksurentnike ja liigkasuvõtjate rikastumine 230
§ 74. Rooma elu-olu ja kultuur III ja II sajandil e. u. a. 232

IV. Orjade ja vaba kehvikkonna ülestõusud. Rooma vabariigi langus (a. 137—30 e. u. a.).

§ 75. Esimene orjade ülestõus Sitsiilias. Aristonikose ülestõus Väike-Aasias 233
§ 76. Vendade Gracchuste reformid. Tiberius Gracchus (133. a. e. u. a.) 237
§ 77. Gaius Gracchus (a. 123—121 e. u. a.) . . . 240
§ 78. Marius ja sõjaline reform. Sõda kimbrite ja teutoonidega 242
§ 79. Teine orjade ülestõus Sitsiilias (a. 104—100 e. u. a.) 244
§ 80. Itaalikute ülestõus. Sulla diktatuur 246
§ 81. Hispaania võitlus Roomaga. Viriatus ja Sertorius 249
§ 82. Spartacuse ülestõus 252
§ 83. Catilina vandenõu. Pompeius ja Caesar . . 257
§ 84. Esimene triumviraat. Caesari diktatuur . . . 259
§ 85. Vabariigi langus 262

V. Rooma impeerium I ja II sajandil u. a. j. (Printsipaat).

§ 86. Octavianus Augustuse valitsemine (30. a. e. u. a. kuni 14. a. u. a. j.) 266
§ 87. Rooma elu-olu ja kultuur vabariigi lõpul ja I sajandil u. a. j. 269

Lk.
§ 88. Rooma impeerium I sajandil u. a. j. . . . 274
§ 89. Impeeriumi seisund. Ülestõusud provintsides 279
§ 90. Rooma impeerium II ja III saj. vahetusel u. a. j. Võitlus barbaritega 283

VI. Orjade revolutsioon. Barbarite vallutused ja impeeriumi hukk.

§ 91. Revolutsiooni saabumine 287
§ 92. Diocletianus. Kristlus 289
§ 93. Constantinus ja ta järglased. Impeeriumi lagunemine 293
§ 94. Barbarite vallutused. Rooma impeeriumi langus 296
Vana-aja kronoloogiline tabel 300

Vastutav toimetaja V. Orav.
Ladumisele antud 7. I 1946.
Trükkimisele antud 29. I 1946.
Paber 56:79, 1/16. Trükiarv 9200.
Trükitähti trükipoognas 34 200.
Trükipoognaid 19,25. Arvutus-
poognaid 16,7. MB-00719. Trüki-
koda „Punane Täht", Tallinn,
Pikk t. 54/58. Tellimise nr. 31.

На эстонском языке.

История древнего мира — под
редакцией профессора
А. В. Мишулина.

Rbl. 8.—